

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

1919-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE
ANAYASAL GELİŞMELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gürkan ACAR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN

Kars – 2015

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**1919-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE
ANAYASAL GELİŞMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Gürkan ACAR**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN**

Kars – 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım [1919-1960 Yılları Arasında Türkiye'de Anayasal Gelişmeler] adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled (*Constitutional Developments In Turkey Between 1919-1960*) as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

05.10/2015

İmza

Gürkan ACAR

TEZ ONAY SAYFASI

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Gürkan ACAR tarafından hazırlanan **1919-1960 Yılları Arasında Türkiye’de Anayasal Gelişmeler** başlıklı bu çalışma, 05/06/2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy birliğiyle) kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan :Prof. Dr. Selçuk URAL

İmza:

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN

İmza:

Üye : Yrd. Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ

İmza:

ONAY

Bu Tez, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ-----	ii
ÖZET-----	vii
ABSTRACT -----	ix
ÖNSÖZ-----	xi
GİRİŞ-----	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1921 ANAYASASI -----	33
1. T.B.M.M.'nin Açılışına Kadar Olan Dönemde Anayasal Gelişmeler: -----	33
2. T.B.M.M.'nin Açılışından 1921 Anayasası Görüşmelerinin Başlamasına Kadar Geçen Sürede Hukuksal Gelişmeler: -----	45
2.1. T.B.M.M.'nin Oluşumu ve Kuruluşu: -----	45
2.2. Yürütme Gücü Oluşturulması: -----	48
2.3. Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) ve İstiklâl Mahkemelerinin Kurulması (11 Eylül 1920): -----	50
2.4. Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye Tasarısı:-----	56
2.5. Nisab-ı Müzakere (Toplantı Yetersayısı) Kanunu (5 Eylül 1920): -----	57
2.6. İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanunda (2 Mayıs 1920) Değişiklik (4 Kasım 1920): -----	59
2.7. İçtüzük Görüşmeleri: -----	61
2.8. T.B.M.M.'nin Yargı İle ilgili Kanun ve Kararları:-----	62
3. 1921 Anayasası Hakkında T.B.M.M. Görüşmeleri: -----	63
3.1. Halkçılık Programı: -----	63
3.2. Rejimin Niteliği:-----	65
3.3. Milli Egemenlik İlkesi:-----	66
3.4. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti: -----	69
3.4.1. Meclis Hükümeti Sistemi: -----	69
3.4.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Meclis Hükümeti Sistemi: -----	70
3.5. Halkı Egemen Kılma Yolu: Mesleki Temsil Sistemi -----	74
3.6. Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu ve Yetkileri: -----	76
3.6.1. Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu: -----	76
3.6.2. Büyük Millet Meclisinin Yetkileri: -----	77
3.6.3. Meclis-Hükümet İlişkileri: -----	80
3.7. İdare-i Nevahi Kanunu: -----	80
3.8. Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun: -----	85
4. 1921 Anayasası Dönemi: -----	86
4.1. Anayasanın Genel Özellikleri:-----	86

4.1.1. Türkiye Devleti Kavramı:-----	86
4.1.2. Kurucu Meclis Özelliği ve Milli Egemenlik İlkesi:-----	87
4.1.3. Anayasaya Uygunluk Denetimi:-----	88
4.1.4. Esnek (Yumuşak) Anayasa Olması:-----	89
4.1.5. Çerçeve Anayasa Olması-----	90
4.1.6. Meclis Hükümeti Sistemi ve Kuvvetler Birliği İlkesi:-----	90
4.1.7. Meclis Hükümeti Sisteminden Sapmalar:-----	92
4.2. Saltanatın Kaldırılması:-----	93
4.3. Seçimler ve İkinci Dönem T.B.M.M.:-----	96
4.4. Azınlık İmtiyazları ve Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş:-----	100
4.5. Cumhuriyetin İlanı:-----	106
4.6. Hilafetin Kaldırılması Kanunu:-----	111
4.6.1. Birleşik Dünya Devleti ile İslam Birliği Sorunu:-----	118
4.7. Yeni Bir Anayasa Hakkında Öğreti ve Doktrin Tartışmaları:-----	120

İKİNCİ BÖLÜM

1924 ANAYASASI DÖNEMİ-----	124
1. 1924 Anayasası Hazırlık Çalışmaları:-----	124
1.1. Genel Esaslar:-----	130
2. 1924 Anayasa Değişiklikleri:-----	132
2.1. 1893 sayılı ve 10.12.1931 tarihli Kanun:-----	133
2.2. 2599 sayılı ve 5.12.1934 tarihli Kanun:-----	133
2.3. 3115 sayılı ve 5.2.1937 tarihli Kanun:-----	135
2.4. 1222 sayılı ve 14.4.1928 tarihli Kanun ve 3272 sayılı ve 29.11.1937 tarihli Kanun:-----	135
3. Hükümet Sisteminin Niteliği:-----	137
3.1. Meclisin Kuruluşu, Yapısı ve Çalışmaları:-----	138
3.2. Yasama-Yürütme İlişkileri:-----	143
3.3. Cumhurbaşkanı'nın Konumu:-----	145
4. Yargı Hakkı:-----	148
4.1. Anayasaya Uygunluk Denetimi:-----	151
4.2. Temel Hak Ve Hürriyetler:-----	153
5. Anayasanın Uygulanması:-----	157
5.1. Anayasal Düzen ve Tek Parti Rejimi:-----	160
5.2. İç Karışıklıklar:-----	162
5.3. Anayasa Değişiklikleri:-----	170
5.4. Yerel Yönetimler:-----	172
5.5. Anayasa'nın Katılığı Ve Üstünlüğü:-----	173
5.6. Anayasa Hakkında Değerlendirme:-----	175

6.	Çok Partili Rejim: -----	177
6.1.	Geçiş Nedenleri:-----	177
6.2.	Geçiş Aşamaları: -----	180
6.3.	1946 Seçimleri: -----	183
6.4.	1950 Seçimleri ve Demokrat Parti Dönemi (1950-1960): -----	185
	SONUÇ:-----	196
	KAYNAKLAR -----	204
	EKLER-----	220
	ÖZGEÇMİŞ-----	260

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD/ T.C. TARİHİ BD
1919-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ANAYASAL GELİŞMELER
YÜKSEK LİSANS TEZİ
GÜRKAN ACAR
YRD. DOÇ. DR. NEBAHAT ARSLAN
2015

ÖZET

Çalışmada 1919 yılından 1960 yılına kadar olan süreçteki anayasal gelişmelerin nedenleri tarihsel, siyasal ve hukuksal açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma üç bölüm halinde hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle anayasa kavramına açıklık getirildi. Giriş bölümünde 1919 yılına kadar olan süreçte yaşanan anayasal gelişmeler, Senedd-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-ı Esasi ve 1919 tarihli ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz yüzeysel olarak incelenmiştir. Birinci bölümde 1921 Anayasasına giden tarihi süreç, hazırlık çalışmaları, anayasa değişiklikleri ve anayasanın içeriği incelenmiştir. T.B.M.M yapısı, çalışmaları ve bu dönemde anayasaya yön veren tarihsel gelişmeler ve olgular alt başlıklar olarak yer almıştır. İkinci bölümde 1924 Anayasasının hazırlık çalışmaları, 1921 Anayasasından 1924 Anayasasına geçiş süreci, 1924 Anayasasının içeriği ve tek partili rejim konuları incelenmiştir. 1960 darbesine uzanan süreçte etkili olan çoğunlukçu demokrasi anlayışının neticeleri değerlendirilmiştir. Her iki anayasa tarihsel gelişmelere bağlı kalınarak yasama, yürütme ve yargı organları bakımından incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, 1919-1960 yılları arasında yaşanan tarihsel ve anayasal gelişmeler çerçevesinde; alınması yararlı görülen, günümüzde de geçerli olabilecek siyasal ve hukuksal dersler ortaya koyulmuştur. Kurucu meclis, kuvvetler birliği, kuvvetler ayrılığı ve anayasa sorunundan önce temsil ve yasama sorununun çözülmesi gerektiği savunulmuştur. 1919 yılından 1960 yılına kadar olan süreçteki anayasal gelişmelerin objektif bir değerlendirmesi, ancak bu dönemin hazırlandığı

tarihsel ve sosyal koşulların daha ayrıntılı bir değerlendirmesiyle mümkündür. Çalışmada ise, sınırlı zaman ve imkânlar ölçüsünde bu değerlendirme yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEK

Anayasa, Anayasacılık, Kanun-i Esasi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921 Anayasası, 1924 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet, Kurucu İktidar, Çok Partili Rejim.

KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY/HISTORY OF THE REPUBLIC OF TURKEY
CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS IN TURKEY BETWEEN 1919-1960
MASTER THESIS
By Gürkan ACAR
Asst. Prof. Dr. Nebahat ARSLAN
2015

ABSTRACT

In this research the causes of constitutional developments comprising 1919-1960 are studied. The studying is consist of three section. Firstly the concept of constitution is defined. In introduction section developments until 1920 like “*Seneddi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi*” are superficially studied. In first section the process reaching to 1921 Constitution, preparations and amendments of the Constitution are scrutinized. In addition to historical developments the structure and studies of The Grand National Assembly of Turkey are also involved in study under different headlines. In second section, preperations and the process of passing from 1921 Constitution to 1924 Constitution, single party period and the content of 1924 Constitution are studied. Both of the Constitutions are considered with regard to legislagation and administer.

In conclusion section, legal and political lessons, effective also for today, having to be taken, are put forth for consideration. There is suggested that representation proportion and of high quality legislation matters should be considered at first before Constitutional assembly, unity of powers, seperation of powers and constitution matters. Objective evaluating constitutional improvements from 1919 until 1960 is possible only by detailed evaluating historical and social conditions of this period. As for us, we have tried to make this evaluation within the bounds of time and possibility.

KEYWORDS

Law constitution, Constitutionalism, Kanun-i Esasi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Constitution of 1921, Constitution of 1924, The Grand National Assembly of Turkey, Republic, Constitutional power, Multi-party regime.

ÖNSÖZ

Çalışmanın amacı 1919-1960 yılları arasında Türkiye’de yaşanan anayasal gelişmeleri tarih ve siyaset bilimi açısından incelemektir. Bu maksatla çalışma iki farklı anayasal dönemi içerecek şekilde, iki bölümden meydana gelmektedir. Bu dönemler içerisindeki önemli tarihsel ve siyasal olaylar anayasal gelişmeler açısından irdelenmiştir.

Çalışmada anayasa metinlerinin değerlendirilmesinde hukukun sınırları içerisinde kalınarak pozitif hukuk bilimcilerinin yorumları aktarılmıştır. Ancak bu sonuçlara ulaşılmadaki tarihsel ve siyasi etkenler değerlendirilmiştir.

İncelemede 1919-1960 yılları arasındaki siyasi ve hukusal gelişmelerin neticelerinin bugün de geçerli olan siyasi geleneğe olan etkileri üzerinde durulmuştur. Ancak çalışmanın kapsadığı süre aralığının genişliği nedeniyle bu değerlendirme metin içerisinde yapılmıştır, ayrı bir bölüm halinde düzenlenmemiştir.

İncelemede 1921 ve 1924 Anayasaları bir arada alınarak değerlendirilmiştir. Bir olağanüstü dönem anayasası ile bir geçiş dönemi anayasasının ortaya çıkardığı yapısal dönüşümün, bugüne kadar izleri yansıyan eksiklikleri de değerlendirilmiştir.

Çalışmam sırasında araştırma, kaynak tarama, tarih bilimi bakış açısıyla gelişmeleri değerlendirmede her zaman şahsıma yön gösteren ve destek olan Danışmanım Yardımcı Doçent Doktor Nebahat ARSLAN’a teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Yoğun çalışma temposu içerisinde bana destek olan sevgili eşime ve biricik oğluma da gösterdikleri sabır ve anlayış nedeniyle teşekkür ederim.

Gürkan ACAR

KARS/2015

GİRİŞ

ANAYASA KAVRAMI

1.Anayasa Nedir:

Anayasa, kamu makamlarının yapısını ve onlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir dizi yetkiler ve usullerden oluşur. Başka bir anlatımla, anayasa devlet yönetimi ve devletin vatandaşlarla olan ilişkilerinin kurallarını tanımlar. Bu çerçeveden bakıldığında devletin yetkili organları (yasama, yürütme, yargı), bu organların her birinin yetki alanları, birbirleriyle olan ilişkileri ve takip edecekleri yöntemler hep anayasa içinde yer almalıdır.¹

Anayasanın amacı, devlet iktidarını kişi haklarıyla sınırlamaktır. Bu çerçevede demokratik bir düzen hem özgürleştirilmeyi hem de devlet tüzelkişiliğinin iktidarlandırılmasını gerektirir. Daha açık bir ifadeyle, anayasal düzen bir yandan devlet tüzelkişiliğini hukuk devleti ve kişi hak ve özgürlükleri ile sınırlarken, öbür yandan da devlet siyasetinin temel prensiplerini belirlemesine imkan tanıyacak şekilde toplumu iktidarlandırır.²

Anayasa İngiltere’de başlamak üzere Batı toplumlarında doğmuştur. Bu kavramların özünde hak ve özgürlük istekleri ve demokrasi hareketleri bulunur. hak ve özgürlük bildireleri İngiltere’de 13.yüzyılda, Amerika ve Fransa’da ise 18. yüzyılda ortaya çıktı. 18. yüzyılda Avrupa bölgesel meclisler tecrübesini yaşamış, ulusal meclislere geçiş aşamasına geçmişti. Anayasacılık, özgürlükçü ve demokratik değişimlerin pekiştirilmesi ve güvence altına alınması anlamına geliyordu. Anayasal belgeleri ortaya çıkaran nedenler bunların ortaya çıkmasına neden olan siyasal olaylardır. Anayasal metinler sadece, içinde doğdukları toplumla bütünleşik olarak ele alınabilirse daha etkin anlaşılabilir.³

İlk anayasa metinleri, 1787 yılında ABD’de, 1791 yılında Polonya ve Fransa’da hazırlandı.⁴ Şu halde, 18.yüzyılın son çeyreği, anayasacılık hareketinin başlangıcı olarak alınabilir. Bu kalkış noktasına iki kayıt düşmek gerekir. Birinci

¹ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1991, s.42.

² Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s.3; Mustafa Erdoğan, “**Türkiye’nin Anayasa Sorunu**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 30, (1999); s.353.

³ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2014, s.13-14.

⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012, s.2.

kayıt, anayasacılığın fikri temellerinin 1780’lerden önce atıldığıdır. J.Locke’un “*Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*” ve Montesquieu’nün “*Kanunların Ruhü*” adlı yapıtları doğrudan kaynaklardır. İkinci kayıt şudur: Büyük Britanya’da anayasacılık, kısmen de olsa, önceki yüzyıllardan başlayarak mevcut olmuştur. İlk yazılı anayasalar, 18.yüzyılın sonunda Amerika, Polonya, Fransa ve İsviçre’de hazırlandı. O zamana kadar, iktidarın statüsünü belirleyen kurallar eskiden beri yinelenerek oluşturulmuş, daha çok örf ve adet kökenli idi. Büyük Britanya, bu geleneğin öncülüğünü yapmış olmakla birlikte, bu anlayışı daha sonra Amerikan ve Fransız Devrimleri yıkacaklardır.⁵ İslam dünyasında Avrupa tipinde ilk anayasayı 1861 yılında Tunus Beyi ilan etmiştir. Arkasından da Mısır’da Hidiv İsmail, iktidarı seçimle teşkil edilen bir meclisle paylaşma yoluna gitmiştir.⁶

Anayasa, devletin kuruluşunu, temel yapısını, iktidarın el değiştirmesini, devlet iktidarı karşısında bireysel özgürlükleri düzenleyen bir çerçeve metindir. Bu metnin içerdiği normlar, soyut ve genel niteliktedirler. Çünkü anayasa metinleri kaideten, diğer kanunlara nazaran, değiştirilmesi daha zor şartlara bağlanmıştır. Anayasa metninin çerçevesinin dışında ayrıntılı kurullarla donatılması bazı önemli problemlerin ortaya çıkmasına neden olur. Kanun ile ayrıntılandırılacak temaların anayasa ile ayrıntılı olarak düzenlenmesi alışkanlığı yeni anayasa değişikliği tartışmalarını sık sık gündemde tutabilir. Bu durum da, ülke içinde rahatlıkla bir politik tahrik ve gerginlik sebebi olabilir. Bu yüzden anayasalar, kural olarak genel prensipleri ortaya koymakla yetinmeli ve yasama organının ele alabileceği ayrıntılara girmemelidir. Anayasanın ülke içindeki birinci şekilsel başvuru metni olmasının bir özelliği de, kurallar kademelenmesinde en üst sırayı almasıdır. Bu ilkeye anayasanın üstünlüğü ilkesi de denir.⁷ İktidarı sınırlama aracı olarak anayasa hukuki olmaktan çok siyasaldır. Mutlak monarşiyi kayıtlama ereği ile yazılı ve katı bir anayasa metninin kabullü arasında doğru orantılı bir bağ bulunmaktadır.⁸

⁵ Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.2-3.

⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK yay., Ankara 1993, s.151; Salih Tuğ, **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İrfan yay., İstanbul 1969, s.152-164; Davut Dursun, “**Anayasa Yapımında Temsil Sorunu**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 30, (1999); s.557.

⁷ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s.10-11.

⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1969, s.33.

Siyaset ise tarihin bizzat içinden kaynaklanan sosyal bir bilim dalıdır. Siyaset bilimi tümevarım yöntemini kullanırken olması gerekeni değil, olanı gözlemler ve neden sonuç ilişkisini kurar. Bu ilişki içerisinde en etkili mantık yürütme aracı tarihtir. Yusuf Akçura'nın ifadesiyle *“Tarihi hayatta kendisinden faydalanılmayan kimi soyut gerçekleri öğrenmek için tetkik etmiyoruz. Tarih, bağlı bulunduğumuz insan toplumunun belli zaman ve alanda çıkarını sağlayacak bilgi, düşünce ve duygu verebileceği için önemlidir.”*⁹

Toplum tarihsel varlığa sahiptir ve toplumsal yapılar zaman boyutu içinde kavranabilir. Bu bir kültürel dönüşüm sürecidir ve bu biçimi ile ele alınmalıdır. Tarihi gelişim içinde hukuk bir değere yönelmiş olduğu için bir kültür görünümü de kazanır. Bu yanı sıra da zaman-hukuk ilişkisi gibi kültür-hukuk ilişkisi arasındaki bağlantıya da tarih araştırmalarıyla özellikle de spesifik olarak hukuka yönelmiş olan hukuk tarihi araştırmalarıyla ulaşabiliriz. Hukuk tarihi hukuku belirli bir değere yönelmiş tarihi, kültürel bir olay olarak kavrar. Özellikle tarihe siyasi tarih olarak bakıldığında etkinlik, iktidar, siyasi güç gibi kavramlar hukukla-hukukun yürürlüğü ilişkisini tarihi perspektif içinde ortaya çıkarabilir.¹⁰

Her anayasanın temelinde, zorunlu olarak, siyasi bir realite ve karar vardır. Bir anayasanın yapılmasından önceki safhayla ilgili sorunlar, başka bir ifadeyle, anayasanın yapılmasını gerektiren temel faktörlerin incelenmesi, hukuktan ziyade, siyaset bilimi ve sosyolojinin ilgi alanına girer.¹¹

“Karşılaştırmalı Anayasal Mühendislik” adlı eserin yazarı Giovanni Sartori'ye göre, *“siyasi bir müessese olarak anayasa siyasi, sosyal ve mali bakımdan varılmak istenen hedeflerin başarılmasını ciddi düzeyde etkiler.”* Sartori bunun için anayasaların belirli maddi hedefler koymaları, yani *“program anayasalar”* biçiminde olmaları gerektiğini düşünmez. Başka bir anlatımla, anayasalar belirli politikaları öngören ve bu amaçla buyruklar ve yasaklar getiren metinler olmaktan çok, devletin karar verme süreçlerini yapılandıran ve düzene sokan araçlardır.¹² Ayrıca Giovanni Sartori liberalizm olmadan demokrasinin var

⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.XIV.

¹⁰ Yasemin Işıktaç, *Hukuk Felsefesi*, İstanbul 2010, s.38-39.

¹¹ Yavuz Atar, *“Anayasa Yapımı Sürecinin Demokratik İlkeleri”*, Yeni Türkiye Dergisi, S. 30, (1999); s.539.

¹² Erdoğan, *“Türkiye'nin Anayasa Sorunu”*, s.352.

olmayacağını, bu tür bir demokrasi modelinin ancak diktatörlük olabileceğini vurgulamaktadır.¹³

Anayasa yapmak kendi başına ne siyasal kuramların yapısını belirleyebilir, nede devleti anayasal bir devlet yapar. Hatta anayasanın istibdada karşı büyük bir garanti teşkil ettiğine dair pek az delil vardır.¹⁴ Anayasaya sahip olmakla itibarlı bir ulus sayılmak arasında ilişki kurmak yüzeysel bir yaklaşımdır. Böyle durumlarda anayasa “çağdaş” ve “uygar” olmanın bir göstergesi sayılmaktadır. Söz gelişi, Türkiye'nin anayasalı bir devlet olmasını tahrik eden nedenler arasında “medeni milletler” camiasına dâhil olma arzusu önemli bir yer tutmaktadır. Ne var ki; bu gibi saikler, bir ülkede anayasanın varlığını gerçekten de anlamlı kılmaya çoğu zaman yetmemektedir.¹⁵

Ancak anayasaların bir amacının da toplumsal dönüşümü hukuksal ve meşru bir zeminde inşa etmek olduğu unutulmamalıdır. Tarihsel olarak ilk anayasaların ortaya çıkış sürecinden itibaren toplumsal ihtiyaçların gerçekleştirilmesi ereği devletin temel kurumlarını yapılandırmak ve siyasi iktidarı sınırlamak ereğine nazaran öncelik teşkil etmiştir. Sosyal, siyasal, kültürel değişimin çıktılarının etkisi yanında devletin özgürlüğüne sınır getiren hukuk devleti, ulus-üstü hukuk gibi her geçen gün tanımları değişerek genişleyen yeni kuramlar karşısında, toplumsal dönüşüm daha da kaçınılmaz hale gelmektedir. Her toplumsal dönüşüm süreci yeni anayasa tartışmalarını da ortaya çıkarmaktadır.

Anayasa, ülkedeki hukuk sisteminin ördüğü elektrik şebekesinin ana sigortasından farksızdır. Az ya da çok tüm hukuk dallarının anayasadan kaynaklandığı gerçeği karşısında; ihtiyaç duyulan teknik donanımına sahip olmayan bir hukuk sisteminin ve ağının, anayasayı daha çok tartışma konusu haline getireceği söylenebilir. Çerçeve bir anayasa çatısı altında inşa edilecek kazuistik yasaların toplum ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetinin anayasal mühendislikten daha önemli olduğunu değerlendiriyorum.

Fransa dışında, Türkiye gibi istikrarı yazılı metinlerde arayan ve demokrasi ile yönetildiğini söyleyen başkaca bir ülke ile karşılaşmayız. A.B.D. tek bir Anayasa

¹³Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), TDV yay., Ankara 1993, s.2676; Atilla Yayla, “Türkiye’de İslam, Lâiklik ve Demokrasi”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 23-24, (1998), s.2676.

¹⁴ Andrew Heywood, **Politics**, London, 1997, s.282.

¹⁵ Erdoğan, “Türkiye’nin Anayasa Sorunu”, s.353.

metnine sadakatini sürdürürken İngiltere’de yazılı bir anayasa bile yoktur.¹⁶ 11 yazılı Anayasa eskiten Fransızlar “*güçlü yürütme*” temelinde ve yarı başkanlık sistemini benimseyen 1958 De Gaulle Anayasası ile beraber siyasi iktidara kavuşmuştur.¹⁷ Modern siyasal iktidarın sınırlandırılması ihtiyacı tarihsel olarak çoğunlukçu yasama faaliyetlerine engel olabilmekten doğmaktadır.

Anayasalar önce bir insan hakları anlayışı, sonra bir siyasal iktidarın paylaşımı ve bir partiler pratiği bütünüdür ve kaynaklarında, çok kere, kriz vardır.¹⁸ Diğer sosyal bilim dallarında olduğu gibi anayasa hukuku bölümünde de birtakım öz kavramların tarihi, sosyal ve etimolojik geçmişinin araştırılması, anayasa ile ilgili konularda etkili ve doğru bulgulara ulaşmak açısından önemli bir ihtiyaçtır. “*Anayasa*” bu öz kavramların en mühimidir. Anayasa kavramı, hem olağan yaşamda hem siyaset ve hukuk âleminde çok sık telaffuz edilse de, bazı fikir ayrılıklarını yapısında bulundurur.¹⁹

“*Kanun-u Esasi*” hukuk tarihimizde anayasa kavramını karşılamak üzere kullanılan ilk terim olup aynı zamanda ilk anayasa metnimizde adıdır. Asıl olana ilişkin kanun, esasa dair kanun gibi anlamlara gelmektedir. Tarık Zafer Tunaya’nın ifade ettiği üzere, Fransızca dilinde anayasa kelimesini karşılamak üzere kullanılan terim olan constitution anlamında “*kanun-ı esasi*” teriminin kullanılmasını ilk kez Sadrazam Mehmet Sait Paşa teklif etmiştir.²⁰ Bugün Anayasaların anlamları düşünüldüğünde bu kavram yerine kullanılacak en uygun kelimenin “*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*” olduğu değerlendirilmektedir.

Devletlerin oluşturdukları yönetsel organlar bir tarih birikiminin neticesinde ortaya çıkar. Toplumların sosyolojik yapısı, üzerinde yaşanan coğrafya ve gelenek-görenekler ile adetler bu organların kuruluşunun ve yetkilerinin tespit edilmesinde rol oynar.

Tarih ve siyaset biliminin kurucusu kabul edilen Niccolò di Bernado dei Machiavelli “Prens” adlı eserinde ilk defa iktidarın ele geçirilmesi ve muhafazası

¹⁶ Metin Eriş, “**Anayasalarımız ve Demokrasimiz**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 30, (1999); s.390.

¹⁷ Burhan Kuzu, “**Demokratik Süreçte Nasıl Bir Anayasa**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 30, (1999); s.402.

¹⁸ Bakır Çağlar, “**Türkiye’de Anayasa Sorununun Yakın Geçmişi Üzerine Düşünceler**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 30, (1999); s.361.

¹⁹ Faruk Turinay, “**Bir Kelime Olarak Anayasanın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler**”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:95, (2011), s.269.

²⁰Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Metodolojisi**, s.132,http://www.anayasa.gen.tr/metodoloji-3-s-117-196.pdf, erişim tarihi: 9.3.2011.

konularını ruhani ya da geleneksel endişeleri göz önünde bulundurmaksızın incelemiştir. Fransa, İspanya ve İngiltere gibi güçlü örnekler karşısında özlemi duyulan güçlü bir İtalya için hükümdara öğütlerde bulunmuştur. Eserinde hükümdara verdiği her öğüdü devletlerin geçmiş tarihsel tecrübeleriyle de destekleyen Machiavelli dinsel ve ahlaki kaygıları göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Buna rağmen Rousseau, Diderot, Hegel ve Fichte gibi tanınmış düşünce adamları bu eserin pozitif yönlerini de ortaya koymuşlardır. Güçlü devlet, güçlü yürütme, hukuk devleti ve kişi hak ve özgürlüklerini dengeleyebilmek konusundaki yeni çelişkiler bugün de Anayasa metinlerinde varlığını korumaktadır. Ancak bugün ulaşılmak istenen noktada Machiavelli'nin göz ardı ettiği dinsel ve ahlaki kaygılar büyük önem taşımaktadır. Çünkü Machiavelli bakış açısından din ve etik değerler sadece iktidara giden bir araçtır.

Machiavelli net olarak yozlaşmayı önleyecek bir kanun, önder veya bir yönetim sisteminin olmadığını savunur. Ona göre bozulma uzun dönemde kaçınılmazdır. Buna rağmen cumhuriyet yönetimleri prenslik sistemlerine göre bozulmayı engellemede daha başarılıdırlar. Machiavelli önderi kalıcı olmayan bir çözüm biçiminde ifade eder. Esas olarak ele alınması gereken konu ülkenin teşkilatlanma şeklidir. Bozulmayı engellemek için siyasal ve anayasal müesseseler oluşturmak gereklidir.²¹

Rönesans ve Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkan kavramlar ve değerler günümüze kadar biçim değişirse de cevap bulunmak istenen sorular değişmemiştir. Ancak bugünün araştırmacıları dünün araştırmacılarından daha zengin tarihsel örneklere sahiptirler. Devlet ve birey kavramları arasında her geçen gün ortaya çıkan kavramlarla dengeye ulaşmak daha da güçleşmiş gibi görünse de; tarih biliminin diğer bilimlere tutacağı ışık çeşitli ve etkili çözümler sunmaktadır. Devletin temel organlarının işleyiş, kuruluş ve karşılıklı ilişkileri ustalıkla dizayn edilmiş bir anayasal düzleme sahip olsa dahi iktidarın kendini sınırlaması, tarihten gerekli derslerin çıkarılmasıyla bağlantılı bir siyasi ahlak sorunudur.

²¹ Armağan Öztürk, “Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 2, (2013), s. 181 – 204.

2. Osmanlı Dönemi Anayasal Gelişmeleri:

Kaide olarak Türk Anayasa arayışlarının ve gelişmelerinin başlangıcı 1808 Senedd-i İttifak alınmaktadır. Ayrıca hak ve hürriyetler kavramının batı uygarlığından geldiği savunulmaktadır.

“*Hak ve hürriyetler*” kavramının batı uygarlığından geldiğini, bütün insancıl gelişmelerle birlikte siyasi-içtimai hak ve hürriyetlerin de batı ürünü olduğunu iddia edenlere karşı; İslam Tarihinde Mezalim Mahkemelerinin İslam’ın klasik dönemlerinden itibaren mevcut olduğunu, Sultanlar nezdinde “*Şura*” isimli danışma kurullarının-yeterince yetkiye haiz olmasalar bile- var olduğunu, Hükümdarların özel hazineleri olan, “*Hazine-i Hassa*”nın, Devletin hazinesinden “*Beytü’l Mâl*” ayrı ve müstakil olduklarını, İslam kültüründeki “*Adalet*”, “*Millet*”, “*Hakk-ı İbad=Kul Hakkı*” kavramlarının hükümdarların despotizmini frenleyen kavramlar ve kurumlar olarak Müslüman toplumlarda, o zamanlarda bile mevcut olduğunu hatırlamalıyız.²²

Türk hukuk tarihinde gerek İslamiyet öncesi ve gerek İslamiyet sonrası uzun asırlar anayasa olarak nitelendirebileceğimiz yazılı ve resmi bir belgeye rastlanmamaktadır. Devletin esas teşkilatı ve işleyişi daha çok teamüli esaslarla düzenlenmiştir. Devlet kurma tecrübeleri hayli fazla bulunan Türklerin bu teamüli esasları ortaya koyma ve geliştirmede hayli başarılı olduklarını söylemek gerekir. Fatih dönemine gelince, bu padişahın emriyle Divan-ı Hümayun’da nişancılık görevinde bulunan Leysizâde Mehmed b. Mustafa tarafından mevcut teamüli esasların kaleme alınmasını istemiş ve Leysizade de bunları kaleme alarak Fatih’in bugün elimizde mevcut “*Teşkilat Kanunnâmesi*”ni²³ vücuda getirmiştir. Bu kanunnameyi devletin esas yapısını düzenleyen bir anayasa faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.²⁴ Fatih döneminden sonra uzun süre bu yönde anlamlandırılabilir bir gelişme yaşanmamıştır.

Osmanlı hukukunda devlet üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar Padişah, Veziriazam ve Divan-ı Hümayun’dur. Farsça bir kelime olan padişah, büyük şah yani imparator anlamına gelir. Fatih devrinde Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’un fethedilmesi üzerine Osmanlı padişahları Roma imparatorluk tacını da taşımışlardır. Halifelik unvanı ise Yavuz Selim döneminde elde edilmiştir.

²² Mehmet Nuri Yılmaz, “**Cumhuriyet, Din, Devlet ve Lâiklik**”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 23-24, (1998); s.2530.

²³ **Kanunnâme-i Âl-i Osman** (Fatih’in Teşkilat Kanunnâmesi).

²⁴ M.Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s.106.

Mısır'ın fethedilmesi üzerine Kahire'de bulunan Abbasi halifesi İstanbul'a getirilmiş ve onun tarafından halifelik unvanı padişaha devredilmiştir. Halifelik unvanının devletlerarası ilişkilerde yaygın bir şekilde kullanılması ise II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir.

Osmanlı idare sisteminin teokrasi ile ilgisi yoktur. Teokrasi olabilmesi için ruhban sınıfının egemenliği olmalıdır. Osmanlı sisteminde böyle bir egemenlik hiç olmamıştır. En yüksek dini otorite olan Şeyhülislamlık padişaha bağlı olup, Şeyhülislamlık devletin kontrolünde bir makam olmuştur. Bir kısım Şeyhüislamlar şahsiyetleri gereği daha otoriter olmuşlar, ancak genelde devlete bağlı bir konumda görev yapmışlardır. Bu değerlendirmeye göre Osmanlı padişahlarının "halife" unvanı alması, devletin dini bir özellik arz etmesi sonucunu getirmiştir. Hâlbuki halife unvanı, sembolik kalmış, devlet işleri dini hükümlere göre şekillenmemiştir.²⁵ İslamiyet dininde Müslüman olmayanlarla ittifak edilmemesi emredilmiş olmasına rağmen; siyasal koşulların mecbur bırakması nedeniyle Müslüman olmayan ülkelerle ittifaklar kurulmuştur. Halifelik dini bir motif olmasına rağmen, dini yönünden ziyade siyasal yönünün devlet yönetimine etkileri daha belirgin olmuştur. Bu durum Halifelik bünyesi altında yönetilenler için de aynı sonucu yaratmış ve cihat çağrıları da beklenen etkiyi de yaratmamıştır.

İslam hukuku padişaha sınırlı bir yasama yetkisi vermiştir. Dolayısıyla padişahın mutlak olarak yasama yetkisinden bahsedilemez. Çünkü İslam hukukunda mutlak yasama yetkisi Allah'a ve ikinci derecede Hz. Peygamber'e aittir. Padişah yürütmenin başıdır. Fatih dönemine kadar padişah Divan-ı Hümayun'da bizzat başkanlık etmekteydi.²⁶ Bu dönemde Fatih Kanunnâmesi ile veziriazamın Divan-ı Hümayun'a başkanlık etmesi ve alınan kararları telhis ve tahrir yoluyla padişaha arz etmesi kanun haline geldi. Yargılama yetkisi esas itibarıyla padişaha aittir. Padişah, başkadı olarak bu yetkisini isterse bizzat kullanabilir. Ancak uygulamada padişah yargı yetkisini vekil olarak görevlendirdiği kadılar aracılığı ile kullanır.²⁷

²⁵ M. Sait Yazıcıoğlu, "Din ve Lâiklik Sorununun Neresindeyiz", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 23-24, (1999); s.2533.

²⁶Edward Gibbon, **The Decline and Fall of The Roman Empire**, cilt III, New York (Modern Library), s.747-748; E. Jacobs, "Mehemmed II, der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung", Oriens, sayı II,1949, s.6-30.

²⁷ Abdullah Demir, **Türk Hukuk Tarihi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s.64 vd.

Osmanlı İmparatorluğu'nda on yedinci yüzyıldan itibaren merkezi devlet yapısının kural tanımaması ve yerel idareciler üzerindeki kontrolün gevşemesi, topluma gösterilen baskının daha fazlalaşmasına neden olmuştur. İltizam sisteminin ortadan kaldırılmayışı, alınan maaşların azlığı, mali ve zirai dağılma, devlet teşkilatının bozulması, merkez denetimin zayıflaması neticesinde yerel yöneticiler giderek daha kontrolsüz davranmaya başladılar. Yerel yöneticilerle birlikte mütesellim, ayan, voyvada gibi bölgesel otorite ve görevlilerin halka zulümü o seviyeye varır ki, netice olarak devlet hizmetlerinin halka karşı işledikleri suçlar “Zulüm suçları” olarak genel ve özel bir başlık bile oluşturacak derecede artış gösterir. Halktan yasadışı maddi çıkar sağlamak, halka karşı zor kullanmak, eşkıya ile işbirliği yapmak bu kategorinin başta gelen suçlarıdır.²⁸

Padişahlar bile bu kötü yönetimden ve zulümden yakınmaktadır. III. Selim bir hatt-ı hümayununda şöyle der: “*Kesret-i mezalimden (zulmün fazlalığından) alem harab oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar ve naipler (kadı yardımcıları) ve voyvodalar ve ayanlar ve cizyedarların (cizye vergisi toplayıcıları) etmedikleri mezalim yok...*”²⁹

17. yüzyılın sonlarından başlayarak Batılı ülkelerin her alanda üstünlüğü ve kuzeyde Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozdu ve İmparatorluğu dengeyi düzeltme çareleri aramaya zorladı.³⁰

18. ve 19. yüzyıllarda batıda demokratikleşme sürecinde önemli sayılabilecek gelişmeler oldu. ABD'nin 1776 yılında bağımsızlığını ilan etmesi, 1789 Fransız İhtilâli ve İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Sanayi Devrimi dünyada demokratikleşme sürecini hızlandırdı. Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve askeri alanda demokratikleşme sürecini hızlandırdı.³¹ Profesör Bernard Lewis'in işaret ettiği gibi, din farklarının önemini küçülten Fransız Devrimi ve bu devrimin lâik görüşleri, Batılı fikirlerin kabulüne daha da müsait bir hava yarattı.³² Bununla beraber çok geçmeden Osmanlı hükümdarları Fransız Devriminin lâikliğinden

²⁸ A.Mumcu, “Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı”, AÜHF yay., Ankara 1972, s.9, 13-21, 46-47, 50.

²⁹ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hattı Hümayunları; Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, TTK yay.,Ankara 1946, s.112-113.

³⁰ Kemal H.Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa yay., İstanbul 1967, s.31.

³¹ Arif Ersoy, “Bürokratik Anayasadan Demokratik Anayasaya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 30, (1999); s.530.

³² Bernard Lewis, “The Impact of the French Revolution on Turkey”, *Journal of World History*, Temmuz 1953, s.106-110.

şüphelenir oldular; bunun er geç Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel temellerini yıkması ihtimalinden korktular.³³ Oldukça kalabalık bir grup teşkil eden ordu mensupları ise reformlar yapılmasında ısrar ediyorlardı. Böylece iki grup meydana gelmişti: Reform isteyen yenilikçilerle çıkar yolu eski geleneklere bağlılıkta gören muhafazakârlar. Yeni gelişmeler yenilikçilerin durumunu kuvvetlendirdikçe iki grup arasında uçurum büyüdü. Reformlara karşı koyan, savaş kabiliyetini kaybetmiş, disiplinsiz yeniçerilere karşı III. Sultan Selim kendisine sadakat gösterecek yeni bir gönüllü ordusu –Nizam-ı Cedit Ordusu- meydana getirmek istedi.³⁴

1792 Rus yenilgisinin ardından yenilik düşüncesi ile başlatılan Nizam-ı Cedit hareketi bir reform tasarısıydı. Bu düşünce ile III. Selim zamanında meşveret usulünün yeniden canlandırılması sonucunda kurulan Meclis-i Meşveret, danışma işlevini kurumsallaştırmış ve meşrutiyet yönetimine doğru bir yönelmenin işareti olmuştu. Ancak batılılaşma ve hukuk düzenine gidişin başlangıcını temsil edebilecek bu girişim ve çabalar III. Selim'in kısa sürede tahttan düşürülmesine varan Kabakçı Mustafa İsyanı ile sona ermişti. Dönemin yenilik düşüncesinin anavatanı olan Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi Şeyhülislam fetvasıyla yenilik karşıtlarının işini kolaylaştırmıştı.

İlber Ortaylı'nın deyimiyle Osmanlı Devleti 19.yüzyıla “*İmparatorluğun en uzun yüzyılı*”na ani bir giriş yapmıştı. Yenilikçi Padişah III. Selim'in ıslahat hareketi başarısız olmuştu. III. Selim tahttan indirildi. IV. Mustafa tahta çıkarıldı. III. Selim'i tekrar tahta geçirmek amacıyla Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a doğru harekete geçti. Bunun üzerine III. Selim öldürüldü ve tahta İkinci Mahmut geçirildi. Alemdar Mustafa Paşa sadrazam oldu. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında ayanlar ve devletin ileri gelenleri arasında Kâğıthane'de 29 Eylül 1808 tarihinde bir toplantı icra edildi. Toplantıda tespit edilen kurallar Senedd-i İttifak³⁵ denen bir metin içinde kaleme alındı. Bu belge Sadrazam, Şeyhülislam, vezirler ve ayanlar tarafından imzalanıp mühürlendi ve Padişaha arz edildi. Sonradan Padişah II. Mahmut Senedd-i İttifak metnini tasdik etti.³⁶

“*Senedd-i İttifak*” bir giriş bölümü, yedi şart ve bir ek kısmından oluşmaktaydı. Türk tarihinde ilk kez devlet iktidarının sınırlandırılabilabileceğini

³³ Enver Ziya Karal, **Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği** 1802-1806, İstanbul 1940.

³⁴ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.31.

³⁵ Senedd-i İttifak ilk tam metni için bkz. Ali Akyıldız, “**Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni**”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, İstanbul 1998, s. 215-222.

³⁶ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin yay., Bursa 2010, s.10.

gösteren Senedd-i İttifak çok önemli bir anayasal belgeydi. İki taraflı bir belge, bir misak niteliği taşımaktaydı.

Senedd-i İttifak genellikle Magna Carta ile aynı hukuksal düzlemde karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. 63 maddeden oluşan ve yüzeysel olarak Senedd-i İttifaka benzerlikler gösteren; bir İngiliz anayasal metni olan Magna Carta ile Senedd-i İttifak esas olarak birbirinden farklı belgelerdir. Senedd-i İttifak bir çerçeve metin iken Magna Carta'nın daha detaylı olarak hazırlandığı ilk göze çarpan farktır. Magna Carta'da seçimler, vergiler, para cezaları, özgürlük, ticaret, adalet vb. konularda alınan tedbirler daha somut esaslarla tespit edilmiştir. Magna Carta metninin uygulanması için Baronlar arasında 25 temsilci seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu temsilciler meclisi Magna Carta'ya aykırılıklara karşı Kralı bir anlamda denetleme ve uyarma yetkisi ile donatılmıştır. Bu uygulama Magna Carta'nın etkili bir yaptırıma sahip olmasının da nedeni olmuştur. Magna Carta'da vergilerin saptanması gibi temel feodal yetkilerin diğer aktörlerle paylaşılmaya başlanması parlamentolu siyasi hayata gidişin ilk adımlarıydı. Magna Carta doğrudan hükümdarın kendi ağzından yazılmıştır. Hükümdar yaptığı yolsuzlukları metin içerisinde itiraf etmektedir aynı yolsuzlukların tekrarlanması durumunda uygulanacak yaptırımları kabul etmektedir. Etkili bir yaptırımı olmamasına rağmen, bu yönden Senedd-i İttifak Magna Carta'ya benzerlik göstermektedir.³⁷

Senedd-i İttifak, tarafları manen bağlayan yemin dışında, fiili ya da pratik güvence ve yaptırımlar da içermektedir. Bunlardan bazıları önleyici ve caydırıcı karakterdedir. Ayanın; vekillere, ulemaya, devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olması (Şart 5), sadrazamın keyfi eylemlerini (Şart 4) ve hanedanlara yöneltilen haksızlıkları elbirliğiyle önlemeye çalışması (Şart 5), zulüm yapanları devlete bildirmesi (Şart 7), hanedanların başka topraklara el atmalarına elbirliğiyle engel olması (Şart 5) gibi.³⁸

Birtakım güvence ve yaptırımlar ise daha aktif ve bastırıcı karakter taşır. Ayan; padişaha itaatsizliği (Şart 1), özellikle yeniçerilerin itaatsizliğini (Şart 2), mali ve vergisel buyruklara uymamayı (Şart 3), reyaya zulüm yapılmasını, şeriat buyruklarının yerine getirilmemesini ve bu gibi eylemlerin faillerini cezalandıracak,

³⁷Sina Akşin, "Senedd-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S.2, C.16, 1994, s.115-123.

³⁸Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.48.

asker ocaklarında bir ayaklanma olursa izin almadan gelerek dağıtacaktır (Şart 6). Görülüyor ki güvence ve yaptırımların bir kısmı genel düzeni koruyucu, bir kısmı merkezin otoritesini, bir başka bölümü de bizzat ayanların çıkarlarını koruyucu niteliktedir. Yine bu güvence ve yaptırımlar, devlet aygıtı dışında, örgütlü olmasa bile (ayanlar kendi aralarında örgütlenmiş, kurumsal bir yapı oluşturmuş değillerdi) kolektif bir karakter taşımaktaydı.³⁹

Tanzimat öncesi reformculuğun doruk noktası II. Mahmut dönemidir. II. Mahmut'un tahta çıktıktan sonra birinci ele aldığı konu, istemeyerek de olsa Senedd-i İttifak'ı onaylaması oldu. İkinci olarak da vakit kaybetmeksizin Alemdar'ı ve onun neden olduğu Senedd-i İttifak'ı yok etmek oldu.⁴⁰ İkinci Mahmut döneminin en önemli özelliği, reformları devam ettirmek ve devletin güvenliğini sağlamak için, taşraya karşı merkezin gücünün arttırılmaya çalışılması olmuştur. Bu dönemde idari anlamda yapılan yenilikler de önemlidir. Nitekim batıdakine benzer bir şekilde Dâhiliye, Hariciye ve Evkaf Nezaretlerinin kurulması ve sadrazamlığın başvekâlete çekilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde bir tür nazırlar meclisi olan “*Dar-ı Şura-yı Babîâli*”, askerlikle ilgili tüm mevzuların görüşüldüğü “*Dar-ı Şura-yı Askerî*” ve devleti alakadar eden her işin görüşüldüğü, kanun layihaları hazırlayan ve nazırlar meclisinin kendine havale ettiği işleri görüşerek öneride bulunan bir komisyon niteliğinde olan Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmuş olması oldukça önemlidir.⁴¹

Kuruluş tarihi 1838, Tanzimat'ın biraz öncesinde rastlamakla birlikte hem bir üst yargı mercii olması hem de Tanzimat dönemine damgasını vuran hukuki düzenlemelerin hazırlanmasındaki rolü ve katkısı dolayısıyla Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye Tanzimat döneminin en önemli hukuk kurumlarından biridir. Üye sayısı, yapısı ve işleyiş şekli zaman içinde değişiklik gösteren Meclis-i Valâ; 1854 yılında Meclis-i Tanzimat'ın kuruluşuna, keza bu meclisin 1861 yılında Meclis-i Ahkâm-ı ile birleşmesinden Şura-yı Devlet'in kuruluşuna, 1868 yılına kadar yasama meclisi, bunun yanı sıra başlangıçtan 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin

³⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.48-49.

⁴⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.64.

⁴¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, TTK, Ankara 1995, s.203-204.

kuruluşuna kadar da yerine göre ilk derece, istinaf ve son derece mahkemesi olarak görev yapmıştır.⁴²

Daha önceki dönemde başlatılan merkezileşme ve idari düzenlemelere bu dönemde de devam edilmiş ve batı kanunlarından yararlanılarak Ceza ve Ticaret Kanunları yapılmış, Nizamiye, Ticaret, Karma Mahkemeleri kurulmuştur.⁴³ Nizamiye mahkemelerinin ilk çekirdeğini Tanzimat sonrasında çıkarılan ilk Ceza Kanunlarının uygulanması için İstanbul'da muhtemelen 1854'de kurulan Meclis-i Tahkik oluşturur.⁴⁴

1839 yılında İkinci Mahmut ölünce yerine Abdülmecit geçmiştir. Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in onayı ile Reşit Paşa tarafından hazırlanmış ve 3 Kasım 1839 tarihinde İstanbul'da Gülhane meydanında ilan edilmişti. Tanzimat Fermanı, bir teminatı olmamasına rağmen, bütün halka eşit haklar ile mal ve can emniyeti vaat ediyordu. Askeri, ekonomik ve adli alanlarda birtakım iyileştirmeler öneriyordu.⁴⁵ 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane'de ısdar olunan Tanzimat Fermanı sayesinde temel hak ve hürriyetlerin birçoğu tanınmış ve devlet iktidarının sınırlandırılmasına devam edilmiştir. Türklerin ilk "*Temel Haklar Beyannamesi*"⁴⁶ olarak da ifade edilen Tanzimat Fermanı tek yanlı bir işlem olarak doğmuştu. Müeyyidesi Padişahın ettiği yemindi.

Tanınan temel hak ve hürriyetler arasında en önemlilerinden biri kişi dokunulmazlığı ve güvenliğidir. Bu, yasadışı sebeplerle suçlanmama, cezalandırılmama, adil olarak yargılanma; onur, haysiyet ve ırzın korunması gibi ayrıntıları içerir. Böylece, "*kanunsuz suç ve ceza olmaz*", "*yargılanmadan kimseye ceza verilemez*" ilkeleri kabul ediliyordu. Padişah örf kaynaklı cezalandırma yetkisinden vazgeçiyor, bu yetkisini yargı organına teslim ediyordu.⁴⁷

Gülhane Hattı Hümayunu, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle önemli benzeşme içindedir. Bu benzerlik, kişinin dokunulmazlığı ve teminatlar açısından açıktır: "*Can güvenliği ve dokunulmazlığı, yasadışı sebeplerle*

⁴² Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.424.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba yay., İstanbul 1996, s.35.

⁴⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.425.

⁴⁵ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.34; Tanzimat hakkında bkz. Engelhardt, **La Turquie et le Tanzimat**, cilt II, Paris 1882; Tanzimat Fermanı'nın hukuki bir tahlili için bkz. Yavuz Abandan "**Tanzimat Fermanı'nın Tahlili**", İstanbul 1940, s.31 vd.

⁴⁶ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.17.

⁴⁷ C.Üçok/A.Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, AÜHF yay., Ankara 1981, s.313.

suçlanmama, cezalandırılmama gibi...” Ayrıca mülkiyet güvencesi, vergileme ve eşitlik ilkeleri açısından da benzerlikler vardır.⁴⁸

Can ve mal güvenliği, yöneticileri yakından ilgilendiriyordu. Mutlakiyete yol açan mekanizmalardan biri de, ulema dışındaki bütün yöneticileri devlet kölesi sayan “kul sistemiydi”. Bunlar yargılanmadan mahkûm edilebilirler, şu ya da bu şekilde öldürüldüklerinde de malları-mülkleri müsadere edilirdi. İşte, can ve mal güvenliği, müsadere yasağı, idam ve zehirlemelere karşı önlemler bunları önlemek içindi. Mustafa Reşit Paşa, padişah otoritesini kısmak ve karar yetkisini bürokrasiye aktarmak istiyordu. Bu güvenceler bunun için de gerekliydi.⁴⁹

Kırım Harbinin yıkıcı ve baskıcı etkileriyle devlet iktidarının sınırlandırılmasına 1856 Islahat Fermanı ile devam edilmiştir. 1856 Paris Barış Konferansı öncesinde ıslahat hareketinin inisiyatifi devletin kendi iç fonksiyonlarında tutulmak istenmiş ve Tanzimat Fermanından daha kapsamlı olan Islahat Fermanı kabul edilmişti.

Tanzimat Fermanı’nı müteakiben Islahat Fermanı⁵⁰, Osmanlı Devleti’nin 1856 yılında icra edilen Paris Konferansı’na katılmasının koşulu olarak kabul edildi. 1839 Hattı Hümayunu’nun Hristiyan toplumuna yaptığı vaatler Islahat Fermanı’nda tekrar ediliyordu.⁵¹

Osmanlı Devleti’nde nüfus Tanzimat öncesinde askeri ve reaya olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Askeri sınıf, padişah tarafından kendilerine berat verilen ve belirli devlet hizmetlerini yapmakla görevli olan memurlardır. Askeri sınıf, askerler, yöneticiler ve ilmiye mensupları gibi yönetici kesiminden oluşmaktadır. Bunların dışında kalan halk ise reaya sınıfını teşkil ediyordu. Askeri sınıfa mensup olanlar bazı vergilerden muaf tutulur ve günümüzdeki idari yargıya benzer şekilde ayrı bir yargılama prosedürüne tabi olurdu. Osmanlı Devleti’nde vatandaş anlamına gelen reaya, dini olarak Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki sınıftır. İlk dönemlerde gayrimüslim nüfus, Müslümanlardan daha fazla iken, Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır ve Arap yarımadasının da Osmanlı topraklarına katılması ile denge sağlanmış,

⁴⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi**, C.VIII, TTK, Ankara 1995, s.598.

⁴⁹ H.İnalçık, “**Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**”, Belleten, c.XXVIII, sayı 112, 1964, s.615.

⁵⁰ Frank S. Bailey, **British Policy and the Turkish Reform Movement**, Cambridge (Mass), 1942, s.277-279, 287-291.

⁵¹ Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.34-35.

son zamanlarda ise Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusu geçmiştir. Gayrimüslim nüfus, zimmîler ve müste'menler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müste'menler, yabancı ülke vatandaşı olup ticaret, din, ziyaret gibi gayelerle Osmanlı ülkesine gelmesine izin verilen gayrimüslimlerdir. Zimmîler, İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlardır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, tıpkı Müslümanlar gibi Osmanlı vatandaşıdır, azınlık sayılmazlar. Kendilerine can ve mal güvenliği, din hürriyeti, kişiler ve aile hukuku alanlarında sınırlı yargı muafiyeti, askerlik muafiyeti gibi hak ve özgürlükler tanınmıştır.⁵²

Islahat Fermanının temel amacı, gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında her açıdan mutlak anlamda eşitlik sağlamaktır. Din, askerlik, yargılama, vergi, eğitim, temsil ve memurluk konularında o vakite kadar olan eşitsizlikler ortadan kaldırılıyordu. İnanç açısından eşitsizlik ortadan kaldırılıyor; inancı nedeniyle hiç kimsenin hor görülmemesi kabul ediliyor; inanç değiştirebilme hakkı kabul görüyor; İslam dininden ayrılmanın ölüm cezası ile cezalandırılması yöntemi sonlandırılıyordu. Vergi vermek açısından adaletsizlikler de ortadan kaldırılıyordu. Aynı şekilde askerlik yönünden de eşitlik sağlanıyordu. Tanzimat dönemine kadar olan sürede Hristiyanlar orduya alınmaz, asker olamazlardı. Islahat Fermanı Müslüman olmayanların da askerlik hizmeti yapmalarını açık bir şekilde kabul etmiştir. Fakat askerlik görevini yapmak istemeyenler için “*bedel-i nakdi*” yöntemi bulunmuştur. Bu yöntem ayrıca cizyenin devamı anlamına da gelmekteydi. Ayrıca Müslümanların da bedelli askerlik için gereken ödentiği vererek askere gitmeme hakları kabul görmüş oluyordu.⁵³

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir siyasi görüş oluştu: “*Osmanlı toprakları üzerinde yaşam süren herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, ancak devletin İslami geleneklerine zarar getirmeksizin, eşit hak ve vazifeler tanımak.*” Osmanlılık fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasını eşit bir birey saymak düşüncesi nihayet 1876 Kanun-i Esasi'nde kabul olundu ve kuramsal olarak 1918 yılına kadar yürürlükte oldu. Ancak ise azınlık toplumlar arasında başlayan milliyetçilik akımları müteakiben Türkler tarafından da özümsemekle Osmanlılık düşüncesi anlamını kaybetti. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan azınlıklar milliyetçi amaçlarla

⁵² Demir, **Türk Hukuk Tarihi**, s.75-82.

⁵³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C.V**, TTK, Ankara 1995, s.252.

siyasal dernekler kurmuşlardı. Daha sonraları Müslüman tebaa arasında da bu çeşit dernekler meydana getirildi Bunlardan birincisi, bir kısım Müslüman aydınlar tarafından 1859'da İstanbul'da kurulmuş olan Fedailer Cemiyeti idi; bu, aslında, padişahın Hristiyan tebaaya eşit haklar tanınmasına karşı bir tepki idi.⁵⁴ Ardından, 1865 yılında Yeni Osmanlılar cemiyeti kuruldu.⁵⁵ Genç (Yeni) Osmanlılar, reformların lâik niteliğini eleştiriyorlar, bu nedenle Devletin şeriata gerektiği gibi uyulmaksızın, imparatorluğun temelindeki doğal ruha karşı gelinerek, yönetilmeye başladığını öne sürüyorlardı.⁵⁶

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları devleti içine düştüğü durumdan çıkaramamıştı. Vergi eşitliği konusunda olsun askerlik yükümlülüğü konusunda olsun Müslüman ve Hristiyan tebaa arasında farkları ortadan kaldırmaya yönelik ve dolayısıyla ikide bir yabancıların ülke içişlerine müdahalesini önlemeyi amaçlayan bu girişimler istenilen sonucu vermemişti. Yüzyılın ortalarında Rus yayılmasının sıcak savaşa dönüşmesi ve çıkan Kırım Savaşı'nda hazinenin yokluk içinde bulunması karşısında müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya yanaşan Osmanlı Devleti yöneticileri, bu tarihten başlayarak 1875 yılına kadar sürecek ve her yıl yenisinin yapılmasını gerektirecek olan bir borçlanma politikasına girdiler. Ağustos 1854'de yapılan ilk borçlanma antlaşmasıyla ilgili olarak Sultan Abdülmecit'in şu sözleri söylediğini Cevdet Paşa kaydetmektedir⁵⁷:

“İstikraz almamak için çok çalıştım. Lakin ahval bizi istikraza mecbur etti. Bunun tediyesi varidatın artmasıyla olur. Bu dahi imar-ı mülk ile yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek demiryolları yapılmakla olur. Artık kumpanyalara da muvafakat eylemeliyiz. Garlar da yapılmalı. Fakat varidat arttı diye masrafı da arttırmamalı ve illa bir semere hâsıl olmaz. Yine bataklık yoldur. Beşiktaş sarayı da pek tekellüflü oldu. Daha sade olabilirdi.”

⁵⁴ Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, Ankara 1937; Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952, s.80-90.

⁵⁵ İhsan Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, Tanzimat, (1940), s.777-857.

⁵⁶ Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.35.

⁵⁷ Ünsal Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s.5.

3. Kanun-ı Esasi (1876-1878):

3.1. Hazırlık Çalışmaları:

1875 yılına kadar yapılan borçlanmalar 250 milyon Osmanlı altına ulaşmıştır. 1875 yılında yayınladığı bir tebliğle borçlarının ancak faizlerinin, onu da taksitlerle ödeyebileceğini ilan eden Osmanlı yöneticileri, 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye idaresinden kendini kurtaramadı.⁵⁸ 1875 yılında etkisini tamamen hissettiren sosyal ve ekonomik nedenlerin de etkisiyle Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirildi. Bunun üzerine V. Murat tahta geçirildi. V.Murat kısa bir süre sonra hastalandı. V. Murat'ın delirmesiyle beraber; Veliht Abdülhamit, Mithat Paşaya haber göndererek Kanun-i Esasiyi ilan edeceği üzerine teminat vererek tahta geçirilmesini talep etti. 31 Ağustos 1876 tarihinde V. Murat tahttan indirildi ve II. Abdülhamit tahta çıkarıldı.⁵⁹

Aydın kesimin siyasal alanda yenilik, meşrutî idare arzusu; padişah ile teşkilatının “*Yeni Osmanlılık*” siyasetini hayata geçirmek hevesi ve yabancı ülkelerin baskısı birleşerek; neticede yeni tahta getirilmiş olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Kanun-i Esasisi'ni ilan etmesine neden oldu.

Bu dönemin hemen öncesinde 1830 ve 1848 devrimleriyle anayasacılıkta ikinci dalga dönemi yaşanıyordu (Belçika 1831, Fransa ve İtalya 1848, Prusya 1850). Bu yeni hareketle beraber ulus devlet sayısında artış, genel oya yönelik ve sosyal haklar İmparatorluk için meşrutiyet yönünde bir baskıya neden olmaktadır. Bu arada batılı devletler 31 Ocak 1876 tarihli Andrassy Notası'yla Osmanlı Devleti'nden yine ıslahat talebinde bulunmuşlardı. Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş hazırlığı içindeydi ve imparatorluktaki azınlıkların durumunu bir koz olarak kullanmak istiyordu. Mithat Paşa'nın tezi Avrupa devletlerine verilen söz uyarınca anayasa bitirilip İstanbul'da yapılan Tersane Konferansından önce ilan edilirse, müdahalelerin önleneyeceğiydi. Dış etki yalnız büyük Batılı devletlerden kaynaklanmıyordu. Türkiye'de Meşrutiyet'e geçişte, Balkan Anayasacılığının da payı olmuştu. Eski Osmanlı eyaletlerinin özerkleşme ve bağımsızlaşma süreçlerinde yaşadıkları anayasal deneyler Osmanlı toplumunu ve siyasal seçkinlerini etkilemiştir. Buna ilk örnek bugünkü adıyla Romanya'dır. Sırbistan ve Yunanistan diğer

⁵⁸ Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, s.6.

⁵⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VII, s.101-112,352-367.

örneklerdir. Osmanlı anayasacılığına zemin oluşturan daha da yakın ve içeriden örnekler vardır. Bunlar, 1856 Islahat Fermanı kapsamında toplumların kendi özerk yönetimlerini kayıtlamak için düzenledikleri ve Babıâli makamınca onaylanarak yürürlüğe giren “*nizamnameler*”dir: “*Rum Patrikliği Nizamı (1862), Ermeni Patrikliği Nizamı (1863), Hahamhane Nizamı (1865)*.”⁶⁰

Anayasa metni büyük oranda 1850 tarihli otoriter Prusya anayasa fermanından ve 1831 Belçika anayasasından etkilenmiştir. Prusya anayasası fermanı gibi, Kanun-u Esasi de egemen iktidar tarafından ilan edilerek yürürlüğe sokulmuştur.⁶¹

Kanun-i Esasi toplumu temsil eden kurucu bir meclisçe hazırlanmamıştır. Nitekim Kanun-i Esasinin kabulü maksadıyla kurucu bir halk oylaması da icra edilmemiştir. Kanun-i Esasi, hukuksal açıdan Padişahın tek yönlü bir işleminden ortaya çıkmıştır. Kanun-i Esasi, monokratik anayasa yapma yöntemlerinden olan ‘*ferman*’ usulü ile yapılmıştır. Tersane Konferansı’nın toplanmasından doğacak olumsuzlukları önlemek maksadıyla bilhassa Mithat Paşa acele içinde ortaya bir metin koymak istiyordu. Monarşi geleneğine sadık kalanlar ise ‘*ne koparsak kârdır*’ anlayışıyla davranıyor ve biraz da tempoyu düşürme taktiği güdüyorlardı⁶².

Mithat Paşa’nın Kanun-ı Cedid’i kuvvetli bir yönetim makamı, ama bunun yanı sıra vekillerin meclise karşı sorumlu olmalarını öngörüyordu. Meşrutiyet hazırlıklarının Mithat Paşa’ya mal edilmesini istemeyen ve Kanun-ı Cedid –i de ülke koşullarına uygun görmeyen Padişah ise, Sait Paşa’ya 1814-1830,1875 tarihli Fransız anayasalarını çevirtti; nazırlardan da bunların notlarını istedi. Nihayet anayasa hazırlamakla görevli resmi bir komisyon kuruldu. Cemiyet-i Mahsusa⁶³ adındaki bu kurul 2 asker 16 sivil bürokrat (üçü Hristiyan) ve ulemadan 10 kişi olmak üzere toplam 28 üyeden meydana geliyordu.⁶⁴

Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesi geciktikçe Anayasa muhalifi olanlar kuvvetleniyor sesleri daha fazla ortaya çıkıyordu. Bu kimseler Kanun-ı Esasi’ye düşmalardı. Liderliğini Dağıstanzade Muhyiddin Efendi, Gürcü Şerif, , Ramiz Paşa, Uzunetek Rıza Bey gibi kişilerin yaptıkları çalışmalar Anayasa taraftarlarını

⁶⁰ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, sayfa 128-132.

⁶¹ Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s.158-168; Dursun, “**Anayasa Yapımında Temsil Sorunu**”, s.558.

⁶² Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.132.

⁶³ Bu kurulun başkanı Server Paşadır.

⁶⁴ Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, s.11.

huzursuz ediyordu. Çünkü bu kimsler Mihat Paşa'nın haklı olmadığını, Müslüman toplumu Gayrimüslimlerin vekilleriyle güçsüz kılmaya uğraştığını ifade ederek toplumu kışkırtıyorlardı. Bu yasal olmayan çabaları fark eden hükümet Anayasa muhaliflerinin ülkeden çıkarılmasını talep etti ve Padişah da huzursuzluğa neden olan 20 kişinin İstanbul'dan çıkarılması kararını kabul etti.⁶⁵

Bununla beraber Padişah tarafından anayasanın her maddesinin farklı kişilere incelenmesi suretiyle geciktirilmesi, Anayasa taraftarlarını huzursuz ediyordu. Süleyman Paşa, saraya giderek Padişaha Anayasa çıkarılmaz ise neticenin iyi olmayacağını bildirdi. Süleyman Paşa'nın bu davranışı padişahı ne kadar etkilemiştir bilinmiyor, fakat yakın zamandaki padişah değişiklikleri düşünüldüğünde Abdülhamit'in bu durumdan etkilenmesi normaldi. Nitekim Murat halen hayattaydı. İşte bu durumda Mahmut Paşa meşhur 113. maddenin Kanuni Esasi metni içerisine konulmasını teklif etti. Namık Kemal bu maddenin metne dâhil edilmesiyle sadece Kanun-ı Esasi'nin değil aynı zamanda Tanzimat Fermanı'nın da verdiği hakların ortadan kalkacağını belirterek bu maddeye karşı çıktı. Padişah ise Kanuni Esasi taraftarlarını çaresiz bırakarak, bu maddenin metinde yer almaması halinde, Kanun-ı Esasiyi imzalamayacağını ifade etti. Kanuni Esasi'nin ilanı tıkanmıştı. Bu durumdan üzüntü duyanların başında Mithat Paşa vardı. Çünkü İstanbul'da yapılacak konferansın tarihi o denli yaklaşmıştı ki konferansa katılacak devletlerin temsilcileri İstanbul'a varmaya ve Rus elçisi ile temasa geçmeye başlamıştı. Devlet problemlerinin bir hayli çoğaldığı bir dönemde Sadrazam Rüştü Paşa istifa etti ve Mithat Paşa yerine atandı. 22 Aralık 1876 tarihinde Damat Mahmut'un eşinin sarayında bir toplantı icra edildi, anayasa tasarısı görüşüldü. Padişah da 113.maddeden feragat etmedi ve maddeye nihai biçimini verdi ve 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasiyi imzaladı. 119 maddeden ve 11 Bölümden teşekkül olan Kanun-ı Esasi muazzam bir tören ile ilan edildi.⁶⁶ Böylece çok dar kalıplar içinde dahi olsa Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk parlamento çalışmalarına başlamış oluyordu.⁶⁷

Anayasanın hazırlanması ile ilgili yukarıdaki bilgilere ilave olarak yabancı belge ve kaynaklardaki bazı iddialara da değinmek gerekmektedir. General James G.

⁶⁵ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920– 1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.65.

⁶⁶İhsan Güneş, **“Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı”**, www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/50.pdf .

⁶⁷ Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, s.11.

Harbord tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 16 Ekim 1919 tarihli mektupla ilgili Mr. Lodge tarafından hazırlanan 13 Nisan 1920 tarihli raporda şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“1876 yılında bir anayasa reformist Mithat Paşa'nın sekreteri Ermeni asıllı Krikor Odian tarafından hazırlandı ve Sultan Abdülhamid tarafından ilan edildi ve hemen ardından da feshedildi. Ermenilerin hataları hikâyesi ile ilgili önceden beri varolan yetersiz taslaklar günümüze kadar uzanmaktadır. 1876 yılından beri bu bir katliam ve ayaklar altına alınmış garantilerin hikâyesidir. Rus-Türk Savaşı 1877 yılında imzalanan, Türkiye'de gerçek anlamda bazı reformlar yapılan dek Rusya'ya belirli bölgeleri işgal hakkı tanıyan San Stefano Anlaşması ile sona erdi. Bu anlaşma Rusya'nın İngiliz kıskançlığı nedeniyle bir sonraki yıl ortadan kaldırıldı ve koruma öneren ancak garanti sağlamayan nafîle bir anlaşma olan Berlin Anlaşması ile ikame edildi. Aynızamanda Kıbrıs'ı Büyük Britanya'ya teslim eden Kıbrıs Anlaşması yapıldı ve Büyük Britanya'nın Rusya'ya karşı yardıma yetişmeyi kabul etmesi ile Ermeniler için Türkiye'nin korunması sağlandı.”⁶⁸

3.2. Kanun-ı Esasi ve Gelişmeler:

Kabul edilen metinde Abdülhamit önemli kazançlar elde etmişti. Bunlardan en önemlisi yasama ve yürütme yetkileri konusu ile kişi güvenliğini yok eden 113. maddeydi.⁶⁹ Kanun-ı Esasi doğrudan doğruya padişahça seçilen bir komisyon vasıtasıyla hazırlanarak Meclis-i Vükela'nın incelemesinden geçtikten sonra padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir. Ayrıca Komisyon, önceki taslaklardan, bazı Belçika, Polonya, Prusya gibi yabancı anayasalardan da yaralanılarak asıl anayasa tasarısını hazırlamıştı. Bu yönüyle 19.yüzyılda kabul edilen 1814 Fransa, 1848 İtalya gibi diğer Ferman Anayasa örnekleri ile benzerlikler taşır. Bu belgeler mutlakıyetten ılımlı monarşiye geçişin evrimsel bir parçasıdır.

Kanun-ı Esasi 119 maddeden oluşmaktaydı. Anayasa, “Memaliki Devleti Osmaniye”, “Tebaa Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi”, “Vükelâyı Devlet”, “Memurin”, “Meclisi Umumi”, “Heyeti Âyan”, Heyeti Mebusan”, “Mehakim”,

⁶⁸ James G. Harbord Report, USA Senate, 66th Congress, 2nd Session, Document No:266, 18 Nisan 1920.

⁶⁹ 113. madde Padişaha tanınan sürgüne gönderme yetkisidir.

“Divan Âli”, “Umuru Maliye”, “Vilâyat”, “Mevaddı Şetta” olmak üzere toplam 12 başlık altında düzenlenmişti.⁷⁰

Kanun-ı Esasi’ye göre “*Devlet-i Osmaniye ülkesiyle bölünmez bir bütündür*” (md.1). Bu madde Fransız anayasasından esinlenerek oluşturulmuştur. Fransız üniter devleti, devletin tekliği ve bölünmezliği temel ilkesi üzerine kuruludur. Bu anayasal ilke ilk olarak 1791 Fransız Anayasası’nda yer almıştır: “Krallık tektir ve bölünmezdir” (1791 Ay, II. Başlık, m.1).⁷¹

“*Başkent, hiçbir ayrıcalığı olmayan İstanbul’dur*” (md.2). “*Saltanat ve hilafet makamı Osmanoğulları soyuna ve bunun en büyük evladına aittir*” (md.3). Hükümet biçimi monarşidir. Egemenliğin kime ait olduğuna dair net bir ifade mevcut değildir. Ancak verilen yetkiler incelendiğinde esas egemen güç hükümdardır. Padişahın daha önce geleneksel ve dinsel öğelerden kaynaklanan egemenliği bu defa anayasada tanınan hak ve yetkilerle adeta güvence altına alınmış ve yazılı olarak saptanmıştır. “*Padişah yürütme organının da başı ve hatta kendisidir. Heyet-i Vükela ya da Meclis-i Vükela’nın başkanı ve üyeleri olan sadrazamı, şeyhülislamı ve vekilleri kendisi seçer, atar ve gerektiğinde azleder*” (md.7, 27).⁷²

Kemal Gözler Türk hukuk literatüründe Padişahın 7’nci maddede belirtilen fesih hakkının, eleştirilmesini bütün parlamenter yönetim biçimlerinde mevcut olan yürütme organının başının sahip olduğu bir yetki olarak ifade etmektedir: “*Bir parlâmenter monarşide bu yetkinin hükümdara tanınmasından daha doğal bir şey yoktur. 35’inci madde ise eleştirilecek değil, övülecek bir maddedir. Hükûmet ile parlâmento arasındaki uyumsuzluğu çözmeye yöneliktir. Değiştirilmek istemeyen Hükûmet ve feshedilmek istemeyen Meclis inatlaşmayı bırakıp uzlaşmaya çalışacaklardır. Bu usûl, 20’nci yüzyılda görülen “rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm” araçlarına benzemektedir.*”⁷³

Parlamenterizmin Türk anayasa hukukuna Kanunu Esasi ile girdiği söylenebilirse de bu Anayasanın parlamenterizmin izlerine işaret eden maddelerine rağmen, tam manasıyla parlamenter bir sistem oluşturmayı hedeflediği söylenemez. Fakat 1909 değişikliklerinden sonra hiç olmazsa kuramsal yönden parlamenter

⁷⁰ Yavuz Atar, **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Konya, Mimoza yay., 2008, s.197-220.

⁷¹ Atilla Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul, 12 Levha yay., 2012, s.65.

⁷² Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.132.

⁷³ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s.3-44.

monarşi yönetimi doğrultusunda gerekli anayasal şartların ortaya çıktığı söylenebilir.⁷⁴ Ancak sırası gelmişken parlamenter sistem ve fesih yetkisi ilişkisine kısaca değinmeyi gerekli görüyorum.

Parlamenterizm erkler ayrılığı teorisinin bir pratiği değildir. Tersine tarihsel bir periyotta doğmuştur. Özelliği gereği yürütme ve yasama erklerinin esnek, dengeli ayrılığı zemininde bir hükümet sistemi olan bu sistemde, yürütme ve yasama erklerinin birbirlerinden bağımsız olmamaları sebebiyle, bu iki erkin her vakit birbirlerini etkilemesi olasıdır. Bu yüzden parlamenterizm tanımlanırken erklerin işbirliği, iç içe geçmesi vb. nitelendirmeler kullanılmıştır.⁷⁵ İngiltere'deki Parlamenter sistem uygulaması ile diğer devletlerdeki uygulamaları kıyaslamak mümkün değildir. Ayrıca diğer devletlerdeki pratikler arasında da belirgin farklılıklar mevcuttur. Bu yüzden öğretilerde parlamenter sistemin ayırıcı veya öz nitelikleri bakımından bir görüş birliği yoktur. Fakat Epstein tarafından yapılan “*Yürütme iktidarının, yasama iktidarından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi*” ifadesinin genel olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz.⁷⁶

Öğretilerde Lijphart'ın bu tanımlamasını özümseyenler olduğu gibi parlamenterizmin başka öz niteliklere sahip olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.⁷⁷ Fakat sıklıkla kabul edilen düşünceye göre, “*yürütmenin iki başlılığı, devlet başkanlığının siyasal açıdan sorumsuzluğu, bakanlar kurulunun sorumluluğu ve yürütmenin yasamayı feshi*” özelliklerinin parlamenterizmin dört öz niteliği olduğu benimsenmektedir.⁷⁸ Bazı yazarların fesih yetkisini parlamenter sistemin tali özelliği kabul etmesine rağmen; pozitif hukuk, yukarıda belirtilen değerlendirmelerini desteklemektedir.

Yasama organı olan “*Meclis-i Umumi*” iki meclisten teşekküldür: “*Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan.*” Heyet-i Ayan Meclis azaları, Heyeti Mebusan Meclisi üye sayısının üçte birini geçemek kaydıyla, kırk yaşını doldurmuş ve belirgin

⁷⁴ İ. Halil Asilbay, “**Parlamenter Sistem Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**”, TBB Dergisi, Sayı: 104, (2013), s.258 vd.; Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 5. Baskı, Ankara, Liberte yay., 2008, s. 36.

⁷⁵ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s.402.

⁷⁶ Arend Lijphardt, **Çağdaş Demokrasiler Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, (Çev. Ergun Özbudun – Ersin Onulduran), Ankara Tarihsiz, s. 44.

⁷⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye**, 1. Baskı, Detay yayıncılık, Ankara, 2009, s.131-140.

⁷⁸ Asilbay, **Parlamenter Sistem Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, s.258 vd.; Salih ÖNDER, **Türk Parlamenter Sisteminde Cumhurbaşkanının Rolü**, Birinci Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. 111.

uğraşlarıyla tanınmış olanlar arasından padişahça seçilir, atanırlar (md.60, 61). Bu kişiler ölene dek bu göreve devam ederler (md.62). Heyet-i Mebusan Meclisi üyeleri, her elli bin erkek nüfus için bir temsilci olacak şekilde dört yıl için seçilirler (md.65, 66, 69). Heyet-i Mebusan Meclisi seçimle oluşmuş ilk Osmanlı meclisimizdir. Bu meclis padişahı siyasi sistemin tek egemen gücü olmaktan çıkarmaktadır. Ancak padişahın kutsal hakları olarak ifade edilen alan bu durumu teoride sınırlı tutmuştur. Padişahın talimatına bağlı ve onun kontrolündeki Heyet-i Vükela her konu ile ilgili kanun teklifi yapma hakkına sahipken; esas yasama gücü pozisyonunda bulunması gereken meclisler ise sadece kendi vazife alanları ile bağlantılı konularda kanun teklif etmeye yetkilidirler. Bu görev alanlarının ne olduğu ise belli değildir. Heyet-i Mebusan, yasama işlemleri konusunda bir özgürlüğe sahip değildir. Bu Heyet; Padişah, Meclis-i Vükela, Heyet-i Ayan, Şura-yı Devlet'ten oluşan bir dörtgenle kuşatılmıştır. İlk Osmanlı parlamentosu dilediğini kanunlaştırabilen bir teşkilat değilse de, dilemediğini kanunlaştırmayan bir teşkilattir.⁷⁹

1876 Kanun-ı Esasi'nin 117.maddesi çerçevesinde “*bir maddei kanuniyenin tefsiri lazım geldikte umuru adliyeye müteallik ise tayini manası Mahkemei Temyize ve idarei mülkiyeye dair ise Şurayı Devlete ve işbu Kanun-ı Esasiden ise Heyeti Ayana aittir*”. Bu hüküm doğrultusunda Kanun-ı Esasi'nin maddelerini yorumlama yetkisi Heyet-i Ayana aittir.⁸⁰

Sadrizam, şeyhülislam, vekiller Padişaha karşı sorumludur ve her zaman Padişah tarafından azledilebilmeleri mümkündür (md.7,27). Heyet-i Vükela meclis karşısında sorumlu değildir. Göreve başlarken veya görev sırasında güven oylaması öngörülmemiştir. Heyet-i Mebusan'ın vekillerden soru sorarak hükümeti denetleme olanağı vardır (md.38). Ayrıca bu meclisin, bir vekili Divan-ı Ali'ye göndererek bu vekilin cezai sorumluluğunu harekete geçirme hakkı vardır (md.31). Ancak bu imkanlar da sınırlanmıştır. Soruya muhatap olan sadrazam ya da vekil cevabını süresiz erteleyebilir. Padişah anayasaya bağlılık yemini bile etmemektedir. Geniş yetkilerine rağmen sorumsuz tutulması padişahın konumunu daha da kuvvetlendirmiştir.

Kanun-ı Esasinin 115.maddesine göre “Kanun-ı Esasi'nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tadil veya icradan ıskat edilemez”. Bu hükme bakıldığında

⁷⁹ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 132-141.

⁸⁰ İsmail Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, İstanbul 2009, s.13.

anayasanın bağlayıcılığı ve bir anlamda üstünlüğünden bahsedilmiştir.⁸¹ Fakat anayasanın üstünlüğüne ve bağlayıcılığına aykırı bir meclis tasarrufu olduğunda, bunun yaptırımından, yani bu aykırılığın denetiminden ve denetimi yapacak bir yargı organından söz edilmemiştir.⁸²

Bu noktada Kanun-ı Esasi'nin katı bir anayasa olması, yasama organının ve diğer organların anayasayı keyfi bir şekilde değiştirerek, kişi hak ve özgürlüklerini kolayca ihlal etmesini kısmen önlemektedir. Ama çıkarılan bir kanun anayasaya aykırı olduğunda, bunun denetimini yapacak yargısal bir organın bulunmaması, hak ve özgürlüklerin etkin güvencesini engellemektedir.⁸³

Bu anayasa döneminde Anayasanın hiçbir hükmünün yürürlüğünün engellenemeyeceği belirtilmekle birlikte, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimine ilişkin somut bir örnek ve düşünce ortaya çıkmamıştır. Bu konuda 1915 yılında Halep Mebusu Artin Efendi tarafından bir anayasa değişikliği teklif edilmiştir, ama kabul edilmediği için bir netice elde edilememiştir. Artin Efendinin teklifi şu şekildedir: *“Mahkemeler, yargıladıkları konularda uygulanacak kanun maddeleri arasında uyumsuzluk görürlerse, Kanunu Esasi hükümlerini, tüm kanunlara, emirlere ve nizamlara tercih eylemeye zorunlu olmalıdırlar. Bir kanun ve nizamın uygulamasından zarar gördüğünü ileri süren kişi, o kanun ve nizamın Kanunu Esasi'ye mugayir olduğunu ileri sürerek, mahkemeye dilekçe verir ve mahkeme de bu iddiayı haklı görürse, Kanunu Esasi'ye aykırı olan o kanunun, davalı hakkında uygulanmamasına karar vermekle mükelleftir (ödevlidir)”*.⁸⁴

4. 1909 Anayasa Değişikliği:

1876 Kanuni Esasi'beş defa değişikliğe uğramıştır:

* 3 Ağustos 1325 (1909) tarihinde 21 maddesi değiştirilmiş, 119. madde ilga edilerek bu maddeyi karşılamak üzere üç yeni madde ilave edilmiştir.

* 15 Mayıs 1330 (1914)'de üç madde değiştirilmiş ve 1 madde ilga edilmiştir.

* 29 Kânunusâni 1330 (1914)'de 3 madde değişikliğe uğramıştır.

⁸¹ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.148; H.Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)**, İÜ Yayını (No 1604), İstanbul 1971, s.116.

⁸² Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.12-13.

⁸³ Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.13.

⁸⁴ Erdal Onar, **Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler**, AÜHF Yayınları, Ankara 2003, s.163.

* 25 şubat 1331 (1916)'de iki farklı kanun ile iki madde değiştirilmiş ve bir madde de ilga edilmiştir.

* 7 Mart 1332 (1916)'de bir madde değiştirilmiştir.

* 21 Mart 1334 (1918)'de bir madde daha değiştirilmiştir.

Bu anayasa değişikliklerinden Türk anayasa ve siyaset tarihindeki en önemli değişiklik hükümet sistemi ve rejim değişikliğini getiren, meşruti parlamenter sisteme evrimi sağlayan 1909 değişikliğidir.

Heyeti Mebusanı istediği zaman fesih etme yetkisi olan II. Abdülhamit, iktidarının sınırlanmasına engel olmak maksadıyla 93 Harbi, Rus kışkırtmaları, ulema girişimleri vb. siyasi gelişmelerin de etkisiyle 1878 yılında Meclisi Mebusanı dağıttı ve anayasayı askıya aldı. 1878 yılında başlayan istibdat yönetimi adım adım kaydedilen gelişmeleri de hızla başladığı noktadan daha geriye taşıdı. Böylece anayasasızlaştırılmış bir anayasal dönem başladı.

Az sayıda birkaç aydın, Mebuslar Meclisinin kapatılması üzerine (1878) Avrupa'ya kaçarak orada özgürlük savaşını başlatmışlardı. Bu aydınların zamanla sayıları ve etkileri arttı. 1906'dan sonra da bu çalışmaları, istibdatçılar için kuşku bir düzeye ulaştı. Parlamento'nun çalışmaları ve basın gayretleriyle Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bir kanunlaştırma ve özgürlük havası esmeye başladı. Genç Türkler, II. Abdülhamit'in kaldırmış olduğu Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konulmasını ülkü olarak kabul etmişlerdi. 1903 yılında büyük devletler, Makedonya'da çıkan bir ayaklanmayı bahane tutarak, reform yapmak üzere bu bölgeyi aralarında paylaştılar. İki yıl sonra da Makedonya'da jandarma denetiminden sonra maliye denetimi de yabancıların eline geçmiş oldu. Aynı yılda Ermenilerle anarşistler tarafından II Abdülhamit'in Hamidiye Camii'nden namazdan çıkmak üzere bulunduğu bir sırada canına kıyma girişi yapıldı. Dinamitle yapılan bu girişimde 26 kişi öldü 58 kişi yaralandı. Makedonya olayları, yabancı devletlerin bu olayları onur kırıcı biçimde konuşmaları, Osmanlı Hükümeti'nin egemenlik haklarını koruyamayacak duruma düşmesi, istibdat yönetimine direnmenin gelişmesine ve sertleşmesine yol açtı.⁸⁵ Padişah Abdülhamit'in bazı temel hak ve özgürlükleri

⁸⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.1-6.

kısıtlayarak 1877'den sonra Kanun-ı Esasi'yi askıya alması üzerine önce ülke içinde müteakiben yabancı ülkelerde gizli dernekler kuruldu.⁸⁶

Memleket dışında, bu örgütlenmeye doğru ilk girişim Mustafa Kemal tarafından Şam'da yapıldı. Harp Akademisi'nde öğrenimini bitirdikten sonra, 11 Ocak 1905 tarihinde yüzbaşı olarak süvari stajı yapmak üzere Suriye'ye gönderilmişti. Şam'da küçük bir dükkânda ticaretle uğraşan Doktor Mustafa (Cantekin) ile tanışarak "*Hürriyet*" adını taşıyan gizli bir dernek kurmuşlardı. Ne var ki Suriye'deki bu çalışmalar ile kesin bir sonuç sağlayamayacağını kestirdiğinden, gizlice Selanik'e giderek orada da teşkilat kurmaya koyuldu. Mustafa Kemal, Hürriyet Derneği'nin dalını kurduktan sonra, Selanik'te fazla kalmadı. Dernek de lidersiz kalınca gereği gibi gelişemedi. Hürriyet Derneği'nden 10 üye kendi aralarında analaşarak merkezi Selanik'te olmak üzere ve ihtilâlcı usullerle çalışmak üzere "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni meydana getirdiler. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, etkisini memleket dışında da yaymak gereğini duydu. İttihat temsilcisi Dr. Nazım ile Talat arasındaki görüşmeler neticesinde Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti⁸⁷ ile birleşme onaylandı. Osmanlı İmparatorluğunu bölmek ve paylaşmak merkezli Reval görüşmelerinin yaptığı etki üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti Anayasanın ilanını sağlamak doğrultusunda harekete geçmeye karar verdi. Makedonya'da genel bir ayaklanma için plan hazırlandı. İttihat ve Terakki'nin Resne Komutanı Kolağası Niyazi Bey 4 Temmuz 1908'de dağa çıktı ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe konmasını istedi. II. Abdülhamit Mitrovice'de bulunan 18'inci Tümen Komutanı Şemsi Paşa'ya talimat verdi. Ancak Şemsi Paşa İttihat ve Terakki üyesi bir subay tarafından vurularak öldürüldü. Frizovik olayını müteakiben Serez'den gelen bir telgraf beklenen etkiyi yaptı. Telgrafta Anayasa ilan edilmediği takdirde tahtta değişiklik yapılacağı belirtiliyordu. 23 Temmuz 1908 tarihinde Yıldız Sarayında Sadrazam Sait Paşa'nın başkanlığında toplanan Nazırlar Kurulu Meşrutiyeti ilan etti.⁸⁸

II. Meşrutiyet'in ikinci önemli aşaması seçimlerin icrası ve yargı kuvvetinin teşekkülüdür. İlk Meşrutiyet'in ikinci yıl meclisi zaten bir seçim yasası hazırlamış

⁸⁶ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.36.

⁸⁷ "*İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek alarak Ahmet Rıza Bey tarafından 1889 yılında Paris'te kuruldu.*" İbrahim Temo, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdematı Vataniye İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım**, Mecidiye 1939.

⁸⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918)**, s.6-40.

fakat bu metin padişahça onaylanmamıştı. Bu taslak, İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı, nihayet 30 yılı aşan bir bekleyişten sonra onaylanarak yürürlüğe girdi.⁸⁹ 1877’de ilk defa uygulanan bu kurallara göre, seçimler iki dereceli olacaktı, 25 yaşını dolduran ve vasitasız vergi veren erkek vatandaşlar oy kullanacaktı. Her 500 kişi için bir “*ikinci seçmen*” seçilecekti. Bu ikinci seçmenler de sancak veya kaza merkezlerinde toplanıp mebusları seçeceklerdi. 50.00 erkek nüfus adına bir mebus seçilecekti. Mebus adayı olmak için de 30 yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe okuyup yazmak yeterli görülmüştü.

1908 yılına kadar İttihat ve Terakki sadece Sultanı 1876 Anayasasına zorlamak amacını güden bir siyasi dernekti. Birdenbire kendisini memleketi idare etme vazifesiyle yüklü buldu. Hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, ilkin iktidara geçmemek, sadece “vatani” bir dernek olarak kalma kararı verdi, ama öbür yandan da 1908 seçimlerinde kendi namzetlerini öne sürerek Mebusan Meclisini kontrolü altına almaktan da çekinmedi. İttihat ve Terakki’nin tahakkümünü önlemek amacı ile Temmuz 1908’den sonra kurulmuş olan muhalif Ahrar Partisi Mebusan Meclisi’ne ancak bir mebus gönderebildi. Seçimlerden sonra garip bir durum ortaya çıktı: Sultanın yürütme yetkileri, İttihat ve Terakki üye ve taraftarlarından meydana gelme yasama organınca sıkı kontrol ediliyordu, oysa İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasal bir parti değil, sadece kültürel bir dernek olduğunu ileri sürüyordu. Bir yandan da cemiyetin hafi merkez komitesi tüm siyasi faaliyetleri yönetiyordu.⁹⁰ Zamanla İttihat ve Terakki politikaya daha fazla karıştı. Üyeleri arasından Sait Paşa hükümetin başına geçirildi.⁹¹

Mebuslar Meclisi 17 Aralık 1908’de Ayasofya’ya yakın adliye binasında göz kamaştırıcı bir törenle açıldı. Meclis-i Umumi’nin yeniden toplanması özgürlük ve demokrasi çalışmalarına ivme kazandırdı. Padişah egemenlik anlayışından milli egemenlik anlayışına bir yaklaşma gerçekleşti.

Sait Paşa’dan sonra sadrazam olan Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki’nin arası açılmıştı. Paşa, bir yandan İttihatçıların hükümet işlerine karışmalarına ve kabineye kendi adamlarını yerleştirmelerine engel oluyor, öbür yandan da İttihat ve Terakki’yi Abdülhamit’e karşı bir koz olarak kullanmak istiyordu. Seçimlerde adaylığını Ahrar

⁸⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.184.

⁹⁰Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952, s.241; William Mitchel Ramsay, **The Revolution in Constantinople and Turkey**, New York-Londra 1909, s.8 vd.; A. J. Toynbee ve K. Kirkwood, **Turkey**, New York 1927, s.53-54; Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.39.

⁹¹ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.38-39.

Fırkası listesinden koyan Kamil Paşa hakkında Meclisin açılışından 13 gün sonra verilen bir önerenin yarattığı tartışmalar sonucu hükümet güvenoyu istedi ve bunu aldı. Bu, Osmanlı anayasal hayatındaki ilk güvenoyu istemi ve güven oylamasıdır.⁹²

6 Ağustos 1908’de kurulan Kamil Paşa kabinesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden veya başka bir cemiyete bağlı olanlardan hiçbir kimse yer almamıştı. Bir parti kabinesi değildi. Dayanağı olmayan Kamil Paşa da, Sait Paşa gibi Meşrutiyet ilanının moral gücünü taşıyan İttihat ve Terakki’ye dayanmaktan başka çıkar yol bulamamıştı. Cemiyet ile Kamil Paşa arasında yapılan anlaşmanın gereği İstanbul’da Talat Paşa, Cemal Paşa, Hakkı Rahmi ve Necib’den kurulu “Özel Kurul” adı ile iktidardaki hükümeti denetlemek amacıyla bir alternatif kurum oluşturulmuştu. Böylece bir gölge kabine de oluşmuş oldu.

Bu gelişmeler paralelinde halk arasında ise özgürlük kelimesinin sınırsız bir ruhu olduğu çıkarımı ile anarşiye varacak gelişmeler filizlenmeye başlamıştı. İstanbul gibi bir kentte bile vapura ve tramvaya para vermeden binmeyi özgürlük sayanlar çıktı. Düzeni bozucu kişisel hareketler dışında toplu hareketler de görülüyordu. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu’nda geçmişte örneği olmayan grevler de başladı. İlk Anadolu Demiryolları Kumpanyası memur ve işçileri ardından tramvay işçileri ve gazete basımevi işçileri de greve başladı.⁹³ Ordunun siyasetle uğraşması ise ayrışmayı başka boyutlara taşımıştı. Kamil Paşa Hükümeti ile Cemiyet arasında çıkan anlaşmazlıklar İttihatçı üye sayısı daha fazla olan Mebuslar Meclisini harekete geçirdi. 13 Şubat 1909’da Kamil Paşa Hükümeti Harbiye ve Bahriye nazırlarını Anayasa’ya aykırı olarak değiştirdiği gerekçesi ile güvensizlik oyu ile düşürüldü. Daha sonrasında Meclisin güvenine hükümet programını sunan ilk hükümet olan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti kuruldu.⁹⁴

Bu kargaşayı Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki aleyhinde büyüyen muhalefet daha da şiddetlendirdi. Kıbrıslı Derviş Vahdeti, çıkardığı Volkan Gazetesi ve kurduğu “*İttihad-ı Muhammedi*” Cemiyeti vasıtası ile Kıbrıslı Kamil Paşa’nın Anayasa kurallarına aykırı değiştirildiğinden hareketle halkı şeriat programlı bir ülkü etrafında topladı. İkinci Meşrutiyet devrimi sağlam temellere dayanmıyordu.

⁹²13/14 Şubat 1909 tarihinde ise Kamil Paşa ilk güvensizlik oyunu aldı. Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.186.

⁹³Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt**, s.40-70.

⁹⁴İ.Güneş, “**Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları**”, AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 1990, s.180-184; Sina AKŞİN, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek yay., İstanbul 1980, s.109-112.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Fransa Büyük Devrimi'nin arifesinde olduğu gibi düşünce özgürlüğü ile beslenmiş bir orta sınıf halk yoktu. Halkın çoğunluğunu teşkil eden köylüler özgürlük bilincinden yoksundu. Muhalefet basının ve Meclis'teki muhalefet grubunun İttihat ve Terakki'ye ölçsüz saldırıları siyasal ihtiraslardan başka çeşitli çıkarların da etkisi ile yapılmakta idi. 13 Nisan (31 Mart) sabahına doğru Taşkışla'daki 4'üncü Avcı Taburu ayaklandı. Subayları yakalayıp hapsedtikten sonra onbaşı ve çavuşların komutasında Ayasofya istikametinde yürüyüşe geçti. Yürüyüş parolası “*Şeriat isteriz*” idi. Tabur yöneticileri öteki askeri birlikleri de Ayasofya'da Mebuslar Meclisi'nin önünde toplanmaya çağırdılar. Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi ile ilgili olarak yaptığı açıklama, Hasan Fehmi adlı bir gazetecinin öldürülmesi ve hükümetin tutumu, 31 Mart ayaklanmasının yakın nedenleri olarak kabul edilebilir.⁹⁵

Meşrutiyet muhalifi grupların kışkırttığı, 31 Mart Olayı denilen ayaklanma, Rumeli'den intikal eden Harekât Ordusu tarafından bastırıldı. Abdülhamit tahttan indirildi.⁹⁶ Abdülhamit'in Harekât Ordusu tarafından tahttan indirilmesi, tahta Mehmet Reşat'ın geçirilmesi, siyasi ve hukuksal açıdan çok önemliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez halkın temsilcilerinin halk adına monarkı devirmelerini ifade ediyordu. Bunu tamamlayan boyut, Mehmet Reşat'ın, tahta çıkışını doğrudan doğruya milletin isteğiyle açıklamış olmasıdır.⁹⁷

1909'da Anayasa eski şekline nazaran liberal bir parlamenter sistem yönünde önemli düzenlemelere uğradı. 1909 değişiklikleri sonucunda yürütmenin egemen kanadını temsil eden padişahın yetkileri kısıtlanarak Mebusan Meclisi'nin yetkileri arttırıldı. Bakanlar Kurulunun, Mebusan Meclisi karşısında sorumlu olduğu kayıtları. Padişahın meclisi fesih yetkisi, Ayan Meclisinin onayı ve üç ay içinde tekrar seçim yapılması koşullarına bağlandı. Yasa önermek için padişahın izninin alınması mecburiyetine son verildi. Meclisler tarafından kabul gören bir yasanın, padişah tarafından 2 ay içinde onaylanması veya bir defa daha görüşülmek maksadıyla meclislere iade edilmesi kuralı getirildi. Kanunun iade edilmesi halinde bu metnin yasalaşabilmesi maksadıyla meclislerin üçte iki çoğunluğu

⁹⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt**, s.75-85.

⁹⁶ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin yayınları, Ankara 2013, s.26-27.

⁹⁷ Cülus-ı Hümayun Münasebeti ile Babiâli'de Kıraat Olunan Hatt-ı Hümayun'da yeni padişah şöyle diyordu: “*Kanun-ı Esasimiz ahkâmı ve aelumum milleti Osmaniye'nin icma ve arzusu üzerine (...) cülusumuz vuku buldu.*” A.Ş.Gözübüyük/S.Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, SBF yay., Ankara 1982, s.73.

gerekmekteydi.⁹⁸ Diğer değişiklikler temel hak ve hürriyetler alanında; yürütme ve yasama kuvveti çerçevesinde tasnif edilerek şu şekilde değerlendirilebilir:

Temel hak ve hürriyetler konusunda yasa dışında tutuklama yasağı (m.10) ve sansür yasağı konulmuştur. Haberleşme gizliliği prensibi (md.119) kabul edilmiş, toplanma ve dernek kurma hakları (md.120) tanınmıştır. Ayrıca bütün bunlardan daha önemlisi, demokratik bir düzenin işlenmesini sağlayabilecek ve muhalefeti canlandırabilecek bir fırsat bağlamında Padişahın sürgün yetkisi kaldırılmıştır.

Padişahın 1876 metnine göre sahip olduğu haklar saklı tutulmuş, hatta arındırılmış gibiyse de (md.7), kendisi bunları doğrudan doğruya kullanmaz hale gelmiştir. Çünkü padişah “sorumsuz” olup, bakanlar kurulu padişaha karşı değil Mebusan Meclisi’ne karşı sorumludur. Şu halde, ortaya çıkan parlamenter hükümet sisteminde padişaha ait olduğu düşünülebilecek bütün yetkiler, sadrazam ve konu ile ilgili bakanın karşı imzasıyla kullanabilecektir.⁹⁹ 1909 Anayasa değişikliği bakanların bireysel ve kolektif sorumluluklarını açık bir şekilde kabul etmiştir. (md.30).¹⁰⁰ Bir konuyu görüşmek için, Bakanlar Kurulunun öncesinde izin alma koşulu ilga edilmiştir. Bu düzenlemeler ile üstün yürütme gücü padişahın kişiliğinden ayrılarak demokratik yapılı bir bakanlar kuruluna kaymaktadır. Siyasi fikir birliği içinde, kişisel ve ortak sorumluluk duygusuna sahip olan Bakanlar Kurulu, yürütme yetkisinin asıl kullanıcısı olmaktadır. Bu nedenlerle de “*kabine usulü*” Osmanlı amme hukukuna resmi olarak adını yazdırmaktadır.¹⁰¹ Padişahın yetkileri yasama lehine de sınırlandırılmıştır. Antlaşma yapma yetkisi padişahın yetkisinde olmakla beraber Meclisi Umumi’nin onayı şartı getirilmiştir (md.7). Mebusların ve İttihat ve Terakki’nin ulusal bağımsızlık bilincini gösteren bu hüküm, kapitülasyonlar zincirinin baş sorumlusu olan padişahlara, monarşiye, “yani merkezi feodaliteye karşı, antlaşma yapmak konusunda duyulan yerinde bir duyarlılığın ifadesidir.”¹⁰² Ayrıca Rusya, İngiltere vb. ülkelere aşırı yakınlık duyan sadrazamların (Mahmut Nedim Paşa vb.) Padişahı etkilemesi suretiyle izlenebilecek devlet aleyhine dış siyasalar da kontrol altına alınmış oluyordu.

⁹⁸ Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.26-27.

⁹⁹ R.G.Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İÜHF yay., İstanbul 1977, s.295.

¹⁰⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin yay., Bursa 2010, s.21.

¹⁰¹ R.G.Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İÜHF yay., İstanbul 1977, s.295-296; H.N.Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, Tan Matb., İstanbul 1960, s.117.

¹⁰² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek yay., İstanbul 1980, s.144; Bülent Tnaör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2014, s.193-194.

Yasama lehine ikinci yenilik Mebusan ve Ayan'ın her Kasım ayı başında çağrılmadan toplanması (md.43), izin almadan yasa teklifi yapabilmesidir. (md.53). Bakanlar Kurulu'nun otonom çabalarıyla kararlar alabilmesi gibi, meclisler de padişah iradesinden bağımsız olarak yasama sürecini başlatıp işletebilecektir. Üçüncüsü, yasa önerilerinin Şura-yı Devlet'te görüşülüp burada tasarılaştırılması usulünün kaldırılmasıdır. Böylece, temsili ve yasayıcı bir niteliği bulunmayan bu kurul yasama faaliyetinin dışına çıkarılmakta, meclisler gerçek bir tasama organı olarak belirlemektedir. Dördüncü yenilik, padişaha ait kesin veto yetkisinin geciktirici veto yetkisine çevrilmesidir. Meclislerden çıkarılan bir yasa padişah onaylamalı veya 2 ay içinde tekrar gündeme alınması kaydıyla meclislere iade etmek yetkisine sahiptir. Bu metin Meclisler tarafından üçte iki çoğunlukla kabul edilirse, padişah bu metini onaylamak mecburiyetindedir (md.54). 1876 Anayasasının ilk şeklinde meclislerden padişah makamına gelen metin ancak bir "*layiha*" durumundayken, şimdi ise "*kanun*"dur. Bu da yasama lehine bir yeniliktir. Beşinci olarak, "*Heyet-i Ayan görüşmelerinin de açık olarak yapılması esası*" kabul edilmiştir (md.121). Heyet-i Ayan Meclisi üyelerinin padişahça seçildiği düşünülürse, bu yeniliğin Heyet-i Ayan'ın kamuoyu denetimine açmak ve böylece padişah yetkisini dengelemek amacına yöneldiği anlaşılır. Meclis-i Mebusan birinci ve ikinci başkanlarını kendisi seçebilme yetkisi kazanmıştır.¹⁰³ 1876 Anayasasında yargı dönemin şartlarına göre mükemmel düzenlendiğinden 1909 değişikliklerinde yargıyla ilgili bir değişiklik veya düzenleme yapılmamıştır.

1909 değişiklikleriyle nihayet Osmanlı yönetim sistemi bir "meşrutî (sınırlı, anayasal) monarşi" olmuştur. Bu tür bir sistemin kaideten demokratik olduğu ifade edilebilir. Meşrutî monarşide yasama yetkisi milletin temsilcilerinden meydana gelmiş olan yasama organı tarafından kullanılır. Yürütme yetkisi yasamanın güvenine dayanan hükümet eli ile kullanılır. Yasama ve gerek yürütme alanındaki padişah yetkileri ise sembolik durumdadır.¹⁰⁴

Muhalefet kanadı iktidar kanadından ayrılanlarla daha da kalabalıklaştı. İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye, Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali partileri gibi önde gelen muhalif partilerle Ermeni, Arnavut, Bulgar ve Rum azınlıklarının meclisteki

¹⁰³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.194-195.

¹⁰⁴ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.21.

temsilcileri bir araya gelerek 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf¹⁰⁵ partisini kurdular. İttihat ve Terakki bu durum karşısında iktidarı kaybetmemek maksadıyla Kanun-ı Esasi’de istediği değişiklikleri yaparak yoğun baskı içinde geçen seçimlerle Mebusan Meclisi’de tamamen söz sahibi oldu.¹⁰⁶ Bununla beraber, 1912’de İttihat ve Terakki (Partisi) bir süreliğine iktidardan uzaklaştı. Bu durumun yegâne nedeni subayların oluşturmuş oldukları ihtilâlcî, tedhişçi bir oluşum olarak göze çarpan Halaskar Zabitan Grubu’nun yaptığı baskıydı. 1913 yılının Ocak ayında bir darbeyle İttihat ve Terakki yeniden iktidara el koydu. Daha sonra genel kurulu toplamak suretiyle, sonuç olarak bir siyasi parti kimliğine bürünmeye karar verdi. Bir siyasi parti yapılanması ile 1918 yılına kadar hükümeti elinde bulundurdu.¹⁰⁷

Yukarıda belirtildiği gibi 1909 yılındaki anayasa değişiklikleriyle, 1876 Anayasal düzeni, sınırlı, anayasalı ve demokratik bir meşruti monarşi haline getirilmiş oldu. Ancak içerde ve dışarıda giderek ciddileşen şartlar ve ülkede etkili bir yerleşik demokrasi geleneğinin olmaması, 1876 Anayasası’nın gerektiğince uygulanmasına olanak tanımadı. Anayasal yönetim görüntüsü arkasında İttihat ve Terakki’nin hukuktan giderek kopan yönetimi doğdu. Ortaya çıkan yönetim anlayışı I. Dünya Savaşı’nın yenilgi ile bitmesiyle beraber kendini de tüketmiş oldu.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**, İstanbul 1334 (1919); Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s.315 vd.

¹⁰⁶ Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul 1947, s.93 vd.; Mustafa Ragıp, “**Meşrutiyet Devrinde İhtihap Mücadeleleri**”, **Akşam**, 18 Mart 1943.

¹⁰⁷ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.38-39.

¹⁰⁸ Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.27.

BİRİNCİ BÖLÜM

1921 ANAYASASI

1. T.B.M.M.’nin Açılışına Kadar Olan Dönemde Anayasal Gelişmeler:

Rusya’nın “Slav Birliği” sağlamak amacıyla başlattığı Panislavist propagandaların Balkanlarda etkin olması ve giderek 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşına neden olması ve savaş sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması ile Orta Doğu’daki çıkarlarının, Rusya’nın Ege’ye kadar sarkmasıyla tehlikeye düştüğünü gören İngiltere, Avusturya ile birlikte itirazlarda bulunarak antlaşmanın Berlin’de tekrar gözden geçirilmesini sağlamıştır. Artık Osmanlı Devleti’nin varlığını ve toprak bütünlüğünü koruyamayacağını gören İngiltere kendi çıkarına uygun stratejik noktaları ele geçirmeye başlamış 1878 Haziranında Kıbrıs’ın yönetimini üzerine almış 1882’de de Mısır’ı işgal etmiştir. Gerek Fransa’ya gerekse İngiltere’ye duyulan güvensizlik XIX. yüzyılın sonunda Babîâli’yi yeni bir müttefik aramaya itmiş ve Bismark’la gündeme getirdikleri “*Doğuya Doğru*” yayılma politikaları nedeniyle Almanya ile birlik olmuştur.¹

Sömürge imparatorluklarını genişletmek isteyen büyük devletlerin gayelerini gizleyerek kozmopolit yapıdaki devletlerde çıkardıkları isyanlar, iç karışıklıklar neticesinde Fransız İhtilâli, 1830 ve 1848 İhtilâli düşünceleri hızla yayılmaya devam etmişti. Özgürlük, egemenlik, dayanışma, hak vb. yeni kavram ve kuramların doğuşu ile liberal demokrasilere doğru uzun bir yolculuk başlatan bu düşünce akımları, tarihin karanlık odalarında pusuda bekleyen düşmanlıkları da belirli merkezlerin etrafında kolayca örgütledi. Sömürge ve dünya politikası güdümünde düşman ülkeleri içerden bölmenin bir aracı haline getirilerek; tavşan uykusundaki bir harbin yıkımını daha farklı boyutlara taşıdı.

Ne var ki bir süre sonra bu akımlar sömürge imparatorluklarını da tehdit eder bir hale dönüşmüştür. Sömürgeci büyük devletlerde ihtilâl ve hükümet değişiklikleri meydana gelmiştir. Dünyanın haritası değişirken politik ve siyasi düşünce ve akımlar

¹ Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, s.7.

da yeni sınırlara sahip olmuşlardır. İhtilâlden sonra Rusya Kasım 1917’de bütün cephelerde mütareke yapılmasını istedi.

Çanakkale, Suriye-Filistin, Hicaz-Yemen, Irak cephelerinde savunma; Kafkas ve Kanal cephelerinde taarruz; Galiçya, Makedonya ve Romanya cephelerinde de müttefiklerine yardım eden Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile savaştan çekildi.²

8 Ocak 1918’de Wilson ilkeleri açıklandı. İnsanlık onuru ve özgürlük düşüncelerini korumayı başaramayan bir belge olarak tarihe hapsolan bildiri, yeni bir güç odağı haline gelmeyi prensip edinen bir devletin tüm dünyaya verdiği kibar bir muhtıraydı. Bu muhtıra A.B.D.’nin dünya siyasetine yön vermek amacıyla barış görüntüsü altında dayatılmaya çalışılan bir statü içeriğinden farksızdı.

Woodrow Wilson “*Constitutional Government In The United States, Birleşik Devletlerde Anayasal Hükümet*” adlı eserinin ilk sayfalarında anayasalı devlet ve anayasal devlet kavramlarını ele almıştır. Rusya gibi anayasası olmasına rağmen Çar hükümlerinin devam ettiği ülkeler olabileceği gibi, İngiltere gibi yazılı anayasası olmadığı halde anayasal düzene sahip olan ülkeler olabileceğine dikkat çekmiştir. Wilson’un “Anayasal Devlet” tanımı şu şekildedir: “*Anayasal devlet kuvvetlerini halkının çıkarlarına uyumlu kalabilen ve bireysel özgürlüğü sürdürebilen ülkedir.*”³ Bu tanımdaki bireysel özgürlük ve halk çıkarı kavramları Wilson bildirisindeki ilkelerin de ruhunu oluşturmaktadır. Wilson’un savunduğu anayasal düzeni evrensel bir bildiri ile dünyaya objektif bir öneri olarak sunduğunun kabulünden önce ABD’de kölelik ve 1924 yılına kadar Kuzey Amerika’nın asıl sahibi olan Kızılderililerle⁴ yapılan mücadeleler detaylı olarak incelenmelidir. Bu ufak dokunuşlar ilerleyen zamanlarda pek çok devletin işlerine müdahalenin ve yeni dayatmalarında meşruluğunu savunacak samimiysiz hamlelerdi. Bir demokrat eseri olan Monroe Doktrini ile yine bir demokrat ürünü olan Wilson ilkelerinin çelişkisi de bu noktada incelenmesi gereken başka bir konudur.⁵

²Selçuk Ural, Nebahat Arslan, Nurhan Aydın vd., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Ankara, Grafiker yay., 2012, s.42-49.

³Woodrow Wilson, **Constitutional Government in United States**, New York, Columbia University Press, 1908, s.1-10.

⁴Dee Brown, **Bury My Heart At Wounded Knee (Kalbimi Vatanıma Gömün)**, New York, Holt. Rinehart and Winston,1970.

⁵ **İstiklal Harbi Gazetesi**, 27 Haziran 1919, Sayı:40.

Dünya Savaşı yıkımından bir kazanan çıkmamasını öngören Wilson ilkeleri kabul görmedi. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile siyasi, askeri ve ekonomik olarak Avrupalı devletlerin kontrolü altına girmişti. Mütarekeden sonra Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlandı. Devlet fiilen çökmüş ve hukuki varlığı kazananların tasarısı ve işgal planlarına kalmıştı.

1918 sonlarındaki siyasal-anayasal çöküş, 1922 sonlarında siyasal-anayasal kurumlarıyla yepyeni bir devletin doğumuyla noktalanacak, bu büyük dönüşümde de Mustafa Kemal Paşa ve Kemalist önderlik belirleyici rol oynayacaktır. Şu var ki, mütareke döneminin *nesnel koşulları* bu köklü değişimin de beşiği olmuştur. Kemalist önderliğin doğumundan önce ya da onun etkisi dışında Anadolu ve Trakya'da oluşan direniş ve kongre hareketleri, Anayasa Hukuku açısından da büyük değer taşımaktaydı.⁶

Mondros Mütarekesi'nden sonra gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da büyük siyasi faaliyet baş göstermişti.⁷ Türkiye, Mondros Mütarekesi ile başlayan sancılı döneme iki ana gündem maddesiyle girmişti: Devlet sorunu ve iktidar sorunu. Bunlardan birincisi, nasıl bir devletin olabileceğine ya da olması gerektiğine ilişkindi. İktidar sorunu ise olgular dünyasına aittir. Bu konudaki ilk gözlem, bir iktidar boşluğu durumunun saptanması olmuştu.⁸ Bu iktidar boşluğunun nesnel yansıması Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmeme ve milletin sinesine iltica etme kararında da görülebilmektedir.⁹

İstanbul'da bazıları milliyetçi gayeler güden, bazıları da Padişahla işbirliği yapan çeşitli siyasi partiler ve dernekler kuruldu. Trakya ve Anadolu'da çoğu eski İttihat ve Terakki üyesi bulunan mahalli gruplar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında ve milli bağımsızlığı kurtarmak amacıyla vatansever teşekküller kurdular. Mustafa Kemal, Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmeden önce bu grupların bazılarıyla temas etmişti, geçtikten sonra da hemen mahalli grupların ileri gelenlerini bularak tutulacak hareket hattını görüştü.¹⁰

Milli mücadelenin direniş hareketinin siyasi başlangıcı olarak 19 Mayıs 1919 tarihinin alınması Bülent Tanör tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

⁶Bülent Tanör, **Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu**, Lozan'ın 50.Yılına Armağan, İÜHF. Yay., 1978, s.199-231.

⁷Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.51.

⁸Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.105.

⁹**İstiklâl Harbi Gazetesi**, 14 Haziran 1919, Sayı:28.

¹⁰Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.51 vd.

“Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’ta ulusal direnişin başlangıcı olarak Samsun’a çıktığı tarihi (19 Mayıs 1919) esas alması anlaşılır bir durumdur. Ancak, buradan yola çıkan ve önder eksenli yoruma sadık kalan resmî ya da Ortodoks Türk tarih yazıcılığının var geldiği de açıktır. Bu tek yanlılık, eksen alınan Nutuk’un hazırlandığı dönemin koşullarının göz ardı edilmesinden de kaynaklanmaktadır. 1925’ten sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu, İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri gibi olgularla Mustafa Kemal otoritesini iyice sağlamlaştırmıştı. Rejimin hukuki ve psikolojik tabularının da objektif bir tarihçiliği zorlaştırdığı söylenebilir. Bununla ilgili bir tek örnek, fikir edinmeye yetmelidir. Kâzım Karabekir’in İstiklâl Harbimiz (1960) adlı kitabı toplatılmış, yayıncı için açılan davanın aklanmayla bitebilmesi için 1968 yılına kadar beklemek gerekmiştir. Mütareke dönemi sivil toplum canlılığının göstergesi olan yerel kongreler, bazı çağdaş araştırmacıların da yeterince dikkatini çekmiş sayılmaz. Türkiye’de halk hareketlerine ya da toplumsal tarihe yönelik bazı incelemelerde bunlardan söz edildiği görülmemektedir”.

Yerel kongrelerin devamı niteliğinde ve bu gelişmelere paralel olarak Samsun’a hareket eden Mustafa Kemal, incelemelerini tamamlayarak 22 Mayıs 1919 tarihli raporunu hazırladı. Bu raporda kendisine verilen yetkileri aştığını açıkça ilan ederken Türklüğün bağımsızlık fikrine olan bağlılığını da belirtiyordu. 28-29 Mayıs 1919 Havza Tamimi ile İzmir’in işgal edilmesini protesto etmek ve işgale uğrayan vatan toprağını kurtarmak için milli teşkilat kurmak ve mitingler yapmak için bütün memlekete, komutanlara ve mülki amirlere talimat verilmiştir. İlk protesto mitingi Samsun’da yapılmıştır.

20 Haziran 1919 tarihinde İstiklal Harbi Gazetesinde *“Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuad Paşa’nın İstanbul Hükümeti ile beraber yürümekten vazgeçtikleri”* duyuruluyordu.¹¹ Amasya’da yapılan tarihi toplantıda, Sivas’ta Milli Kongreye katılacak delegelerin nasıl seçileceği kararlaştırılmıştı. 21-22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi ise bir ihtilâl beyannamesiydi. *“Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu”* prensibini ilk kez ortaya koyan Genelge, Kanun-ı Esasi’de belirtilmese dahi fiilen egemenliğin sahibi olan Padişah’a ve İstanbul Hükümeti’ne karşı vücuda getirilen bir teşkilatlanmanın adeta ruhu niteliğini taşıyordu. Anadolu’da milli bir hükümetin kurulmasına karar verilmesi toplantıda alınan en önemli kararlardan

¹¹ İstiklâl Harbi Gazetesi, 20 Haziran 1919, Sayı:33.

biriydi.¹² Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk merkezli ancak çok uluslu yapısı içerisinde Osmanlılık fikrini de karşısına alarak milli bir heyetin varlığını, Sivas'ta milli bir kongre kurulmasını gerekli görüyor; bir “Bağımsızlık Bildirisi”ni anımsatıyordu.

Bu çalışmaların bir sonucu olarak 23 Temmuz'dan 7 Ağustos'a kadar Erzurum'da, öbürü de 4-11 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan iki büyük kongre kurtuluş hareketinin esaslarını tespit etti. Erzurum Kongresi'nde İstanbul hükümetinin aczi açıklanarak gerekirse doğuda geçici bir hükümet kurulacağı açıklandı. Mustafa Kemal Paşa Kongreyi kapayış söylevinde yurdun kurtuluşu için esaslı kararlar alındığını da açıklamıştı.¹³ Misak-ı Milli adını alan bu esaslara göre memleket bölünmez bir bütün olarak yabancı işgalini reddediyordu. İstanbul hükümeti, memleketin bağımsızlığını müdafaa etmeyi başaramazsa milli bir meclis tarafından kurulacak bir hükümet milli kuvvetleri bir araya toplayarak memleketin bağımsızlığını savunacaktı. Yabancı mandası, Hristiyan azınlıklara özel imtiyazlar tanınması veya çeşitli siyasal partilerin kurulması gibi hareketler milli egemenliği, dayanışmayı ve birliği bozmaları ihtimalleriyle reddediliyordu.¹⁴ Erzurum Kongresi kararlarına karşı Damat Ferit Hükümetinin ilk tepkisi kongreleri kanun dışı ilan etmek olmuştur. İngiliz generali Milne'nin şiddetli talebi üzerine İçişleri Bakanlığı, milli cepheyi temsil edenlerden tespit edilen 50 kişinin tevkif edilerek İstanbul'a yollaması talimatını vermiştir.¹⁵

Nesnel koşullar, Türkiye halkına, “vatan” kavramını yeniden tanımlamak ve bir “millet” haline gelmek için gerekli programları üretme görevini yüklüyordu. Yerel kongreler, bölgesel ve ulusal kongreler ile Misak-ı Milli, aranan yeni devletin ülke sınırlarını, nüfus unsurunu ve egemenlik hakkını belirleyen adımlar oldular. Yeni anayasal tezlerin itici gücü millet egemenliği ilkesiydi.¹⁶

Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'ne kalan coğrafyada bir iktidar boşluğu (interregnum) vardı. İttihatçı çoğunluklu Meclis-i Mebusan, Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilmişti. Hükümetler “saray hükümeti” niteliğinde olup özellikle Damat Ferit Paşa'nın kiler teslimiyetçi ve direniş karşıtıydılar. Bunun en somut örneklerinden biri de 21 Temmuz 1919 tarihli İstiklal

¹² İstiklâl Harbi Gazetesi, 23 Haziran 1919, Sayı:35.

¹³ İstiklâl Harbi Gazetesi, 8 Ağustos 1919, Sayı:76.

¹⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.51-52.

¹⁵ İstiklâl Harbi Gazetesi, 11 Ağustos 1919, Sayı:78.

¹⁶ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.227.

Gazetesinde de açıklanan Padişah Vahidettin ve Damat Ferit'in İngiltere'ye yaptığı tekliftir:¹⁷

“Padişah Vahidettin ile Damat Ferit'in bundan üç ay önce Türkiye'nin (15) yıl süre ile İngiltere'nin bir sömürgesi olmasını Londra Hükümeti'ne teklif ettikleri anlaşılmıştır... Padişahın hazırladığı ve Damat Ferit'in savunduğu bu gizli antlaşmanın ana hatları şunlardır:

- Boğazlarda bütün tahkimat yıkılacak ve buraları İngilizler tarafından işgal edilecektir.

- Her vilayette bir İngiliz konsolosu tayin edilecek ve 15 sene süre ile bunlar aynı zamanda Türk valilere müşavir olacaklardır.

- Parlamento seçimleri ile mahalli seçimler İngiliz konsolosları nezaretinde yapılacaktır.

- Anayasa, doğu milletlerinin istidat ve siyasi kabiliyetlerine göre sadeleştirilecektir (Burada tasarıya Damat Ferit'in bir ek yaptığı vesikadan anlaşılmaktadır. Damat Ferit, kendisinin 10 yıl önce, 15 Şubat 1919'da Osmanlı senatosuna bu yolda bir tasarı getirmiş olduğunu hatırlatmaktadır)...

Gizli muahedeye bütün bu kayıtlar yerleştirildikten sonra şu madde de eklenmiştir: 'Sultan İmparatorluğun dış siyasasını yönetmekte kesin olarak hür olacaktır.' Yukarıdaki kayıtlar varken bu son maddenin ne mana ifade edebileceği anlaşılamamaktadır...”

Bu gizli anlaşmada anayasal değişikliklerle hedeflenen 1876 Anayasasının merkeziyetçi ve üniter yapısını; yerel yönetimler kurmak ve Osmanlı İmparatorluğunu başlangıçta bir federalizme çevirmekti. Nitekim maddedeki doğu illeri kullanımının etnik bir içeriği olduğuda açıktı. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak ve bölmek iç ve dış hukuk âleminde meşrulaştırılacaktı. Ancak anayasasızlaştırılmış anayasalı bir devlet için bu çabaların pratikte bir anlam ifade etmesi de mümkün değildi.

Vahdettin bu dönemde iktidarı ele almış, meşrutiyeti fiilen askıda tutmuş, *“mutlakıyetçi bir karşı ihtilâl”* yapmıştı. 1918 ve 1920'deki kısa süreli parlamentolu aralıklar bir yana, ülke *“kararname”* denen kanunu muvakkatlerle yönetilmek istenmiştir. Vahdeddin döneminde bunların sayısı 621'dir. Bu ara dönemde, meclisin yokluğundan doğan boşluk, hiçbir temsil yetkisi ve iktidarı bulunmayan 26 Mayıs

¹⁷ **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 21 Temmuz 1919, Sayı:60.

1919 ve 22 Temmuz 1920 tarihli Şura-yı Saltanat toplantılarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Kısacası, II. Meşrutiyet bir kriz içindeydi; iktidar İstanbul dışında söz geçiremez durumdaydı.¹⁸

Mütareke dönemi ve koşulları, bütün olumsuzluklarına karşın, siyasal-anayasal atılımlar için de elverişli maddi zemin yaratmıştı. Bunların başında, Arap topraklarının kaybıyla birlikte doğal-ulusal sınırlara çekilme olgusu gelir. Öte yandan anayurdun bile paylaşılmak istenmesi, Osmanlıcılık, Panislamizm, Panturanizm, Amerikan mandacılığı gibi günü geçmiş, şoven, yayılmacı ya da teslimiyetçi akımların maddi temellerini çürütmüştü. Böylece, ulusal ve bağımsız bir toplumun ve devletin kurulması zorunluluğu kendini dayatmaktaydı. Bunun ideolojik ifadesi milliyetçilik olacaktır. Kısacası, olumsuz koşullar, feodal-ümmeççi-çok uluslu bir imparatorluk karşısında çağdaş bir seçenek oluşturan uluslaşma sürecini besliyordu. Ulusal toplum, ulusal devlet ve anavatan anlayışları bu zeminde yeşerecektir. *Siyasallaşma ve demokratikleşme*, bu süreci tamamlayan diğer iki önemli veridir. Osmanlı Devleti ve hükümetlerinin teslimiyetçi tutumu, yerel önderler öncülüğündeki halk kitlelerini kendi kaderiyle doğrudan ilgilenmeye, yani siyasallaşmaya (politizasyon) itmekteydi. Miting, toplantı, gösteri, grev, boykot, dernek, kongre tipi eylemlerin çokluğu bunun kanıtıdır.¹⁹

Mitinglerde sadece konuşma ve protestoyla yetinilmemiş; kararlar alınmış, bunlar Miting Heyeti adına dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Bu uygulamalar doğrudan demokrasi çağrışimleri uyandırmakta, miting toplulukları da asli kurucu organ durumuna getirmektedir.²⁰ Mitinglerde karar alma konusunda en ilginç örnek Isparta'da yaşanmıştır. Burada karar, seçenekler tartışıldıktan sonra toplulukça alınmıştır.²¹

Yaklaşan yeni savaşın fütuhatçı ve yayılmacı değil antiemperyalist ve ulusal karakterli oluşu da, kitlelerin siyasal seferberliğine ve dolayısıyla demokratikleşmeye giden yolları açıyordu. Bu objektif zeminin bereketliliğidir ki, yeni anayasal tezlerin de doğumunu sağlamıştır. Önce yerel kongre hareketleri ve iktidarları, sonra da ulusal önderliğin bunları birleştirmesi sayesinde, ulusal toplum, anavatan, ulusal

¹⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.229.

¹⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.226-228; **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 31 Temmuz 1919, Sayı:70.

²⁰ Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.155.

²¹ Süleyman Sami Böcüzade, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, Serenler yay., İstanbul 1983, s.357-358.

devlet tezleri formüle edilebilmiştir. Nesnel koşullar, Türkiye halkına, “vatan” kavramını yeniden tanımlamak ve bir “millet” haline gelmek için gerekli programları üretme ödevini yüklüyordu. Yerel kongreler, bölgesel ve ulusal kongreler ile Misak-ı Milli, aranan yeni devletin ülke sınırlarını, nüfus unsurunu ve egemenlik hakkını belirleyen adımlar oldular. Yeni anayasal tezlerin itici gücü *millet egemenliği* ilkesiydi. Bu düstur, Mustafa Kemal’den önce yerel kongre hareketlerinde dile geldiği gibi, Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarında da en yalın ifadesini bulmuştur: “*Milletin İstiklâlini gene millet in azmü kararı kurtaracaktır*” ya da “*kuvayı milliyeyi amel ve iradei milliyeyi hâkim kılmak.*” Milli irade ve milli egemenlik kavramları, bağımsızlığın elde edilmesinin de ön koşulu durumundadır...²²

Erzurum Kongresi, Sivas Kongresine bir hazırlık niteliğinde olmakla beraber, ‘Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Erzurum Şubesinde düzenlenmiştir ve sadece yurdun doğu illerini kapsamı içine alan bölgesel bir toplantıdır.²³ Mütareke dönemi koşullarının yeni siyasal yapılar ürettiği de görülür. Kemalist önderlik öncesinde ya da dışında, tamamen sivil toplum inisiyatiflerinden doğan ve açıkça iktidarlaşma eğilimleri gösteren yerel kongre hareketleri bunun ilk halkalarıdır. Elviye-i Selase, Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu, Batı Anadolu ve Trakya’daki kongre tipi siyasal yapılar, önce yerel sonra bölgesel karar ve yürütme organlarını yaratacaklardır. Bölge halkı içinde tek yanlı ve bağlayıcı kararlar alıp uygulayan bu organizmalar birer siyasal iktidar durumundaydılar. O kadar ki, Batı Trakya ve Kars’ta geçici hükümetler kurulmuş, hatta Kars’ta cumhuriyet ilan edilmişti.²⁴

Yerel kongrelerle oluşan örgüt modelinde piramit ya da organlar kademelenmesi dikkat çekmektedir. En üstte Kongre, onun altında, oluşumu ve çalışma alanı Kongre tarafından belirlenen Heyet-i Merkeziye ya da Heyet-i Temsiliye denetimi altında iş gören yerel kurullar, Heyet-i Milliyeler bulunmaktaydı. Bu şema, “*Balıkesir Milli Kongresi Kararları*”nın 12.maddesinin 1. Bendinden çok net olarak ortaya çıkmaktadır.²⁵

²² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.226-228.

²³ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK yay., Ankara 1989, s.VII.

²⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.226 vd.; Fahrettin Kırzioğlu, “**Anadolu’daki İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli Şûra Hükümeti)**”, Türk Kültürü, Yıl VI, sayı 72, s.958-959.

²⁵ Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.163.

Kemalist önderlik Sivas Kongresi ile bunları birleştirmeye ve kendi bünyesinde eritmeye başlayacaktır. Bu defada bu kongrenin genel kurulu olağanüstü yetkili bir siyasal karar organı, onun kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir ulusal cephe, Heyet-i Temsiliye²⁶ de bir ulusal yürütme organı rolü oynayacaklardır. T.B.M.M.'ye giden yol bu şekilde açılmıştır.²⁷

Sivas'ta, aynıyla kabul olunan Erzurum kararları arasında, Heyet-i Temsiliye ile ilgili olan madde de vardı. Erzurum'da Heyet-i Temsiliye'nin en az dokuz, en çok on altı üyeden oluşacağı karara bağlanmış ve dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçilmişti. Bu kurulun üyeleri, Sivas Kongresi'nde de doğu illerimizi temsil edeceklerdi. Ancak, bu üyelerin kimisi ne Erzurum, ne de Sivas Kongresi'ne katılmışlardı; kimileri de, Erzurum Kongresi'nde bulunmuş oldukları halde, sonradan ortaya çıkan bazı görüş ayrılıkları yüzünden Sivas'a gelmekten kaçınmışlardı; öyle ki Sivas'ta bu kurul, çoğunluk sağlanamadığı için çalışamaz bir duruma düşmüştü. Bunun üzerine, tüzüğün verdiği yetkiye dayanılarak ve saptadığı yönteme uyularak, Heyet-i Temsiliyece bir onuncu üye seçmek zorunluluğu ortaya çıkmış, Samsun bölgesi temsilcisi olarak Refet Bey'in de üyeliğe getirilmesi ile Sivas'ta hazır bulunanların sayısı beşe çıkarılarak çoğunluk sağlanmış ve böylece çalışma olanağı elde edilmişti. Kabul edilen tüzüğe göre Temsil Kurulu "geçici hükümet" görevini üzerine alacaktı.²⁸ Böyle ağır sorumlulukları taşıyabilmek için Temsilciler Kurulunun yalnız sayı bakımından çoğunluğunun sağlanması değil, ayrıca da gerekli yeteneklere sahip kişilerden²⁹ oluşması kaçınılmaz bir zorunluluk oluyordu. Yapılan uzun görüşmeler sonucunda şöyle bir formül bulunarak kabul olundu: Eski Heyet-i Temsiliye bütün üyeleri ile olduğu gibi bırakıldı. Bunlara, tüzüğün verdiği yetkiye dayanılarak kongrenin seçimi ile temsilcileri bulunmayan bölgelerden altı üye daha katılarak kurulun üye sayısı on altıya çıkarıldı.³⁰ Her şeyin tam bir karanlık içinde, yüreklerin umutsuzlukla dolu bulunduğu böyle bir kara günde Kurtuluş Savaşımızın ön sıralarında görev alan bu fedakâr insanların ilk dokuzu Erzurum Kongresince,

²⁶ "Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin öngördüğü uygulama ve yürütme organları ise Heyet-i Merkeziye'lerdir. Birinci Nazilli Kongresi (6-8 Ağustos 1919) çerçevesinde oluşturulan Heyet-i Milliye'ler de adeta birer yerel hükümetti." İ.Tekeli/S. İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK yay., Ankara 1988 s.184; Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.156-167.

²⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.226-228.

²⁸ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, **Tüzük**, , Sivas Kongresi, madde 4.

²⁹ **Tüzük**, madde 7/VII, ek madde.

³⁰ **Tüzük**, madde 7, ek madde.

onuncusu Sivas'ta Heyet-i Temsiliyece ve son altısı da Sivas Kongresince seçilmişlerdir.³¹

Ana amacı, Osmanlı Devleti'nin çözüme tehlikesine karşı "İslam Halifeliği ve Osmanlı Saltanatı"nın varlığını korumak³² olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresinde saptanan tüzüğüne göre Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkileri şöyle özetlenebilir³³:

1- Heyet-i Temsiliye, eğer Osmanlı hükümeti İtilaf Devletlerinin baskısına boyun eğerek anayurdun bir parçasını bırakmak zorunda kalacak olursa –ki böyle bir durumun gerçekleşmesi vatanın tamamıyla parçalanmasının bir başlangıcı demektir- kutsal Halifelikle Osmanlı Saltanatına olan bağlılığımızı sağlamak ve korumak, vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal geçici bir yönetim görevini üzerine alacaktır.

2- Heyet-i Temsiliye, Kongrenin aldığı kararları, bu konuda tutulan yolu, ulusumuzun emel ve isteklerini, gayet açık ve kesin bir bildirme ile Türk ulusuna, İstanbul hükümetine ve yabancı devletlere duyuracaktır.

3- Merkezi, günüm koşullarına göre en uygun görülecek yerde bulunacak olan Heyet-i Temsiliye³⁴, mevcut ulusal örgütlerimizin varlığını ve devamını sağlamak için gerekli tedbirleri almakla; bu örgütleri bir noktada toplayıp birleştirmek ve temsil etmekle; bunlar arasında uyumlu bir bağ kurmakla; bu yoldan ulusal emel ve amaçlarımıza çabuk ve kolaylıkla erişmemizi sağlamakla yükümlüdür. Tüzüğün ana maddelerinde kesin olarak açıklanan ulusal amaçlarımızın bir tek noktasını bile ihmal etmemek şartıyla, vatanın bütünlüğünü ve ulusumuzun bağımsızlığını sağlamak hususunda her türlü tedbirleri, siyasal ve uygulama kararları almağa yetkilidir.

Erzurum Kongresi'nde kurulan Şark-i Anadolu Müdâfaai-i Hukuk Cemiyeti'nin Nizamnamesi, Cemiyet'in en üst organı olan ve yılda bir kez toplanması gereken Umumi Kongre'yi, "millet ve memleketin mukadderatı hakkında *"her türlü müzakerat(i) icra ve mukarrerat(i) ittihaz"* yetkisiyle donatılmıştır. Bu tutum, Kongre'nin kendisini ve kurduğu Cemiyet'in genel kurulunu adeta bir "yasama organı", hatta bir "kurucu organ" olarak görmeye ne kadar eğilimli

³¹ Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.VIII.

³² **Tüzük**, madde 3.

³³ Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.X-XIII.

³⁴ **Tüzük**, madde 7/VII.

olduğunu göstermektedir. Nitekim Nizamname'nin son maddesi, "*İrade-i milliyeyi hâkim kılmaktaki amâl-i Cemiyet ancak Millet Meclisinin toplanarak hukuk-ı teşrîiye ve murakabasına tamamen ve emniyet ve serbesti ile bilfiil sahip olmasıyla tahakkuk edeceğinden, vaziyet-i Âtiyesi ancak işbu emniyetin Millet Meclisince teyidi üzerine kongre kararıyla taayyün edecektir*" demektedir. Damat Ferit Erzurum Kongresi'ni yasama yetkisinin gaspı sayıp Anayasa'ya aykırı ilan ederken, Mustafa Kemal T.B.M.M. döneminde toplanan Büyük Edirne Kongresi'ni "meclis-i fevkalade" olarak niteleyip yüceltmıştır.³⁵

Cemiyet Nizamnamesi'nin, "*vatanın tamamîyetini ve milletin İstiklâlîni temin hususunda her türlü tedbir ve mukarrerat-ı siyasiye ve icraiye ittihaza*" (siyasi ve icrai kararları almaya), hatta gerektiğinde bölge için bir "*idare-i muvakkate*" (geçici yönetim) oluşturmaya mezu saydığı Heyet-i Temsiliye, bir olağanüstü dönem yürütme organı çekirdeği durumundadır. Şark-i Anadolu Müdâfaai-i Hukuk Cemiyeti ile onun Heyet-i Temsiliye'sinin kısa ömürlü olmuş olmaları (18 gün), pratik değer kazanmalarına izin vermemiştir. Ama bu bile, "*Kongre'nin kurduğu bir tür direktuar*"³⁶ niteliğindeki bu kurulun büyük tarihsel değerini gölgelemez.³⁷

Erzurum Kongresi'nde milli irade her şeye hâkim ve her şeyin üstünde kılınırken, Kongrenin siyasi partiye inkılâbı hakkındaki teklif de reddedilmişti. Mustafa Kemal Paşa tarafından siyasi parti teşkilatlanması mevcut koşullar altında milli birliği bozabilecek bir tehdit olarak görülüyordu.³⁸ 1876 Kanun-u Esasi'de egemenliğin sahibi kuramsal olarak Padişah iken Erzurum Kongresi ile milli iradenin ön plan çıkarılması aslında egemenliğin artık Padişaha ait olmadığını teknik olarak ilanından başka bir şey değildi. Osmanlı Hükümetlerinin işgalci kuvvet temsilcileri gölgesinde siyaset yürüttükleri ve aslında bu başkaldırmanın hükümete karşı olduğu kaidesinin vurgulanması, Padişahın iradesine karşı zımni bir kalkışma olmadığı anlamını taşımamaktadır. Bu beyanat açıkça olmasa da egemenliğin el değiştirdiğini açıklamaktaydı.

Vatanın tümünü temsil etmek gibi büyük bir yetki ve ayrıca önemli görevlerle donatılmış olan Heyet-i Temsiliye, kurulduğu günden başlayarak Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmasına kadar, yani 12 Eylül 1919'dan 23

³⁵ Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, s.152-153.

³⁶ Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Ed. Complexe, Bruxelles 1983, s.47.

³⁷ Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, s.162.

³⁸ *İstiklâl Harbi Gazetesi*, 9 Ağustos 1919, Sayı:77.

Nisan 1920 tarihine kadar, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin saptamış oldukları ilkelerin tek bir noktasında bile en ufak bir taviz vermeksizin uğraşıp didinmiş ve ulusun kendi kaderini kendi eline alması yolunda görevini hakkıyla yaparak amacına erişmiştir.³⁹

Özünde devrimci eğilimleri barındırmasına karşın ulusal hareket, bu aşamada anayasal ilke ve kuruluşlara büyük önem vermektedir. Bu da onun hukukîlik konusundaki dikkatinin bir göstergesidir.⁴⁰ Mustafa Kemal Sivas Kongresi'ni açış konuşmasında İstanbul hükümetinin “Kanuni Esasi’ye külliyyen mugayir etvârî” (bütünüyle aykırı tavırları)ndan yakınıyordu. Kongre delegeleri de anayasal sınırlar içinde kalmaya özen göstermekteydiler. Bunlardan birinin (Şükrü Bey) şu sözleri anlamlıdır: “Herhalde biz Kanun-ı Esasi’yi tadil edemeyiz; çünkü o zaman adeta bir kuvve-i teşrîye (yasama gücü) mahiyetini taklit etmiş oluruz.”⁴¹ Anayasal meşruluk anlayışına bağlılığın somut noktası, Meclis-i Mebusan’ın toplanması ve ona bağlı bir hükümetin kurulması talebidir. Sivas Kongresi’nde meclisin toplanması işi bütün hukuki boyutlarıyla işlenmiştir.⁴²

İstanbul’un 16 Mart 1920’de İngilizler tarafından resmen ve fiilen işgali ve Meclis-i Mebusan’ın dağılmasından sonra, Atatürk’ün 19 Mart 1920 günü valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına gönderdiği bildiriye “Devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara’da toplantıya çağırılması” zorunluluğu belirtilmiştir. Atatürk, “olağanüstü yetkilere sahip bir meclis” deyiimiyle bir Kurucu Meclisi (Meclis-i Müessesan) kastettiğini, hatta bildirinin müsveddelerinde bu deyiimi kullandığını, bazı itirazlar üzerine bundan vazgeçtiğini, amacın toplanacak meclisin rejimi değiştirmek yetkisine ilk anda sahip olmasını sağlamak olduğunu Nutuk’ta açıklamaktadır.⁴³

³⁹ Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.XII.

⁴⁰ Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.240.

⁴¹ U. İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK yay., Ankara 1969, s.81-82.

⁴² İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.3, 5, 22-23, 33, 63, 80-82; Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.240.

⁴³ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.59; ATATÜRK, **Nutuk**, s.287-288.

2. T.B.M.M.’nin Açılışından 1921 Anayasası Görüşmelerinin Başlamasına Kadar Geçen Sürede Hukuksal Gelişmeler:

2.1. T.B.M.M.’nin Oluşumu ve Kuruluşu:

Yepyeni ve olağanüstü yetkili bir meclisin başkent dışında toplanmaya çağırılması, Kanun-ı Esasî’nin öngörmediği bir şeydi; hatta bu anayasaya aykırıydı. O güne kadar resmi kurumları çalıştırmak için baskı yapmakla yetinmiş olan ulusal hareket, bu çağrısıyla gerçek anlamda “ilk devrimci adımı” atmış oluyordu.⁴⁴ T.B.M.M.’nin toplanması, Osmanlı yerleşik meşruluk ve yasallık sisteminden tam bir kopuş demektir. Fakat bu olay aynı zamanda yeni bir meşruluk ve yasallık anlayışının da kurulması demek olmuştur: “Milleti temsil etmek” bunun esasıdır.⁴⁵

Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey’in, Mustafa Kemal’in Heyet-i Temsiliye adına çıkardığı yeni meclisi toplama çağrısının (Tebliğ-i Umumi) bütün milletçe kabul gördüğünü, “*hukuk-ı esasiye kavâid-i umumiyesinde muvafık*” (anayasa hukukunun genel kurallarına uygun) ve içinde bulunulan durumun gerektirdiği bir “*emr-i muhik*” (haklı buyruk) olduğunu bildirmesi⁴⁶ geçiş olayındaki meşruluk zincirini perçinlemiştir.⁴⁷

T.B.M.M. üyeleri iki seçimden ve üç kanaldan gelmekteydi. Seçimler Meclis-i Mebusan için yapılan genel seçim ile Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da toplanacak meclis için yaptığı çağrı uyarınca gerçekleştirilen ikinci genel seçimdi. Geliş kanalları İstanbul Meclis-i Mebusanı, yeni seçim sandığı ve Malta Adası idi. Mebuslar partili olmamakla birlikte, II. Meşrutiyet ve hatta Abdülhamit günlerinin siyasal faaliyetleri içinde pişmiş kişilerdi; çoğu da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin aktif elemanıydı.⁴⁸

T.B.M.M.’nin açılmasından sonraki tarihlerde Mustafa Kemal tarafından yapılan çağrı üzerine Afyon ve Pozantı’da düzenlenen ve yerel Müdâfaa-i Hukuk temsilcilerinin katıldığı toplantılar, o tarihlerde de sonra da “kongre” olarak isimlendirilmiştir. 2 Ağustos 1920’de Afyon’da yapılan ve Uşak, Nazilli, Afyon

⁴⁴ Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, çev. A. Gelen, Onur yay., Ankara 1976, s.121.

⁴⁵ Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.337.

⁴⁶ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, yay. haz. S. N. Tansu, Pınar yay., İstanbul 1964, s.421

⁴⁷ Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.338.

⁴⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.229.

Karahisar, Konya temsilcilerinin katıldığı bu toplantı Mustafa Kemal Paşa tarafından “kongre” olarak tanıtılmıştır.⁴⁹ Bundan üç gün sonra benzeri bir toplantı yine Mustafa Kemal’in girişimiyle Pozantı’da yapıldı (5 Ağustos 1920). Yerel Müdâfaai Hukuk heyetleri ile askerî ve mülkî görevlilerin katıldığı bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa bazı açıklamalarda bulundu. Bu toplantı da bazı araştırmacılar tarafından “Pozantı Kongresi” adı altında gösterilmektedir.⁵⁰ 5 Ağustos 1920 tarihli Afyon ve Pozantı toplantıları, belirli bir temsil gücünü ifade etmeleri, bölgeye ya da ülkeye ilişkin kararlar üretmiş ve sonuçlar doğurmuş olmaları nedeniyle önemlidir.⁵¹

T.B.M.M açıldığında ilk oturumda 115 mebus vardı. Bu sayı salt çoğunluğun çok altındaydı. Sonradan gelenlerle bu sayı artış gösterdi ve bir ara 365’e kadar çıktı. Fakat T.B.M.M.’nin tamsayısı yine de kesinlik kazanamadı. Meclis-i Mebusan’dan gelecek mebusların hukuki durumu da sağlam değildi. Bunlar, meclisleri feshedilmiş olduğundan mebusluk sıfatını yitirmişlerdi. T.B.M.M.’nin ilk kararı kendi oluşum biçimiyle ve bu sorunla ilgili oldu. Heyeti Umumiye’nin 23 Nisan 1920 tarih ve 1 sayılı kararıyla, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu kere intihap edilen azalarla İstanbul Meclis-i Mebusanı’ndan iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.”⁵²

T.B.M.M.’nin açılmasından sonraki en önemli gündem maddesi yeni ana kuruluş esaslarını saptamak oldu. Bu oluşuma yön veren, 24 Nisan tarihli konuşmasıyla Mustafa Kemal’dir.⁵³

Mustafa Kemal Paşanın önergesinin hükümet şekliyle ilgili detayları şu şekildedir:

“Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada tebarüz ettirerek sayacağım:

- 1) *Hükümet teşkili zaruridir.*
- 2) *Muvakkat kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir.*

⁴⁹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c.I, 45. İnikat, 9 Ağustos 1920, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1985, s.120.

⁵⁰ Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu**, Adana 1963, s.60; Süleyman Hatipoğlu, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1989, s.59 vd.

⁵¹ Tanör, **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.111 vd.

⁵² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.232.

⁵³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.234.

3) *Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vazulyet tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.*

4) *Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai salahiyetleri camidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-ı hükümeti rü'yet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.*

Hatıra: Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder.

Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükümetin mahiyeti, sühuletle anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, hâkimiyet-i milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir⁵⁴. Bu önerge tartışılarak kabul edildi ve meclis kararı haline geldi.

Aynı gün T.B.M.M. reisliğine seçilen Mustafa Kemal yaptığı konuşmada uygulamak istediği Milli Siyaseti anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Soy ayrımı gözetmeksizin bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçlarının tarihte yazılı olduğunu*” vurgulayarak şöyle devam ediyordu: “... *Milli siyasa demekle anlatmak istediğim, milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişigüzel, ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraşturmamak, uygarlık dünyasına uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.*”⁵⁵

Aslında burada, “*yeni bir hükümet teşkili*” adı altında açıkça “*yeni bir devletin kurulması*”nın esasları öngörülmüştü. Mustafa Kemal ve Meclis, Kanun-ı Esasi'nin varlığı/yokluğu gibi netameli bir konuya şimdilik girmeden, ulusal iradeye dayalı tam yetkili bir meclis ile ona bağlı ve sorumlu bir hükümetin ana kuruluşunu gerçekleştirmiş bulunuyordu. Meclis, ülkenin ve padişahın geleceğini belirleme hakkını kendinde bulmuş olmakla, aslında kurucu bir iktidar kimliğini de kuşanmış oluyordu. Bu bakımdan 24 Nisan tarihli konuşmanın ışığında kabul edilen önerge, aslında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kadarki dönemde bir tür “geçici anayasa” niteliğindedir. Bundan, ileriki Anayasayı da etkileyecek şu esaslar çıkmaktaydı: 1) Meclisin üstünlüğü, 2) Hükümet kurma zorunluluğu, 3) Geçici bir Padişah vekili

⁵⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.588.

⁵⁵ Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, s.65.

yaratmamak ve başkansız bir yönetim kurma gereği, 4) Meclisin seçtiği ve ona karşı sorumlu bir hükümet, 5) Meclis başkanının hükümetin de başkanı olması ve gerek hükümet gerekse meclis kararlarına imza koymaya yetkili olması, 6) Padişahın durumunun ileride koşullar netleşince Meclis tarafından yasal olarak düzenlenmesi.⁵⁶

2.2. Yürütme Gücü Oluşturulması:

T.B.M.M.'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla birlikte ortaya ciddi bir anayasa sorununun çıktığında kuşku yoktur. Gerçekten olağanüstü şartlar altında oluşmuş bulunan meclisin, 1876 Kanun-u Esasi hükümlerine göre işlemesi mümkün değildi. Kanun-u Esasi'nin 1909'da uğradığı hayli radikal değişikliklerden sonra bile, padişahın özellikle yürütme alanında hala önemli yetkileri vardı. Bunlar arasında "Sadriazam ve Şeyhülislamın intihap ve tayini ile Sadriazamın teşkil ve arz edeceği vükelanın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelanın alel usul azl ve tebdili," kanunlarının onaylanması ve yayınlanması, tüzüklerin düzenlenmesi gibi yetkiler de bulunuyordu (Kanun-u Esasi m.7). Bu nedenle Meclisin karşılaştığı ilk sorun, Kanun-u Esasi hükümlerinden bağımsız olacak şekilde bir yürütme gücü oluşturmaktı.⁵⁷ Buna kapsama uygun olarak sonraki sayfalarda da değinileceği üzere 1921 Anayasası sadece yasama ve yürütme alanlarını düzenleyecekti.⁵⁸

T.B.M.M., 25 Nisan tarihli birleşiminde de yürütme gücünün hangi ilkelere göre oluşturulacağını tartışmıştır. Ortaya üç fikrin çıktığı görülmektedir. Birincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce kabul edilmiş olan önergesi doğrultusunda, icra vekillerinin Meclisçe seçilmeleri; ikincisi, Celaleddin Arif Beyin önerisi uyarınca önce bir geçici "İcra Encümeni" seçilip, icra vekillerinin nasıl seçilecekleri ve meclisle ilişkilerinin ne olacağı sorunlarını düzenleyecek bir kanun tasarısı hazırlamak üzere ayrıca bir "Layiha Encümeni" oluşturulması; üçüncüsü de, Tokat milletvekili Nazım Bey ve arkadaşlarının önerdiği üzere, yürütme işlerinin, ait oldukları Meclis komisyonlarınca yerine getirilmesidir.⁵⁹

Erzurum milletvekili ve Meclis İkinci Başkanı Celaleddin Arif Bey ise, icra vekillerinin seçim ilkeleriyle Meclisle olan ilişkilerinin, oluşturulacak 15 kişilik bir

⁵⁶Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.236.

⁵⁷Özbudun, *1921 Anayasası*, s.5.

⁵⁸Atar, *Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar*, s.193-196.

⁵⁹Özbudun, *1921 Anayasası*, s.8.

Layihâ Encümeninde ele alınmasını, o zamana kadar da “beş-altı zattan” oluşan bir geçici icra encümeni seçilmesini önermiştir. Mustafa Kemal Paşanın da bu düşünceye katılmasıyla T.B.M.M., 25 Nisan 1920 tarihli ve 5 sayılı kararıyla “*kuvvê-i icraiye teşkiline*” karar vermiş ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşanın tabii başkanlığında, onun dışında altı üyeden oluşan “*Geçici İcra Encümeni*”ni seçmiştir.⁶⁰

5 Sayılı karar gereğince; Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin seçim ilkeleri ve Meclisle olan ilişkileri ile ilgili olarak Layihâ Encümeni bir tasarı hazırladı.

25 Nisanda oluşturulan Layihâ Encümeninin hazırladığı tasarı, 1 ve 2 Mayıs tarihlerinde T.B.M.M.’de görüşülmüştür. Layihâ Encümeni başkanı sıfatıyla konuşan Celaleddin Arif Bey, icra vekillerinin yürütme işlerinde ilgili komisyonlarla danışabileceklerini, fakat komisyon görüşmelerine uymak zorunda olmadıklarını ifade etmiştir. Devlet yönetiminin ayrılacağı bölümleri sayan ve böylece seçilecek icra vekillerini belirleyen birinci maddenin görüşülmesinde, özellikle Genelkurmay Başkanının durumu tartışma konusu olmuştur. Refik Şevket Bey, bir Milli Savunma Bakanlığı varken, aynı amaca hizmet eden Genelkurmay Başkanının da İcra Vekilleri Heyetine dâhil edilmesini gereksiz ve Kanun-u Esasiye aykırı bulmuştur. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Milli Müdafaa Vekâleti deyiminin, Osmanlı Hükümetindeki Harbiye Nezareti anlamında kullanılmış olduğunu; görevlerinin, ordunun iaşesi, giydirilmesi ve donatılması gibi hususlardan ibaret bulunduğunu, ordunun savaşa hazırlanması ile görevli olan Genelkurmay Başkanlığının fonksiyonunun ise tamamen farklı olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler sonunda Kanunun birinci maddesi şöyle kabul edilmiştir; “*Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Mavene-i İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rûsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye ve Erkanı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.*”⁶¹

⁶⁰Özbudun, 1921 Anayasası, s.8.

⁶¹Özbudun, 1921 Anayasası, s.9-10.

2.3. Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) ve İstiklâl Mahkemelerinin Kurulması (11 Eylül 1920):

Meclisin toplanması ile birlikte alınan ilk iki karar, hem bu yeni mücadelenin ne adına yapılacağına ve hem de hangi yöntemlerin kullanılacağını tespit etmişti. Dualarla açılan Büyük Millet Meclisi'nin ilk oturumunda “hilafet-i seniyye ve devlet-i hazret-i padişahîye bağlılık” yemini edilirken, alınan ilk karar ile de verilecek silahlı mücadele için gerekli ordunun kurulabilmesi amacıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkartılıyordu.⁶²

T.B.M.M.'nin açılışından iki gün sonra teklif edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu, yeni Meclis'in kabul ettiği ikinci kanun olması bakımından dikkat çeker. Kanuna ismini Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey vermiştir. Meclis bu kanunla bir nevi meşru müdafaa halini kullanarak yaşama ve var olmak hakkını savunmakta ve otoritesinin meşru sınırlarını çizmektedir. Bu kanunun müzakeresi esnasında, hâlihazırda mevcut bulunan Osmanlı Ceza Kanunu'ndan istifade etmek düşüncesi öne sürülmüşse de, itibar görmemişti; hâlbuki kanunun ilk maddesinin hemen başında yer alan hilafet, saltanat ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını yabancı istilasına ve saldırısına karşı koruma arzusu, şüphesiz mevcut kanunlar çerçevesinde tatmin edilebilir bir ihtiyaç idi.⁶³

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, olağanüstü dönemlerde başvurulmuş olmakla beraber Fransız İhtilâli dönemine ait Konvansiyon Meclisinin uygulamaları ile benzerlik taşımaktadır. Tasarı hazırlanırken yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı Ceza Kanunu'nun 56.maddesi kapsamında yargılamaların yapılması önerilmesine rağmen; Ceza Kanunun Fransa'dan alındığı ve milli nitelik taşımadığı öne sürülerek bu öneri ret edilmişti. Ayrıca Meclis kendini bir ihtilâl meclisi olarak kabul ettiğinden, sınırsız iradesini meşruiyetini yitirmiş bir otoritenin kanun ve düzeniyle sınırlamak da istemiyordu. Normal mahkemeler yerine bu davaların “liva ve bidayet mahkemelerince” yerine getirilmesine karar verilmesindeki maksat ise yargılamaları hızlandırabilmektir.

Hıyanet-i Vataniye Kanununu laiklik zemininde değerlendiren İsmet Giritli bu kanunu laikliğin T.B.M.M.'deki ilk uygulaması olarak kabul etmektedir:

⁶²Ahmed Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları- 1926*, İşaret yay., İstanbul 1993, s.12.

⁶³ Ahmet Turan Alkan, *İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, İstanbul 2011, s.20-23.

*“Türkiye’de lâiklik, yani Atatürkçü, Milli Mücadele Hareketinde laiklik T.B.M.M. kadar eskidir. T.B.M.M.’nin çıkardığı 2 sayılı kanun 24 Nisan 1920’de çıkarılan Hıyaneti Vataniye Kanunudur. Bu kanunun 1. maddesine çok kısa süre sonra, bir fıkra eklenmiştir ve denilmiştir ki: Din uğruna, din yoluyla devlet güvenliğini ihlâl etmek ve vatandaş arasına fesat ve nifak sokmak da vatan hainliğidir”.*⁶⁴

Kanun, vatana hıyanet suçlarının kovuşturulmasında usul açısından önemli bir muhteva taşıyordu. Buna göre, “Tabii hâkim” prensibine riayet edilmekle beraber, acil hallerde suçlunun yakalandığı yerdeki mahkeme de karar almaya yetkili kılınıyor, suç delillerinin ikmalinden sonra savcının yirmi dört saat zarfında mahkemeye müracaatı öngörülüyor ve hepsinden önemlisi zorlayıcı bir sebep olmadıkça muhakemenin 20 günde tamamlanması hükme bağlanıyordu. Mahkemenin verdiği hükmün üst mahkemece temyizi mümkün değildi ve kararların Meclis tarafından tasdiki şart koşulmuştu. İhaneti sabit görülenlerin cezası asılarak idam edilmektir ve ikinci derecedeki suçlar için öngörülen ceza muvakkat küreklerdir.

Çıkarılış tarzında ve muhtevadaki olağanüstü niteliklere rağmen Hıyanet-i Vataniye Kanunu, beklenen caydırıcı tesiri gösteremedi. Kanun bilhassa Yozgat ayaklanmasında, Anzavur hadiselerinde uygulandı. Yozgat ayaklanmasını bastıran Çerkez Ethem’in, zanlıları “Kuva-yı Te’dibiye” namına yargılayıp, Meclis’in tasdikini beklemeden infaza geçmesi, kanunun çoğu yerde Askeri Divan-ı Harpler vasıtasıyla tatbik edilmesi ve sivil bidayet mahkemelerinde görülen davaların Meclis komisyonunda tasdik için sıra beklemesi gibi sebepler yüzünden yeni bir kanun çıkarmak fikri belirdi. Bu kanun hükmünde yapılan en ilginç uygulama hiç şüphesiz, Damat Ferit’in gıyabında yapılan yargılama ve neticede verilen idam kararıdır. Hıyanet-i Vataniye Kanunun etkili olmaması, kötü tanzim edilmiş olmasında değil, bu kanunun uygulanabilmesi için gerekli asayiş ortamı ve zabıta hizmetlerinin eksikliğinden kaynaklanıyordu.⁶⁵

İstiklâl Mahkemeleri’ni ortaya çıkaran asıl süreç, Mondros Mütarekesi’ni takip eden günlerde Anadolu’nun, fetret devri günlerini hatırlatırcasına içine yuvarlandığı anarşi ve başıboşluk ortamı olmuştur. T.B.M.M. Hükümetinin ele almak zorunda kaldığı ilk mesele de “Hıyanet-i Vataniye” kanunu çerçevesinde

⁶⁴İsmet Giritli, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Lâiklik”, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995, s.13.

⁶⁵Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas’ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, s.21-24.

önüne geçilmeye çalışılan asayişsizlik, eşkıyalık, iç isyanlar ve hükümet otoritesinin hâkim kılınması problemi olmuştu.⁶⁶

Böylece Milli Mücadele döneminde asker kaçaklarını ve T.B.M.M. yönetimine karşı çıkanları yargılamak üzere kurulan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da vatana ihanetle suçlananların yargılanması için 1920 ile 1927 yılları arasında⁶⁷ faaliyet gösteren İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması yolunda ilk adım, 29 Nisan 1920'de "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun" ihdasıyla atılmış oldu.⁶⁸

Hıyanet-i Vataniye Kanunu bu anlamda İstiklâl Mahkemeleri fikrinin oluşmasında ilk adımı teşkil eder. İstiklâl Mahkemeleri başlangıçta Ankara'da kurulmuş olan T.B.M.M. Hükümetinin, cephe gerisinde asayişi sağlamak ve bilhassa asker kaçaklarına karşı etkili tedbir almak ihtiyacından doğmuştur.

Meclis, yeni çalışma yılının başlangıcı olan 1 Eylül 1920 günü ilk oturumda söz alan ve konuşmasına "Mustafa Kemal Paşa'nın iznini ve desteğini aldığımı" açıkça belirterek başlayan Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey; "Meclis adına çalışacak ve çok geniş yetkilere sahip olacak olan İhtilâl Mahkemeleri kurulmasını" istedi.⁶⁹

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce hazırlanan, "*Firar Ceraimini İrtikab Edenler Hakkında Kanun*" tasarısı 2 Eylül 1920 günü Meclis tarafından ilgili encümene sevk edilmiş ve aynı ayın 8'inde gündeme girmişti. Müdafaa-i Milliye Vekili sıfatıyla Fevzi Paşa (Çakmak) kanunun tedvinine kendisinin sebep olduğunu belirtmektedir. Fevzi Paşa gerekçe olarak, Yunan ordusunun ilk taarruzunda ordunun inhilal ettiğini ve nereye asker gönderilirse hemen dağılıverdiğini, hatta bir sevkiyat esnasında bir tabur mevcudunun dört kişiye kadar indiğini belirtmişti. Uzun tartışmalardan ve bazı değişikliklerden sonra 11 Eylül 1920'de, "*İstiklâl Mahkemeleri, T.B.M.M.'de 'Firariler Hakkında Kanun'*" şeklinde hayata geçirildi. 18 Eylül 1920'de ise söz konusu mahkemelerin 14 yerde kurulması teklif edildi. Bunlar Kastamonu, Eskişehir, Konya, Ankara, Kayseri, Sivas, Maraş, Mamûratülaziz (El-Aziz), Isparta, Diyarbakır, Bitlis, Refahiye, Erzurum ve Van bölgeleriydi.⁷⁰

⁶⁶ Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, s.20 vd.

⁶⁷ İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluş ve çalışmaları I.Dönem (1920-1923) ve II. Dönem (1923-1927) olmak üzere iki ayrı dönemde incelenebilir.

⁶⁸ Eşref Edib, **İstiklâl Mahkemelerinde**, İstanbul, 2005, s.23.

⁶⁹ Nedim, **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları- 1926**, s.XV.

⁷⁰ Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, s.24.

18 Eylül 1920 tarihli İsmet Bey'in imzasını taşıyan teklifle bu on dört İstiklâl Mahkemesi'nin yedisinin (Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri, Sivas) derhal ve diğer yedisinin ise lüzum görüldüğünde kurulması da isteniyordu. Dahası, hükümet tarafından kanuna yeni bir ek daha yapılıyor ve İstiklâl Mahkemeleri'nin bakacağı davaların sınırları hayli genişliyordu. Meclis kendi iradesini tamamen devre dışı bırakan bu teklifi, ikişer gün arayla yapılan üç oturumda da kabul etmedi. 26 Eylül'de yapılan son oturuma Mustafa Kemal Paşa da katıldı ve oturumu bizzat yönetti.⁷¹

Miralay İsmet Bey (İnönü)'ün ısrarı neticesinde Meclis'te 26 Eylül 1920'de yasanın birinci maddesinde değişiklik yapan yeni bir yasa kabul edildi ve bu ilaveyle Birinci Dönem diye niteleyebileceğimiz İstiklâl Mahkemeleri'nin kapsamı genişletilerek, salt asker kaçaklarını değil, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"nda belirtilen suçların sanıklarının da yargılanması kabul edildi ve yapılan görüşmelerde 14 bölgenin 8'inde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunarak –ki bu bölgeler Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır bölgeleriydi- bu mahkemelere Meclis'ten üçer üye seçildi.⁷² Kanun mahkeme sayısını ve görev mntıklarının yine Meclis'in belirleyeceğini, kararlarının temyize tabi olmadan derhal uygulanacağını, mahkeme kararlarını uygulamakta gevşeklik gösterenlerin yine aynı mahkeme tarafından yargılanacağını öngörüordu.

Bu noktaya kadar edinilen bilgiler ışığında bir değerlendirmede bulunmayı gerekli görüyorum. 1921 Anayasa metninde yargı başlığı altında bir düzenleme yapılmamıştır. 1921 Anayasası'nın 23 maddeden oluşan kısa bir anayasa olmasındaki etken pek çok yazar tarafından 1876 Kanun-ı Esasi'nin yürürlükte bulunması gösterilmektedir.⁷³ 1876 Kanun-ı Esasisi'nde yargı konusu ayrıntılı ve demokrasiye uygun şekilde düzenlenmişti. Ancak 1921 Anayasası görüşmeleri gibi İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşu da 1876 Anayasası'na aykırıydı. Bu açıdan bakıldığında 1921 Anayasasının kısa tutulmasının nedeninin, 1876 Anayasasının Ankara Hükümeti açısından halen yürürlükte olduğu kabulünün tekrar gözden geçirilmesi gereklidir. Burada asıl gaye bağımsızlık mücadelesi ve olağanüstü koşullar içinde yeni bir devlet inşa edilirken, ayrıntılı bir anayasa ile uğraşmanın

⁷¹ Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları- 1926*, s.XVI.

⁷² Alkan, *İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, s.24.

⁷³ Engin Şahin, *Cumhuriyet Anayasaları*, İstanbul, Beta yay., 2012, s.13.

toplumun değişik unsurlarını ayrıştırarak ulusal ölkü ve heyecanı parçalayabileceği çekincesiydi.

İstiklâl Mahkemeleri kökenini Fransız devriminden sonra kurulan olağanüstü yetkilerle donatılmış İhtilâl Mahkemelerinden alıyordu ve bu mahkemeler üç üyeliydi. İstiklâl Mahkemeleri de üç, ihtiyaç olursa dört üyeden oluşuyordu. Mahkemeler meclise bağlıydı, ancak bu bağlılık her beş günde bir rapor vermelerini gerektiren bir bağlılıktı. Mahkemelerin meclise karşı olan sorumluluğu, mahkemelerin çalışmalarını bağlayıcı nitelikte değildi.

Hükümetin getirdiği teklifte daha ziyade cephe mntıklarını geriden takviye etmek amacının kollandığı barizdir. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin tamamen mebuslardan seçilmesi tenkit konusu edilmişse de, yargıda hızlı ve etkili hareket etmek gibi gerekçelerle tenkit dikkate alınmamıştı. 1920 yılı Ekim ayı başlarında mahkemeler faaliyete geçti. Hakikatte Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile başlayan, Firariler Hakkında Kanun'a kadar uzanan ve 26 Eylül'de kabul edilen zeyle devam eden kanunlar silsilesi, İstiklâl Mahkemeleri'ne neredeyse bütün kanun maddelerinin üzerine çıkacak ölçüde geniş yetkiler veriyordu. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyelerinin, kanunun belirttiği çerçevenin de dışına taşarak asker kaçakları hakkında sert misilleme ve müsadere hükümleri uygulaması Meclis'te sert tartışmalara sebep oldu.⁷⁴

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri arasında en dikkate değer konumda olan Ankara İstiklâl Mahkemesi idi. Bu önem, mahkemenin Ankara'da bulunmasından da öte diğer mahkemelere göre daha farklı ve değişik konulara bakmasından kaynaklanıyordu. Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri arasında, baktığı davalar ile Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin muhtevasına en yakın konumda olan Eskişehir İstiklâl Mahkemesi idi. Mahkemenin baktığı davalar arasında Milli Mücadeleye büyük hizmetleri geçmiş olan Karzak Süleyman Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi aleyhine faaliyette bulunduğu suçu ile idam edilmesi hayli düşündürücüdür. Mahkemenin baktığı ilginç bir dava da; kendisi bir süre sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından vatana ihanet suçundan idam cezasına çarptırılacak olan Çerkez Ethem'in şikâyeti üzerine devrin İçişleri Bakanı Refet Bey hakkında lüzumu muhakeme kararı vermesidir. Bu şikâyet sonrasında İsmet Paşa'nın Çerkez Ethem Bey'e iddiasını geri alması için yaptığı teklif ve ısrara rağmen şikâyet geri alınmamış

⁷⁴ Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, s.20 vd.

ve mahkeme Refet Bey’i Eskişehir’e çağırarak ifadesine başvurmuş idi. Daha sonra ise, muhakemesine gerek olmadığı kararına varmıştı.⁷⁵

İstiklâl Mahkemelerinin, Büyük Millet Meclisi’nin 17 Şubat 1921 tarihinde aldığı bir kararla faaliyetleri durdurulurken, Ankara İstiklâl Mahkemesi bu kararın dışında bırakıldı. 23 Temmuz 1921 günü “Heyet-i Vekile Reisi” sıfatıyla Meclis kürsüsüne gelen Fevzi Paşa (Çakmak) askeri durum hakkında tafsilatlı bilgi verdi. Eskişehir-Kütahya hattında geri çekilen ordunun harekâtında daha seyyal kalabilmesi için Ankara’nın boşaltılması gerekiyordu. Bu tedirgin atmosfer içinde Fevzi Paşa Batı Karadeniz bölgesi ve Konya mıntıkasında düşmanın bozguncu faaliyetlerini önlemek gayesiyle birer İstiklâl Mahkemesi kurulmasını teklif etti. Meclis’te bu teklife karşı muhalefet belirmedi ve Kastamonu, Konya ve Samsun’da üç mahkeme tesisine karar verildi. 31 Temmuz 1922’de “İstiklâl Mehâkimi”⁷⁶ kanunu kabul edildikten bir gün sonra 1 Ağustos 1922’de İstiklâl Mahkemeleri’nin kapatılması karara bağlandı.⁷⁷

Özet olarak I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri, 1920 Ekim’inden başlayarak 17 Şubat 1921’e kadar görev yaptı ve bu tarihte Ankara İstiklâl Mahkemesi dışında diğer mahkemelerin görevi sona erdi. I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri’nin devamı olarak, Yunan işgal kuvvetlerinin Ankara üzerine yürüyüp, Eskişehir-Kütahya hattını ele geçirmesiyle birlikte, 23 Temmuz 1921’de Kastamonu, Konya ve Samsun’da üç mahkemenin daha teşekkülü kabul edildi. 31 Temmuz 1922’de “İstiklâl Mehâkimi Kanunu”nun Meclis’te kabul edilmesi üzerine, eski kanunlara göre kurulan İstiklâl Mahkemeleri kapatıldı.⁷⁸

⁷⁵ Nedim, **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları- 1926**, s.XIX.

⁷⁶ “Yeni kanuna göre İstiklâl Mahkemesi’nin kurulması Meclis’in mutlak çoğunluğuna ve Vekiller Heyeti’nin teklifine bağlanıyor ve mahkemenin görevli olduğu cürüm listesi bu defa daha ayrıntılı olarak tarif ediliyordu. Yapılan en mühim değişiklik, idam cezalarının mutlaka Meclis’in tasdikine sunulması kararı oldu. Meclis gerekli halde bu yetkisini mahkemeye devredebilmekle beraber, eskiden olduğu gibi idam cezalarında süratli infaz usulü ortadan kaldırılmış oluyordu.” Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas’ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, s.20-48.

⁷⁷ Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas’ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, İstanbul 2011, s.20-48.

⁷⁸ Edib, **İstiklâl Mahkemelerinde**, s.23-24.

2.4. Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye Tasarısı:

18 Ağustos 1920 tarihinde Anayasa Komisyonu (Hukuk-ı Esasiye Encümeni) tarafından hazırlanan “*Büyük Millet meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye Tasarısı*” görüşülmeye başlanmıştır.

Tasarıda, Büyük Millet Meclisinin tanımı, Meclisin çalışma şekli, milletvekilliği ile devlet memurluğunun birleşip birleşmeyeceği (ve üyelere ödenecek ödenekler gibi hususlar yer almıştır. Tasarının birinci maddesi, “*Büyük Millet Meclisi, teşri ve icra kudretlerini haiz ve idare-i Devlete bizzat ve müstakilen vazüyledir.*” demek suretiyle, Meclisin açılışından beri süregelen durumu bir kez daha açıklamakla yetinilmiştir.⁷⁹ Bu hüküm, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin ifadelenişi demek oluyordu.⁸⁰ Bu hükümet sisteminin ilk örneği ise Kars’ta daha önceden sergilenmişti.

Büyük Kars Kongresi, Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi’ni kurarken, bunun ilk organ ve yöneticilerini de belirledi. Büyük Kongre, hem hükümet reisini, hem vekilleri, hem de yüksek askerî görevlileri bizzat seçti. Böylece adeta, Türkiye toprakları üzerinde kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sisteminin ilk ve saf örneği sunulmuş oluyordu.⁸¹

İkinci madde, Meclisin sürekli çalışması (istimrar) ilkesini getirmekte ve yeni seçimlerin, ancak Meclisin çoğunlukla ve ad okunarak vereceği kararla yapılabileceğini belirtmekteydi. *Uzun tartışmalar konusu olan üçüncü ve dördüncü maddesi ise*, Meclis Genel Kurulunun yıllık toplantı süresini dört ayla sınırlandırmakta, ancak bu sürenin sonunda Genel Kurulca her seçim çevresinden ikişer üye olmak üzere seçilecek daha küçük bir kurulun sürekli olarak çalışmasını öngörmekteydi. Encümen gerekçesinde ve yapılan lehte konuşmalarda, Büyük Millet Meclisi üye sayısının çok fazla olduğu, gerçekte toplantıların çok daha az sayıda üyenin katılımıyla yapılabildiği, zaman zaman da toplantı yeter sayısının sağlanmasında güçlük çekildiği gerekçeleriyle savunmuştur. Encümene göre bu hükümler, Meclisin sürekli çalışması ilkesiyle çelişmemektedir; çünkü Meclis, Genel Kurul halinde toplanık olmasa bile, yine mevcut üyeleriyle görevine devam

⁷⁹ Özbudun, 1921 Anayasası, s.12.

⁸⁰ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.239.

⁸¹ Tanör, Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920), s.195.

edecektir. Zaten süreklilik ilkesi, birey olarak milletvekillerini değil, Meclis tüzelkişiliğini ilgilendiren bir kavramdır ve bununla, üyelerin tümünün toplanık halde bulunup bulunmaması arasında ilişki yoktur. Tasarının beşinci maddesi de, sürekli kurulun, kendi üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla toplanacağını öngörmekteydi.⁸²

Meclisin çalışmasının sürekli kılınmasından amaçlanan, resmi bir temsil organının yokluğu veya etkisizliği nedeniyle gelebilecek müdahaleleri peşinen gayri meşru kılma endişesiydi. Encümen ise bunun kendisi üzerindeki külfetini hafifletilmek amacıyla bu durumu daha da sembolik bir şekilde sokmak istiyordu. Ancak Atatürk Encümenin bu gerekçesine katılmadığını Nutuk'ta⁸³ ifade etmektedir. Meclisin Genel Kurul toplantılarının dört ayla sınırlanması ve yetkilerini meclisin istimrarı gerekçesi ile küçük sürekli bir kurula devretmesi düşüncesine pek çok vekil tarafından da karşı çıkmıştır. Kanunun ilk dört maddesi kabul edilmiş olmasına rağmen; 22 Ağustos 1920 tarihinde Kanunun tümü üzerine yapılan oylamada tasarı ret edilmiştir.

Mevadd-ı Kanuniye'nin ana özelliği, meclisi ve hükümetini geçici sayması, amaca bir kere ulaşılnca bunların yerini yine padişah ve Osmanlı hükümetinin alması idi. Bu eğilimiyle tasarının ve onu hazırlayan Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin, tutucu ve ürkek bir zihniyetle soruna yaklaştığı anlaşılıyordu.⁸⁴

2.5. Nisab-ı Müzakere (Toplantı Yetersayısı) Kanunu (5 Eylül 1920):

“Büyük Millet meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye” tasarısının reddine karar verirken bazı üyeler, tasarının bir toplanma yetersayısı saptama ihtiyacından doğduğunu, bu yeter sayının ayrıca belirlenebileceğini, tasarının diğer hükümlerinin de gereksiz olduğunu ifade etmişlerdir. Gerçekten birçok üyenin izinli, mazeretli veya görevli oluşları nedeniyle toplantı yeter sayısını, üye tamsayısı olan 365'in yarısından bir fazlası olarak uygulamak, ciddi güçlükler yaratıyordu. Bu nedenle, Meclisin 4 Eylül tarihli bileşiminde Bayazıt milletvekili Mehmet Bey ve arkadaşlarının verdiği karar önergesiyle, İcra Vekilleri Heyetinin

⁸² Özbudun, **1921 Anayasası**, s.13.

⁸³ Atatürk, **Nutuk**, s.736.

⁸⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.239.

benzer nitelikli kanun tasarısı birleştirilerek görüşülmüş ve sorunun çözülmesine çalışılmıştır.

Mehmet Bey ve arkadaşlarının önergesinde (m.2) toplantı yetersayısı (nisab-ı müzakere) T.B.M.M. seçim çevreleri sayısının iki katı, anayasa değişikliklerinde ise bu sayının üç katının üçte ikisi olarak öngörülmüştü. İcra Vekilleri Heyeti tasarısında ise bir yeter sayı hükmü yer almamış, ancak iki yoldan Meclis üye sayısını azaltmayı ve böylece yeter sayı sorununun çözümüne yardımcı olmayı amaçlayan hükümler getirilmiştir. Bunlardan biri (m.1) her livanın Meclisteki üye sayısı Seçim Kanununun belirlediği sayının altına düşmedikçe, boşalan üyelikler için seçim yapılmaması; diğeri de (m.2) Meclise özürsüz iki ay devam etmeyen üyelerin kesinlikle müstafi sayılmalarıdır. Tasarı, Meclis üyeliğiyle bağdaşabilecek yürütme görevlerini, İcra Vekilleri Heyeti üyeliği ve Meclisin izni alınmak kaydıyla, valilik, sefirlik, ordu ve kolordu komutanlığı ve genel müfettişlik görevleriyle sınırlandırmıştır.⁸⁵

Yasanın 1.maddesi “*Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Milletın istihlas ve İstiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye (ileriki koşullar) dairesinde müstemirren inikad eder*” (sürekli toplanır) hükmüyle, redde uğrayan eski tasarıdaki kuralı kabul etmiştir.⁸⁶

Yasa, her livadan (toplam 66 liva) 5 temsilci hesabıyla milletvekili toplamının yarısından bir fazlasını toplantı yetersayısı ($5 \cdot 66 = 330$, $330/2 = 165$, $165 + 1 = 166$) olarak kabul etmiştir.⁸⁷ Ancak devamsızlıklar artınca toplantı yeter sayısı da düşürülmüştür.

T.B.M.M.’nin sürekli toplantı olması gereği, ülkenin içinde bulunduğu zor koşullarda kurulmuş ve olağanüstü yetkiler kuşanmış biricik organ olmasından doğuyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın 22 Nisan 1920 tarihli genelgesindeki deyişimiyle, bu meclis “bilumum mülki ve askeri makamların ve umum milletim mercii” idi. Bu açıdan olağanüstü koşulların son bulmasına ve ülkenin kurtarılmasına kadar T.B.M.M.’nin sürekli toplantı halinde bulunması gerekiyordu. Öte yandan, T.B.M.M.’nin yürütme yetkisine de sahip bulunmasından doğan bir sorun vardı. O ki meclis yasama ve yürütme yetkilerini de kendinde toplamıştı, yürütme işlevinin sürekliliği ilkesi gereğince, toplantılarının da aralıksız sürüp gitmesi gerekirdi. Yoksa yürütme işlevini bizzat yerine getirmeye ya da bu işlevi kendi adına yerine

⁸⁵ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.14-15.

⁸⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.240.

⁸⁷ Mizyal Karaçam Şengil, **Birinci Dönem T.B.M.M.’de Düşünce Akımları**, İstanbul, Cem Yayınları, 1996, s.87,88.

getirmekle görevli İcra Vekilleri Heyeti'ni sürekli ve etkili biçimde denetlemeye olanak bulamazdı. İşte istimrar ya da müstemirren inikad ilkeleri bu gibi zorunlulukların ürünüydü.⁸⁸

2.6. İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanunda (2 Mayıs 1920) Değişiklik (4 Kasım 1920):

İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun (2 Mayıs 1920, No:3), vekillerin doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçilmelerini öngörmüştü. Bu düzenleme, hükümet içinde görüş birliği ve dayanışmayı sağlamayı zorlaştırıyor, her şeyi bölük-pörçük hale getiriyordu. Bundan en çok yakınan da İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanı olan Mustafa Kemal idi.⁸⁹ Özellikle 4 Eylül 1920 tarihli birleşimde İçişleri Bakanlığına Tokat milletvekili Nazım Bey'in seçilmesi bir anayasal bunalım yarattı. Atatürk, Nutuk'ta bu olay hakkında şunları söylemektedir⁹⁰:

“Efendiler; 4 Eylül 1336 tarihinde Tokat Meb'usu bulunan Nâzım Bey, 89 reye karşı 98 rey ile Meclisçe Dâhiliye Vekâletine intihap olundu. Nâzım Bey, dakika fevtetmeksizin büyük isticâl ile Vekâlet makamına gidip ifayı vazifeye başladı. Badehu, Heyeti İcraiye Reisi de bulunmam hesabine beni ziyarete geldi.

Ben, Nâzım Beyi, kabul etmedim. Meclisi Âlinin, mazharı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclisi Alice de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhûra başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve rüfekası en çok nazarı dikkatimi celbeylemişti. Nâzım Beyin, daha Sivas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mâli bazı mektuplarile ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, meb'us olarak Ankaraya geldikten sonra, hergün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her hizbi siyasî ile temas fırsatını kaçırmıyordu.

⁸⁸ A.Ş.Gözübüyük/S.Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, s.91-92.

⁸⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.242.

⁹⁰ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.16.

Nâzım Bey, bizzat ve bilvasıta ecnebî mehalifinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyun Fırkası diye, gayriciddî, sırf cerri menfaat maksadile bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayrimillî faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur.

Bu zatın, ecnebî mehalifine, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim bilâhare istiklâl Mahkemesi birçok hakayîkî meydana koymuştu.

İşte, Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasile yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, menafîi âliyei milleti unutarak yardımlarile, Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey hükümetin, bütün dahilî idaresi makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uflağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti.

Bittabi, Efendiler; buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Beyi kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Mecliste, celsei hafiyede malûmat ve mütaleatımı açıkça söyledim.”⁹¹

Bu bunalımın da etkisiyle, 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum milletvekili Fuat Bey ve arkadaşlarının verdikleri önerge ile icra vekillerinin seçim şeklinin değiştirilmesi teklif edildi. T.B.M.M., kanun teklifinin aynı gün Genel Kurulda görüşülmesini kararlaştırmıştır.

Oylamada bazı milletvekilleri Kanun-ı Esasi gereğince ilgili kanunun anayasal olduğunu öne sürmüşler ve ad okunarak, üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak Meclis tarafından bu kabul edilmemiştir.⁹²

İcra vekillerinin seçilmesine ilişkin 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı kanun anayasa değişikliği niteliğinde sayılıp özel usullere göre kabul edilmişken, bu yasayı değiştiren 2 Kasım 1920 tarih ve 47 sayılı kanunun kabulü sırasında yine Kanun-ı Esasi usullerinin uygulanması önerilmişse de, bu defa buna uyulmamış, yasa değişikliği özel oy yetersayısı aranmadan ve işaret oyuyla oylanıp kabul edilmiştir. Bu tavır değişikliği, Kanun-ı Esasi'nin hükümeti olan İstanbul Hükümeti'nin Sevres Antlaşması'nı imzalamış olmasından doğan tepkiyle yakından ilgili olmalıdır. Nitekim bir üyenin (Mazhar Müfit Kansu) şu sözleri bu yoruma olanak sağlıyor:

⁹¹ Atatürk, **Nutuk**, s.670-672.

⁹² **T.B.M.M. Z.C.**, Devre I, İçtimai Senesi 1, Cilt 5 Üçüncü Basılış, İ:94, 4.11.1936, s.291-300.

*“Kanun-ı Esasi’nin bu Meclis’te zaten yeri yoktur. Kanun-ı Esasi hükümeti, bugün sulhu kabul eden İstanbul Hükümetidir, bu hükümet değildir. İhtilâl hükümetinin Kanun-ı Esasisi yoktur.”*⁹³

Nazım Bey’in Dâhiliye Vekili seçilmesinin bir anayasal bunalım yarattığı teşhisinde bulunulmuştur. Olayın hukuki boyutları için farklı düşünmek de mümkündür. Şöyle ki meclis bu seçimi yaparken 3 sayılı kanuna dayandığı için yasal, bu kanun bir Anayasa değişikliği niteliğinde olduğu için de anayasal bir hak ve yetki kullanmış bulunmaktadır. Meclis ve Hükümet Başkanının seçilmiş bir vekili istifaya mecbur bırakması ise, yasal ve anayasal çerçeveye girmemektedir. Dolayısıyla, ortada Nazım Bey’in seçilmesinden doğan bir anayasal bunalımdan ziyade, görev yapabilmek için gerekli ve yeterli şart olan meclisin güvenini almış bir bakanı adeta azleden Mustafa Kemal Paşa’nın eyleminden doğan bir siyasal bunalım ya da tıkanma vardır. Böylece T.B.M.M. Reisi, doğal başkanı olduğu bakanlar kurulunun uyumlu bir şekilde çalışabilmesini sağlayacak bir olanak elde etmiş bulunmaktaydı.⁹⁴

Sonuçta, Fuat Bey ve arkadaşlarının önergesi büyük çoğunlukla kabul edilerek, icra vekillerinin, T.B.M.M. Başkanının Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilmeleri kararlaştırılmıştır.⁹⁵

2.7. İçtüzük Görüşmeleri:

Büyük Millet Meclisi’nin öncelikle ele aldığı konulardan biri, yeni mecliste uygulanacak içtüzük konusu olmuştur. Meclis’in henüz dördüncü birleşiminde Çorum Milletvekili Sıddık Bey’in Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi’nin Büyük Millet Meclisinde de değiştirilerek uygulanmasına yönelik önergesi kabul edilmiştir. Aynı oturumda, Sivas Milletvekili Rasim Bey’in Meclis-i Mebusan İçtüzüğünün T.B.M.M. yapısına uyarlanmasına yönelik çalışmaları yürütecek özel bir komisyon kurulması yönündeki önerisi de kabul görmüştür. Buna göre, Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi’nin uygulanması olanaklı maddelerinin uygulanmasına devam edilecek, diğer maddeler ise değiştirilmek üzere Sivas Milletvekili Rasim Bey’in önerisinde belirlenen özel görevli komisyona gönderilecektir.

⁹³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.246.

⁹⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.242-243.

⁹⁵ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.17.

Ancak, sözü edilen “Nizamname- i Dâhilinin Tadil Edilmek Sureti ile Tatbiki” yönündeki karar (T.B.M.M.’nin 7 numaralı kararıdır) hangi maddelerin uygulanmasına devam edileceği ve hangi maddelerin komisyonda değiştirileceği konusunda belirsizlik içerdiğinden, Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey ve dört milletvekili 13 Mayıs 1920’de verdikleri bir önerge ile karmaşıklığı gidermek ve her konuda yeniden karar almak zorunluluğunu ortadan kaldırmak için Mebusan Meclisi içtüzük hükümlerinin yürürlükte sayılmasını önermiştir. Meclis Başkanı, içtüzük ile ilgili komisyon çalışmalarının henüz tamamlanmamış olduğu gerekçesiyle öneriyi öncelikle görüşme kararıyla birlikte komisyona göndermiş, ancak çalışmalar 1927 tarihli İçtüzüğün kabulüne kadar olan süreçte esaslı bir sonuç doğurmamıştır. Bu süreçte uygulama, ağırlıklı olarak Meclis Genel Kurulunun kararlarıyla biçimlenmiş, tartışmalı olmayan konularda Meclis-i Mebusan İçtüzüğü hükümleri izlenmiştir. Bu yönelimi somutlaştıran bir gelişme olarak, 8 Temmuz 1920’de Çorum Milletvekili Ferid Bey ile iki arkadaşının, T.B.M.M.’de uygulanma olanağı olmayan hükümleri dışında Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsinin yürürlükte sayılmasına ilişkin önergesi kabul edilmiştir.⁹⁶

2.8. T.B.M.M.’nin Yargı İle ilgili Kanun ve Kararları:

Meclisin açılmasından anayasanın kabulüne kadar ki dönemde, yargı ile ilgili bazı önemli kanun ve kararlar çıkarılmıştır. Bunlardan biri, Sivas’ta geçici bir Temyiz Mahkemesi kurulmasına ilişkin 7 Haziran 1920 tarihli ve 4 sayılı kanundur. İkinci önemli yasa, İstiklâl Mahkemeleri’ni kuran 11 Eylül 1920 tarihli ve 21 sayılı kanundur. Bununla yedi mahkeme kurulmuş ve bunlara meclis içinden ve tarafından 21 üye seçilmiştir. Bu örnek, T.B.M.M.’nin yargı yetkisini de kendinde gördüğünün kanıtıdır. Olağanüstü koşullar, Heyet-i Vekile’nin yargı işlevine müdahale niteliğinde kararlar almasına yol açmıştır. “tehcir” suçundan tutuklanmış olanların salıverilmeleri ve tutuksuz yargılanmaları (8 Mayıs 1920), Kuva-yı Milliye mensuplarının asker kişiler gibi yargılanmaları, tutuklu ve hükümlülerle ilgili işlem ve kararların bunların askerlik görevlerini yapmaları için ertelenmesi gibi. Buna

⁹⁶Günel Seyit, “Osmanlı-Türk Parlamento Tarihi İçinde İçişleri Komisyonu”, Yasama Dergisi, Sayı:17, 2011, s.6-7.

karşılık İstiklâl Mahkemeleri de “ *Beyannameler*” yayımlayarak, yasama ve yürütme işlemleri benzeri düzenlemeler yapmışlardır.⁹⁷

8 Eylül 1920 tarihinde İzmir mebusu Mahmut Esat ve Isparta mebusu Hacı Tahir Efendi İstiklâl Mahkemelerinin görev alanının genişletilmesi ile ilgili bir kanun tasarısı sunmuşlardır. İstiklâl Mahkemeleri sadece vatana ihanetle ilgili ve askeri suçlara bakmaktayken, bu tasarıyla siyasi ve idari tüm işlerin denetlenmesini ve gerektiğinde sorumluların görevden alınarak, Meclis tarafından kurulacak bir başka olağanüstü mahkemede yargılanmaları istenmektedir. Ancak bu tasarı encümen tarafından incelenerek 6 Ekim 1920’de reddedilmiştir.⁹⁸

3. 1921 Anayasası Hakkında T.B.M.M. Görüşmeleri:

Anayasa görüşmelerinde Meclisi en çok uğraştıran konular, mesleki temsil ve yerinden yönetim konuları olmuştur. Meclisin her iki konudaki ısrarlı tutumu, Birinci Döneme hâkim olan halkçılık ilkesinin etkisiyle açıklanabilir.⁹⁹

3.1. Halkçılık Programı:

Siyasi rejim tartışmaları devam ederken, İcra Vekilleri Heyeti, 13 Eylül 1920 günü T.B.M.M.’ne 31 maddelik bir Anayasa tasarısı sundu. Başlığı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” olmakla birlikte bu belge, siyasi tarihimizde daha çok “*Halkçılık Programı*” adıyla anılmaktadır. Atatürk, Halkçılık Programı hakkında Nutuk’ta şunları söylemektedir:¹⁰⁰ “*Siyasi, içtimai, idari, askeri nokta-i nazarları telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program, Meclis’in 18 Eylül 1920 günkü içtimanda okundu. İşte bu tarihten daha dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır.*”¹⁰¹

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanarak 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis Genel Kurulu’na sunuldu.¹⁰² O günkü birleşimde, özellikle sunulan metnin hukuki niteliğine ilişkin usul tartışmaları

⁹⁷Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.243-244.

⁹⁸Nilüfer Uğurlu Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi**, İdil yay., İstanbul 2012, s.71-72.

⁹⁹Özbudun, **1921 Anayasası**, s.50.

¹⁰⁰Özbudun, **1921 Anayasası**, s.19.

¹⁰¹Atatürk, **Nutuk**, s.760.

¹⁰²Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.204.

yapılmıştır. Bazı milletvekilleri, metnin bir kanun tasarısı mı, yoksa bir hükümet programı mı olduğu sorusunu ortaya atmışlardır.¹⁰³ Halkçılık Programı adı ile de bilinen bu tasarı, Encümen-i Mahsus'da görüşülerek bir rapor hazırlandı ve 18 Kasım 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki ay süren müzakerelere başlandı. Toplam 23 madde ve bir madde-i münferideden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Bülent TANÖR'e göre Osmanlı Kanun-u Esasisinin bazı hükümleri hala yürürlükte olduğundan ve bir geçiş dönemi için hazırlandığından kısa bir çerçeve anayasa niteliğindedir.

Bir anayasanın çerçeve anayasa olması o ülkenin sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. Örneğin İsviçre Anayasası kasaplık hayvanların bayıltılmadan kesilemeyeceği konusunda kanun yapmıştır. ABD Anayasası'nda içki kaçakçılığı konusunda hükümler vardır. Bu nedenle dünya Anayasalarına bakıldığında Anayasalar uzunluk kısalık bakımından farklıdır. Esasen Anayasaların uzunluğunu madde sayısına göre değil her bir maddenin uzunluk derecesine göre belirlemek gerekir. Bu açıdan bakıldığında en özlü, veciz ifadelerle 1924 Anayasası'nda rastlıyoruz.¹⁰⁴

Bu görüşmeler sonunda Halkçılık Programı, aynı gün her şubeden seçilen üçer kişiden kurulu özel ve geçici komisyona havale edilmiştir. Başkanlığını İzmir milletvekili Yunus Nadi Bey ve raportörlüğünü Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in yaptığı Encümen-i Mahsus raporunun görüşülmesine 18 Kasım 1920 tarihli birleşimde başlanmış, iki ay kadar süren Meclis görüşmeleri 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasanın kabulü ile sonuçlanmıştır. Programın "maksat ve meslek" başlıklı ilk dört maddelik bölümü, Anayasa hükümleri niteliğini taşımaktan çok, T.B.M.M. Hükümetinin temel amaçlarını açıklayan, dolayısıyla bir bakıma anayasa başlangıcı olarak düşünülebilecek ifadeleri içermektedir.¹⁰⁵

Atatürk Halkçılık Programı'nın sürecini Nutuk'ta şöyle anlatmıştır:

"...ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuza kök teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmişim. Bu programın Mecliste 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olma üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışını müteakip

¹⁰³ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.19.

¹⁰⁴ Kuzu, "**Demokratik Süreçte Nasıl Bir Anayasa**", s.407.

¹⁰⁵ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.21.

okunup kabul olunan önerge mi de, bu kısım la berber, 'Halkçılık Programı' unvanı altında bastır mış ve yayımlat mış tım."¹⁰⁶

Bu önergenin "maksat ve meslek" baş lığ ını taşıyan bölümü 18 Kasım 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından bir beyanname olarak yayınlanmış, "mevadd-ı esasiye" ve "idare" baş lıklar ını taşıyan bölümleri ise, Anayasa altında tanzim edilmiştir.¹⁰⁷

3.2. Rejimin Niteliği:

T.B.M.M. Birinci Döneminde sık sık görüldüğü gibi, 1921 Anayasası görüşmeleri de radikal reformcularla muhafazakârlar arasında rejim, daha doğrusu saltanat ve hilafet sorunu tartışmalarına sahne olmuştur.

T.B.M.M., 1921 Anayasası'nın kabulünden önceki dönemde (23 Nisan 1920 – 20 Ocak 1921) kendisini Kanun-ı Esasi ile bağılı saymış, ama "selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclis" olarak anayasada değişiklik yapma yetkisini de kendinde görmüştür. Örneğin bazı üyeler yasa tasarısındaki bir düzenlemeye karşı çıkarken görüşlerini "Kanun-ı Esasi'ye aykırılık" noktasına da (Genelkurmay Başkanının İcra Vekilleri Heyeti'ne dâhil edilmesi) dayandırmışlardı. Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun da (2 Mayıs 1920) anayasa değişikliği niteliğinde sayıldığından, özel bir nisapla kabul edilmiştir.¹⁰⁸

23 Nisan 1920 ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihleri arasındaki dönemi M.Goloğlu¹⁰⁹ "Üçüncü Meşrutiyet" olarak nitelemektedir. Gerekçeleri şöyle özetlenebilir: Başta Nisab-ı Müzakere Kanunu (md.1), mebus andı ve Mustafa Kemal Paşa'nın demeç ve genelgeleri olmak üzere birçok belge, T.B.M.M.'nin amaçları arasında saltanat ve hilafet makamlarının da kurtarılması öngörmüştür. Buna karşılık, Birinci T.B.M.M.'nin Osmanlı meclisinden apayrı özellikleri olduğu, bu nedenle ihtilâlcı karakter taşıdığı belirtilmiştir. Bu düşünce şöyle özetlenebilir: Meclis'in adındaki "Büyük" nitelemesi, onun üstünde bir padişah otoritesi olmadığını gösterir. Bu meclis Kanun-u Esasi'ye göre ve yetkili kişi olan padişah tarafından değil, Heyet-i Temsiliye reisi tarafından toplantıya

¹⁰⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.131-132;

¹⁰⁷ Kemal Şenoğlu, **Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu**, Kaynak yay., İstanbul 2009, s.50; İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi**, İstanbul, Baha Matbaası, 1963, s.3 vd.

¹⁰⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.246.

¹⁰⁹ Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970, s.147-155.

çağrılmıştır. Toplanma yeri de Kanun-u Esasi'ye göre olması gereken yer değil, Ankara'dır. Üstelik Ayan Meclisi de yoktur. Dolayısıyla, ilk defa olarak milli egemenlik ilkesi Osmanlı-Türk anayasal tarihinin temeli durumuna gelmekte, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti gibi yönetim teknikleri bunu tamamlamaktadır. Meclis, aldığı kararlar ve çıkardığı yasalar bakımından da ihtilâlcı karakterdedir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstanbul hükümetiyle resmî haberleşmenin yasaklanması, bu hükümetin yaptığı ve yapacağı sözleşme ve antlaşmaların T.B.M.M. onayı olamadıkça geçersiz sayılması, İstanbul'daki Saltanat Şurası'nda Sevres Antlaşması'na imza konmasına oy verenlerle bu antlaşmayı imzalayanların vatana ihanetle suçlanmaları ve haklarında gıyabi hüküm verilmesi, İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması ve nihayet ülkede bir Anayasa varken kuruculuk yetkileri kullanılarak yeni bir Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) yapılması gibi özelliklere sahip bir dönemin ve Meclisin, Osmanlı meşrutî rejiminden tamamen farklı ve "ihtilâlcı" bir yapıda olduğu ortadadır.¹¹⁰

Gerçekten de, hükümeti atayan, bunun ve meclisin karar ve kanunlarını onaylayıp ilan eden bir saltanat makamı için içinde olmadığına göre, oluşan sistemin bir "Meşrutiyet" ya da "Üçüncü Meşrutiyet" sayılamayacağı, aslında adı henüz konmamış bir "Cumhuriyet" olduğu meydandaydı.¹¹¹

Milliyetçilik rejimin temeli sayılıyordu. Lâiklik de milliyetçiliğin gayeleri sayılan modern, milli egemenliğe dayanan, milli bir devleti, bir Türkiye Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmek için yegâne yol olarak gözükiyordu.¹¹²

3.3. Milli Egemenlik İlkesi:

Hâkimiyeti millete veya halka ait iktidar olarak kabul etme düşüncesi, bir başka deyimle millet ve halk hâkimiyeti nazariyeleri fikri temelini J. J. Rousseau'da bulur. Rousseau, Contrat Social (Sosyal Mukavele) isimli eserinde hâkimiyetin kaynağını şöyle izah eder: "*İnsanlar toplum hayatına geçmeden önce tabiat halinde oldukça hür bir şekilde yaşıyorlardı. Ancak, insanlar aralarında analaşarak bir sözleşme yapmışlar ve toplum hayatına geçmişlerdir. Bu anlaşma ile insanlar, bütün*

¹¹⁰Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.244-245; Tevfik Bıykoğlu, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Yapısı ve İhtilâlcı Karakteri**, Belleten, c.XXIV, sayı95, 1960, s.13-15.

¹¹¹Turhan, **Türk Devrimi Tarihi**, s.141.

¹¹²Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.62.

haklarını ve yetkilerini topluma devretmişlerdir. Kişilerin iradelerinin birleşmesi sonucu bir genel irade ortaya çıkmıştır. Bu genel irade her şeyin üstünde ve hâkimiyetin sahibidir. Genel iradenin ortaya çıkması için bütün fertlerin ittifakı şart değildir.” O zaman genel irade, çoğunluğun iradesi olmaktadır.¹¹³ Ancak belirtmek gerekir ki, bu nazariyenin tabii sonucu bir çoğunluk diktasıdır. Kısaca Rousseau, hâkimiyetin sahibinin halk olduğu sonucuna varmıştır.¹¹⁴ Milli egemenlik ise millet tarafından devlete verilen iktidardır. Başka bir deyimle egemenliği bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil bütün millete hâkim olmasıdır.

1876 sisteminde monarşik egemenlik anlayışı korunmuştu. 1909 değişiklikleri öncesinde ve sırasında “*hâkimiyet-i milliye*” ilkesi, meclis kararları başta olmak üzere birtakım siyasal belgelerde dile gelmiş, egemenlik hakkı padişah ile millet arasında paylaşılır olmuştu. Şu var ki, II. Meşrutiyet anayasal metinleri, millet egemenliğini açıkça tanımış değildi. İşte, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun “*hakimiyet bila kaydü şart milletindir*” diye başlayan 1.maddesi, egemenlik hakkını monarktan alıp kayıtsız şartsız bir şekilde millete vermesi bakımından, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde keskin bir dönüm noktasıdır. O tarihten bu yana ulusal egemenlik ilkesi anayasacılığımızın temel taşıdır. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Madde-i Münferide ve Nisab-ı Müzakere Kanunu eliyle saltanat ve hilafet kurumlarına yapıdan dolayı yollama dışında, bununla ilgili bir düzenleme ve tanıma yoktur. Böylece, egemenliğin millete ait olduğunun ilanı, saltanat ve hilafetin yoksanması anlamına gelmekteydi. Ancak, bu gerçeğin adının konabilmesi için Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasını beklemek gerekecektir.¹¹⁵

Aslında, egemenlik hakkını millete veren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değildir. 1918-1920 döneminde milletin kendisi bu egemenliği eline almıştır. Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmesinden önceki tarihlerde ya da bu tarihten sonra Kemalist önderliğin etkisi dışında oluşan yerel bölgesel kongre hareketleri irade-i milliye adına ortaya çıkmışlar, milletin ya da bölge halkının siyasal kaderini belirleme hakkını kendilerinde bulmuşlardı Mustafa Kemal eksenli ulusal önderlik hareketi de Amasya Tamimi ile başlamak üzere, daha sonra Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarıyla, millet egemenliği ilkesini kuvvetle vurgulamıştır. “*Milletin*

¹¹³ Jean Jacques Rousseau, **Contrat Social**, Classques Garnier, Paris, 1931, s.235 vd. 307 vd.

¹¹⁴ Halil Cin, “**Milli Hâkimiyet ve Halk Hâkimiyeti**”, Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, (2014), s.12.

¹¹⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.255.

İstiklâl ini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır” şeklinde Amasya Tamimi’nin (md.3) ardından Erzurum ve Sivas Kongreleri Beyannameleri (md.2) “*irade-i milliyeyi hâkim kılmak*” esasında birleşmişlerdir.¹¹⁶

Tasarının, “*hâkimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*” yolundaki birinci maddesi tartışmasız kabul edilmiştir.¹¹⁷

Egemenlik hakkının kullanılışı bakımından da 1921 Anayasası’nın getirdiği ilginç bir düzenleme vardır. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu bildiren hüküm (md.19 şöyle devam etmektedir: “*İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”. Bu hüküm ve özellikle buradaki “*bizzat ve bilfiil idare*” vurgulamaları, doğrudan demokrasi çağrışmaları uyandırmayacak türden değildir. Egemenlik hakkının sahipliği konusundaki köklü dönüşümden sonra, bu hakkın kullanılışı bakımından da yepyeni bir anlayışla karşı karşıya bulunduğumuz açıktır. Ancak gerçek şudur ki; Teşkilatı Esasiye Kanunu doğrudan ya da yarı doğrudan demokrasiyi değil, temsili demokrasiyi benimsemiştir: “*Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessilidir*” (md.2); “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*” (md.3). Anayasa görüşmeleri sırasında önerilen referandum ve halkın kanun teklifi kurumları kabul görmemiştir. Meclisin feshi kurumuna yer verilmemesi de sadece kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin seçilmiş olmasından değil, aynı zamanda saf temsil anlayışından dolaydır.¹¹⁸ Amasya toplantısında alınan direnme kararı ve Anadolu’da gerekirse geçici bir hükümet kurmak fikrinden yola çıkılarak ulaşılan 1921 Anayasası; yeni devletin hüviyeti, kimliği idi. Bir kongreler bildirisi, bağımsızlık beyannamesi özellikleri taşıyan 1921 Anayasası tarihimizde ilk defa “Milli Egemenlik İlkesi”ni ilan etmiştir.

¹¹⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.256.

¹¹⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.23.

¹¹⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.256-257.

3.4. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti:

3.4.1. Meclis Hükümeti Sistemi:

Yasama ve yürütme kuvvetleri ya aynı elde, daha doğrusu aynı devlet organında toplanabilir ya da ayrı organlara verilebilir. Bunlardan ilkinde “*kuvvetler birliği*” sistemleri, ikincisine “*kuvvetler ayrılığı*”¹¹⁹ sistemleri denilmektedir. Kuvvetler ayrılığı sistemleri de, kuvvetler ayrılığının derecesine göre, kendi içinde ikiye ayrılır: Yasama ve yürütme kuvvetlerinin kesin ve sert bir biçimde ayrıldığı başkanlık rejimi ve iki kuvvetin daha yumuşak ve dengeli şekilde ayrıldığı parlamenter rejim. Kuvvetler birliği sistemleri ise, iki kuvvetin birleştii yere göre, gene ikiye ayrılabilir: Eğer yasama ve yürütme kuvvetleri, seçilmiş olmayan bir kişi veya kurulda birleşmişse, mutlak monarşiden veya bir diktatörlükten söz edilebilir. Eğer iki kuvvet, halk tarafından demokratik usuller içinde seçilmiş bir mecliste birleşmişse meclis hükümeti sisteminden söz edilebilir.¹²⁰

Bu sistemde yürütmenin yasama organından ayrı bir varlığı, teşebbüs kudreti ve özerk bir düzenleme yetkisi yoktur. Yürütme adeta meclisin bir icra vasıtası olarak emrinde bulunan varlıktır. Aslında yürütme bir erk olarak yasamadan kaynaklanmaktadır ve Temsil Heyeti ondan aldığı talimatları icra etmekle görevli idari, icrai bir organdır. Kendisine mahsus bir programı yoktur. Meclis programı hükümet programıdır. Meclis bu kurulu istediği zaman azledebilir. Meclis Hükümeti sisteminde kural olarak bir devlet başkanı da yoktur.

Saydığımız bütün bu özelliklerin, meclis hükümeti sistemini parlamenter rejimden ayırt etmeye yetecek derecede önemli oldukları şüphelidir. Nitekim bazı yazarlar, özellikle Mirkine-Guetzevitch, meclis hükümetinin ayrı bir hükümet şekli olarak varlığının ileri sürülemeyeceğini, bunun parlamenter rejimin bir türü olduğunu savunmuşlardır. Bu yazarlara göre gerek parlamenter rejim, gerek meclis hükümeti, “çoğunluğun hükümeti” olmaları açısından temelde birbirinin aynıdır. Guetzevitch, meclis hükümetinin tipik örneği olarak gösterilen, hatta bu sisteme kendi adını veren

¹¹⁹Yazdıđı eserle kuvvetler ayrılığı ilkesine esas şeklini veren Montesquieu olmuştur. “**Kanunların Ruhunu**” adlı ünlü eserinin başlangıcında Montesquieu, gözlem ve deney metodunu kullanarak insan yapısı kurumları ve kuralları inceleyeceğini belirtip prensipleri kendi yargılarından değil eşyanın doğasından çıkardığını ifade etmiştir. Yargı gücü, yasama ve yürütme gücünden ayrı değilse özgürlüğün var olmayacağını söyleyen Montesquieu’ nun fikirleri, devrimden sonra anayasal hareketlerin esin kaynağını oluşturmuştur. 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin 16’ncı md.’si kuvvetler ayrılığının anayasal devlet için zorunlu bir unsur olduğunu belirtmektedir.

¹²⁰Özbudun, **1921 Anayasası**, s.51.

Fransız Konvansiyon yönetimi (1792-95) sırasında siyasal iktidarı kendisinde toplayan Kamu Selameti Komitesinin gerçek bir parlamenter rejim hükümeti gibi işlemiş olduğunu ileri sürmüştür. Meclis Hükümeti konusunda en etraflı incelemenin sahibi olan Paul Bastid, doktrinde meclis hükümeti olarak kabul edilen sistemlerin, aslında birbirlerinden çok farklı olduklarını belirterek böyle bir tanımın güçlüğüne değinmektedir. Bastid'e göre, "*bütün tanımlar tehlikelidir*" vecizesinin gerçeğe bu kadar yakın olduğu başka bir durum yoktur. Çünkü meclis hükümeti deyimi çok farklı rejimlere uygulanmaktadır. Üstelik meclis hükümeti ile parlamenter hükümetin sınırları son derece belirsizdir. Bastid, yukarıda değindiğimiz, meclisin sürekliliği, bakanların azledilebilirliği, devlet başkanının yokluğu gibi unsurların meclis hükümetinin zorunlu şartları olmadığını belirterek, iki sistem arasındaki temel farkı bir ruh, bir yönelim farkında görmektedir. Bastid'e göre bu ruh farkı, parlamenter rejimde yürütme organının, parlamento karşısında daha özerk ve inisiyatif sahibi oluşudur. Bu farkın da hukuki olmaktan çok, siyasal bir fark olduğundan kuşku yoktur.¹²¹

1792-1795 Fransa Konvansiyon Yönetimine benzer şekilde olağanüstü koşullarda oluşturulan T.B.M.M. için öncelikli olan konu bir hükümet istikrarı içerisinde çok hızlı yasama faaliyetlerini gerçekleştirebilmektir. İçinde bulunulan koşullarda örgütlü bir muhalefetin veya yasama organına denk hak ve yetkilere sahip bir yürütme organının varlığı bağımsızlık için verilen mücadeleyi yönetmek gücünü tehlikeye sokabilirdi. Meclis Hükümeti sistemi tarih içerisinde olağanüstü koşullarda uygulanan bir örnek olmuştur.

3.4.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Meclis Hükümeti Sistemi:

Meclis hükümeti sistemi Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun en özgün yanlarından biriydi. Aslında bu rizikolu bir sistemdir. Fransa'da (Konvansiyon, 1792-95) meclis tahakkümüne ve teröre, başka ülkelerde (Polonya, Avusturya, Litvanya, Letonya, Estonya) hükümet istikrarsızlıklarına (1918-1926/1934), dolayısıyla da güçlü rejim arayışlarına ve diktatörlüklere yol açmıştır. Türkiye'de ise Birinci T.B.M.M. dönemi bu sistemin başarılı bir uygulaması demek olmuş, demokrasi içinde birlik sağlanarak

¹²¹Özbudun, **1921 Anayasası**, s.52-56.

ulusal bağımsızlık hedefine ulaşılabilmiştir.¹²² T.B.M.M.’de kabul edilmeden önce Hükümet Sistemi ile ilgili hazırlanan tasarı Mecliste uzun uzun görüşülmüş ve tartışılmıştır.

Tasarının, “*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milliyetin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” yolundaki ikinci maddesi üzerinde hiçbir tartışma geçmemiştir. Tasarının üçüncü maddesindeki “*Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır*” hükmünün ilk cümlecığı de “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*” şeklinde değiştirilmiştir.¹²³

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, “*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ve temerküz eder*” (md.2) hükmüyle kuvvetler birliği ilkesini açıkça benimsenmiştir. Böylece T.B.M.M., kuruculuk ve yasama yetkilerine ek olarak yürütme yetkisini de kuşanmıştır. “*Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi’ unvanını taşır*” diyen 3.madde hükmü de bunu pekiştirir. “*İdare olunur*” ibaresinin yürütme ve idare işlemlerini de kastettiği açıktır. Bu sistemde İcra Vekilleri Heyeti, T.B.M.M.’den doğan, ona bağımlı ve onun denetimi altında çalışan bir kuruldur. Daha 1921 Anayasası yokken T.B.M.M. bir kararla onu yaratmıştı: “*Kuvve-i icraiye teşkiline karar verildi.*” Yani Heyet, doğumunu bir anayasaya, geleneğe ya da monark buyruğuna değil, meclis iradesine borçluydu. 1921 Anayasası’na göre de bu heyet, T.B.M.M. tarafından özel kanuna göre seçilen üyelere oluşur. Bunlar, içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Meclis Reisi, İcra Vekilleri Heyeti’nin yine doğal başkanıdır. Bu heyet, T.B.M.M.’den ayrı ve bağımsız bir organ olmayıp Meclis’in bir uzvu durumundadır. Çünkü “*Büyük Millet Meclisi, hükümetin inkısam ettiği devairi (bölündüğü daireleri), bizzat kendi seçtiği vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis icrai hususat için vekillere veçhe (yön) tayin ve ledelhace (gerektiğinde) bunları tebdil eder*”(md.8,9). Meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği vekiller aracılığıyla yürütme işlerini gördürmesi, bunları yönlendirmesi ve denetlemesi, gerektiğinde azledip yerlerine yenilerini seçebilmesi; bütün bunlar kuvvetler birliği ve meclis hükümetinin tipik göstergeleridir. Bu sistemde, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin

¹²²Orhan Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul 1960, s.189-190.

¹²³T.B.M.M. Z.C., Devre I, İçtimai Senesi 1, Cilt 5, İ:99, 18.11.1336, s.372-373.

Suret-i İntihabına Dair Kanun gereği, İcra Vekilleri arasında çıkacak uyuşmazlıkları da T.B.M.M. çözer (md.4).¹²⁴

Bu çözüm usulüne bir örnek Haziran 1920'de Güney cephesi (El-Cezire) komutanlığına atanan Nihat Paşa olayıdır. Nihat Paşa, kendi bölgesindeki Kürt ileri gelenlerinin hepsinin kalplerini ve zihinlerini kazanamadı. Bazıları onu, keyfi ve yasadışı faaliyetlerle suçlayarak Ankara'daki Meclis'e şikâyet ettiler. Nihat Paşa'nın savunmasını dinleyen Meclis hukuk komisyonu, hiçbir cezai işleme gerek olmadığını bildirdi. Bu bildiri 22 Temmuz 1922'te, özellikle Malatya mebusu Feyzi Efendi gibi bir kısım mebusların yüksek sesli itirazlarına rağmen kabul edildi. Bununla birlikte Nihat Paşa Ankara'ya atandı ve Askeri Yargıtay başkanı olarak vazifelendirildi.¹²⁵ Diğer bir örnek ise Nurettin Paşa olayıdır.

1921 sonbaharında Nurettin Paşa'nın yargılanıp yargılanmaması konusunda İcra Vekilleri Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa ve onun görüşüne katılan Fevzi (Çakmak) Paşa arasında çıkan uyuşmazlık, Meclis tarafından çözüme bağlanmıştır.¹²⁶ 407 sayılı kararname ile 9 Aralık 1920 tarihinde karargâhı Sivas'ta bulunan 3 ncü Kolordu lağvedilip yerine karargâhı Amasya olmak üzere Merkez Ordusu kuruldu. Ordu komutanlığına "*seferde ordu komutanı selahiyeti ile*" Nurettin Paşa getirilmiştir. Merkez Ordusu mıntıkası Sivas vilayeti Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat müstakil livalarını içine almaktaydı. Pontus, Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasında, Merkezi Anadolu'da meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin önünün alınmasında Merkez Ordusunun büyük yararlılıkları görülmüştür.

Nurettin Paşa'nın sertliği ve özellikle kötü bir nam salmış olan Giresun'lu Topal Osman'ın önderliğindeki çeteleri kullanması, seçim bölgesinde isyan çıkan Erzincan Mebusu Emin Bey tarafından verilen bir önerge ile kınandı. Meclisin 4 Ekim 1921'deki gizli oturumunda konuşan Emin Bey, Dersim halkına karşı yapılan cezai eylemin, "*Afrika'daki barbarlar*" için bile kabul edilemez olduğunu ve böyle bir zulmün Ermenilere karşı bile uygulanmadığını beyan etmiştir.¹²⁷ Meclis bunun üzerine bölgeye bir tahkikat komisyonu göndermeye karar verdi. Bu komisyon aynı zamanda Rumların Samsun'dan tehcir edilmeleri sırasında Nurettin Paşa'nın

¹²⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.258-259.

¹²⁵ James Mango, Çev. Hilal Bıçak, "**Atatürk ve Kürtler**", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4, 2015, s.25-26.

¹²⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.259.

¹²⁷ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, s.270.

davranışlarının neticelerini de inceleyecekti. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasını istedi, fakat 16 Ocak 1922'deki gizli oturumda Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'nın yetkilerinin azaltılmasına karşılık, ona karşı yöneltilen suçlamaların daha fazla araştırılması gerektiğini ifade etti. Bu öneri kabul edildi ¹²⁸ ve bu yargılama hiç yapılmadı. ¹²⁹

Kuvvetler birliği sistemi içerisinde yargı erki ele alınmaz. Çünkü yargı bağımsız olmak zorundadır. Nitekim yargı konusu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tarafından ele alınmamıştır. Bunun tek ve küçük istisnası, nahiye şuralarının ve idare heyetlerinin “kazai” yetkilerinden de söz eden, ama bunların neler olduğunu açıklamayan hükümdür (md.20). Nahiye şuraları gibi bu hükmün de uygulama alanı bulmadığı belirtilmelidir. 1921 Anayasası ve milli mücadele döneminde yargı yetkisini de meclise ait sayan bir görüş egemendi. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu buna dayanıyordu. Üyeleri meclis tarafından ve mebuslar arasından seçilen bu mahkemeler, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin bir gereği olarak sunulmuştu. Görülüyor ki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, daha sonraki 1924 Anayasası'nın meclis görüşmelerinde Ağaoğlu Ahmet Bey'in kullanacağı deyimlerle, “*Birinci Büyük Millet Meclisi'ne diktatörlük hukuku vermişti ve hatta bu diktatörlük hukukunu kendisi bizzat ilan etmişti*”. ¹³⁰

Bu yeni kavramlara yüklenmek istenen eski anlamlar bu çatışmanın ruhunu daha açık olarak ifade etmekteydi. Mecliste buhranlı dönemlerin aşılmasından sonra alınacak hükümet ve devlet teşkili sisteminde saltanatın rolünün ne olacağı bir grup tarafından belirli bir garantinin altına sokulmak istenmekteydi. Kuvvetler birliği ise, halen meşruluğu tartışmalı bazı Osmanlı kurumlarına karşı Büyük Millet Meclisi ve İcra Heyetinin elinde değerli bir araçtı. Bu ahvalde kuvvetlerin ayrılması saltanat için ise hayat sigortası olacaktı. Ancak günün şartları içerisinde bunları açıkça ifade etmeye uygun bir ortam mevcut olmadığından; tartışma ve görüşmeler daha çok doktrin üzerine oturtulmaya çalışılıyordu.

¹²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, s.630.

¹²⁹ Mango, “Atatürk ve Kürtler”, s.26.

¹³⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.261.

3.5. Halkı Egemen Kılma Yolu: Mesleki Temsil Sistemi

Türkiye’de II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan meslekçilik, bu yıllarda yaşanan toplumsal çöküntüye bir çözüm arayışıdır.¹³¹ Ziya Gökalp, Emile Durkheim etkisiyle tenasütçü meslekçiliğin Türkiye’deki savunucularından biridir.¹³²

Mesleki temsil genel kurulda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Ezilen bir sınıfın varlığını kabul eden bu sistem, iktisadi ezilişe mahkûm edilmiş halkın hakkını tekrar elde edeceği düşüncesine dayanıyordu. İki dereceli seçim sistemini mesleki temsil sistemi önünde en büyük engel olarak gören bu düşüncenin taraftarları ayrıca tek dereceli seçim sistemini savunmaktaydılar. Osmanlıdaki yıkılmış lonca teşkilatı yeniden canlandırılmak isteniyordu. Diğer taraftan bu sisteme karşı olanlar ise en basit anlamda meclisin cahil bir kesimle dolacağı görüşünü savunuyorlardı. Bu düşüncesinin karşısına ise halkın büyük çoğunluğunu oluşturması dolayısıyla çiftçi siyaseti çıkarılıyordu. Türkiye’nin bir çiftçi hukuk ve siyaseti yapmak mecburiyetinde olduğu ifade ediliyordu.¹³³

İcra Vekilleri Heyeti Tasarısında (m.9) “*Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca rey-iam ile müntehap azadan mürekkeptir*” denilmekle yetinilmiş, temsil ilkesi üzerinde ayrıntıya girilmemiştir. Encümen-i Mahsusun hazırladığı tasarının buna tekabül eden dördüncü maddesinde ise, “*Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*” denilmek suretiyle, korporatif ya da mesleki temsil önerilmiştir. Bu, hükümet ve encümen tasarıları arasındaki en temel farkı oluşturmaktadır.¹³⁴

Encümen-i Mahsus adına konuşan Yunus Nadi Bey, T.B.M.M.’nin devrimci niteliğini vurgulamakta ve mesleki temsili de devrimci bir adım olarak görmekteydi. Gene Yunus Nadi Bey’ e göre, Batıda belli düşünce akımlarının temsilcisi olan siyasi partiler, seçimlerde halkı yönlendirirler. Türkiye’de ise bu anlamda siyasi partiler henüz oluşmamıştır.¹³⁵

Encümen-i Mahsus tarafından hazırlanan tasarıda T.B.M.M. üyelerinin doğrudan doğruya halk tarafından, ama “meslekler erbabı temsil edilmek üzere”

¹³¹Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılâbına Etkisi**, s.75.

¹³²Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim yay., İstanbul 2001, s.86.

¹³³Şaduman Halıcı, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler I**, Kaynak yay., İstanbul 2014, s.299-318.

¹³⁴Özbudun, **1921 Anayasası**, s.27.

¹³⁵Özbudun, **1921 Anayasası**, s.32-33.

seçilmesi önerilmişti. Bunu savunan üyeler korporatif temsilin halkı ve özellikle üretici tabakaları (çiftçi, zanaatkâr, vb.) “memurin sınıfı” (bürokrasi) karşısında daha güçlü kılacağı düşüncesine dayanmışlardır. Mesleki temsil, o zamanlar meclisteki en etkili düşünce akımı olan Halkçılık ilkesinin bir gereği olarak savunulmuştur. Buna karşı çıkanlar ise özellikle bu sistemin uygulanma gücünün bulunmadığına işaret ederek, mesleki temsilin esnaf vb. tabakaların siyasi bakımdan yetersiz mensuplarına ya da yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik vereceğini vurgulamışlardır.¹³⁶

Uzun tartışmalar sonucunda T.B.M.M. Genel Kurulu, 30 Kasım tarihli birleşiminde mesleki ilkesini reddetmiş, hatta dördüncü maddenin çıkarılmasını kabul etmiş, fakat Encümen değiştirme tekliflerinin kendisine havalesini istediğinden, İctüzük gereği olarak madde, dikkate alınan değişiklik teklifleri ile birlikte yeniden Encümene gitmiştir. Genel Kurulun 17 Ocak 1921 tarihli birleşiminde, Encümenin dördüncü madde hakkında getirdiği yeni öneri tartışılmıştır. Encümen, mesleki temsil lehindeki görüşünde ısrar etmiştir. Görüşmeler sonunda sadece mesleki temsil değil, aynı zamanda doğrudan doğruya (tek dereceli) seçim ilkesi de çıkarılarak madde şu şekli almıştır:

“Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.”

Böylece temsil ilkesi olarak klasik bireysel temsil kabul edilmiş seçim sistemi ise anayasada belirlenmeyerek özel kanuna bırakılmıştır.¹³⁷

Mustafa Kemal 1929 yılında ders kitabı olarak okutulmaya başlanan Medeni Bilgiler kitabında Demokrasiye Muhalif Cereyanlar başlığı altında Menfaatlerin Temsili Nazariyesi adı altında Mesleki Temsili eleştirmekte ve şöyle demektedir: *“Muhtelif meslek ve san’at ve iş adamları, cemiyet içinde ayrı ayrı birer zümre, birer küçük cemiyet halinde düşünülürse, her bir zümrenin birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh diyorlar ki; her hususi menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı Meclis’te kendilerini temsil etmelidirler. Bu takdirde intihap, millet efradı tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların haiz olduğu menfa derecesinde vuku bulacaktır. Meclis’te bu gruplardan bir kaç birleşip, iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna Kim mani olacaktır?”*¹³⁸

¹³⁶ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.250.

¹³⁷ Özbudun, 1921 Anayasası, s.35-36.

¹³⁸ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, TTK, Ankara 1998, s.41.

Mahmut Esat Bozkurt ve arkadaşlarının tüm çabalarına rağmen mesleki temsil Meclis'te kabul görmemiştir. Mesleki temsil ilkesiyle birlikte kabul görmeyen üç önerge şunlardı: Referandum (halk oylaması); halka kanun teklif etme hakkının verilmesi ve T.B.M.M.'nin görevi, oluşum biçimi ile ilgili önerge.¹³⁹

3.6. Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu ve Yetkileri:

3.6.1. Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu:

İcra Vekilleri Heyeti Tasarısının 11 ve 12'nci maddelerinde, T.B.M.M.'nin kuruluşuna ilişkin olarak şu hükümler yer almıştı: *“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.”* (m.11). *“Büyük Millet Meclisi her sene teşrin-i sani iptidasında bila davet içtima eder.”* (m.12).¹⁴⁰

Encümen-i Mahsus Tasarısında ise, bu hükümlere tekabül eden 5,6 ve 7'ci maddeler şöyle düzenlenmişti:

“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidini caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayet ve meslekin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.”(m.5).

“Büyük Millet Meclisinin heyet-i asliyesi teşrin-i sani iptidasında davetsiz içtima eder” (m.6).

“Büyük Millet Meclisi azası, her içtima mebdinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisine ait bütün hukuk ve salahiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden laakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı hafî rey ile tefrik eder” (m.7).

Daha önce *“Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye”* tasarısı vesilesiyle tartışma konusu olmuş bulunan bir sistem yeniden önerilmiş bulunmaktadır. Hatırlanacağı gibi bu sistem, Meclis Genel Kurulunun her

¹³⁹Güneş, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, s.196 vd.

¹⁴⁰Özbudun, **1921 Anayasası**, s.36.

toplantı yılı başında belli süre çalıştıktan sonra ertesi toplantı yılına kadar dağılmasını, bu süre içinde de Genel Kurulun kendi içinden seçeceği daha küçük bir kurulun, Genel Kurulun bütün yetkilerine sahip olarak aralıksız (müstemiren) çalışmasını içeriyordu. Encümenin önerdiği diğer değişiklikler arasında, eski Meclisin yeni seçilen Meclisin toplanmasına kadar görevine devam edeceği ve seçimlerin yapılmasına imkân görülmezse Meclisin toplantı döneminin bir yıl uzatılabileceği hususları da yer alıyordu. Encümenin önerisi, son olarak 20 Ocak 1921 tarihli birleşimde görüşülerek reddedilmiş ve maddenin tümüyle çıkarılmasına karar verilmiştir. Madde üzerinde kısa bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, önerilen hükmün mesleki temsil ilkesiyle ilgili olduğunu, o sistem kabul edilseydi 800-1000 kişilik kalabalık bir Meclis oluşacağından bunun yürütme görevini yerine getirmesinin çok güç olacağını, oysa şimdi mesleki temsil reddolunduğuna göre bu maddeye artık gerek kalmadığını ifade etmiştir.¹⁴¹

3.6.2. Büyük Millet Meclisinin Yetkileri:

İcra Vekilleri Heyeti Tasarısının 14'üncü maddesinde Büyük Millet Meclisinin yetkilerine ilişkin olarak, Millet "*bilumum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akdi ve ilan-ı harb Büyük Millet Meclisinin cümle-i hukukundandır*" hükmü yer almıştı. Encümen Tasarısında (m.8) bu madde, ufak bir değişiklikle, "*umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisine aittir*" şeklini almıştır.¹⁴²

Yozgat vekili Hulusi Efendi, Karesi vekili Vehbi Bey ve bazı diğer muhafazakâr milletvekilleri görüşmelerde Kanun-u Esasi'nin 118. Maddesini öne sürerek itirazda bulunmuşlardır. T.B.M.M.'nin kayıtsız bir yasama yetkisine sahip olmadığını savunmuşlar ve kanunların değiştirilmesi ve kaldırılmasında Kanun-u Esasi'nin 118.maddesine uyulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu ifadelerin maksadında, milli egemenlik ilkesini benimseyen T.B.M.M.'nin yasama yetkisini şeriat hükümleriyle sınırlamak ve Müslümanlık dinine aykırı karar verilmemesini teminat altına almak iradesi mevcuttu. Madde üzerinde ilginç ve sert bir tartışma da, Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey arasında geçmiştir.

¹⁴¹Özbudun, 1921 Anayasası, s.37 vd.

¹⁴²Özbudun, 1921 Anayasası, s.37.

Hüseyin Avni Bey'e göre Meclis milletin mukadderatına kayıtsız şartsız vaziülyed olduğu için, Meclisin yetkilerini saymaya gerek yoktur. Meclis tasarıda belirtilen yetkilerin dışında, saltanat makamına ait olan idam cezalarını da onaylamak, nişan ve rütbe vermek gibi bütün yetkilerin de sahibidir. Aslında Meclisin değil, icra vekillerinin yetkilerinin belirlenmesi gerekir.¹⁴³

Kanun-u Esasi'nin ilk metninde "*Elyevm düsturülamel bulunan nizamat ve teamül ve âdat ilerüde vazolunacak kavanin ve nizamat ile tadil veya ilga olunmadıkça meriyül icra olacaktır*" olarak ifade edilen 118.madde, 1909 değişikliğiyle şu şekli almıştı: "*Elyevm düsturülamel bulunan nizamat ve teamül ve adât ileride vazolunacak kavanin ve nizamat ile tâdil veya ilga olunmadıkça meriyül icra olacaktır. Kavanin ve nizamatın tanziminde muamelâtı nasa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile adab ve muamelât esas itihaz kılınacaktır.*"¹⁴⁴ Madde yasalarda yapılacak tanzimde hukuktan önce İslam Hukukunun esas alınacağı belirtilmekteydi. İslam Hukukunun dört kaynağı olan "Kur'an, Hadis, İcma, Kıyas"ın esas alınması ve Meclisin yapacağı düzenlemelerde bu kurallara sadık kalmasını talep eden Avni Bey'in gerçek niyeti ise farklıydı.

Meclisteki muhafazakâr kesimin yasama yetkisi konusunda ortaya koydukları bu irade beyanlarının gerçek niyeti icra vekilleri heyetinin yetkilerini sayarak sınırlı tutmaktı. İcra Vekilleri Heyetinin yetkileri sayılmış, istisnai yetkilerle sınırlı tutulmak ve meclisin yetkileri ise genel yetki olarak daha geniş bir zemine oturtulmak isteniyordu. Kanun-u Esasi'nin bu amaca yorumlanabilen maddeleri ise bu amaca yasal dayanak olarak öne sürülüyordu. Bir grup saltanat yanlısının amacı bu olağanüstü dönemde saltanat makamına ait bütün yetkileri geçici bir süre ile T.B.M.M.'nin kullanmasıydı. Bu sayede Heyeti Vekile ve Hükümet kısıtlı yetkilerle donatılmak isteniyordu. Böylece Meclis ödünç aldığı irade yetkisini yeri ve zamanı geldiğinde Padişaha tekrar devredebilecekti. Can çekişmekte olan Hilafet ve Saltanat rejimi bu yolla yeniden canlandırılacaktı. Mustafa Kemal Paşa zamanın siyasi koşullarına uygun olarak 20 Ocak 1921 tarihli konuşmasında şu hususları belirtmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.38.

¹⁴⁴ Atar, **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, s.197-220.

¹⁴⁵ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.37-40.

“...Vakıa Meclisi Mebusanın Kanunu esasi mevadını sülüsani ekseriyet mevcudıyla karar vermesi şartıyla tadile salahiyeti olduğuna dair bir işaret vardır. Fakat tamamen Kanunu Esasiyi kökünden yıkarak yerine diğer bir Kanunu Esasi koymaya salahiyeti var mıdır? Hâlbuki Meclisi Aliniz aynı zamanda bir meclisi müessesan salahiyetini haizdir. Mevcut Kanunu Esasiyi kaldırır, yerine yenisini koyabilir... Bundan dolayı bunu ifade etmek lazımdır ve bu zan olduğu gibi Meclisi Alinizin salahiyetini tahdit değil, tevsî ediyor. Meclisi Âlinizin aynı zamanda bir de Meclisi müessesan mahiyetinde olduğunu dahi tamamen ispat ediyor... Efendiler vekillerin vezâifinin tayin ve tahdidi meselesi gayet basit teferruattan ibarettir. Onu istediğiniz gibi yapabilirsiniz Hatta talimatla bile yaparsınız. Bunun için böyle esas kanunlarda mevat koymaya bence lüzum bile yoktur... Biz prensip olarak Makamı Hilafet ve Saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra efendiler muktazayı şeri şerif ve muktazayı tabiat ona bir takım hukuk ve salahiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz bunları bugün konuşmağa karar verelim? Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz şeylerdir. Ona vermemek istediğimiz şeyleri mevzu bahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz şeyleri bahsetmenin zamanı değildir.”¹⁴⁶

Bu tartışma önem arz etmektedir. Meclisin yetkilerini genel yetki, Heyeti Vekile'nin yetkilerini ise sayılmış yetki olarak belirlemek Hükümeti, Meclis Hükümeti Sistemi içinde daha da etkisiz kılacak bir öneriydi. Bu tartışma yürütme ve yasama arasında tarihten gelen bir çatışmanın ufak bir yansımasıydı. Erklar arasındaki güç dengesinin bir çatışması mahiyetinde olan bu örneğin içinde ise laiklik endişesi mevcuttu. Mustafa Kemal Paşa, T.B.M.M.'nin Kanun-u Esasi döneminde mevcut bulunan Meclis-i Mebusan'ın sahip olmadığı önemli bir yetkiye sahip olduğunu hatırlatırken, milli mücadeleye zarar verecek dünya görüşlerinin de mevcut ahval içinde saklı kalması gerektiğine işaret ediyordu. 1921 Anayasası'nın kısa bir anayasa olması da bu endişeden kaynaklanıyordu. Yeni bir düzen, hak ve yetkiler konusunda ortaya çıkabilecek her tartışma, milli heyecanı boğabilirdi. Bu heyecanı yaşatmak pahasına her türlü meselede teamüllerine bağlı ve muhafazakâr bir genel iradeye uygun davranmaktansa; meseleyi adım adım ele almak ise Mustafa Kemal Paşa'ya özgü bir yetenektir.

¹⁴⁶ Z.C., Cilt 7, İ:135, 20.1.1337, S.329-334.

3.6.3. Meclis-Hükümet İlişkileri:

İcra Vekilleri Heyeti Tasarısının 15'inci maddesi, “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkısam eylediği devairi kanun-u mahsusu mucibinde intihapkerdesi olan vekiller vasıtasile, reisinin taht-ı riyasetinde olarak, idare eder. Aza-yı mütebakiye icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eder*” hükmünü taşıyordu. 17'nci madde, Büyük Millet Meclisi Reisinin, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisi olacağını ve Meclis Reisi sıfatıyla Meclis namına imzada bulunmaya ve kararları onaylamaya yetkili olduğunu öngörüyordu. 16'ncı madde ise orduya ilişkindi. Buna göre, “*ordu münhasıran Büyük Millet Meclisinin ordusudur. Emrü kumanda selahiyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde olup emrü kumandaya müteallik umur, erkan-ı harbiye-i umumiye vekaleti tarafından tedvir olunur.*”¹⁴⁷

Encümen Tasarısının bu hükümlere tekabül eden 9 ve 10'uncu maddelerinde ise, Hükümet Tasarısından önemli bir fark göze çarpmaktadır: Meclis Başkanının aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanı olduğu hükmü çıkarılmış, İcra Vekilleri Heyetinin içlerinden birini kendilerine başkan seçecekleri öngörülmüştür. Aslında bu değişiklik, siyasal önemi fazla olmayan salt teknik nitelikte bir değişiklikten ibaret değildi. Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan milletvekilleri, baştan beri onun iktidarını dengeleyebilecek bir karşı ağırlık oluşturmak amacıyla, Meclis Başkanlığı ile İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığının (yani Başbakanlığın) ayrılmasını ve İcra Vekillerinin kendi içlerinden bir Başkan seçmesini istemişlerdir. 1921 Anayasası bu konuda, Meclis Başkanının İcra Vekilleri Heyetinin tabii başkanı olması, fakat İcra Vekilleri Heyetin de kendi içlerinden birini başkan seçmesi gibi, ortalama bir formül bulmuştur.¹⁴⁸

3.7. İdare-i Nevahi Kanunu:

İdare-i Nevahi kazalar, nahiyeler yönetimi anlamına gelmekte olup bugünkü yerinden yönetimi ifade etmektedir. Kurumsal olarak bugünkü yerinden yönetim özelliklerinden farklılık arz etmektedir.

Yerinden yönetim, yerinden yönetim organlarının ya ülke içinde coğrafi bir alanla sınırlı yetkiler kullandığı ya da bütün ülkeyi kapsamakla birlikte kişiler

¹⁴⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.41.

¹⁴⁸ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.41-42.

yönünden yerinden yönetim organlarının yetkilerinin sınırlı olduğu bir durumdur. Merkeziyetin aksine yerinden yönetim bir sistem olarak adlandırılmaz. Bunun nedeni yerinden yönetimin bulunması için şu ya da bu ölçüde merkeziyetin de bulunmasının gerekli olmasıdır.¹⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu bir monarşiydi. Bu nedenle siyasal eksen Padişah ekseninde bir örgütlenmeydi. Örgütlenme yapısında Tanzimat dönemi ile beraber belirgin değişiklikler olmuştur. Tanzimat döneminin iki önemli belgesi Tanzimat ve Islahaat Fermanları ile idare alanında pek çok düzenleme yürürlüğe girmiştir: 1840 Nizamnamesi, 1849 Talimatnamesi, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri bu belgelerin en önemlileridir. Bu düzenlemelerin temel yeniliği, Osmanlı idaresinde tek kişiye dayalı karar usulünün yerine meclislere dayalı heyet halinde karar usulünün benimsenmesidir.

Bu meclislerin kurulmasındaki amaç, halkın yönetime katılması ya da yöresel demokratik bir yönetime geçilerek halkın kendisini idare etmesi değildi. Hükümetin temsilcisi olan yöneticilerin işlerini kolaylaştırmaktı.¹⁵⁰ İlk Osmanlı yazılı anayasası 1876 Kanun-u Esasi üniter devlete yakın düzenlemeler içermekteydi. Bununla beraber vilayet başlığını taşıyan 108.maddesinden itibaren beş maddesi, merkezi yönetim ve yerel yönetime ilişkin ilkeleri öngörmüştür. 108. madde, vilayet yönetiminin “tevsii mezuniyet” (yetki genişliği) ve “tefrik-i vezâif” (görevler ayrımı) ilkeleri üzerine kurulu olduğu belirtilmiştir. Anayasa idare alanında bu iki temel ilke etrafında detaylanmıştır.¹⁵¹

Bu dönemde 1913 tarihli İdareyi Umumiyyeyi Vilayet Kanun tasarısı ile Meclisi Mebusa Encümeni, nahiye biriminin idari yapının temelini oluşturmasını ve beşli yönetim birimi (Vilayet-Liva-Kaza-Nahiye-Karye) ayırımından vazgeçilmesini, daha küçük yönetim birimlerine yönelinilmesini ileri sürdü. Ancak 1913 tarihli geçici vilayet yasasında bu husus kabul edilmedi. 1913 düzenlemesi ile vilayet yönetimi; vilayet genel işleri ve vilayet özel işleri olmak üzere iki organa verildi. Vilayet genel işleri, doğrudan merkezi temsilci olan Vali ve Vilayet İdare Kurulları tarafından yerine getirilecekti. Böylece Fransa’da 1789 Devrimi ile başlayan, Napolyon merkezileşmesi ile devam eden ve 10 Ağustos 1871 Anayasal yasasıyla temel

¹⁴⁹ Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, s.32.

¹⁵⁰ Musa Çadircı, **Ülke Yönetimi: Tanzimat Sürecinde Türkiye**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.262.

¹⁵¹ Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, s.149-154.

biçimini alan “vilayet/il” örgütlenmesi, Osmanlı Devletinde de kurulmuş olmaktadır.¹⁵²

Bu düzenlemeler dışında Osmanlı idare yapısında devleti üniter görünüşünden uzaklaştıran ve bölgesel devlet statüsüne yaklaştıran, siyasal bölgeselleşme örneği olan ayrıcalıklı eyaletler ayrıntılı olarak ele alınması gereken konulardır. 1921 Anayasa görüşmelerinde yerel yönetim konusu ile ilgili tartışmaların ruhunu anlayabilmek için bu konularda daha fazla derinleşmeye ihtiyaç vardır.

24 Eylül 1337 (1921) tarihinde Meclis Genel Kurulu’nda İdare-i Nevahi Kanunu müzakerelerine başlanmıştır. Bu kanunla idarenin doğrudan halka verilmesi amaçlanmıştır. Kanunun gerekçesinde İngiltere ve Almanya sistemlerinden yararlanıldı. Bu kanun 1921 Anayasası’nın belirgin özelliklerinden biri olarak hukuk mevzuatında yerini almıştır. 1921 Anayasası, diğer ilginç özelliklerinin yanı sıra, Türk Anayasa tarihinin, yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık vermiş olan anayasasıdır.¹⁵³ 24 maddelik kısa bir anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; 14 maddesini, yani yarıdan fazlasını taşra yönetimine, özellikle de yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayırmıştır (md. 11-23). Buna, yerel katılım ve yerel demokrasi adını vermek yanlış olmaz.¹⁵⁴

Bu Anayasanın öngördüğü ölçüde bir yerinden yönetim, Türkiye’de bugün bile gerçekleşmiş değildir. Yerinden yönetime verilen bu önem, Birinci T.B.M.M.’ne hâkim halkçılık ilkesiyle açıklanabilir. Yerel yönetimlerle ilgili ilkeler bakımından İcra Vekilleri Heyeti Tasarısıyla (m.18-31) Encümen-i Mahsus Tasarısı arasında önemli bir fark yoktur. Her iki tasarının öngördüğü yerinden yönetim sistemi şöyle özetlenebilir: Türkiye, coğrafi durum ve iktisadi ilişkiler açısından vilayetlere, vilayetler kazalara bölünecek, kazalar da nahiyelerden oluşacaktır. Vilayetler, yerel işler bakımından tüzel kişiliğe ve tam özerkliğe sahip olacaklar; T.B.M.M.’ce konulacak kanunlar çerçevesinde tüm eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi vilayet meclislerinin yetkisinde olacaktır. Vilayet meclisi tarafından seçilecek bir başkan ve üyelerden kurulu idare heyeti, il özel idaresinin yürütme organı olarak görev yapacaktır. Vilayetlerde ayrıca T.B.M.M. tarafından atanan bir vali bulunmakla beraber, vali ancak Devletin genel görevleri ile

¹⁵²Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, s.133-144.

¹⁵³Özbudun, **1921 Anayasası**, s.44.

¹⁵⁴Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.263.

yerel görevler arasında bir çatışma olması durumunda müdahale edebilecekti. Kazalar, yalnız bir yönetim birimi niteliğinde olup, tüzelkişiliğe sahip olmayacaklardı. Kazaların yönetimi, T.B.M.M. Hükümetince atanan ve valinin emri altında bulunan bir kaymakam tarafından yürütülecekti. Buna karşılık nahiyeler (bucak) tüzelkişiliği haiz bir yerel yönetim birimi olarak kabul edilmişti. Nahiye meclisi nahiye halkınca genel oyla seçilecek, nahiye idare heyeti ve nahiye müdürü de nahiye meclisi tarafından seçileceklerdi. Nahiye meclisi, kanunlar çerçevesinde yargısal, ekonomik ve mali yetkilere sahip olacaktı. Vilayetler, ekonomik ve sosyal ilişkileri bakımından birleşerek, umumi müfettişlik mıntıkları meydana getirebileceklerdi. Bu takdirde söz konusu bölgelerde vilayetlerin ortak işleri arasında uyumun sağlanması, umumi müfettişlerin görevi olacaktı.¹⁵⁵

Halkçılık ilkesiyle örtüşen yerel yönetim idaresi köylü hukuku ve siyasetinin de farklı bir boyutunu yansıtıyordu. II. Abdülhamit döneminin 33 senelik istibdadına “Halk hakkını istiyor” parolasıyla adeta bir cevap niteliği taşıyordu. Bu teori, halkın hakkını ihtilâl aracılığıyla istemesine mani olacak demokratik bir ortamın gereği olarak ifade ediliyordu. Vatan yalnızca kılıçla müdafaa edilemeyeceğinden bilhassa milli iradenin bu yolla tecelli ettirileceğine inanılıyordu. Bu çerçevede halkın bizzat mukadderatına sahip olmasını ve iktisadiyatını idare etmesini sağlamak devletin yerine getirmekle mükellef olduğu bir görevdi.¹⁵⁶

Nahiye İdareleri Kanunu münasebetiyle yapılan görüşmelerde İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, görüş ve düşüncelerini şu cümlelerle aktarmıştır:

“Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm memleketini yabancılardan kurtarmaya karar verdiği gün köylüye hakkını vermeyi, köylünün toplumsal ve iktisadi hayatında halkın lehine yenilikler yapmayı programının en başına geçirmiş bulunuyordu... Hakikaten “halkın bizzat işleri idare etmesi” esasına dayalı olan bu kanun, asrımız kamu hukukunca kabul olunan devlet zihniyetini aziz Türkiye’imizde de fiiliyat sahasına ulaştırmaktadır... Bir elinde kılıç bir elinde saban Türkiye’mizi bütün bir dünyaya karşı bekleyen büyük köylü, bütün idari hayatımızda, itiraf etmek lazım gelir ki, milli tarihimizin en hazin, an mazlum bir simasıdır... Nahiye İdareleri Kanunu hukuki mahiyeti itibariyle, yine bu kanunun gerek bazı maddelerinden ve gerek gerekçe mazbatasından anlaşıldığına göre, nahiyenin iktisadi ve toplumsal işlerinde

¹⁵⁵Özbudun, **1921 Anayasası**, s.44-45.

¹⁵⁶**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.13, Haz. T.B.M.M. Zabıt Kalem Müdürlüğü, Ankara, s.15 vd., (24 Eylül 1921).

zarar ve menfaatiyle alakadar bir nevi sınırlı âdemimerkeziyet esasına dayanmaktadır. Fakat herhalde bu âdemimerkeziyet kelimesinin ifade etmesi lazım gelen hakiki şekilde halka geniş bir yetki bahşetmiyor. Biz buna şimdilik “yetkiyi genişletmek” demeyi daha uygun buluyoruz.”¹⁵⁷

Yerinden yönetime ilişkin maddeler üzerindeki eleştiriler, ilkenin kendisinden çok, uygulanması şekli üzerinde yoğunlaşmıştır. Mesela vilayetlerde vilayet meclisinin seçeceği icra reisi ile T.B.M.M.’nin atayacağı valinin bir arada görev yapması bazı tereddütlere yol açmıştır. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, “bir posta iki şeyh, bir tahta iki padişah” oturamayacağı gerekçesiyle buna karşı çıkmaktadır. Aynı sakıncalara değinen Amasya milletvekili Ömer Lütfi Bey, vilayet meclislerinin seçeceği başkanın Meclisçe onanmasını ve böylece hem yerel yönetimin, hem merkezi yönetimin temsilcisi olmasını önermektedir. Görüşmeler sonucunda bu maddeler, ufak değişikliklerle kabul edilmiştir.¹⁵⁸

Kanunun uygulama sahasına geçiş şekli konusunda da anlaşmazlık çıkmıştır. Bu konu ile ilgili olarak tartışılan iki görüş vardır. Mahmut Esat’ın da katıldığı encümen görüşü, kanunun derhal tüm Türkiye’de uygulanmasını savunurken, hükümetin görüşü ise, kademeli olarak uygulama yapılması şeklindedir.¹⁵⁹

Ancak, İdare-i Nevahi Kanunu ile ilgili olarak yapılan uzun görüşmeler neticesinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda öngörülen vilayet ve nahiye şuraları ile diğer organları oluşmamış, yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesi ve bu birimlerin merkezden bağımsız bir özerk yapı olarak oluşturulmaları düşünceleri hoş karşılanmamıştır. Sonuç olarak, merkeziyetçi yönetim yapısının yumuşatılmış şeklinden başka bir şey olmayan tevsi-i mezuniyet¹⁶⁰ ilkesinin uygulanması ile merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi çizgi arasında ama Mustafa Kemal’in de benimsediği merkeziyetçi anlayışa daha yakın bir yerde durmak tercih edilmiştir. İdare-i Nevahi Kanunu ile ilgili tartışmalar 1923 ortalarına doğru kapanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁷ Hâkimiyeti Milliye, 27 Eylül 1337 (1921), No:305.

¹⁵⁸ Özbudun, 1921 Anayasası, s.485-492.

¹⁵⁹ Mahmut Esat, “Türkiyeli Köylüler”, “Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1921, s.1; Şenel, Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi, s.87.

¹⁶⁰ “Yetki genişliğinde merkez, taşradaki kuruluşlarına belli konularda kendiliğinden karar alma yetkisi tanımakta, merkezi kararları taşradaki görevlisi tarafından onun adına yerine getirilmektedir.” A. Şeref Gözübüyük, Yönetim Hukuku, Ankara, 1999, s.35.

¹⁶¹ Şenel, Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi, s.88-89.

3.8. Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun:

2 Mayıs 1920 yılında kabul edilen bir kanunla İcra Vekilleri Heyeti'nin tek tek Meclis içerisinde seçilerek oluşturulacağı kararlaştırılmışken, 4 Kasım 1920'de yapılan bir düzenlemeyle bu konuda bir değişiklik yapılarak, aday gösterme usulü kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre, İcra Vekilleri Heyeti, Meclis başkanı tarafından her vekâlet için gösterilecek adaylar arasından Meclis tarafından seçilerek oluşturulacaktı. Bir süre devam eden bu uygulama, özellikle muhalif milletvekilleri tarafından eleştirilmekte ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri kısıtlanmak istenmekteydi. İcra Vekilleri Heyeti'nin vazife ve mesuliyetinin nasıl olması gerektiğini belirlemek üzere, Birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra, bir Encümen-i Mahsus adlı komisyon oluşturularak, Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

Bu komisyonun kuruluşunda muhalif milletvekillerinden Hüseyin Avni'nin takriri etkili olmuştur. Konu ile ilgili meclis görüşmeleri ise komisyonun hazırladığı 18 maddelik mazbatanın sunulduğu 24 Kasım'da başlamıştır. Osmanlı Kanun-ı Esasisi'nin 1. ve 7. Maddeleri arasındaki saltanat haklarına atıfta bulunan, kabine sistemine benzer bir yapıyı savunarak, Meclis başkanlığının fonksiyonlarını icrai olmaktan çıkaran bu mazbata, Meclis'te tepkiyle karşılanmıştı. Meclis başkanını siyaseten sorumsuz bir mevkiye getirerek, başbakan ihtiyacını gündeme getiren ve kuvvetler ayrılığı sistemini öneren mazbata, parlamenter sisteme ya da kabine sistemine doğru bir arzuyu işaret etmekteydi. Kanun tasarısı ile ilgili uzun bir konuşma yapan ve bunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu iptal ederek, Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak için atılmış bir adım olarak nitelendiren Mustafa Kemal, bu özelliklerinden dolayı tasarımı ve hazırlayıcılarını sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁶²

1921 yılı sonuna kadar herhangi bir usul kararlaştırılamamıştır. 3 Aralık 1921 tarihinde aralarında Mustafa Kemal Paşa ve Mahmut Esat'ın da bulunduğu 35 milletvekilinin imzasıyla namzetlik usulü konusunda yeni tasarılar hazırlanmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel idare oluşturacağı endişeleri nedeniyle, sonuç

¹⁶²Şenel, Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi, s.89-90.

olarak muhalifler tarafından savunulan “vekillerin meclis tarafından doğrudan seçilmesi” kabul edilmiştir.

4. 1921 Anayasası Dönemi:

4.1. Anayasanın Genel Özellikleri:

4.1.1. Türkiye Devleti Kavramı:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yeni bir dönem başlıyordu. Döneme hâkim olan halkçılık cereyanı, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun da temel felsefesi olmuştur.¹⁶³ Öte yandan bu terimin çok yakın tarihten gelen bir kaynağı da vardı. Kars'taki Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti tarafından ilan olunan ve bu yöntemin iskeletini kuran yasanın adı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” idi.¹⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun var olduğu tarihte onun toprakları üzerinde çıkarılan Teşkilatı Esasiye Kanunu, “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*” (md.3) derken yeni bir devletten, “*Türkiye Devleti*”nden söz etmektedir. Devletin adının “*Türk Devleti*” değil de, “*Türkiye Devleti*” olması anlamlıdır. “*Türkiye Devleti*” ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misakı Milli sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan yeni devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu. “*Türkiye Devleti*” deyiminin kökeni üzerinde de durmak gerekir. 1918 Kasım ayı başında Kars İslam Şurası ile Elviye-i Selase'de başlayan iktidarlaşma olayı devletleştirmeye dönüşerek, ilkin Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'ne, sonra da “*Hükümet-i Cumhuriyesi*”ne hayat vermişti. Bu devletçiliğin anayasası durumundaki “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 8. ve 9. Maddelerinde “*Türkiye (Türkiya) Devleti*”nden söz ediyor ve mini devletin kaderini onunla birleştiriyordu. Oysa o tarihte bu adı taşıyan bir devlet yoktu; Mustafa Kemal Paşa daha Anadolu'ya bile geçmiş değildi. Kars'taki devletçiliğin cumhuriyet ilanındaki kidediminin ötesinde, Ankara'da kurulan rejime hem Anayasanın (Teşkilat-ı Esasiye

¹⁶³ Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılâbına Etkisi**, s.73.

¹⁶⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.253.

Kanunu) hem de devletinin adı (Türkiye Devleti) bakımından isim babalığı yaptığı söylenebilir¹⁶⁵

4.1.2. Kurucu Meclis Özelliği ve Milli Egemenlik İlkesi:

1921 Anayasası halk tarafından seçilen bir kurucu meclisçe hazırlanmıştır. Bu uygulama tarzının ilk örnekleri ilk yazılı Anayasalar dönemine uzanır. Fransa'da "convention" adı verilen bir meclis tarafından hazırlanan ve halk tarafından onaylanan 24 Haziran 1793 Anayasası ilk örnektir. 1921 Türk Anayasası ile 1793 Fransız Anayasası meclis hükümeti bakımından aynı yönetim biçimini öngörmektedir. Ancak 1793 Fransız Anayasası uygulanamamıştır.

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı Türk Anayasacılığında en keskin dönüm noktasıdır.¹⁶⁶ 1921 Anayasasının yapılış sürecinin incelenmesi, sadece bir tarihsel merakın tatmini açısından değil, Türkiye'de anayasa yapımı sürecine genel olarak ışık tutması yönünden de önemlidir. Gerçekten Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde, milli iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa 1921 Anayasasıdır. 1876 Kanun-u Esasisi, padişah tarafından atanmış bir komisyonca hazırlanıp padişah fermanı ile ilan edilmiştir. 1924 Anayasası, tek parti egemenliğinin kurulmaya başlandığı ve örgütlü bir muhalefetin mevcut olmadığı bir meclisçe yapılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarını hazırlayan Kurucu Meclisler de, genel oya dayanan bir seçimle oluşmuş yasama organları değildir.¹⁶⁷

1921 Anayasası 1876 Kanun-u Esasisini yürürlükten kaldırmamıştır. Aynı anda 1876 Kanun-u Esasi de yürürlükte.¹⁶⁸ Ancak Anayasanın 1'nci maddesinde ifadesini bulan Milli Egemenlik İlkesi bu iki başlı yürürlüğü zımnen ortadan kaldıracak siyasi ve hukuki güce sahipti.

Ulusal egemenlik kuramı Fransız İhtilâli sırasında Malby tarafından geliştirilmiş ve Sieyes tarafından sistemli bir hale getirilmiştir. Önce 1789 Bildirgesi'ne konmuş (md.3); 1791 Anayasası ise somut bir biçimde düzenlemiştir.¹⁶⁹ Fransa'da 1791 Anayasası, Milli Meclis tarafından hazırlanmış ve

¹⁶⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.254-255.

¹⁶⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.225.

¹⁶⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.2.

¹⁶⁸ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.24.

¹⁶⁹ Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.187.

onaylanmıştır. Ulusal meclis, kendini Kurucu Meclis ilan ederek, yasama yetkisi ile kurucu erki birleştirmiş oldu. Bundan böyle, (egemenliğin kurgusal sahibi) millet iradesi, halkın belirlediği temsilcilerden oluşan meclis tarafından ifade edildiği için, gerçek egemen yasa koyucudur.¹⁷⁰ Benzer şekilde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1.maddesi ile egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu bildirmektedir. Ancak bu egemenliğin kullanılış biçimi olarak temsili (yerel) demokrasi benimsenmiştir.

Aslında, egemenlik hakkını millete veren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değildir. 1918-1920 döneminde milletin kendisi bu egemenliği eline almıştır. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinden önceki tarihlerde ya da bu tarihten sonra Kemalist önderliğin etkisi dışında oluşan yerel bölgesel kongre hareketleri irade-i milliye adına ortaya çıkmışlar, milletin ya da bölge halkının siyasal kaderini belirleme hakkını kendilerinde bulmuşlardır.

20 Ocak 1921 tarihli Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) içeriği yönünden olduğu kadar, görüşülmesi ve kabulü açısından da Türk siyasi tarihinin en ilginç belgelerinden biridir. Anayasa hakkındaki Meclis görüşmelerinin incelenmesi, Birinci Büyük Millet Meclisinin idealizmi, vatan sevgisi, bağımsızlık aşkı, siyasi olgunluğu, milli egemenlik ve halkçılık ilkelerine tartışmasız bağlılığı konularında sayısız kanıtlar sağlamaktadır. Birinci Büyük Millet Meclisinin sosyal ve fikri yapısındaki çeşitliliğin izlerini de Anayasa görüşmelerinde görmek mümkündür. Bu görüşmelerde mesleki temsilden, referandum ve halk teşebbüsüne kadar pek çok anayasal formül ciddiyetle tartışılmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi, Türk siyasi tarihinin, halkın serbest iradesiyle seçilmiş tek kurucu meclisi olarak, yeni Türk Devletinin temellerini atmıştır.¹⁷¹

4.1.3. Anayasaya Uygunluk Denetimi:

1921 Anayasasında, anayasanın değiştirilme usulüne ilişkin bir hüküm mevcut değildir. Ayrıca hem anayasa yapılırken hem de anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra yapılan değişikliklerde nitelikli bir çoğunluk aranmaması yumuşak anayasa olduğunu göstermektedir.¹⁷²

¹⁷⁰ Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.5.

¹⁷¹ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.49.

¹⁷² Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.29; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.160.

Bu anayasa bakımından kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organdan bahsetmek haliyle mümkün değildir. Çünkü anayasanın üstünlüğünü gösteren bir norm olmadığı gibi, aynı düzeydeki bir norm olan kanunun anayasaya uygunluğunu denetlemek mantıki de değildir.¹⁷³

Ayrıca Armağan'a göre, bu Anayasada kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminin olmaması, meclis hükümeti sisteminin doğal bir sonucudur.¹⁷⁴ Okandan'a göre ise, bu durumun nedeni, yargılama yetkisinin de Meclisin elinde olmasıdır.¹⁷⁵ Bunların yanında Feyzioğlu, 1921 Anayasası'nın, yasamayı, kanunların çıkarılması esnasında keyfiliğe varacak derecede serbest bırakmadığını ileri sürmüştür. Feyzioğlu bu görüşünü 1921 Anayasasının 7.maddesindeki "*Kavanin ve nizamat tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkamı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz kılınır*" hükmüne dayandırmıştır.¹⁷⁶

4.1.4. Esnek (Yumuşak) Anayasa Olması:

1921 Anayasasının, anayasa yapımı süreci yönünden ilginç bir noktası da, bu Anayasanın, Osmanlı-Türk anayasa tarihindeki tek "yumuşak anayasa" olmasıdır...1921 Anayasasının kabulünde özel bir yeter sayı benimsenmemiş, Anayasa diğer kanunlarla aynı usuller içerisinde görüşülerek kabul edilmiştir. Anayasanın kendisi de, daha sonra uğrayabileceği değişiklikler bakımından özel bir yöntem veya nitelikli bir çoğunluk şartı öngörmüş değildir.¹⁷⁷ Oysa yürürlükte olduğu varsayılan Osmanlı Kanun-u Esasinin 116.maddesi, anayasa değişiklikleri için, her iki meclisin üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunu ve padişahın onayını şart koşmuştu.¹⁷⁸

Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasasının görüşülmesi ve kabulünde de özel bir yöntem izlememiş ve özel bir yetersayı aramamıştır. Son oylamada Anayasanın tümü gösterme oyu ile kabul olunmuştur. Bu nedenle,

¹⁷³ Köküsarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.14.

¹⁷⁴ Servet Armağan, **Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi**, Cezaevi Matbaası, İÜ Yayını (No:1245), İstanbul 1967, s.15.

¹⁷⁵ R.Galip Okandan, "**Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dâhil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Tarihli Esas Teşkilat Kanununun Bazı Hususiyetleri**", İÜHFM, Sayı 2, C.XXVIII, Y.1962,s.323-324.

¹⁷⁶ Turhan Feyzioğlu, **Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi (Yabancı Memleketlerde-Türkiye'de)**, Güney Yayınevi, Ankara 1951, s.253; Köküsarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.15.

¹⁷⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.3.

¹⁷⁸ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.47.

Anayasanın nasıl bir çoğunlukla kabul edildiği resmen belli olmamakla beraber, 24 Ocak tarihli birleşimde sadece Tunalı Hilmi Beyin muhalif kaldığı ifade edilmiştir.¹⁷⁹

4.1.5. Çerçeve Anayasa Olması

Bir çerçeve anayasa¹⁸⁰ niteliğinde olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 23 madde ve bir ek maddeden (Madde-i Münferide) oluşuyordu. Kişi hak ve özgürlükleri gibi temel konular dahi bu anayasa ile düzenlenmemişti. Kanun-ı Esasi ile aynı dönemde yürürlükte olan bu anayasa belirli bir geçiş dönemi için hazırlanmıştı. Milli mücadelenin önündeki siyasi ve hukuki engeller bu suretle ortadan kaldırılmak istenmiştir.

23 maddelik bu kısa Anayasanın toplam 14 maddesinin (m.10-23) merkezi idarenin taşra teşkilatına ve yerel yönetimlere ayrılması hayret vericidir. Bakanların seçim usulünü düzenlemeyen bu Anayasa, nahiyelerin idare heyetlerinin nasıl seçileceğini düzenlemeyi ihmal etmemiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun adem-i merkeziyete ve yerel yönetimlere çok önem verdiği gözlemlenebilir.¹⁸¹

1921 Anayasası, idarenin örgütlenmesi bakımından getirdiği yerinden yönetim esasları bakımından aşağıdan yukarı bir yönetim yapısını geliştirmiş bulunmaktadır. Bu, Osmanlı-Türk idare geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefeye de işaret eder. Nahiye¹⁸² çekirdekli bir örgütlenme model, taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmış durumdadır. 1924 Anayasasının bu konuya getireceği düzenlemeler, yine merkeziyetçi klasik idare örgütlenmesinin canlandırılması anlamına gelecektir.¹⁸³

4.1.6. Meclis Hükümeti Sistemi ve Kuvvetler Birliği İlkesi:

Hükümet sistemi Meclis Hükümeti Sistemi olup yasama ve yürütme kuvvetleri yasama organında birleşmiştir. Bir devlet başkanı yoktu. Yürütme kurulu meclis içinden ve meclis tarafından seçilmektedir. Meclis bu kurulu istediği zaman

¹⁷⁹Özbudun, **1921 Anayasası; Z.C.**, Cilt 7, İ:135, 20.01.1337, s.339; **Z.C.**, Cilt 7, İ:137, 24.1.1337, s.362.

¹⁸⁰ Ayrıntıları düzenlemeyen, yüzeysel anayasa.

¹⁸¹ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.26.

¹⁸² BMM tarafından toplumsal yapının temel taşı olarak gösterilen nahiyeler, halkçılık ilkesinin maddi bir yansıması olarak birer komün idaresi niteliğinde; merkezi otorite ve denetimden uzak bir yapıda öngörülmüştü.

¹⁸³ R. Akın, "**Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lahiyasını Müzakeresi**", Tarık Zafer Tuna'ya Armağan, İstanbul Barosu yay., İstanbul 1992, s.357.

azledebiliyordu. Meclisin sürekli olarak çalıştığı ilkesi benimsenmişti. Yürütme organı, meclis üzerinde etkili olabilecek hiçbir hukuki araca sahip değildi.

Birinci Büyük Millet Meclisi, normal zamanların normal bir meclisi olarak değil, gerektiğinde rejimi değiştirme yetkisiyle de donatılmış olağanüstü bir meclis, kısacası bir kurucu meclis hüviyetiyle ortaya çıkmıştır. Büyük Millet Meclisi, bu olağanüstü niteliğinin gereği olarak daha ilk gününden itibaren, sadece yasama yetkisinin değil, yürütme yetkisinin de sahibi sayılmıştır.

Türkiye’de 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Rousseau’cu anlayışı yansıtmaktaydı: “*Yürütme sadece bir görevdi.*” Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 2. Maddesi de bu görüşü doğrulamaktaydı: “*İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ve temerküz eder*” (md.2)¹⁸⁴ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu hükmüyle kuvvetler birliği ilkesini açıkça benimsemiştir.

Böylece T.B.M.M., kuruculuk ve yasama yetkilerine ek olarak yürütme yetkisini de kuşanmıştır Ayrıca T.B.M.M., yasaları yürütme işini de kendi üstünde saymaya devam etmiştir. Hemen bütün yasalarda, “*İşbu kanunun icrasında T.B.M.M. memurdur*” hükmüne rastlanır.¹⁸⁵

Meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği vekiller aracılığıyla yürütme işlerini gördürmesi, bunları yönlendirmesi ve denetlemesi, gerektiğinde azledip yerlerine yenilerini seçebilmesi; bütün bunlar kuvvetler birliği ve meclis hükümetinin tipik göstergeleridir. Meclis hükümeti sisteminde kural olarak devlet başkanlığı yoktur ya da istisnai olarak varsa bile (İsviçre) yalnız dekoratif bir makam olup devleti temsil etmekten ibaret bir rol oynar. 1921 sistemi devlet başkanlığı makamını öngörmemekle, meclis hükümeti sisteminin özelliklerinden birini daha taşımaktadır.¹⁸⁶

Yargı konusu ise anayasada ele alınmamıştır. Ancak İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş ve çalışma esasları yargı erkinin de meclise ait olduğu görüşünü açıkça ortaya koymaktaydı. Bu mahkemelerin üyeleri Meclis tarafından mebuslar arasından seçiliyordu.

¹⁸⁴ Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri** s.139-152.

¹⁸⁵ İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, c.I, Ankara 1965, s.66.

¹⁸⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.259-260.

4.1.7. Meclis Hükümeti Sisteminden Sapmalar:

Milli Mücadele döneminin hükümet sisteminin bir meclis hükümeti olduğu kanısını uyandıran bu kuvvetli kanıtlara rağmen, bu modelin özelliklerinden bazı önemli sapmaların görüldüğü de bir gerçektir. Yürütme işlerinin Meclis tarafından değil, ancak İcra Vekilleri tarafından yapılabileceği kuralı kesinlikle benimsenmiş görünmektedir. Birinci Büyük Millet Meclisinin uygulanmasında bunu kanıtlayacak sayısız örnek olay mevcuttur. Büyük Millet Meclisi'nin yürütme işlerinde yön göstermesi ve icra vekillerinin ilgili komisyonlarına danışmaları ilkeleri, hemen tamamen teorik planda kalmıştır. Bu durumda, Meclisin yürütme işlerini etkilemesi, ancak vekillerin siyasal sorumluluğunu gerçekleştirmek, yani onları görevden almak suretiyle olmaktadır ki; bunun parlamenter rejimin temel ilkesinden hiçbir farkı yoktur.¹⁸⁷

Siyasal sorumluluk ve hükümet dayanışması gibi olgularında dönemin Türk siyasi hayatına yerleşmesi ile meclis hükümeti sisteminden uzaklaşma hızlanmıştır. İcra vekillerinin bireysel ve kolektif sorumluluğa sahip olmaları ilk günden uygulamada kabul edilmiştir. Bu nedenle Vekiller Heyetinin ortak bir hükümet programına sahip olduğu da açıkça ifade edilebilir. Vekiller Heyeti'nin tümü hakkında gensoru önergesi verildiği veya Heyet Reisinin güven istediği durumlar olmuştur.

Sözde devlet başkanlığı yoktu ancak uygulamadaki farklılığı en açık olarak Atatürk, Nutuk'ta şu şekilde ifade etmiştir: “ *Devlet başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanı'na yaptırıyorduk. Fiiliyatta, Meclis Başkanı ikinci başkandı. Hükümet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı*”¹⁸⁸

İcra Vekilleri Heyetinin siyasal liderlik rolü, sadece genel politika konuları ve yürütme işleriyle sınırlı kalmamış, Heyet kanunların yapılması alanında da bir parlamenter hükümet gibi, Büyük Millet Meclisi'ne büyük ölçüde yön vermiştir. Büyük Millet Meclisinin açılışından 28 Şubat 1921 tarihine kadar geçen süre içinde

¹⁸⁷ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.63-64.

¹⁸⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.567.

kanunlaşan 104 metinden 83'ünün (%79,8) kökeni İcra Vekilleri Heyeti tasarısı, ancak 21'i (%20,2) meclis üyelerince verilen tekliflerdir.¹⁸⁹

Ancak bu dönemde İcra Vekilleri Heyetinin Meclisi tatile sokma, feshetme yetkileri yoktur. Bu yönüyle uygulamadaki sistemin parlamenter sistemden de önemli farklılık içerdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Bu nedenle Birinci Meclis dönemindeki hükümet sisteminin (1924 Anayasası döneminde de ifade edileceği gibi), Meclis Hükümeti Sistemi ve Parlamenter Sistem arasında karma nitelikli bir yapıya büründüğü değerlendirilebilir.

4.2. Saltanatın Kaldırılması:

Atatürk ve Atatürk'ün düşünce yapısı üzerinde etkisinin olduğu somut örneklerle ortaya konulan ve Türkçülük fikir akımının en büyük savunucularından olan Ziya Gökalp, Diyarbakır'da yayınladığı "Küçük Mecmua"da yer alan "Gazi Paşa Hazretlerine İstidâ" adlı şiirinde¹⁹⁰, artık düşmanlardan temizlenip, kurtulan ülkemizde yapılacak inkılâplara işaret etmekteydi. Gökalp, söz konusu şiirin son iki dördlüğünde; Mustafa Kemal Paşa'dan, Türk Milleti'nin gizli düşmanı olup, düşmanlarımıza dostluk gösteren padişahı bizleri kurtarmasını ve artık saltanatın kaldırılmasını istemekteydi.¹⁹¹

Mudanya Ateşkes Anlaşmasından sonra barış antlaşması hazırlıkları başlamış ve T.B.M.M. Hükümeti Türkiye'yi güçlü bir şekilde temsil edebilmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey istifa etmiş, O'nun yerine İsmet Paşa seçilmiştir. Öte yandan İtilaf Devletleri 27 Ekim 1922'de hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerini 13 Kasım 1922'de toplanacak olan barış konferansına davet etmişlerdir. 29 Ekim'de Ankara Hükümeti konferansa daveti kabul ettiğini bildirmiştir. Aynı gün İstanbul'dan Tevfik Paşa'dan alınan bir telgraf ise, saltanatın kaldırılması sürecini fiilen ve resmen başlatmıştır. Tevfik Paşa, söz konusu telgrafında barış konferansına birlikte katılmayı teklif ediyordu. Bu teklif T.B.M.M.'de büyük tepkilere neden olmuştur.

¹⁸⁹ Özbudun, **1921 Anayasası**, s.63-64.

¹⁹⁰Ziya Gökalp, "Gazi Paşa Hazretlerine İstidâ", Küçük Mecmua, No:20, Diyarbakır, 23 Teşrin-i evvel 1338, s.8.

¹⁹¹Selami Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1998, s.21.

30 Ekim 1922 tarihli toplantısında meclis bu konuyu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. İstanbul Hükümeti'nin böyle bir girişimde bulunmaya hakkı ve yetkisi bulunmadığından bu hükümeti yok sayarak Tevfik Paşa'nın telgraflarına itibar edilmemesi gerektiği noktasına kadar çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bazı mebuslar bununla da yetinmemişler ve saltanatın kaldırılmasını istemişlerdir. Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve arkadaşları Meclis Başkanlığı'na altı maddelik bir önerge sununca müzakereler bir anda seyrini değiştirmiş, hükümet meselesi olmaktan çıkmış ve devletin yönetim biçiminin tartışıldığı bir mecraya sürüklenmiştir. Bu konuda bütün Meclis fikir birliği halinde olduğundan konuşmalar uzayıp gitmiş ve nihayet görüşmelerin yeterliliğine dair önergeler gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte bazı mebuslar konunun sadece bir hükümet meselesi biçiminde ele alınmasıyla yetinmek niyetinde değildi. Nitekim Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı tarafından verilen önergede Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı, Ankara Hükümeti'nin onun varisi olduğu, hilafet makamının esaretten kurtarılacağı belirtiliyordu. Bu önerge, Meclis'te oluşan fikir birliğinin bozulmasına ve mebusların iki gruba yarılmaya yol açmıştır. Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının önergesi ad okunmak suretiyle onaylanmıştır. 131 kabul, 2 ret ve 3 çekimser oya rağmen çoğunluk sağlanamadığından saltanatın kaldırılması mümkün olmamıştır.¹⁹²

Bu görüşmelerde teklifin bir kanun teklifi mahiyetinde olması dolayısıyla encümene havalesini isteyen Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, önergenin Meclisin esas hukukuna ve geleceğe yönelik olmakla beraber eksik olduğunu ve tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Anayasaya göre hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu göz önüne alınarak hâkimiyetin kullanımına ait yeni düzenlemenin halka iyice anlatılması gerektiğini seslendiren Hüseyin Avni Bey, teklifin Anayasa'ya dâhil edilmek şartıyla tamamlanmasının gereğini savunmaktaydı.¹⁹³

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden sonra, padişahlık makamının, sarayın ve Bâb-ı Âli'nin eski tutum ve davranışlarından vazgeçmeyerek, Ankara'ya karşı olan hıyanet ve ihanetini daha da arttırarak devam ettirmesi üzerine çıkarılan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı ve yerine temeli milli hâkimiyet prensibine dayanan yeni bir Türk devletinin kurulduğu açıkça belirtilmişti. Buna rağmen saltanatın resmen ortadan kaldırılması

¹⁹² Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, c.I, s.360.

¹⁹³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Ankara 1960, c.24, s.295.

için taraftarlarının ve karşıtlarının da bulunduğu bu konu meclis gündemine alınarak görüşmelere başlanmıştır.¹⁹⁴

Bu operasyonu, 1-2 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuk-ı Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı izledi. Kararın uzunca giriş bölümünde, “Türk Milleti’nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliği ve bütün hükümranlık haklarını zaten eline almış olduğu, bu nedenle de o tarihten beri Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihe intikal edip “*Yeni ve milli bir Türkiye Devleti*”nin kurulduğu, yine o zamandan beri padişahlığın kalkmış ve yerine T.B.M.M.’nin geçmiş olduğu ve bir “*halk hükümeti*”nin kurulduğu belirtilmektedir. Bu tarihsel kararla saltanat halifelikten ayrılıp kaldırılıyor, halifelik makamı ise saklı tutuluyordu. 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli bu işlemler birer kanun değil, Heyet-i Umumiye Kararı idi. Saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması, Meclis’te ve komisyonlarda uzun tartışmalara konu oldu.¹⁹⁵

Mustafa Kemal, bu önergeler üzerine görüşlerini belirten uzun bir konuşma yaptıktan sonra, söz konusu önergeler Şeriyye, Adliye ve Kanun-ı Esasiye Encümenleri’nden oluşan ortak bir komisyona havale edilmiştir. Şeriyye Encümeni üyeleri, saltanatla hilafetin birbirinden ayrılamayacağı tezi üzerinde direnince komisyon çalışmalarını yakından izleyen Mustafa Kemal, duruma müdahale etmiş ve ortak komisyondan gereken karar tasarısının meclise gönderilmesini sağlamıştır.¹⁹⁶

T.B.M.M.’nde yapılan konuşmalardan ve sunulan önergelerin tartışılmasından sonra, meclis nihayet 1 Kasım 1922’de şahsi hâkimiyete dayalı Osmanlı Devleti’nin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren tarihe karışmış olduğunu belirtip, saltanatın resmen ortadan kalktığını ilan etmiştir.¹⁹⁷

Saltanatın kaldırılmasından birkaç gün sonra, 4 Kasım 1922’de Hüseyin Cahit, “İnkılâp” adlı yazısında: “Hanedan-ı saltanata karşı bu kadar hürmet besleyen bir milleti nihayet saltanatı kendi eline almaya sevk edecek derecede rencide ve nevmid edenler, bugünkü neticeden hiç hayrete düşmemelidirler” derken makalesinin

¹⁹⁴Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye’sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, s.31.

¹⁹⁵Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.278.

¹⁹⁶Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.361; Atatürk, **Nutuk**, s.301-303.

¹⁹⁷Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye’sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, s.33.

devamında yapmış olduğu açıklamalarla gerçekleri dile getirmekte ve saltanatın kaldırılmasının ne kadar yerinde bir karar olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁹⁸

23 Nisan 1920’den 1 Ocak 1929 tarihine kadar her üç mecliste türlü görevlerde bulunan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, ilk meclisin saltanatı kaldırarak kişi egemenliğine son verdiğini vurgularken diyor ki: “Altıyüzelli yıllık bir saltanat gözümün önünde yıkılıp gitti..Son Osmanlı Sultanı Vahidüddin’in Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca süren hıyaneti zaten saltanatın kaldırılmasını herkesin gözünde haklı kılacak ortamı hazırlamıştı.¹⁹⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nun son bulduğunun ve saltanatın kaldırıldığının resmen ilanından sonra yurtdışına kaşan Vahdettin, halifelikten de düşürüldü ve T.B.M.M. tarafından Abdülmecit Efendi halife seçildi.²⁰⁰ Saltanatın kaldırıldığının ertesini gününün, yani 2 Kasım’ın Hâkimiyet-i Milliye Bayramı ilan edilmesi için Sivas Mebusu sıfatıyla Rauf Bey tarafından meclis başkanlığına bir önerge sunulmuştur. Bu önerge alkışlarla karşılanmış, aradan bir yıl kadar süre geçtikten sonra 24 Ekim 1923’te kanunlaşarak Hâkimiyet Bayramı kutlanmaya başlanmıştır. Kutlamalar kanunun yürürlükten kaldırıldığı 1935 yılına kadar devam etmiştir.

Saltanatın kaldırılışı, milli hâkimiyet esasının normal bir sonucu olarak kabul edilmişti ve deyim yerinde ise, “*Bâb-ı Âli*”, “*Bâb-ı Hâli*” (Boş Kapı) olmuştu.²⁰¹

4.3. Seçimler ve İkinci Dönem T.B.M.M.:

Birinci T.B.M.M., başlangıçtan beri çok farklı görüşteki üyelere oluşmuştu. Bu durum onun çoğulcu ve temsili karakterini gösterir. TEK’in kabulü günlerinden başlayarak da çeşitli adlar altında siyasal kümelenmeler ortaya çıktı: Tenasüt Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu, vb. Bu ise karar almada zorluklar yaratmaktaydı. Bölünmelerden dolayı Meclis’in iş göremez hale düştüğünden yakınan Mustafa Kemal, kendine yakıın üyelere oluşan ve çoğunluğa sahip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurdu (10 Mayıs 1921). “*Birinci Grup*” adıyla da anılan bu kümelenmeyi, bir yıl kadar sonra “*İkinci Grup*” diye adlandırılan bir gruplaşma hareketi izledi.

¹⁹⁸Yalçın, “*İnkılâp*”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Ankara, 1981, s.40-41; Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, s.34.

¹⁹⁹Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu*, İstanbul 1990, s.227.

²⁰⁰Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2014, s.280.

²⁰¹Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul 1991, s.150

Birinci Grup, “*inkılâpçı*”, İkinci Grup ise “*muhafazakâr*” ya da “*liberal*” eğilimliydi. Mustafa Kemal’e göre bölünmenin temelinde, siyasal rejimin ne olması gerektiği sorunu yatmaktaydı. Meclis’teki bütün üyeler Misak-ı Milli programında görüş birliği içindeydiler. Ancak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun öngördüğü “*iradei milliyeyi hâkim kılma*” noktasında yollar ayrılıyordu. Muhafazakârlar, kurtuluştan sonra Osmanlı rejiminin sürdürülmesinden, yenilikçiler ise aşılmasından yanaydı. Ancak İkinci Grup, Meclis Reisinin diktatörlüğe gittiğinden kuşkulananları da içinde barındırıyordu. Böylece bunlar da muhalefetlerini “*hâkimiyeti milliyeye*” tezine yaslamaktaydılar. Bu arada Lozan görüşmeleri nedeniyle Meclis iyice karışmış, şu ya da bu yönde tavır ve karar alamaz duruma gelmişti. Daha önce bir grup kurmuş olan Mustafa Kemal, siyasi istikrarı sağlamak için bir adım daha attı, “*Halk Fırkası*” adıyla bir parti kuracağını açıkladı. Amaç, barış sorununu çözme işi başta olmak üzere, daha kolay karar üretebilecek bir yeni meclis yaratabilmektir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal’in girişimiyle ilkin Grup’ta, sonra da T.B.M.M.’nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesi kararı alındı.²⁰²

14 Ocak 1923 günü Mustafa Kemal’in Ankara’dan ayrılmasını fırsat bilen muhalifler, Ankara’dan ayrılmasından bir gün sonra “*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*” başlıklı bir kitapçık yayınlamışlardır. Bu hareketin daha önce düşünüldüğü, ancak Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal’in Ankara’dan ayrılmasının fırsat bilindiği, Nutuk’ta şöyle belirtilmektedir: “*Halkın, milli hâkimiyet ve hilafet makamının durumları ile bunların ilişkileri konusunda merak ve endişeye kapılmakta hakkı vardı... Gerçekten de gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla “İslam Hilafeti ve Büyük Millet Meclisi” adıyla bir broşür yayınladı. Bu broşürün, Ankara’da 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlandığı ve bütün milletvekillerine dağıtıldığı bana İzmit’te bildirildi. Broşürün üzerine sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Fakat broşürün daha ben Ankara’dan ayrılış tarihim 14 Ocak 1923 günü ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştı...*”²⁰³ Şükrü Efendi ve arkadaşlarının Meclisi Halife’nin danışma kurulu gibi göstermesine Mustafa Kemal Paşa çok sert tepki gösterdi. Artık kendisinin meclis dışına çıkarılması planının halk tarafından da öğrenilmesini gerekli görüyordu.

²⁰² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.281-282.

²⁰³ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.413; Atatürk, **Nutuk**, s.197.

Mustafa Kemal Paşa Meclis içinde İkinci Grubun kendini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti mensubu görmelerini ancak iki numaralı grup olarak tanımlamalarını bu gruba mensup olanların şahsi çıkar ve menfaatleriyle ilgili olduğunu düşünmekteydi. Cemiyet içindeki bu grubun ayrı bir yönetim kurulu ile çalışmasını ve bu gruptaki artış ve azalışı da iki grup arasına sıkışmış menfaat peşinde olan gericilere bağlı buluyordu. Lozan Konferansı görüşmelerini dahi fırsata dönüştürmeye çalışan bu grup, Hükümetin dış siyasette yaşadığı buhranlar yetmiyormuş gibi; iç politikada hükümete duyulan güveni sarsmak için akıl almaz bir tarzda muhalefet ediyordu.

Grup ve Meclis Reisi “*bazı kafaların kesilmesi*” olasılığından söz ederken, bu Grup yanlısı bazı basın organlarında da saltanatı geri getirmeye çalışacak bir meclisin zorla dağıtılabileceği yolunda imalı yazılar yayımlanıyordu²⁰⁴.

23 Nisan 1920’den 15 Nisan 1923 tarihine kadar süren Birinci Büyük Millet Meclisi’nin faaliyet devresinde yetmiş bir milletvekili istifa etmiş veya müstafi sayılmış, üç milletvekilinin görevi düşürülmüş, birinin milletvekilliği reddedilmiş, birininki de onaylanmamıştır. Ayrılanların yerine yenileri seçilmiştir. Yine bu süre içinde yirmi dört milletvekili vefat etmiştir. Mecliste cereyan eden olayların ve meclisin yapısının yeni bir seçim yapılmasını gerektirdiğini Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta şöyle açıklamaktadır. “*Bütün millete, meclisin görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis’te durumu soğukkanlılıkla ve uzak görüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheye yer kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de inandım.*”²⁰⁵

15 Nisan 1923 günü, Birinci T.B.M.M.’nin son toplanma tarihi oldu. Bundan sonra Mustafa Kemal genel seçim çalışmalarına yön verdi.²⁰⁶ 8 Nisan’da kurulan seçim yürütme kurulu 10 Nisan 1923 günü ilk defa Mustafa Kemal başkanlığında Ankara İstasyonu’ndaki Hükümet Başkanı’nın ikametgâhında toplanmış ve seçimlerin sonuna kadar çalışmalarını burada devam ettirmiştir.²⁰⁷

²⁰⁴ Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum yay., Ankara 1984, s.53-54.

²⁰⁵ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.415-416.

²⁰⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.282.

²⁰⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar I**, İstanbul 1957, s.113.

9 Nisan 1923’de Mustafa Kemal, Dokuz Umde Beyannamesi’ni yayımlayarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Halk Fırkası’na dönüştürüleceğini bildirmiştir.²⁰⁸ Seçimlerin yenilenmesine karar vermek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Madde-i Münferide’inde öngörülen ”*gayenin husulü*”ne, yani amacın gerçekleştiğine karar vermek anlamına geliyordu. Bunun içinse yine Madde-i Münferide’de öngörüldüğü gibi, T.B.M.M. üye tamsayısının üçte ikisinin olumlu oy vermesi gerekiyordu. Birinci T.B.M.M.’deki oylamada bu yola gidilmemiş, basit çoğunlukla, seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Bunun nedeni, üçte iki çoğunluğun sağlanamayabileceği kaygısıdır.²⁰⁹ Konu 1Nisan 1923 günü Meclis’e götürülmüştür. Aydın milletvekili Esat (İleri) Bey ve 120 üyenin önergesiyle, “seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiştir” şeklindeki bir kanun oybirliği ile çıkmıştır.²¹⁰

7 Ağustos 1923 günü Ankara’ya gelmiş olan Halk Fırkası’nın yüzün üzerinde milletvekili Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanmıştır. Meclis açılmış, çalışmalar devam etmekte iken, 9 Eylül 1923 günü Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu’na göre resmî olarak kuruluşunu tamamlamıştır. Aynı gün oybirliği ile aldığı bir kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası’na dönüştüğü ilan edilmiştir. Halk Fırkası kurulduktan sonra 104 maddeden oluşan bir tüzük yayınlamıştır. 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü saat 13.36’da İkinci Dönem T.B.M.M. ilk toplantısını yapmıştır. İkinci Büyük Millet Meclisi’ne 287 milletvekili seçilmiştir. İlk birleşime 55 seçim bölgesinden 92 üye katılmış ve yemin etmişlerdir. Mustafa Kemal, hem İzmir’den hem de Ankara’dan milletvekili seçilmiş olup, Ankara milletvekilliği tutanaklarını imzalayınca boşalan İzmir milletvekilliğine eski Bilecik milletvekili Hamdi Aksoy seçilmiştir. Meclis Başkanlığına da Mustafa Kemal ikinci kez seçilmiştir. Meclis Hükümeti esasına göre teşekkül eden kabine 14 Ağustos günü belirlenmiş, Başbakanlığa Fethi (Okyar) Bey seçilmiştir. Birinci Mecliste bulunan İkinci Grubun muhalif üyelerini, Türk milleti önemli ölçüde meclisin dışında bırakmıştır. Hem gerekçesi hem de sonuçları bakımından 1923 seçimleri saltanat yanlıları ile demokratikleşme sürecini başlatan Gazi Mustafa

²⁰⁸ Mete Tunçay, **T.C’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, İstanbul 1992, s.52-54.

²⁰⁹Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.282.

²¹⁰Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.415-416.

Kemal'in halk önünde verdiği bir mücadele anlamını taşımaktadır.²¹¹ İkinci Gruptan sadece Gümüşhane milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu seçilmiştir.²¹²

11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan ikinci dönem meclisinsin ilk işi, mebuslar için bir and metni kabul etmek oldu. Yeni meclisin ikinci önemli işlemi, 23 Ağustos 1923'te Lozan Antlaşması'nı onaylamak olmuştur. Bir başka önemli gelişme, 13 Ekim 1923 tarihli kararlar Ankara şehrinin "Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi" (yönetim yeri) ilan edilmesidir. İkinci dönem meclisi askeri ve sivil (mebusluk) görevleri ayırmakla, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) Vekâleti'ni kaldırmakla "sivilleşme" yolunda da adımlar attı. Ama II. T.B.M.M.'nin asıl önemli icraatı Cumhuriyet ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıdır.²¹³

4.4.Azınlık İmtiyazları ve Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş:

1878 yılından 1911'e kadar, Anadolu'nun nüfusu neredeyse %50 oranında arttı. Elbette ki bu nüfus genişlemesi, tüm toplumlar bakımından ve tüm belgeleri bakımından eşit oranda olarak paylaşılmadı. Anadolu'daki Müslümanlara ilişkin Osmanlı nüfus istatistikleri, azınlık nüfuslarına ilişkin istatistiklerden çok daha önceki bir zamanda güvenilir nitelik kazanmışlardır. Pek çoğu, Anadolu'nun istatistik çıkarılması bakımından en az gelişmiş illerde yaşayan Ermenilere ilişkin istatistikler, ancak imparatorluğun son döneminde güvenilirliğe kavuşabilmişti. Rumlara ve diğer azınlıklara ilişkin istatistikler de, aynı yetersizliklerden, daha az ölçüde olsa bile etkilendiler.²¹⁴

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ve fetih politikasıyla giderek artan ölçüde olmak üzere, bünyesinde daima azınlık grupları barındırmıştır. Fethedilen ülkelerde yaşayan gayrimüslimlerin yanı sıra, yaşadıkları ülkelerde dinleri yüzünden gördükleri zulüm ve baskıdan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan milyonlarca Yahudi de bu topraklara yerleştirilmiştir. Bu birbirinden çok farklı etnik kökenlere, dini inanışlara mensup azınlıkların hukuki statüleri, İslam hukukunca ve Türklerin

²¹¹Yıldırım, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.418-420.

²¹² Zeki Kadirbeyoğlu, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, Sebül yay., İstanbul, 2012.

²¹³Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.282-283.

²¹⁴ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çeviren Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, 1998 İstanbul, s.2-5.

geleneksel hoşgörüsünün²¹⁵ de büyük katkılarıyla tespit edilmiştir. Müslümanlara İslam hukuku kuralları uygulanırken, azınlıklar özel hukuk alanında, yani kişi, aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku alanlarında mensup oldukları toplulukların din ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına ve kamu hukuku alanında ise, İslam hukukunun Müslüman olmayanlar için öngördüğü kurallara tabi tutuluyorlardı. Yani, farklı inançlara mensup olanlar farklı hukuk kurallarına uyruktular ve bunun nedeni devletin teokratik temellere dayanması idi.²¹⁶

1912'ye gelindiğinde, Osmanlı Anadolu'su 17,5 milyon insanın yaşadığı gelişmekte olan, etnik kökenli çeşitli insanları barındıran bir ülke idi. Anadolu'da Rum nüfus bir tek merkezde toplanmış değildi; ne de Ermeni nüfus için böyle bir merkez vardı. Süryaniler, Keldaniler, Nesturiler, kendi illerinde kalmışlardı. Bütün Osmanlı tarihi boyunca yapa geldikleri üzere, Yahudiler kentte yerleşik durumlarını sürdürmüşlerdi. Ermenilerle Rumlar ise, Küçük Asya'nın tüm bölgelerinde önemli sayılarda idiler.²¹⁷

İslam toplumunda bulunan gayrimüslimleri iki ana gruba ayırarak ele almak ve statülerini buna göre belirlemek gerekir: Zimmîler ve müste'menler. Bir ülke İslam hâkimiyetine geçtiği zaman burada bulunan Gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip diledikleri bir yere giderler veya İslam devletiyle bir antlaşma yaparak bu antlaşmadaki esaslar dâhilinde eski yurtlarında yaşamaya devam ederler. İslam devletiyle gayrimüslimler arasında yapılan bu antlaşmaya zimmet antlaşması, buna taraf olan gayrimüslimlere de zimmî denir. Gayrimüslimlere zimmet antlaşmasıyla İslam toplumunda yaşama izninin verilmesi tam bir can ve mal güvenliğinin verilmesi anlamına da gelmektedir. Müstemenler aslında İslam ülkesi tebaası olmayıp geçici bir süre için izinli olarak İslam ülkesinde bulunan yabancılardır. Bunların İslam ve Osmanlı hukukundaki statüleri zimmîlerle büyük benzerlik göstermekte ise de yine de bazı hukukçular bakımından belirli noktalarda farklılık taşımaktadır.²¹⁸

²¹⁵ Cengiz Yasasında şöyle denmektedir: "Bütün dinler Tanrının hoşuna gitmek için birer araç olduklarından hepsine eşit saygı gösterilmelidir." McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s.5.

²¹⁶ Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.5.

²¹⁷ Anadolu'nun 1911-1912 yılındaki illere ve nüfuslara göre nüfusu için bkz. McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s.111 vd.

²¹⁸ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.145-156.

Gayrimüslimlerin hukuki statülerindeki farklılığın belirginleşmesi kapitülasyon ve imtiyazların çeşitli vesileler nedeniyle gayrimüslimlere tanınması yoluyla olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), İstanbul'un fethini (29 Mayıs 1453) izleyen günlerde bir fermanla, İstanbul'da Galata'da ticaret ve para işlerini ellerinde tutan Cenevizlilere Bizans döneminde sahip oldukları ayrıcalıkları verdi. Bunun esasları; Osmanlı topraklarında, serbest olarak dolaşmak, kendi kanunlarına bağlı olmak ve serbestçe ibadetlerini yapmaktı. Osmanlı Devleti, yukarıdaki ayrıcalıkları biraz daha genişleterek 15 Nisan 1454'de Venediklilere verdi ve bunu 1479, 1502, 1517, 1540, 1567 ve 1595 yıllarında yeniledi. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak da Venedikliler, İstanbul'da ilk daimi elçiliği açtılar. Kapitülasyonlar konusunda, yukarıda belirtilenle birlikte, Osmanlı Devleti'nde asıl büyük tehlikeye yol açacak gelişme, 1536'da Fransa'ya verilen ayrıcalıklar olmuştur. Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki yakın ilişki, Fransa Kralı I.Fransuva'nın Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken'e 1525 yılında yapılan savaşta esir düşmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemesiyle başlamış, 1526 Mohaç Savaşı ve zaferin arkasından kralın kurtulmasıyla da, gelişme göstermiştir.²¹⁹

1535 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla bu devlet tebaası tüccarın her türlü hukuk ve ceza davalarında Fransız konsoloslarının yetkili olması kabul edilmiştir. Daha sonra bu imtiyazlar diğer yabancıları da içine alacak şekilde yaygınlaştırılmış ve konsolosluk mahkemeleri müste'menlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda normal bir yargı merci olmuştur. Böylece müste'menler de Osmanlı mahkemelerinin kaza alanı dışında tutulma noktasından zimmîlerle benzer bir düzenleme içerisine girmişlerdir. Müste'menlerle Osmanlı tebaası arasındaki anlaşmazlıklarda ise zimmîlerde olduğu gibi kural olarak Osmanlı mahkemeleri yetkilidir. Ancak zaman zaman bu kurala aykırı olan uygulamalara rastlanmakta ve karma davaların da konsolosluk mahkemelerinde yargılandığının örnekleri görülmektedir. Bu durum zamanla devletin hâkimiyet haklarına aykırı bir takım neticeler doğurmuş ve Osmanlı Devleti konsolosluk mahkemelerinin kaza yetkilerini kaldırmak istemiştir.²²⁰

²¹⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.50-51.

²²⁰ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.155.

Osmanlı Devleti gittikçe zayıfladığından dolayı bu tür köklü değişiklikleri yapabilecek hareket serbestliği bulmakta güçlük çekiyordu. Bu çaba bir yana, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Hıristiyan uyruklulara nispi bir eşitlik anlayışı içinde, siyasi alanda yansımalarını bulacak yeni imtiyazlar verilmiştir. Bu durum ise özellikle Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya için Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında gayrimüslimlerin harekete geçirilerek, kendi amaçları doğrultusunda kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Balkanlarda başlayan ve dinmeyen bunalımlar, Balkan Savaşı ve sonuçları ile bu durumu en somut biçimde belgelemiştir.

Hukuksal eşitliğin sağlanmasında, devletin teokratik düzeninin engel teşkil ettiğini bilen aydınlar tarafından, şer'i hukuk ve kapitülasyon düzeni aşılmasa da, iktibas yoluyla etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. 1850 yılında Ticaret Kanunu, 1861 yılında Ticaret Yargılama Usul Kanunu, 1863 yılında Deniz Ticaret Kanunu, 1858 yılında Ceza Kanunu Fransa örneklerinden yola çıkılarak hazırlandı. 1879 yılında ise Fransız Ceza ve Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunları tercüme edilerek kabul edildi. 1911 yılında yapılan değişiklikle İtalya Zanardelli Kanunu esas alınarak Ceza Kanunu güncellendi.

Osmanlı devlet adamlarını kanunlaştırma hareketlerine sevk eden nedenler ise gerçek eşitliği sağlama arayışından çok daha vahim ve acil sorunlar olmuştur. Bu sorunlardan ilki, kapitülasyonlarla büyük devletlerin Osmanlı topraklarında bulunan vatandaşlarına tanınmış olan mali ve adli imtiyazlardı. İkinci sorun ise büyük devletlerin kendi vatandaşlarına kapitülasyonlarla tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanma hakkını, zamanla bazı Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da tanımalarıyla doğan "Berat" sorunudur. Berat, bazı kişilere bir sefaret veya konsolosluk tarafından kendi diplomatik korumaları altına alındıklarını bildiren belgelerdi. Babiâli'nin izniyle bu beratları ancak sefir ve konsoloslar verebilirdi. Berat alan bir kişi, ticari ve mali imtiyazlar elde ediyordu. Artık Osmanlı kanunlarına tabi olmuyor, bazı vergileri ödemiyordu. İthalat ve ihracata gümrük vergilerini diğer Osmanlı uyruklarından daha az veriyorlardı. Himayesine girdikleri devlete de vergi vermiyorlardı. Himaye hakkını siyasal maksatlarla kullanmak isteyen Avusturya ve Rusya ise, Eflak ve Boğdan'da nüfuz kazanmak için bedava berat dağıttılar. Devlet sonunda korumadan yararlanan zimmîlerin gittikçe artan yabancı uyruk iddialarını önlemek için tedbirler almak zorunda kaldı. 14 Eylül 1860'da yabancı elçilere birer

nota yollayan Ali Paşa, artık yeni mahmi tanımayacağını, bu gibi iddialarda bulunanların ülkeden kovulacağını bildirdi.²²¹

Ancak, “eski imtiyazların kalkmasını ve haklar kadar görevlerde de eşitliğin gelmesi gerektiğini” kabul etmeyen Batılı ülkeler ve onları her fırsatta yardıma çağıran Osmanlı azınlık şeflerinin tutumları yüzünden, Devlet’in tüm iyi niyetli çabalarına rağmen ne yeni kanunlar gereği gibi uygulanabildi, ne de amaçlanan eşitlik sağlanabildi.²²²

1. Dünya Savaşı öncesindeki boşluk ortamından faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, 9 Eylül 1914’de aslında hiç de müsait olmayan şartlar içinde tek taraflı olarak kapitülasyonları 1 Ekim’den itibaren geçerli olmak üzere ilga etmiştir. Ancak bu karar Batılı devletler (müttefik olarak görülen Almanya dâhil) tarafından kabul edilmemiştir. Milli mücadelenin kazanılmasından sonra verilen diplomatik savaş Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde, hukuki ve iktisadi özgürlüğe duyulan özlem en sert şekilde savunulmuştur.

İngiliz Baştemsilcisi Lord Curzon, başkanı bulunduğu Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu’nun 12 Aralık 1922’deki oturumunda, “Azınlıkların Korunması” konusunu gündeme getirmiştir. Müttefik Devletler, Ermeniler, Rumlar, Asuriler-Keldaniler dâhil değişik unsurları azınlık olarak Türkiye’nin karşısına çıkarmaya çalışmışlardır. Türkiye ise sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmiştir. Kapitülasyonlar konusu, İtalya Baştemsilcisi Marki Garroni’nin başkanı bulunduğu “İkinci Komisyon (Yabancılara Uygulanacak Rejim)”da, 2 Aralık 1922 günü görüşülmeye başlandı. 24 Ocak 1923’te, Kapitülasyonlar rejiminin kaldırılması ilke olarak Müttefikler tarafından benimsendi. Ancak, özellikle yabancılara uygulanacak yargı hakkı konusunda taraflar arasında anlaşma sağlanamadı. Bu da, Konferans’ta yeni ve büyük bir soruna yol açtı.²²³

1 Ocak 1923’de T.B.M.M.’de yapılan görüşmelerde Trabzon Mebusu Hasan Bey, “Lozan’da azınlıklarla ilgili en büyük sorunun aile hukuku konusunda olduğunu, dini imtiyazların kaldırılmasıyla, azınlıkların evlenme, boşanma, nesep, nafaka işlemlerinin, tüm azınlıkların din ve mezhep kurallarına uygun şekilde bir medeni kanunla düzenlenmesi ve bu işlere ilişkin davaların mahkemelerimizde görülmesi lüzumunu ve kanunlarımızın bu telakki ile ikmal edilmesi mecburiyetini”

²²¹Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, s.9-23.

²²²Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, s.9.

²²³Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.698-705.

dile getirmiştir. Lozan’da Türk Temsilci Heyeti’ne azınlıkların 1914 öncesi kişi ve aile hukukuna ilişkin imtiyazların muhafazası için büyük baskı yapılmıştır. Türk heyeti ise sürekli olarak “din ayrımı” yapmaksızın tüm tebaaya uygulanacak bir medeni kanun çıkartılana kadar azınlıkların eski adetlerine riayet etme kararını vurgulamıştır.²²⁴

Batılı devletlerce, Osmanlı Devleti’nde hukuk alanında var olan çok başlılığın sürdürülmesi arzusunun altındaki amaç, bu kargaşadan yararlanarak Devletin içişlerine müdahale edebilmektir. Ancak Lozan Barış Andlaşması ile bu amaç engellenmiştir. Anlaşmanın 28.maddesinde Kapitülasyonların kaldırıldığı kabul edilmiştir. Anlaşmanın 37-45. maddelerinde azınlıkların statüleri düzenlenmiştir. Türk Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile durumları, kişisel durumları konularındaki sorunlarla ilgili olarak, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı taahhüt etmiştir. (md.42)

Bu tedbirlerin Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmazlık çıkması durumunda Avrupalı hukukçular arasından Milletler Cemiyeti Meclisi ile birlikte seçilecek bir üst-hakem atanması kabul edilmiştir.

Türk Heyeti Osmanlı Devleti’nin tüm çabalarına rağmen, teokratik sistemi nedeniyle aşamadığı “azınlıklar” ve “kapitülasyonlar” engellerini Lozan’da kaldırmıştır. Böylece, ülkede kişi ve aile hukuku alanında yüzlerce yıldır süren, farklı dini hukuk sistemlerinin geçerliliği kuralı, Lozan’da yapılan inanılmaz bir mücadele ile sona erdirilmiştir. Bu anlaşma ile kapitülasyonlar ve konsolosluk mahkemelerinin kapitülasyonlara dayanan kaza hakları kesin olarak sona erdirilirken, İsviçre Medeni Kanunu’nun resepsiyonu çalışmaları, ülkedeki azınlıkların yüzlerce yıllık imtiyazlarından vazgeçmelerine yol açmıştır. Böylece, Büyük Devletlerin egemenlik ve bağımsızlığımıza müdahale kapıları olan konsolosluk ve cemaat mahkemeleri tarihe karışmıştır.²²⁵

²²⁴Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, s.11 vd.

²²⁵Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, s.48.

4.5. Cumhuriyetin İlanı:

Cumhuriyet, “cumhuri”den türetilmiş bir isimdir. “Cumhuri” cumhura ait demektir. “Cumhur” ise Arapçada toplu halde bulunan halk demektir. O halde etimolojik olarak cumhuriyet, “halka ait olan şey” demektir.²²⁶ Dar anlamda cumhuriyet, monarşinin tersi olarak tanımlanmaktadır. Leon Duguit’ye göre, eğer devlet başkanı, bu göreve veraset dışındaki bir başka usulle geliyorsa, o devlet cumhuriyettir.²²⁷ Duguit’in anlayışında monarşi ve cumhuriyet birbirinin karşıt kavramı olarak tanımlanmıştır. Bir devlette, devlet başkanlığı görevi veraset yoluyla intikal ediyorsa o devlet bir monarşidir. Monarşi olmayan her devlet ise cumhuriyettir.²²⁸ Buna karşılık, doktrinde cumhuriyet kavramının geniş anlamda tanımlanması gerektiğini de savunan vardır. Bu anlayışta, cumhuriyet sadece monarşinin tersi değil, aynı zamanda demokrasinin eş anlamlısıdır.²²⁹ Fransız anayasa hukuku tarihinde bunu en açık şekilde savunan yazar, şüphesiz Maurice Hauriou’dur.²³⁰

Yirminci asrın başlarından itibaren yeni kurulan devlet ve rejimler aile, hanedan ve soy egemenliğine son verirken, kendilerine model olarak “Cumhuriyet” rejimini örnek almışlar ve yeni yönetim tarzlarını bu yeni kavramla özdeşleştirmeye çalışmışlardır. Yirminci asrın etkin ve hâkim siyasi modeli “Cumhuriyet” olmuştur. 1917 yılı sonunda Rusya’da ihtilâl yoluyla iktidara gelen, Batı Uygarlığına ve onun liberal-kapitalist iktisadi modeline karşıt bir sistem getiren Bolşevik Yönetimi ile kendini “Halk Cumhuriyeti” şeklinde tanımlayıp, isimlendirmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Asya ve Afrika’daki İslam Ülkelerinde iş başına gelen dini-hukuki sistemler de kendi yönetim tarzlarını “İslam Cumhuriyeti” şeklinde ifade etmişler, İslam’ın ilk devirlerindeki “Dört Halife” dönemini kendilerine ölçü olarak almışlardır.²³¹

²²⁶Kemal Gözler, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 54, 1999, Sayı 1, s.51-52.

²²⁷Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, Paris, Ancienne librairie fontemoing, 1924-1928, 5.Cilt, s.770-771, 781-793.

²²⁸Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s.55; Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, s.781.

²²⁹“Ancak ampirik olarak bir monarşi demokratik de olabileceği savı nedeniyle dar anlamda cumhuriyet tanımı doğrulanmaktadır.” Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s.56-57.

²³⁰Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s.57.

²³¹Mehmet Nuri Yılmaz, “Cumhuriyet, Din, Devlet ve Lâiklik”, Yeni Türkiye, Sayı 23-24, s.2530.

Osmanlı Devleti çöküntü sürecine girdiğinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımları Osmanlı aydınının ve kamuoyunun zihninde yer almıştı. Birinci Dünya Savaşı ve yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda Türkçülük ve Batıcılık akımlarının dışındakiler ayakta kalamamışlardı.

1903 yılında Siyasal Bilgiler Okulu'na sunduğu “Osmanlı Saltanatı Müesseseleri Tarihine Dair Bir Tecrübe” adlı bu tezinde Akçura, “*Milliyet fikrinin bu kadar gelişmesinden ve çeşitli milliyetler arasında ve özellikle iki din arasında bu derece düşmanlığın ortaya çıkmasından sonra, İmparatorluğun değişik unsurlarını birleştirerek ve kaynaştırarak ondan bir millet meydana getirmek mümkün değildir*”²³² diyerek dönemin koşullarını ifade etmiştir. Yusuf AKÇURA çağdaş devletin, Rönesans, reform hareketleri ve Fransız Devrimi ile ortaya çıktığını belirtmiştir.

Fransız Devrimi veya Fransız İhtilâli (1789-1799), Fransa'daki mutlak monarşinin devrilip, yerine cumhuriyetin kurulması ve Roma Katolik Kilisesi'nin ciddi reformlara gitmeye zorlanmasıdır. Avrupa ve Batı dünyası tarihinde bir dönüm noktasıdır. Milliyetçilik akımını başlatan en büyük etkidir.

Fransız halkı önceki döneme göre büyük bir evrim geçirmektedir. Halk bilinçlenmekte sarayın, kralın, seçkinlerin denetiminden çıkmaya başlamıştır. Şehirlerde yaşayan pek çok burjuva büyük bir atılım içinde bulunmaktadır. Kitaplar yaygınlaşmakta aileler çocuklarını üniversitelere göndererek sağlam bir gelecek kurma yolunu tutarak kültürel seviyeyi yükseltmekteydi. Bağımsız yayıncıların çıkarttıkları gazete, bildiri ve broşürler, kitlesel bilinçlenmeye yol açmaktadır. Bu koşullar da toplumsal değişim taleplerinin olgunlaşmasına yol açmıştır.²³³

Fransızcaı bilen, ihtilâl bildirilerini okuyup ihtilâlin özgürlük fikirlerinden etkilenen Mustafa Kemal'de cumhuriyet fikrinin oluşmasında hiç şüphesiz, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Ulus'ta 1961'de yayımladığı bir makalesinde söylediği gibi, Fransız İhtilâli son derece etkili olmuştur. Ali Fuat Cebesoy “Sınıf Arkadaşım Atatürk” adlı kitabında, Mustafa Kemal'in 1902'de Harp Akademisi'nin birinci sınıfında iken, batılı anlamda bir yönetimden bahsettiğini yazmaktadır. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy Atatürk'ün Şam'a gitmeden önce arkadaş çevresinde yaptığı bir

²³²Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, 1998, s.128-129; Şenoğlu, *Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu*, s.19.

²³³Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1997, s 5.

toplantıda: “Bu dava yıkılmak üzere olan bir İmparatorluktan önce, bir Türk Devleti çıkarmaktır.” dediğini yazmaktadır.²³⁴

Mustafa Kemal ayrıca Fransız İhtilâl bildirimlerini okumuş, Namık Kemal’in özgürlükle ilgili şiirlerini ezberlemiş, Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin ve Süleyman Nazif gibi şahısların eserlerini okumuştur. Ayrıca Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Mirabeau, Danton, Robespierre, Napolyon, August Comte, Durkheim, Desmoulins gibi yabancı yazarların eserlerinden de etkilenmiş²³⁵, Montesquieu’nun hükûmetler ve politik müesseseleri karşılaştırdığı eseri “Kanunların Ruhı” ve Rousseau’nun insanların özgürlüğünü ve haklarını savunan eseri “Sosyal Mukaveleyi” ve kötü kanunları tartıştığı Emile’yi okumuştur.²³⁶ Dolayısıyla Atatürk’ün Montesquieu’nun “Cumhuriyet Fazilettir” ilkesini benimseyerek, Yeni Türkiye için siyasal rejim olarak cumhuriyete yöneleceği kesindi.

Cumhuriyet yönetimi Osmanlı aydınlarını hep ürkütmüş görünmektedir. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından hemen sonra, 6 Kasım 1918’de Celal Nuri (İleri) Bey gazetesinde “Bizde Cumhuriyetin İlgası” başlığı altında, Enver, Talat ve Cemal üçlüsünün iş başına getirdikleri İttihat ve Terakki yönetiminin oligarşik bir cumhuriyet olduğunu ileri sürmekteydi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hâkimiyetin millete ait olduğunun açıkça belirtilmesi ve 20 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edilerek, milli hâkimiyet ilkesinin pekiştirilmesi üzerine, bazı çevrelerde bu gidişatın cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanacağı kuşkusunu doğurmuştur. Atatürk, cumhuriyetin ilan edilmesi için şartların olgunlaşmasını ve tamamlanmasını bekliyordu.²³⁷

Kurtuluş Savaşı’nın zaferle neticelenmesi ve Mudanya Mütarekesi’nin (11 Ekim 1922) imzalanması, yeni devletin toplumsal/siyasal planda kuruluş sürecinin tamamlanması için uygun askeri ve siyasi zemini yaratmıştır. T.B.M.M.’de Mustafa Kemal Paşa önderliğinde birleşen “Birinci Grup”, 8 Nisan 1923 seçimlerinde biri hariç tüm milletvekilliklerini kazanarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında, milli hâkimiyet ve halkçılık ilkeleri üzerine oturan Halk

²³⁴Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi 8, s.16-22.

²³⁵Ercan Haytoğlu, “Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk”, AAMD, c. 14, Sayı 42, s.1135-1136.

²³⁶Yavuz, *Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete*, s. 22.

²³⁷Kılıç, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye’sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*, s.41-45.

Fırkası'nın kuruluşuyla, siyasal planda saltanat ve hilafete karşı, ideolojik planda ise cumhuriyetçilik, halkçılık ve lâiklik ekseninde bir mücadele yürütecek yeni iktidar odağı ortaya çıkmıştır. 1920'de "*Halkçılık Programı*", 1923'te "Dokuz Umde" adlı programlarla kendini tanımlayan bu siyasal odak, 1923 tarihli parti Nizamnamesi ile biçimlenen Halk Fırkası'nı Mustafa Kemal reisliğinde kurarak, yaklaşık iki ay sonra kurulacak Cumhuriyet'e önderlik etmiştir.²³⁸

Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçim programı olarak kamuoyuna açıkladığı Dokuz Umdenin İzmir İktisat Kongresi'nin sonuçlarının dikkate alınarak hazırlandığını belirtmiş; yakın zamanda kurulacak Halk Fırkası'nın programında ilkelerin daha ayrıntılı ele alınacağını ifade etmiştir. 7 Aralık 1922 tarihinde "*halkçılık esasına müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde*" olduğunu basına açıklayan Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül 1923'te kurduğu siyasi partiye Halk Fırkası adını vermiştir.

Bu dönemde Vekiller Heyetinin kuruluş şekli birçok memleket işlerini ele almaya imkân bırakmıyordu. Ayrıca Mecliste mevcut gizli bir hizip, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükümet hizmetlerini sükûnetle görmelerine engel oluyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Fethi Bey, Vekiller Heyetinden ayrılmak istediğini çeşitli vesilelerle, Atatürk'e ifade etmişti. Diğer vekillerde bu şartlar altında çalışmanın güçlüklerini belirtmişlerdi. Asıl ortaya çıkan güçlük hükümet teşkilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasında idi. Vekiller Heyeti 25 Ekim 1923'de Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı. Alınan karara göre, Vekiller Heyeti üyeleri istifa edecekler ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde vazife almayacaklardı.²³⁹

Rejimin adının konması meselesi bir hükümet bunalımı sonucunda çözümlenecektir. Fethi Okyar yeni Meclis seçildikten sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç buçuk aydan beri işbaşındaydı.

Nitekim 27 Ekim 1923'te istifa eden Fethi (Okyar) Bey'in başında bulunduğu hükümetin yerine yenisinin kurulamaması sonucunda hükümet bunalımının yaşanması, Meclis Başkanı'nın yetkilerinin ise bu işi çözmekte yetersiz kalması devlet başkanına olan ihtiyacı ortaya çıkarıyordu. Anayasaya göre vekiller Meclis'te

²³⁸Şenoğlu, Yusuf Akçura, s.47.

²³⁹Hamza Eroğlu, "**Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı**", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/turkiye-cumhuriyetinin-ilani>; Atatürk, Nutuk, s.539.

teker teker oylanıp çoğunluğun sağlanmasıyla seçiliyordu. Bahsi geçen hükümet bunalımı hiç bir vekilin çoğunluğu sağlayamamasından kaynaklanmıştı.

Hükümet bunalımının meclis hükümeti sistemi nedeniyle aşılabilmesi, kabine sistemine geçmek, dolayısıyla da Cumhuriyeti ilan etmek için uygun bir siyasal ortam yarattı. Bu durum karşısında 28 Ekim akşamı M. Kemal Paşa Çankaya köşkünde yemek esnasında kendi görüşüne yakın arkadaşlarına; “Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz “ diyerek fikrini belirttikten sonra, 1921 tarihli Anayasa’da yapılacak değişikliklerle ilgili önerge hazırlandı.

Mustafa Kemal Paşa o gece yemekte bulunan arkadaşları ayrıldıktan sonra İsmet Paşa ile bir kanun tasarısı müsveddeleri hazırladı. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmişti: “*Türkiye Devleti’nin hükümet şekli Cumhuriyettir*” (md.1) “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir.*” (md.3)²⁴⁰ 1923 yılında yapılan değişiklikle 1921 Anayasası meclis hükümeti sisteminden uzaklaşarak parlamenter sisteme doğru kaymıştır.²⁴¹

Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:²⁴²

“Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhur reisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhur reisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisine ve Vekiller Heyetine riyaset eder”.

“Başvekil, Cumhur reisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhur reisi tarafından Meclis’in tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis’in içtimaina talik olunur”.

Yeni sistem, vekillerin ve başvekilin seçimini Meclisin elinden alıp Cumhurbaşkanına vermekle meclis hükümetinden parlamenter rejime doğru bir rota

²⁴⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.543.

²⁴¹Hasan Tunç, Faruk Bilir, Bülent Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Nobel yay., Ankara, 2009, s.29.

²⁴²Atatürk, **Nutuk**, s.543-544.

tutturmuştu. Bu yolla, daha güçlü ve meclisten nispeten bağımsız bir hükümet oluşturulabilecekti. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın amacı da buydu. Saltanatın kaldırılmasından sonra bu yola girmenin de bir sakıncası kalmamıştı. Böylece 1923 Anayasa değişiklikleri, 1921'in saf meclis hükümeti sisteminden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na geçişi sağlayan bir “*intikal kanunu*” niteliğindedir. Bununla Meclis, yürütme ve idare yetkilerini kendisinde saklı tutmakla birlikte, bu yetkilerin kullanımını icra vekillerine ve heyetine bırakıyordu.²⁴³ Yürütme de, 1921 sisteminde köklü bir değişiklik yapılmaksızın, bu defa gerçekten “iki başlı” hale geliyordu.²⁴⁴ Nihayet, 1923 Anayasa değişikliğiyle getirilen bir başka düzenleme “*Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam'dır, Resmî lisanı Türkçedir*” (md 2) hükmüdür. Bu hükümler Kanun-ı Esasi'de de yer almaktaydı (md.11 ve 18).²⁴⁵

Saltanatın kaldırılması konusunda basının muhalif bir tutumu görülmediği halde, Cumhuriyet'in ilanı sırasında İstanbul basınına mensup birkaç gazetenin muhalif tutum içinde oldukları gözlenmektedir. Türk basını Cumhuriyet ile ilgili her türlü haber ve makalelere sütunlarında yer vermeye Cumhuriyet'in ilanından bir buçuk ay kadar önce başlamıştı. Muhalif basın arasında yer alan Tanin, 31 Ekim 1923'de Hüseyin Hamid'in bir yazısını yayınlamıştı. Hüseyin Hamid “Yaşasın Cumhuriyet” başlıklı yazısında Cumhuriyet'in ilanını doğru bulmuyor ve alaylı bir ifade kullanıyordu. Aynı gün Tevhid-i Efkâr'da Ebüzziya-zade “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltebilecek misiniz?” başlığı altında Cumhuriyet sistemine saldırmakta, ancak Cumhuriyet'in başarılı olmasını da arzu etmekte, başarıya ulaşırsa Cumhuriyetçileri alkışlayacaklarını açıkça dile getirmekteydi. Tanin, Akşam, İleri, Vatan, İkdam, Tevhid-i Efkâr Cumhuriyet'in ilanından çok sonra Cumhuriyeti öven yazılar yazmışlardır.²⁴⁶

4.6. Hilafetin Kaldırılması Kanunu:

Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen inkılâplarla rejimin yerleşmesini önleyecek her türlü engel ortadan kaldırıldı. Bu konuda atılan en önemli adım 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunlarla oldu. Bunlardan birisi Halifeliği kaldıran

²⁴³ Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Kanunu*, İstanbul 1960, s.117-118.

²⁴⁴ Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara 1969, s.167.

²⁴⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2014, s.285.

²⁴⁶ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.216-217.

kanundur.²⁴⁷ 3 Mart 1924 tarihli ‘‘Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair’’ 431 sayılı Kanun, aynı gün çıkarılan 429 sayılı Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasına dair kanun ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunlarıyla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti’nin lâik hukukî alt yapısını kuran en önemli kanunlardır.²⁴⁸

Hilafet Arapça half sözcüğünden gelmekte, birinin ardından gelen, yerine geçen anlamına gelmektedir. Bunun dışında tarikatların örgütlenmesinde şeyhin belirli yetkiler taşıyan temsilcisine halife denilmiştir. Osmanlı Devletinde merkez örgütlerinde uzman düzeyine ulaşmış görevlilere de halife denilmiştir. Halife kelimesi Türkçede kalfa olmuştur. Arapça Halife, Peygamberin yerine kaim olmak üzere İslam camiasının en yüksek reisinin unvanıdır. Halife İslam dininin esaslarına göre hem baş imam, hem de devlet başkanıdır. İki iktidarı birden temsil etmektedir.²⁴⁹

Batıdaki düzenlemeye paralel olarak 3 Mart 1924 yılında lâiklik ilkesi, yeni bir yapılanmayı hedeflemiştir. Peygamber Efendimizin 8 Haziran 632 tarihinde vefatından sonra onun yerine kimin geçeceği sorun olmuştur. O ölümünden sonra yerine kimin geçeceği hakkında hiçbir öğütte veya vasiyette bulunmamıştır. Kur’anda Halife ve İmam tabirleri geçmekte ise de, bu ayetler cemiyetin düzenini sağlamak, anarşiyi önlemek ve adaletle hükmetmek gibi bir görev anlamına gelmekteydi.²⁵⁰

Peygamber Hazreti Muhammed'in ölümü ile ortaya çıkan halifelik, Kureyş Kabilesinden önce Hazreti Ebubekir'e daha sonra Hazreti Ömer, Hazreti Osman ve Hazreti Ali'ye geçmiştir. Daha sonra Emeviler'e ve Abbasiler'e geçen hilafet, 1258'de Moğol hükümdarı Kubilay'ın son halifeyi öldürmesiyle son bulur. Dünyanın birçok yerinde görülen halifelik, Yavuz Selim'in Mısır'ı almasıyla Osmanlı Hanedanı 'na geçer.

²⁴⁷ Şinasi Altundağ, "**Hilafet ve Hilafetin İlgası**", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Ankara, 1972, s.41.

²⁴⁸ Ergun Özbudun, "**Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet'in Laikleşmesindeki Önemi**", Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel), Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, Ankara 1995, s.21.

²⁴⁹ Oğuz Aytepe, "**Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları**" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 15.

²⁵⁰ Altundağ, "**Hilafet ve Hilafetin İlgası**", s.41.

Osmanlı Devleti parçalanırken II. Abdülhamit İslam birliğinin kurulmasında halifeliği çok önemli bir araç olarak kullanmıştır. Bütün çalışmalara karşın, siyasal gelişmeler ve ulusçuluk akımının Müslüman ülkelerde de başlaması, kurtarıcı olarak görülen halifelik sanını etkisiz kılmıştır. İngiliz şairi Wilfrid Scawen Blunt, "ruhani hilafet" kavramını gündeme getirmiş ve düşüncelerini Mekke Şerifi ve Mısır Hidivi'ne anlatmıştır. Mekke Şerifi Hüseyin, İngiltere'nin kışkırtmasıyla 1916'da Osmanlı Devleti'nin cihat ilanına rağmen ayaklanmıştır. Suriye'de hilafetin Osmanlılardan alınarak bir Arap Halifeliği kurulması amacıyla bir dernek kurulmuştur.²⁵¹

Blunt'ın görüşleri Jön Türkler'den Mizancı Murat ve Cemalettin Efgani tarafından geliştirilmiş ve bu İttihat ve Terakki üzerinde etkili olmuştur. İttihat ve Terakki yöneticileri kaybedilen topraklar üzerinde siyasi nüfuz kurmak amacıyla Cihat ilan etmiştir. Fakat bu çağrıya Türk Müslümanlarından başka uyan olmamıştı.²⁵²

Hilâfetin kaldırılmasına ilişkin kanun, hilafetle saltanatın ayrılmasına ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararların doğal ve mantıksal bir sonucu sayılabilir. Bilindiği gibi, TT.B.M.M., 1 Kasım tarihli tarihi kararıyla, hilâfet ve saltanatın ayrılmasına ve saltanatın kaldırılmasına karar vermiştir. Bu kararın birinci maddesine göre "Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakiladdeylemiştir." Kararın 2'inci maddesine göre de "hilâfet, hanedan-ı Ali Osman'a ait olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve âhlakenerşet ve eslah (en doğru ve en iyi) olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makam-ı hilafetin istinatgâhidir. Bu kararla aslında halifelik kurumu tüm anlamını yitiriyordu. Çünkü İslam hukukunda halifelik ruhani bir makam değil, bir cismanî otorite makamıdır. Halifenin İslam hukuku kurallarına bağlayıcı yorum getirme yetkisi yoktur. İslam hukukunun Kuran ve Hadis dışındaki kaynakları olan İcma-ı Ümmet ve Kıyas-ı Fukaha, bu yetkiyi halifeye değil, din bilginlerine vermişlerdir. Dolayısıyla cismani otoritesi kaldırıldıktan sonra hilafet bir tür Papalık gibi yaşamaya devam edebileceği düşüncesi, hem İslam hukuku hem Papalık hakkında yanlış bilgilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi Papalık, Vatikan sınırları

²⁵¹ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları", s.29.

²⁵² Bilal N. Şimşir, **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, İstanbul, Bilgi yay., 1999, s.109.

içinde egemen bir devlet ve bir uluslararası hukuk süjesidir. Böylece cismani otoriteye sahip olduğu gibi, din kurallarına bağlayıcı yorumlar getirme yetkisi itibariyle bağımsız ruhanî otoriteye de sahiptir. Öyleyse halifelik niçin saltanatın kaldırılmasıyla birlikte kaldırılmamıştır. Bunu Atatürk'ün "uygulamayı bir takım safhalara ayırmak ve vakalar ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak" tarzında özetlediği liderlik stratejisinin bir özelliği olarak görmek mümkündür.²⁵³

Saltanatla hilafetin ayrılacağı gün yapılan tartışmalarda Mustafa Kemal halifelik kurumunun nasıl ortaya çıktığı ve ne gibi değişiklikler geçirdiğini anlatmıştı.²⁵⁴ Saltanat kaldırılıp kimin halife olabileceği gündeme geldiğinde, aday olarak Padişah Vahidettin ve Veliht Abdülmecit üzerinde durulmuştu. Mustafa Kemal Vahidettin'i, Kazım Karabekir ise Abdülmecit'i önermişti.²⁵⁵ Ancak Vahidettin 17 Kasım 1922'de Malaya zırhlısı ile kaçıp İngilizlere sığınınca yeni bir halife seçimi kaçınılmaz olmuştu. Ankara Hükümeti'nin Diyanet İşleri Bakanı Mehmet Vehbi Efendi, Padişahlığı kaldırılmış olan Vahidettin'in yurt dışına kaçmış olmasından dolayı halifeliği de yitirdiğine, Halifelik Makamının boş kalmış olduğuna, yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine dair bir fetva çıkardı. 18 Kasım 1922'de B.M.M'de okunan önerge kabul edilmiş ve Vahidettin halifelikten düşürülmüştür.²⁵⁶ Malta'ya giden Vahidettin, Padişahlıktan ve Halifelikten umudunu kesmiş görünmüyordu. Fakat Hicaz Kralı Hüseyin'in daveti üzerine Hicaz'a giden Vahidettin umut kırıklığına uğradı. Hicaz'dan ayrılıp Mısır, Ürdün veya Kıbrıs gibi Müslümanların yaşadığı bir yere gitmek istedi. Ancak İngilizler buna izin vermediler. Sonunda İtalya'nın San Remo şehrinde oturmasına müsaade edildi. Vahidettin üç yıl sonra San Remo' da ölecek ve Şam'a gömülecektir.²⁵⁷

²⁵³ Özbudun, "Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet'in Laikleşmesindeki Önemi", s.21.

²⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919 - 1938), C.I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, s.269-280.

²⁵⁵ Atatürk, **Nutuk**, s.297- 309; Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Ankara 1990, s.40-70.

²⁵⁶ Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, s.85 vd.; Atatürk, **Nutuk**, s.303.

²⁵⁷ AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları" s. 15 vd.

Mustafa Kemal Paşa'nın, T.B.M.M.'nin dağılarak yeni seçimlere gidilmesi konusunda kamuoyu yoklamasında bulunmak üzere Batı Anadolu gezisine²⁵⁸ çıktığı günün ertesi, 15 Ocak 1923'te Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü Efendi "Hilafet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı bir risâle yayımlatarak meclise dağıtılmasını sağladı. Hoca Şükrü'nün risâlesine karşı önlem olarak "Hilafet ve Hâkimiyet-i Milliye" adlı risâle yazıldı. Bu kitap İslâm dini esaslarını açıklayıcı nitelikte olup, hilafet makamının hukuki statüsünü ortaya koymaktaydı. Adı geçen risâle otuz makaleyi kapsamaktaydı. Bu makalelerden bazıları Ziya Gökalp, Falih Rıfkı, Celal Nuri, Ahmet Emin, Hoca Rasih Efendi, Ağaoğlu Ahmet ve Yunus Nadi Bey'e aittir. Saltanatın kaldırılarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması üzerine Türkiye'de bir hilafet meselesinin ortaya çıkmasıyla meydana gelen yönetim boşluğunun halifenin devlet başkanı olmasıyla çözümlenebileceği kanaatinde olanlar, cumhuriyetin ilan edilerek, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine halifeliğin kaldırılacağı konusunda endişeye düşmüşlerdi. Hüseyin Cahit, Osmanlı Hanedanı'nın haklarına saldırıldığını iddia ediyor, halifenin istifası söylentilerine değinerek; "Arka arakaya verilmiş kararlar karşısındayız" diyor ve "*Büyük Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, dışından verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek gerçekten acı oluyor*" sözleri ile meclisin dışında saydığı Mustafa Kemal aleyhine, meclisi kışkırtmaya çalışıyordu.²⁵⁹

Milli Mücadele sonrasında üniter milli bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olan grupların desteklediği Halife, aynı zamanda bazı dış gruplar tarafından da ilgi topluyordu. Gerek Halife Abdülmecit'in kendisini ön plana çıkartan davranışları ve devletin iki başlı gibi gözükmesi, gerekse Hindistan'daki İsmailiye tarikatının liderleri olan Ağa Han ile Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya yolladıkları mektupta halifeye olan bağlılıklarının ifade edilmesi, Türkiye'nin iç işlerine müdahale olarak görüldüğünden tepki topladı. Bütün bu gelişmeler halifeliğin kaldırılmasına zemin hazırladı.

Gün geçmiyordu ki halifelikle ilgili bir haber yayınlanmasın, halifenin Cuma namazını kıldıracağı camiler duyurulmasın. Gün geçmiyordu ki açıkça isminden söz edilmeden de olsa başta Atatürk olmak üzere,, aydınların büyük bir çoğunluğu

²⁵⁸ Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi için bkz.: Selami Kılıç, "**Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri**", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:8, Erzurum 1997, s.187-201.

²⁵⁹Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, s.63-64.

suçlanmasın, dini yönetime övgüde bulunulmasın. Vatan, Tanın, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da yayınlanmakta olan Toksöz gazeteleri bu konuda sanki kampanya açmışlardı.²⁶⁰

Urfa mebusu Saffet Efendi ve 53 arkadaşının kanun gerekçesi “hilafetin mevcudiyetinin iç ve dış siyasette iki başlılık yarattığı, İstiklâl ve milli hayatta ortak kabul etmeyen Türkiye'nin şeklen veya dolaylı yoldan bile olsa ikiliğe tahammülünün olmadığı şeklinde idi. Hanedanın hilafet örtüsü altında Türkiye için daha tehlikeli olacağı dile getirilmekteydi. Kanun maddeleri ise beklentilerin ikisini birden karşılar nitelikteydi. Halife görevden alınıyor, hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet kavramında zaten var olduğundan makamı kaldırılıyordu. Halife ve Osmanlı hanedanının erkek ve kadın bütün üyeler ile ailenin damatlarının Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde oturmak hakları kaldırılıyordu. Gidecek olanların geride bıraktıkları malvarlıkları için gereken düzenlemeleri içeren kanun öncekilerin aksine Meclis'te tartışmalara sebep olmuştur.²⁶¹

Sayıları fazla olmasa da hilafetin kaldırılmasının büyük bir hata olacağı bazı milletvekilleri tarafından Meclis kürsüsünden seslendirilmiştir. “Tarihin bu azametini milletinde görmek istediğini” belirten Gümüşhane bağımsız milletvekili Zeki Bey, bu kanunla “*milletin ananelerini ani surette sarsmak ve yıkmak*” istendiğini, memleketin iktisadi, siyasi, dâhili, zirai meseleleri varken hilafetle uğraşmanın zamanı olmadığını, bu müthiş kuvvetin düşmanların yahut diğer hükümetlerin kucağına atılmamasını istemiştir. Saltanatın kaldırıldığı kanunda hilafetle ilgili hükmün değişip değişmediğini sorarak böylesi köklü bir değişiklik için seçim yapıp halkın fikrinin sorulması lazım geleceğini iddia eden Zeki Bey, Halk Fırkası milletvekillerinin itirazlarıyla kesilen konuşmasında “*her gün yeni bir arz talep karşısında bırakılmalarının*” gayesini sormuştur. Kendisinin saltanata değil şahıslara düşman olduğunu, bu gün de Cumhuriyet devam ettiği halde saltanata doğru gidildiğini ifade etmiştir. Bu konuşmalardan sonra maddeler üzerinde tartışmalara geçilmiştir.

İlk sözü alan Kastamonu milletvekili Halid Bey, hilafet makamının elinde herhangi bir kuvvet olmadığı için meseleyi siyasi açıdan değerlendirdiğini, kurtuluş savaşında halka vatanla birlikte halifenin de kurtarılacağı telkini yapıldığını,

²⁶⁰Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1987, s.141.

²⁶¹Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.21-69.

belirtmiştir. Tartışmalar sürecinin en açıklayıcı ve ikna edici konuşması Adliye vekili Seyyid Bey'den gelmiştir. Halifeliğin kaldırılmasını İslam tarihinde hatta sosyal olaylar arasında büyük bir inkılâp olarak tanımlayan Seyyid Bey, yapılan işin bilerek gerçekleştirilmesinin, kalplerde şüphe kalmamasının esas olduğunu belirtmiştir. Hilafetin dini olmaktan çok dünyevi ve siyasi bir mesele olduğunu, dolayısıyla dinin temel kaynağı Kuran'da hilafet ile ilgili ayet olmadığını belirtmiştir. Görüşmelerin kâfi olduğuna dair önergelerden sonra geçilen oylamada hilafetin kaldırılması oybirliği ile kabul edilmiştir. Hanedana mensup kadınların yurt dışına gönderilmemesi, sadece erkeklerin kanuna tabi tutulması teklif edilmiş ise de değişiklik önergeleri reddedilerek tasarı olduğu gibi kanunlaşmıştır.²⁶²

Nitekim Atatürk, Nutuk'ta bazı önemli inkılâpların 1923 tarihli Halk Fırkası Programı'na niçin konulmamış olduğunu şöyle açıklamaktadır: *“Bununla birlikte, programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası, Şer’iye Vekâleti’nin lağvı, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi... Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel, cahil ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu meselelerin, uygun zaman gelince çözüleceğinden ve milletin sonunda memnun olacağından kesinlikle emin idim.”*

Nitekim hilafet kaldırılırken bile, 341 sayılı Kanun'un birinci maddesinde *“Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumundan esasen mündemiç bulunduğundan Hilafet makamı mülgadır”* denilmiş ve 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa da ikinci maddesinde *“Türkiye Devleti’nin dini din-i İslâmdır”* ibaresine yer vermiştir. Anayasadan bu ve onunla ilişkili diğer bazı hükümlerin çıkarılması için 1928 yılını beklemek gerekmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının önemli bir politik nedeni de bu kurumun uzun vadede cumhuriyeti tehdit edecek bir nitelik taşımasıdır. Cumhuriyet'in ilanından memnun olmayan muhafazakârlar halifelğe potansiyel bir devlet başkanlığı makamı olarak bakıyorlardı. Bu konuda, Cumhuriyet'in ilanından önce Atatürk'ten *“devlet başkanlığı”* makamını güçlendirmesini ısrarla isterken, muhakkak ki, halifeliği kasetmiştir. Halifeliğin kaldırılması, şartlar elverişli olduğu takdirde, Türkiye'yi yeniden bir meşruti monarşiye dönüştürme planlarının boşa çıkarılması açısından da önem taşımaktadır.²⁶³

²⁶²Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.38-41.

²⁶³Özbudun, *“Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet'in Laikleşmesindeki Önemi”*, s.22.

Aynı gün çıkarılan 429 sayılı Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasına dair kanun ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunlarıyla yasanın uygulanışı pekiştirildi.

Şer'i mahkemelerin lağvedilmesi üzerine, Vasıf Bey Mekteb-i Kuzat'ı kapattı. 1924 Nisan başlarında, Adana ve Konya İmam Hatip Okulları öğrencileri lise ve öğretmen okullarına girmek isteyince, Bakan bu öğrencilerin liselere alınmaları için emir verdi. Medrese-i Süleymaniye yerine de Darülfünûn'a bağlı bir ilahiyat fakültesi kuruldu. 1934'de sadece 20 öğrencisi kalan bu fakülte Üniversite Reformu esnasında kapatıldı ve yerine İslam incelemeleri Enstitüsü kuruldu. İmam Hatip Okulları ise 1928'de Lâiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesi ile devletten aldıkları mali desteği kaybettiler. 1930-31 yıllarında bunların hepsi kapandı. Özetle Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde Türkiye'de devlet tarafından desteklenen hiçbir dini eğitim kurumu kalmadı. 1924 Ocak ortalarında, yabancı okullara bir genelge ile bir de öğretim programı gönderildi. Bazı okullarda dini ibadet ve ayinlere fazlaca yer verildiği öğrencilerin bunlara katılmaya zorlandıkları, okullara dini resimler ve alametler asıldığı, okullardaki din yayılcılığının hoş karşılanamayacağı belirtiliyordu. Öğretim açısından da bu okullarda kültür derslerinin Türkçe verilmesi, müdür yardımcılardan birinin Türk olması, Türkçe'den kalanların sınıfta kalmış sayılması, ders kitaplarında Türkler aleyhine yazılar bulunmaması, Türk topraklarının hiçbir memleketin parçası olarak gösterilmemesi, hiçbir devletin propagandasının yapılmaması şart koşuldu. Aslında Türkiye yabancı okullara karşı değildi. Onları Batı ile kendi arasında bir köprü olarak değerlendiriyordu. Ancak bunlara kendi okullarımızın bile elde edemediği ayrıcalıkları vermeyi reddediyor ve bu okulların Türk eğitim kurumları için konulmuş olan kanun ve yönetmeliklere tabi olmasını gerekli görüyordu.²⁶⁴

4.6.1. Birleşik Dünya Devleti ile İslam Birliği Sorunu:

Atatürk'ün dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirme, uluslar arası işbirliği, bölgesel anlaşmalar ve bir Dünya Federasyonu konularında etkilendiği çağdaş yazarlardan biri Herbert George Wells (1866-1946)'tir. Doğa bilimleri öğrenimi görmüş olan bu İngiliz yazarı, günümüz toplumlarının sorunlarını sergileyen ve gelecekte toplumlara egemen olması gereken ilkeleri belirtmeye çalışan

²⁶⁴ Abdurrahman Çaycı, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Atatürk İnkılâpları İçindeki Yeri ve Önemi", Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel), Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, Ankara 1995, s.30.

bir kişi olarak tanınmıştı. Özellikle The Outline of History adlı yapıtında belirttiği toplumsal görüşler geniş yankılar uyandırmıştı. Atatürk'ün söz konusu yapıtı "*Esquisse de l'histoire Universelle*" adıyla 1925'te Fransızcaya yapılmış olan çevirisinden okuduğunu, özel kitaplığındaki nüshaya koyduğu işaretlerden anlıyoruz.²⁶⁵ H. G. Wells dünya tarihini, kavimlerin, ulusların ya da devletlerin tarihi olarak değil, insanların ve insanlığın tarihi olarak görüyordu. Binlerce yıllık geçmişi, insan ve insanlık açısından değerlendirdiği gibi, kitabının sonunda da insanlığın Birinci Dünya Savaşı gibi yıkımlardan kurtulabilmesi için, uluslararası işbirliği ve dayanışmanın artırılması, bir "*Federal Dünya Devleti*"nin kurulması gibi önlemler üzerinde duruyordu.²⁶⁶

Atatürk, dünyanın sürekli bir barışa kavuşabilmesi için "*tek bir yasa*"ya ve "*tek bir adalet*"e dayalı "*Birleşik Dünya Devleti*" kurulması yolundaki öneriyi "tatlı bir düş" olarak nitelemiştir. Böyle olmakla birlikte Atatürk, Wells'in düşlediği Birleşik Dünya Devleti ile İslam Birliği ve Halifeliğin güçlendirilmesi önerileri arasında bir koşutluk, bir benzerlik kurma yoluna gitmiştir. Birleşik Dünya Devleti kuruluncaya değin, devletlerarasında bölgesel birlikler kurmanın yararlı olacağı görüşü, Atatürk'ün barışa dayalı dış siyasinin ana ilkelerinden birini oluşturmuştur. Atatürk, çoğu görüşlerini paylaştığı Wells'in Türk kamuoyunca da tanınması için kitabın ivedilikle Türkçeye çevrilmesini istemiş ve eser Milli Eğitim Bakanlığınca Cihan Tarihinin Umumi Hatları adıyla 1927-1928'de bastırılmıştır. Mustafa Kemal, 1927 Ekiminde Cumhuriyet Halk Partisi Kongresinde okuduğu Söylev'inin sonlarında, Saltanat ve Hilafet sorunundan, Abdülmecit'in Halifeliğinden söz ederken, Wells'in Birleşik Dünya Devleti önerisini anımsatıyor ve bununla o dönemdeki Birleşik Müslüman Devletler istemi arasında bir karşılaştırma yapıyordu.²⁶⁷

"Wells, 'Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların üstünde bir kuvvet yaratılmazsa dünya yok olacaktır' diyor ve şu düşünceleri ileri sürüyor: 'Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu kıldığı Birleşik Dünya Devletinden başka bir şey olamaz. Kuşku yoktur ki insanlar kendi yarattıkları

²⁶⁵ "Edouard Guyot tarafından yapılan bu çeviri dışında Atatürk'ün özel kitaplığında yapıtın İngilizce aslından da "2" nüsha bulunmaktadır." Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler*, s.38.

²⁶⁶Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, s.38.

²⁶⁷Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, s.37 vd.

şeylerin altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmek zorunda kalacaklardır' diyor... Wells'in düşüncelerini burada anmak isterim: Avrupa ve Asya'nın ortak gereksemeleri ve uğradıkları yıkımlar, belki dünyanın bu iki parçasındaki ulusların bir ölçüde birleşmesine yarayacaktır. Olabilir ki, dünya bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır. Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünce olgunlaşması, Hristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma getirilmiş katkısız ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların, şimdiye değin, kavgalar pislikler, kaba istek ve eğilimler arasında bir bataklıkta yaşadıklarını kabul ederek, bütün gövdeleri ve usları ağulayan kötülük etmenlerini ortadan kaldırmaya karar vermesi gibi koşulların gerçekleştirilmesini gerektiren Birleşik Dünya Devleti kurma düşünün, tatlı bir düş olduğunu yadsıyacak değiliz... Türkiye'ye tebelleş olmamaları koşuluyla Halifecilerin ve Müslüman Birliği kurmak isteyenlerin gönüllerini hoş etmek için bizde de az çok buna yakın bir kuram ortaya atılmıştı. ²⁶⁸

4.7. Yeni Bir Anayasa Hakkında Öğreti ve Doktrin Tartışmaları:

1908-1922 döneminin Anayasa Hukuk öğretimini "Aktarış Dönemi" ve Fransız hukukçuları Adhemar Esmein ve Leon Duguit'in etkilerine referansla "Esmein ve Duguit Çağı" olarak adlandırabiliriz. Arka planda Emile Durkheim, Maurice Hauriou, Felix Moreau ve Georg Jellinek gibi hukukçuların etkisi de hesaba katılmalıdır. Esmein'in (1848-1913) Elements de Droit Constitutionnel kitabı ilk olarak 1896'da çıkmıştır. Konuları, devlet, devlet şekilleri, temsili sistem, parlamentarizm, tabii hukuk, milli egemenlik, kuvvetler ayrılığı, haklar ve yasama-yürütme ilişkileri ile 1875 Fransız Anayasasıdır. Bu temalara Anayasa Hukuku hocası Ahmet Ağaoğlu ve Medeni Hukuk hocalarından Veli Saltık'ın yaklaşımlarında da rastlanılabilir. Kurtuluş Savaşı hemen başlarında Veli Saltık, "Ben Kabe'ye gidiyorum," diyerek Ankara'ya geçmiş ve mücadeleye katılmıştır. ²⁶⁹

²⁶⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.521 vd. ("Atatürk'ün İslam Birliği kuramcıları diye adlandırdığı o dönem Türk aydınları arasında akla ilk gelen Celal Nuri olmaktadır O'nun 1328 (1912)'de İstanbul'da basılan "İttihad-ı İslam, İslamın Mazisi, Hali İstikbali" adlı eserinden Mustafa Kemal'in kitaplığında, biri yazarın imzalı armağanı olmak üzere 2 nüsha bulunmaktadır.") Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, s.37 -43.

²⁶⁹ Boğaç Erozan, **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**, İstanbul 2012, s.50-51.

Esmein düşüncesinde “*Tabii Haklar Doktrini*” ve “*Milli Egemenlik İlkesi*” hâkimdir. Devletin gücünün sınırı, bireylerin hakları ve bireysel özgürlüğün korunmasıdır. Esmein devleti bir sosyolojik hukuk kaidesi ile sınırlamaz.

Atatürk de, Esmein’in *Elements* kitabının 1921 tarihli 7. baskısını okumuş ve değişik bölümlerinin altını çizmiştir.²⁷⁰ Esmein, Leon Duguit’ye (1859-1928) göre çok liberal kalır. Devleti, milletin hukuki şahsiyete bürünmesi olarak tanımlayıp milli egemenlik kavramını savunan Esmein’in etkisini azalarak da olsa II. Meşrutiyet sonlarından Türkiye Cumhuriyeti’ne devam etmiştir.²⁷¹

Türkiye’de Esmein’in yarattığı heyecan daha hızlı sönümleşmişken, Duguit etkisinin, 1930’ların sonlarına kadar sürdüğünü tespit edebiliyoruz. Duguit, kısmen Durkheim sosyolojisine dayanır. Meşhur eseri “*Traite de Droit Constitutionnel*”de “*Realist/Objektivist*” hukuk yaklaşımı ile anayasa hukukuna yaklaşır. Devleti, idare edilenlerle edenler arasındaki farklılaşma olarak tanımlar. Devlet, idare edenlerin gücüne ve kuvvetine dayanır. Bu düşünce Alman tarihçi Treitschke’nin “Devlet kuvvettir” anlayışını yansıtır. Esmein’den farklı olarak tabii haklar ve egemenlik gibi kavramları metafizik bulur. Devletin de idare edilenleri gibi sınırlandırılabilceğini savunan Esmein, bunu hukukun üstünlüğüne değil; solidarist bir anlayış olan sosyal bağlılık şartına dayandırır. Egemenlik, milli egemenlik ilkelerini ve tabii hak doktrinini reddeder. Bu konuda Esmein ile zıt görüştedir. Kamu hizmeti kavramı, Duguit’e göre egemenlik kavramının yerine geçer. Duguit, Cumhuriyetçi bir yaklaşımla ancak toplum içerisindeki insanın hak sahibi olabileceğini söyler.

1920’li yılların başlarında, Meclis’te birçok küçük grubun varlığıyla birlikte, esas olarak iki ana grup bulunuyordu. Bunlardan ilki, Mustafa Kemal Paşa’nın kurduğunu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ya da Birinci Grup, diğeri de İkinci Grup olarak bilinen İkinci Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Grubuydu. Birinci grubun 10-11 Mayıs 1921’de seçtiği 12 kişilik bir İdare Heyeti mevcuttu. Bu grupların, her ne kadar bir parti disiplini içinde çalışması istense de, bugün anladığımız şekilde disiplinli bir yapıda, ortak hareket edip, ortak karar alan bir yapıya sahip değillerdi. Halkın egemenlik haklarına ve meclis hâkimiyetine adeta kutsal bir anlam vererek sahip çıkan milletvekilleri, bu anlayışa uygun olarak,

²⁷⁰ Recep Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt 21, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.243-256.

²⁷¹ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.52.

Meclis'te yapılan tartışmalar ve alınan kararlarda dâhil oldukları gruplardan bağımsız olarak görüşlerini ileri sürebilmişleridir.

Ankara Hukuk Mektebinin açılması için en fazla uğraşanların başında gelen dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, daha bu makama gelemeden önce 1921 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, “*tefrik-i kuva*” yani güçler ayrılığı prensibini ağır bir şekilde eleştirirken, Duguit'ye dayanır. Hukuk ulemasından Duguit diyor ki: “*Tefrik-i kuva tatbikatta Hristiyanlığın teslisi gibi hayal kabilindedir. Teslis nasıl bir hayal-i muhal ise kanun sahasında ve tatbikat sahasında da tefrik-i kuva öyle hayal-i muhal oldu*” Bozkurt bu görüşünü 21 Şubat 1924 tarihinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinin başlamasından kısa süre önce Vatan gazetesinde yazdığı bir yazıda da tekrarlayacaktır.²⁷²

“...Uğurlu ihtilâlümüzün pek şerefli bir sayfasını gelecek böyle okuyacaktır. Bu bir hakikat, ilme ve mantığa dayanan bir hakikattir. Fakat son günlerde İstanbul gazetelerinde, köşede bucakta, şurada burada Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun pek yüksek bir prensibi olan kuvvetler birliği teorisine yöneltilen istinatları okuyor, görüyor, işitiyorum. Bütün bu itirazlar, dedikodular etrafında hayli incelemeler yaptım, düşündüm. Bir neticeye esaslı bir fikre rastlayamadım. Yeni devlet esaslarımızın an şaşaalı ve pek esaslı bir hareket noktasını teşkil eden kuvvetler birliği teorisine karşı ileri sürülen bu itirazların manasını da dar ve zayıf bulmakla beraber, bu hususta ileri sürülen fikirleri, zihniyetleri aydınlatmak maksadıyla, büyük ihtilâlümüz etrafında kısa bir müdafaa tezi yapmayı lüzumlu ve faydalı görüyorum. Türkiye tarihini, Türkiye ihtilâllerinin manasını, memleketin siyasi ihtiyaçlarını, hukuk tarihini anlamak için, kuvvetler birliği, kavranılması zor bir mesele değildir. Fakat bunu kavrayabilmek ve hazmedebilmek için, göreneklerden, herhangi bir maksadın yayıcısı olan fikirlerden sıyrılmak, yalnız Türkiye İnkılâbı'nı, hukukiyatı, dünya hukuk tarihini düşünmek elzemdir. Bugün cihan devletlerinin anayasalarınca kabul edilmiş belli başlı üç sistem görülüyor:

- 1- Kuvvetler ayrılığı,
- 2- Parlamentarizm
- 3- Kuvvetler birliği

Birincisi Kuzey ve Güney Amerika hükümetlerinde, ikincisi bilhassa İngiltere'de, Avrupa'da ve meşrutiyet esaslarını kabul eden Asya devletlerinde tatbik

²⁷²Erozan, Ahmet Ağaoglu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), s.338.

olunur. Düne kadar asrımız hukukiyatının en yüksek gaye olarak kabul ettiği üçüncü esas bugün bizde kabul edilmiş ve üç seneden bir de başarıyla tatbik edilmiş bulunuyor. Kuvvetler birliği karşıtları bize bundan daha iyi bir sistem gösteremiyorlar.

“Parlamentarizmin mahiyeti en klasik ifadesiyle: Millet meclisine karşı mesul yürütme heyetidir. Heyetin üyeleri sistemin geliştiği mahallerde Meclis üyelerinden çoğunluk fırkasına mensup zevattır. Başvekil, tacidar veya reiscumhur tarafından firkanın rızasıyla gösterilir. Esmein’in veciz kavrayışıyla denebilir ki; parlamentarizm vekillerin mesuliyeti teorisinin azami bir surette tatbiki prensibidir. Parlamentarizmden kuvvetler ayrılığı anlamak pek eğri görüşlü bir tahlildir. Kuvvetler ayrılığındaki farazi üç yüksek kudretin bu sistemde manası, Duguit’in dediği gibi, alelade bir işbölümüdür. Malumdur ki; yürütme, yasama, yargı, idare vesaire gibi işlerin – fakat kuvvetlerin değil – bir zümre, bir heyet tarafından başarılması mümkün olamaz. Dolayısıyla bunlar, bu devlet işleri, millet huzurunda derece derece mesul heyetler tarafından yürütülür. Milletler ise kontrol haklarını temsilcileri olan meclisleriyle kullanırlar. Görülüyor ki; parlamentarizmde kuvvetler ayrılığı değil, işbölümü esastır.”

Güçler Ayrılığı (Tefrik-i Kuva) prensibini savunanlar ise Montesquieu’nun uyarısına dikkat çekerler “Kuvvete haiz olan her adam onu suiistimal etmeye mütemayildir. Kuvvetten suiistimal olunmamasını temin edebilmek için yegâne çare o kuvvete karşı diğer kuvveti koymaktır”. Doktrin ve öğretisi ile ilgili yapılan tartışmalardan sonra, dönemin olağanüstü şartları yumuşamış olmasına rağmen; planlanan devrim lehine 1924 Anayasası ile kuvvetler birliği kabul edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1924 ANAYASASI DÖNEMİ

1. 1924 Anayasası Hazırlık Çalışmaları:

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduktan ancak dokuz ay kadar sonra, 20 Ocak 1921’de, Anayasasını yapabildi. Bu Meclis kurulduktan sonra, anayasal nitelikli çok önemli metinler çıkarmışsa da çeşitli sebepler, asıl anayasanın yapılmasını geciktirmiştir. Bu sebeplerin özeti, Meclis’in daha geçici mi kalıcı mı olduğuna karar verememesidir. Sonunda, tereddütler bir ölçüde azalınca, 1921 Anayasası hazırlanmıştır. Büyük oranda daha önce çıkartılan anayasal metinlere dayanan bu belge, “olağanüstü yetkilere sahip” bir Meclis’in kurucu bir güç olduğunu da göstermiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunu çok açık bir biçimde belirtiyordu: “...Meclis-i âliniz aynı zamanda bir meclis-i müessesan salâhiyetini haizdir; mevcut Kanun-ı Esasî’yi kaldırır, yerine yenisini koyabilir... Meclis-i âlinizin aynı zamanda bir meclis-i müessesan mahiyetinde olduğunu...”, “...işte birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu Anayasa’yı yaparken, kurucu güç olarak kabul edilmiştir. Hele, ulus egemenliği ile büyük bir çelişki içinde olan saltanat kaldırılınca, bu Meclis’in “kuruculuğu”, hiçbir tartışma bırakmaz bir duruma gelmiştir.” Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası’nı 29.10.1923’te esaslı olarak değiştirmiş ve cumhuriyeti kurmuştur. Ancak bu Meclis, 1 Nisan 1923’te yeniden seçim kararı almıştı. Seçimlerden sonra ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşmuş ve 11 Ağustosta çalışmalarına başlamıştır. 1924 Anayasası’nı yapan bu Meclis’tir.¹

İkinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, Nisan 1924 tarihinde tartışılmaya başlandı ve 20 Nisan 1924’de kabul edildi. 23 madde ve bir tek madde’den (madde-i münferide) oluşan 20.1.1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bir anayasada bulunması gerekli tüm hususları düzenleyen bir anayasa değildi. Üstelik, 1924 Anayasası’nın kabulüne kadar geçen dönemde, 1876 Kanun-ı Esasi’nin 1924 Anayasası’na ve onun değişikliklerine aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğu, yani ülkede aynı anda iki anayasanın

¹ Ahmet Mumcu, **1924 Anayasası**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-05/1924-anayasasi>.

mevcut olduğu gibi, muhtemelen dünyada başka bir örneği olmayan garip bir durum hüküm sürmüştü. Cumhuriyeti ilan eden ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair 29.10.1923 tarihli ve 364 sayılı Kanun da, tümüyle yeni bir anayasaya olan ihtiyaç, şüphesiz ortadan kalkmamıştı.²

1924 Anayasası ne kimilerinin ileri sürdüğü gibi birkaç kişi tarafından ne de sanıldığı gibi Meclis'te Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından yapılmıştır. Detaylara ilişkin elimizde anılar ve bazı gazete haberleri dışında fazla veri olmamakla beraber, 1924 Anayasası'nı bizzat ve tamamen Meclis'teki Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı şeklindeki değerlendirme yetersizdir. Bu Anayasa, Meclis dışında Ankara'da İstasyon binasında³ yer yer dar katılımlı, yer yer geniş katılımlı toplantılar yapan bir grup uzman ve aydın ile Meclis'te Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından üzerinde çalışılan ve görüşmelerde de değişikliğe uğrayan bir metindir. Ağaoğlu⁴, Gökalp ve Yunus Nadi'nin hazırladıkları, Ekim 1923 başlarında basında haber olan 150 maddelik taslak proje, Atatürk tarafından fazla uzun ve “mufassal” bulunmuştu. Böyle uzun ve ayrıntılı bir metnin cumhuriyetin ilanını zorlaştırabileceği düşüncesiyle, Atatürk 1923'te beş maddelik 1921 Anayasası değişikliğine gitmiştir. (Tanin, 9 Teşrinievvel/Ekim 1339/1923). Yine Tanin'in haberine göre “Teşkilat-ı Esasiye tadilatını tespit eden encümen İstasyon binasında Gazi Paşa'nın huzuriyle müzakeresine devam etmiş... devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna ait bir fıkra ilave edilecek”tir. (Tanin, 15 Teşrinievvel/Ekim 1339/1923). Atatürk çalışmaların ortalarına doğru 1921 Anayasası'nı yürürlükten kaldırmaksızın kısmen küçük çapta

² Ergun Özbudun, **1924 Anayasası**, İstanbul 2012, s.1.

³ “Ankara İstasyon'da Hususi Kalem Binası'nın üst katındaki salonda toplanan ve zaman zaman Atatürk'ün başkanlık ettiği bu gruba İstasyon Grubu adını vereceğim.” Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 2010, s.180. “İstasyon Grubu meclisin açılmasından sonra genişlemiştir. Samet Ağaoğlu'nun birinci Meclis'ten beri görev yapmakta olan Refik Koraltan'a dayanarak aktardığına göre, İstasyon'da Anayasa çalışmalarını sürdüren grup, genişleyerek kırk kişiye kadar çıkmıştır. Bu kırk kişiden Ahmet Ağaoğlu dâhil olmak üzere yedi tanesi “tefrik-i kuva” yani güçler ayrılığı taraftarı iken, Atatürk dâhil ezici çoğunluğun “tevhid-i kuva” yani güçler birliği yanlısı olduğu yine aynı kaynakta zikredilmektedir.” Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay Haz. Cemil Koçak, İstanbul 1993,s.280 vd.)

⁴ “Kars milletvekili olan Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan'da Karabağ, Şuşa'da doğmuştur. Paris Sorbonne Hukuk Fakültesi ve College De France mektebinde eğitim gördü. Ruslar tarafından takibe alındığı bir dönemde, 1909 yılında eşi ve dört çocuğu ile birlikte İstanbul'a göç etmiştir. Agayef soyadı Ağaoğlu şeklinde değişmiştir. Paris Barış Konferansı'na gitmek üzereyken İngilizler tarafından tutuklanmış, önce Bekirağa Bölüğü'nde hapis edilmiş sonradan sırayla Limni ve Malta'ya sürgün edilmiştir Meşhur eseri “Üç Medeniyet”i sürgünde yazmıştır. 1923 yılında Kars milletvekili seçilmiştir. Ankara Hukuk Fakültesi'nin açıldığı 1925 yılından itibaren 1924 Anayasası dersi konusunda Hukuk-ı Esasiye Profesörlüğü yapmıştır. Liberal ve Türkçü siyasetçi 1939 yılında vefat etmiştir.” Erozan, **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**, s.29 vd.

ama içerik olarak ciddi bir değişikliği gündeme getirerek cumhuriyeti ilan ettirmiştir.⁵

1924 Anayasası, İkinci dönem T.B.M.M. tarafından kabul edilmiştir. İkinci dönem T.B.M.M. Anayasa yapmakla yetkilendirilmiş bir özel meclis, bir kurucu meclis değildi. Bir çeşit Anayasa Komisyonu olan Kanun-ı Esasi Encümeni, anayasa tasarısını hazırlamak konusunda bir öneri olmadan kendiliğinden hazırladığı tasarımı Meclis'e sunmuştur. İkinci Dönem T.B.M.M. üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın tasvibiyle Meclis'te temsil yetkisine kavuşmuş olmalarına rağmen; Anayasa üzerindeki Meclis görüşmeleri serbest ve demokratik bir tartışma ortamı içerisinde yapılmıştır. Kanun-u Esasi Encümeni'nin hazırladığı tasarı metninde Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler tanıyan birçok öneri, milletvekillerinin çoğunluğunca reddedilmiştir. Encümen'in reddedilen önerileri arasında, Cumhurbaşkanlarına Meclis'i fesih yetkisinin ve Başkumandanlık unvanının verilmesi; Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin yenilenebilir bir yedi yıllık süre olması; Cumhurbaşkanı'na geciktirici veto yetkisi verilmesi gibi hususlar vardır.

Kanun-ı Esasi Encümeni, Muğla milletvekili Yunus Nadi Bey'in başkanlığında, mazbata muharrirliğini Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey'in, kâtipliğini de Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey'in yaptığı, toplam 12 milletvekilinden oluşmuştur. 108 madde ve bir geçici maddeden oluşan bu teklif, 9 Mart tarihinde Genel Kurul'a sunulmuştur.⁶

1924 Anayasası çoğulcu bir katılımıla hazırlanmamıştır. Ancak demokratik bir ruhla ve çok partili bir rejimin ekseninde hazırlanmıştır. Hazırlık çalışmalarında üç ayrı metinden oluşan 1875 Fransa (Üçüncü Cumhuriyet) Anayasası⁷ ve 1921 Lehistan Anayasası incelenmiştir. 1789 Fransız İhtilâli ilkelerinin etkisini taşıyan liberal ve bireyci bir felsefe ile hazırlanan 1924 Anayasası doğal (tabii) hukuk anlayışı ile harmanlanmıştır.

Genel kurul görüşmelerinde Anayasanın bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanması konusu da görüşülmüş ancak kabul edilmemiştir. Teknik anlamda kurucu bir meclis tarafından hazırlanmadığı ifade edilen 1924 Anayasası, uygulamada ise kurucu bir meclis tarafından kabul edilmiştir. 1921 Anayasası'nda kayıtlanan usule dair bir çerçeve olmamasından dolayı izlenen usulde herhangi bir

⁵ Erozan, **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**, s.29-30.

⁶ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.3.

⁷ 24 Şubat 1875, 25 Şubat 1875 ve 16 Temmuz 1875 tarihli üç ayrı metinde toplanmıştır.

hata veya sakatlık olduğu da kabul edilemez. İzlenen yol ancak teknik bir ustalık olarak nitelendirilebilir.

1921 Anayasası adi yasalar gibi görüşülüp kabul edilmiş, ileriki anayasa değişiklikleri için de özel kurallar koymamıştı; yumuşak bir anayasa idi. 1924 Anayasası'nın görüşülmeye başlandığında da kabul edilen bir tek usul kuralı olmuştur. Meclis, anayasanın kabulü için toplantı yetersayısı olan salt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesini gerekli ve yeterli saymıştır. Üye tamsayısının üçte ikisinin oyuyla kabul yolundaki öneri⁸ ise, bu oranı tutturmanın çok güç olacağı gerekçesi başta olmak üzere, iltifat göremeyerek reddedilmiştir. Salt çoğunluğun üçte ikisi şeklindeki özel nisap şartı her madde için ayrı ayrı uygulanmış, sadece anayasanın tümünün bu nisapla kabulü olarak anlaşılmamıştır.⁹

İkinci Dönem T.B.M.M., konunun önemi nedeniyle, yeni anayasanın kabulünde özel bir nisap (yetersayı) kuralı kabul etmek suretiyle, kendi iradesini bir ölçüde sınırlandırmıştır. Meclis'in 11.3.1924 tarihli ve 83 sayılı kararına göre, 9.3.1340 tarihli yedinci içtimada, Teşkilâtı Esasiye Kanununun esnayı müzakeresinde usul ve şekl-i müzakere hakkında Kastamonu mebusu Hasan Fehmi Efendi tarafından vâki olan teklif üzerine, kanunun ekseriyet-i mutlakının sülûsan ekseriyetiyle (salt çoğunluğun üçte iki çoğunluğuyla) müzakere ve kabulü takarrür etmiştir (kararlaştırılmıştır). Ancak, Bülent Tanör'ün haklı olarak belirttiği gibi, bu kararda müzakere ve kabul deyimini kullanılmış olmasına rağmen, sözü geçen nisap kuralı, görüşmeler için değil, sadece kabul çoğunluğu için geçerlidir. Müzakere yetersayısı, salt çoğunluktur. Meclis görüşmelere salt çoğunlukla başlayacak, kabul içinse mevcudun üçte ikisinin oyu gerekecektir.¹⁰

İkinci T.B.M.M.'nin, anayasa hazırlık çalışmaları sırasında, dört yıldan beri yaşanan "İhtilâl" ilkelerini yeni anayasaya aktarmak konusunda çok kararlı olduğu görülmektedir. "İhtilâl" ilkeleri deyimini üyelerce sık sık kullanılmıştır. Bundan da anlaşılabilir her şeyden önce milli egemenlik kavramıdır. Kuvvetler birliği ya da meclisin hakları ve üstünlüğü savunulurken bu ilkeye dayanılmıştır. Mebus ve

⁸ "Bozok milletvekili Süleyman Sırrı Bey ve arkadaşlarının önerisi 67'ye karşı 79 oyla reddedilmiş, dolayısıyla kabul yetersayısı, mevcudun üçte iki çoğunluğu olarak kararlaştırılmıştır. Bu çoğunluk, sadece kanunun tümü değil, her maddesinin kabulü için aranacak çoğunluktur." A.Ş.Gözübüyük/Z.Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF yay., Ankara 1957.

⁹Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, s.80-81,100; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.291.

¹⁰Özbudun, **1924 Anayasası**, s.2.

Cumhurbaşkanı yemin metinlerine ‘‘kayıtsız-şartsız millet hâkimiyetine bağlılık’’ ibaresinin eklenmesi bunun bir başka örneğidir. Yasama dokunulmazlığını sağlam güvencelere bağlamak için yapılan uzun görüşmelerde savunulan tezler de milli egemenlik anlayışıyla beslenmiştir. Nihayet, cumhurbaşkanına komisyon tasarısında tanınan ve meclis aleyhine anlamlar taşıyan yetkilerin (fesih, geciktirici veto, vb.) reddine dayanılan teorik temel bu olmuştur.¹¹

Anayasa hazırlığı sırasında ortaya sürülen ama kabul görmeyen iki önemli öneri olmuştur. Bunlardan biri çift meclis sistemi, öbürü de cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi ile ilgilidir. Çift meclis sistemine geçilmesi isteği ilkin iki mebusan gelmiş, ancak Encümen’de çoğunluk sağlayamadığından tasarıya girememiştir. Genel kurulda da bu yöndeki öneriler kabul görmemiştir. Kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü, meclis hükümeti, radikal ve çabuk karar alabilme isteği gibi etkenler, tek meclisli yasama organı modelinin sürdürülmesinde etkili olmuştur. Kabul görmeyen ikinci önemli öneriler demeti, cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılmasıyla ilgilidir. Bunlar, Cumhurbaşkanını özellikle Meclis karşısında güçlendirme amacıyla komisyon tarafından sunulmuşlardır. Genel kurul bunları reddetmiş, yalnız bir tanesi yumuşatarak kabul etmiştir. Geri çevrilen öneriler, Cumhurbaşkanının Meclis dışında da seçilebilmesine ve görev süresinin meclisinkinden daha uzun (7 yıl) olmasına (Tasarı md. 31 ve 32) Cumhurbaşkanını hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçeli bir işlemle meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesine (md. 25), yasaları bir kez daha görüşülmek üzere Meclis geri gönderebilmesine (md. 36) ilişkindir.

Bu son düzenleme cumhurbaşkanına bir geciktirici ya da taliki (askıya alıcı) veto yetkisi vermekteydi. Onun geri gönderdiği yasaların, ancak meclisin üçte iki çoğunluğunca yeniden kabulü halinde cumhurbaşkanı için yayımlama zorunluluğu doğuyordu. Yumuşatılarak kabul gören öneri ise cumhurbaşkanının başkomutanlığı ile ilgilidir. Tasarı, bütün kuvvetlerin başkumandanlığını cumhurbaşkanına vermekteydi. (md. 41) Bu öneri de çok uzun tartışma ve itirazlara konu olduktan sonra, cumhurbaşkanının rolü temsili ve sembolik bir düzeye doğru geri itilmiştir. Cumhurbaşkanına tanınmak istenen yetkilerin büyük bir tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Özellikle fesih ve geciktirici veto konusunda üyelerin karşı çıkışları pek şiddetli olmuştur. Bunlar, itirazlarını milli egemenlik ve meclisin üstünlüğü

¹¹Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, s.87,93,140,147,150,275., Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.292.

ilkelerine dayamışlardır. Yine bu üyeler, Mustafa Kemal'in kişiliğine büyük saygı ve güven duyduklarını, ama ortada bir ilke sorunu bulunduğunu belirtmeyi ihmal etmemişlerdir. İkinci T.B.M.M. hemen hepsinin adaylıklarını Mustafa Kemal'e borçlu olduklarına karşın, bir "*diyet borcu*" altında ezilmemeleri dikkat çekicidir. Bu da Kurtuluş Savaşı'nda meclisin nasıl sahici ve kurumsal bir değer taşıdığını bir kez daha gösterir.¹²

Anayasa üzerindeki Meclis görüşmelerinde, birkaç ay sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla açığa çıkacak olan radikal/cumhuriyetçi-muhafazakâr/liberal bölünmesinin izlerinin görülüp görülmediği ilginç bir sorudur. Görüşmelerde, daha sonra Terraki Cumhuriyet Fırkası'nda yer alacak olan bazı milletvekilleri (özellikle Dersim milletvekili Feridun Fikri, Eskişehir milletvekili Arif, Saruhan milletvekili Abidin ve Sivas milletvekili Halis Turgut Beyler) meclisin üstünlüğünün korunması yönünde en ateşli konuşmaları yapan milletvekilleri arasında yer almışlardır. Bunlardan Arif, Abidin ve Halis Turgut Beyler, İzmir suikastı davasında idama mahkûm edilerek asılmışlar, Feridun Fikri Bey de ancak 6'ncı dönemde tekrar Meclis'e girebilmiştir. Ancak bundan anlamlı bir sonuç çıkarmak mümkün görülmemektedir. Çünkü Meclis üstünlüğü ilkesini hararetle savunan milletvekilleri arasında, Mahmut Esat (Bozkurt), Recep (Peker), Şükrü (Saraçoğlu) ve Refik (Koraltan) gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer alan ve daha sonra önemli görevlere gelen milletvekilleri de vardır. Öyle görünüyor ki, Milli mücadele yıllarında şekillenen Meclis üstünlüğü ilkesini korumak, hemen hemen tüm milletvekillerinin ortak arzusuydu ve muhtemelen o tarihlerde kısa bir süre sonra bir tek-parti yönetiminin kurulacağı düşünülüyordu.¹³

Encümen'in, bir yandan kuvvetler birliği ve meclis hükümeti ilkelerini güçlü şekilde savunurken, öte yandan Cumhurbaşkanı'na, sadece meclis hükümeti sistemiyle değil, normal bir parlamenter rejimle dahi bağdaşmayacak genişlikte yetkiler önermiş olması, ilginç bir çelişkidir. Bir açıklama, Encümen üyelerinin, rejimin kişisel yönetim yönünde evrileceğini tahmin ederek buna uygun bir hukukî zemin yaratmak istemiş olabilecekleridir. Başka bir muhtemel sebep de, Cumhurbaşkanı'na geniş yetkili, fakat tarafsız bir konum sağlayarak, onu günlük siyasal çekişmelerin dışında ve üstünde tutmak arzusu olabilir. Her halükârda Meclis

¹² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.292-293.

¹³ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.6.

çoğunluğu, belki daha az gerçekçi bir siyasal bakış açısıyla Milli Mücadele döneminin her şeye kadir meclis anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalarak bu önerilerin hepsini reddetmiştir. Anayasa teklifi üzerindeki Genel Kurul görüşmeleri, 9 Mart 1924'te başlamış ve 20 Nisan 1924'te teklifin tümünün kabulüyle sona ermiştir. Anayasa, aynı gün Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁴

1.1. Genel Esaslar:

491 sayılı 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Altı Fasil'dan oluşur. Birinci Fasil genel esaslara ayrılmıştır. İkinci Fasil yasama görevine ayrılmıştır. Üçüncü Fasil Yürütmeye ayrılmış olup cumhurbaşkanının durumunu düzenleyen maddelerle başlamaktadır. Dördüncü Fasil Yargı erkini düzenlemiştir.

Beşinci Fasilda "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığı altında kişi hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir. Altıncı Fasilda Anayasa'nın üstünlüğü ve katılığını sağlayan düzenlemeler bulunmaktadır. Klasik anayasa sistematigi içerisinde devletin kurulmuş organlarının ve kurulu organlarının karşılıklı işleyişlerinin yanı sıra 1921 Anayasası'ndan farklı olarak temel hak ve özgürlüklerin de düzenlenmiş olmasıyla dikkat çeker.

Anayasa'nın Birinci Fasil'ı "Ahkâm-ı esasiye" (Esas hükümler) başlığını taşımakta ve sekiz maddeden oluşmaktadır. İlk üç madde, Cumhuriyet ilkesini, devletin bazı özelliklerini ve millî egemenlik ilkesini düzenlemektedir. Genel Kurul görüşmeleri sırasında bazı milletvekilleri, cumhuriyetin bir hükümet şekli olarak nitelendirilmesini, bir milletvekili (Tunalı Hilmi Bey) de "bir halk Cumhuriyeti" olarak adlandırılmasını önermişlerse de, sonuçta madde ittifakla, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" şeklinde kabul olunmuştur. Anayasa'nın ikinci maddesi, "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır; resmî dili Türkçedir; makarrı (başkenti) Ankara şehridir" şeklindedir. Bazı milletvekilleri, "Devletin dini" ibaresi yerine, devletin "din-i resmî si" (resmî dini) ibaresinin konulmasını önermişlerse de bu değişiklik önergesi kabul olunmamıştır. Devlet dinine ilişkin bu hüküm, 10.4.1928 tarihli ve 1222 sayılı Anayasa değişikliği kanunu ile, Anayasa'daki diğer islami referanslarla birlikte kaldırılmıştır. "Lâiklik" deyiminin Anayasa'da yer almasının ancak 1937 Anayasa değişikliği ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, 1928 değişikliği ile, Cumhuriyetin açıkça lâik bir karakter almış olduğunda şüphe yoktur. Zaten daha

¹⁴Özbudun, 1924 Anayasası, s.4-5.

1924 Anayasası'nın kabulünden az zaman önce, Meclis'in 3 Mart 1924 tarihli görüşmeleri sonucunda, lâik bir devlet yönetimi ile bağdaşmayacak bazı hususları değiştiren üç temel kanun kabul edilmiştir. Bunlar Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Nezaretinin kaldırılmasına dair 429 sayılı Kanun, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 431 sayılı Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair kanunlardır. Anayasa'nın 2'nci maddesinde, 5.2.1937 tarihli ve 3115 sayılı Kanun'la yapılan değişikliklerle de, maddeye, CHP tek-parti yönetiminin programındaki cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, lâiklik ve inkılâpçılık ilkeleri eklenmiştir. Anayasa'nın 3'üncü maddesi, Milli Mücadele'nin temel sloganı olan "hâkimiyet bilâkaydü şart Milletindir" ifadesini tekrarlamaktadır.¹⁵

Demek ki egemenliğin kaynağı bakımından değişen husus yoktur. Egemenlik hakkının kullanılması bakımından ise durum değişiktir. 1921'de yerel demokrasi çağrışımları yaratan şu ibare yukardaki ilkeyi izliyordu: "İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." 1924 Anayasa tasarısını hazırlayan komisyon bu düzenlemeye yer vermemiştir. Anayasa 1921'dekinden farklı olarak, Vilayet ve Nahiye şuralarına da yer vermemiş, merkeziyetçiliği öne çıkarmıştır. Egemenlik hakkının kullanılışı ile ilgili bir başka düzenleme daha, 1921 sistemindekinden farklılık göstermektedir. Bu Anayasa, "icra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder" diyordu. (md.2) 1924 metni ise T.B.M.M.'nin millet adına egemenlik hakkını kullandığını bildiren formülüyle meclisi çok daha yüceltmiş, temsili sistemi koyulaştırmıştır.¹⁶

Bu ifadelerden ve özellikle "emredici vekâlet" anlayışının açıkça reddedilmesinden, 1924 Anayasası'nın Milli Mücadele dönemindeki daha katılcı yönetim anlayışından, daha temsili bir demokrasi anlayışına kaymış olduğu, Meclis'i milletle özdeşleştirdiği sonucuna varılabilir. 1921 Anayasası'nın benimsediği güçlü yerinden yönetim (âdem-i merkeziyet) anlayışından vazgeçilmiş olması da, aynı doğrultuda yorumlanabilir. Anayasa'nın 4'üncü maddesi de, temsili demokrasi anlayışını yansıtan şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletin yegâne ve hakiki mümessili olup Millet nâmına hakkı-ı hâkimiyeti istimal

¹⁵Özbudun, **1924 Anayasası**, s.13-14.

¹⁶Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.295.

eder.” T.B.M.M. tarafından kullanılacağını belirtmiştir. Böylece, temsili demokrasi ilkesi bir kere daha teyit edilmiş olmaktadır. 1924 Anayasası üzerindeki incelemelerin hemen tümü, bu Anayasa’nın, “kuvvetler birliği ve fonksiyonlar ayrılığı” temeline dayandığını ileri sürmüşlerdir. Diğer bir deyimle, Anayasa’nın kurduğu hükümet sistemi ile parlamenter rejim arasında ‘karma’, hatta bazı yazarlara göre, daha çok meclis hükümeti modeline yaklaşan bir sistemdir. Gerçekten, Anayasa’nın gerek metninde, gerek gerekçesinde, gerek Anayasa üzerindeki Meclis görüşmelerinde, her iki sisteme ait özellikler bulmak mümkündür. Anayasa’nın 5’inci maddesi, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini çağrıştıracak şekilde, “teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ve temerküz eder (belirir ve toplanır) “ hükmünü ihtiva etmektedir.¹⁷

2. 1924 Anayasa Değişiklikleri:

1924 Anayasası şekil veya esas bakımından olmak üzere toplam yedi kere değişikliğe uğramıştır. Esas (içerik) bakımından olan değişiklikler sırasıyla ,

- 1) 1222 sayılı ve 14.4.1928 tarihli Kanun
- 2) 1893 sayılı ve 10.12.1931 tarihli Kanun
- 3) 2598 sayılı ve 5.12.1934 tarihli Kanun
- 4) 3115 sayılı ve 5.2.1937 tarihli Kanun
- 5) 3272 sayılı ve 29.11.1937 tarihli Kanun’dur.

Şekil (dil) bakımından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 4695 sayılı ve 10.1.1945 tarihli Kanun’la anlamı değiştirilmeksizin öz Türkçeleştirilmiş; 5997 sayılı ve 24 Aralık 1952 tarihli Kanun’la da Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun orijinal metni, değişiklikleriyle birlikte tekrar yürürlüğe konulmuştur. Ancak Ergun ÖZBUDUN’un belirttiği gibi bir metnin dili değiştirilirken, ilk metne ne kadar sadakatle bağlı kalmaya çalışılırsa çalışılsın, farklı yorumlara yol açabilecek bir takım ifade farkları olması mümkündür. Bu değişikliklerden üçü, sınırlı ve teknik nitelikte denilebilecek değişikliklerdir.

¹⁷Özbudun, **1924 Anayasası**, s.15-16.

2.1. 1893 sayılı ve 10.12.1931 tarihli Kanun:

10.12.1931 tarihli ve 1893 sayılı Kanun'la, Anayasa'nın 95'inci maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: "Muvazene-i umumiye (bütçe) kanunu lâyihası ve buna bağlı bütçeler ve cetveller ile mülhak (katma) bütçeler Meclis'e malî yılbaşından en az üç ay evvel takdim olunur."

2.2. 2599 sayılı ve 5.12.1934 tarihli Kanun:

5.12.1934 tarihli ve 2599 sayılı Kanun'la Anayasa'nın 10 ve 11'inci maddelerinde yapılan değişikliklerle, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.¹⁸ Bu değişikliğin siyasi anlamı şüphesiz büyük olmakla beraber, Cumhuriyetin modernleşme projesi çerçevesinde beklenen bir değişiklik olduğu söylenebilir.¹⁹

1923 yılında, 1909 tarihli Kanuni Esasi'de yer alan milletvekili seçin kanunun yeniden düzenlenmesi ihtiyacı doğdu. Ülkede erkek nüfusu bir hayli azalmıştı. Bu yüzden 50.000 erkek nüfusun bir milletvekili seçmesi imkânsızlaşmıştı. Ülkenin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak seçmen sayısının azaltılması istenmiş, bazı milletvekilleri tarafından kadınların da seçmen nüfusu olarak sayılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu yüzden T.B.M.M.'de 1923 yılında kadınların seçmen nüfusundan sayılıp sayılmayacağı konusunda tartışmalar çıkmış bu tartışmalar sırasında kadınlar lehinde savunma yapan milletvekillerine hakaret edilmiştir. Bu tartışmalar bize o günkü meclisin böyle bir değişikliğe ve kadınlar lehindeki kanun tasarılarına hazır olmadığını göstermiştir.

1924 yılında Meclis'te Anayasa değişiklikleri görüşülürken, kadınlarla ilgili bir yumuşama göze çarpmakla birlikte kadınların siyasi hak sahibi olması yine engellenmişti. Seçim ve seçmenle ilgili olarak 18 yaşını bitirmiş her Türk'ün milletvekili seçimlerine katılacağı, 30 yaşını bitirmiş her Türk'ün milletvekili seçilebileceği maddelerinin tartışıldığı sırada kadınlar lehine istenen değişiklikler kabul edilmemiştir. Anayasadaki seçime katılacak olanlar için "her erkek Türk" maddesi yerini korumuştur.

1927 yılında Meclis'te askerlik yükümlülüğü kararı görüşülürken meclis'te kadınların siyasi hak istekleri konusunda başlayan tartışmalar yine sonuçsuz

¹⁸ *Milliyet*, 6 Aralık 1934, Sayı:3171.

¹⁹ Özbudun, *1924 Anayasası*, s.17.

kalmıştır. Bu tartışmaların yer aldığı meclis tutanaklarını incelediğimizde daha önce yapılan ve hakaretlerle dolu konuşmaların olmadığını görürüz. Artık meclisteki mevcut hava yani kadınlara siyasi haklar konusundaki düşünceler farklılaşmıştır. Kadınlar lehine düşünen milletvekilleri çoğalmıştır. Fakat yine de henüz kadınlara siyasi hakların tanınması için çok erken, durum müsait değildir. Gelecekte bu haklar tabii ki verilecek diyenlerin sayısı da küçümsenmeyecek ölçüdedir. Nitekim 1927 yılı meclisine kadınların siyasi haklarına ilişkin bir teklif sunulmamış ve konu bir süre ertelenmiştir.

Kadınların siyasi haklara sahip olması ile ilgili asıl gelişme 1930 yılında sağlandı. 20.3.1930 tarihinde T.B.M.M.'de belediye kanunu görüşülürken kadınların belediye seçimlerine katılması kararı gündeme getirilmiş, yapılan konuşmalardan sonra hiçbir tartışma olmadan meclise sunulan kanun tasarısı kabul edilmişti. 316 milletvekilinin 198'inin kabul oyu kullandığı meclis oturumunda oylamaya katılmayan milletvekili sayısı da bir hayli fazladır. Buna rağmen kadınların siyasi haklarının tanınması için birinci aşama gerçekleştirilmiştir.

Kadınların belediye seçimlerinde katılması sağlandıktan sonra ikinci bir aşama ile meclis, kadınlara muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma haklarını tanıdı. 28 Ekim 1933 tarihinde 1924 Anayasasının 20. ve 25. Maddeleri değiştirilerek bu hak onlara verildi.

Türk kadınlarına siyasi hakların tanınmasında en son aşama 4 Aralık 1934 tarihinde Meclis'e sunulan ve kadınların da milletvekili seçme ve seçilme hakkını sağlayan kanun tasarısının kabulü olmuştur. 317 milletvekilinden 258'inin oylamaya katıldığı meclis oturumunda kabul oyu verenlerin sayısı 258 olarak tespit edilmiş ve seçmen nüfusunun 40.000 kişi olarak belirlendiği kanun tasarısında kadınlar da milletvekili seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştu. 5.12.1934 tarih ve 2598 sayılı kanunla da bu hakları resmen uygulanmaya konulmuştur. 1923'de kadınlara siyasi hakların tanınması meselesinin görüşülmesi 1934'de sonuçlanmış, 11 yıllık bir zaman farkıyla kadına siyasete katılma hakkı verilmiştir.²⁰

Türk kadınlarına tanınan bu hakların amacı Türk İnkılâbının demokratik niteliği gereği "eşitlik" ilkesini uygulamaya geçirmek gerekliliğidir. Yine 1934

²⁰Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.190-191.

yılında çıkarılan bir kanunla sınıf farkı gösteren ünvanların da kaldırılması bu demokratik çabanın adımlarından biridir.²¹

2.3. 3115 sayılı ve 5.2.1937 tarihli Kanun:

29.11.1937 tarihli ve 3272 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle, 5.2.1937 tarihli değişiklikle ihdas edilmiş olan siyasi müsteşarlık (bakan yardımcılığı) kaldırılmış, bu teşkilat yaratılırken, Anayasa'nın 44,47,48,49,50 ve 61'inci maddelerine eklenmiş olan siyasi müsteşarlık ibareleri çıkarılmıştır.

2.4. 1222 sayılı ve 14.4.1928 tarihli Kanun ve 3272 sayılı ve 29.11.1937 tarihli Kanun:

1924 Anayasası üzerindeki 1928 ve 1937 değişiklikleri ise, siyasal anlam ve kapsamı itibariyle çok daha önemli ve radikal değişikliklerdir. 14 Nisan 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan 1222 sayılı Kanun'la, Anayasa'nın 2,16,26 ve 38'inci maddeleri değiştirilerek, Anayasa'nın ilk metnindeki tüm İslamî referanslar kaldırılmıştır. Bunlar 2'inci maddedeki "*Türkiye Devletinin dini İslâmdır*" ve Meclis'in yetkilerine ilişkin 26'ıncı maddedeki "*ahkâm-ı şer'iyeninintenfizi*" hükümleri ile 16 ve 38'inci maddelerde milletvekili ve Cumhurbaşkanı yeminlerindeki "vallahî" kelimeleridir. Değişikliğin gerekçesi, değişiklik teklifinde şöyle açıklanmaktadır²²:

"...Esasen devlet bir şahsiyet-i maneviye (tüzel kişi) olduğuna göre bizâtihi (kendisi) bir mefhum-u mücerrettir (soyut kavramdır). Dinin maddi şahıslara tahmil ettiği (yüklediği) mükellefiyetleri, farzları amelen ifasına imkân da mutasavver değildir (düşünülemez).

...Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması; dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır..."

Bu radikal değişikliğin, Meclis Genel Kurulu'nda üzerinde hiçbir tartışma yapılmaksızın kabul edilmiş olması, ilginçtir. Ancak, Üçüncü Dönem T.B.M.M. 'nin, 1927 yılında, muhafazakâr muhalefetin tümüyle bastırılmasından sonra seçilmiş, rejime tamamen sadık milletvekillerinden oluştuğu düşünülürse, buna hayret

²¹ *Milliyet*, 27 Kasım 1934, Sayı:3162.

²² Özbudun, *1924 Anayasası*, s.7-12.

etmemek gerekir. 1928 değişikliği, Anayasa metninde “*lâik*” kelimesinin kullanılmış olmamasına rağmen, Lâik bir devlet düzenini kesin olarak tesis etmiştir.

1928 değişikliği, Cumhuriyetin modernleşme projesinin tabi ve zorunlu bir adımıdır. 1926 yılında Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’nun kabulü ile, zaten şer’i hukukun herhangi bir uygulanma alanı kalmamıştır. 1928 Anayasa değişikliği nasıl rejimin lâikleşme yönündeki evriminin temel taşı ise, 3115 sayılı ve 5.2.1937 tarihli Kanun’da gerçekleşen Anayasa değişikliği de, rejimin otoriter karakterinin daha da belirginleştiğinin bir göstergesi olması açısından anlamlıdır.

Değişiklikle Anayasa’nın 2’inci maddesi şu şekli almıştır: “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir.” Bu konuda Teşkilât-ı Esasiye Encümeni mazbatasında yer alan ve Genel Kurul görüşmeleri sırasında ileri sürülen bazı görüşler, döneme hâkim olan otoriter ve dışlayıcı zihniyetin tipik göstergeleridir. Teklif sahipleri adına konuşan Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya’ya göre,

“Atatürk’ün vazettiği prensipler Türktür. Yani asliyeti ve menşei itibarile milletin kendi seciyesinden alınmış ve onun bütün ihtiyaç ve zaruretlerine uygun olarak seçilmiştir. Bu prensipler aynı zamanda Türkçüdür de... Bu itibarlardır ki millicilik vasfı kendiliğinden çıkan bir zaruret olur... Türk milleti, behemehal (mutlaka) Türkçü ve millici olmalıdır.”

Madde üzerindeki Meclis görüşmelerinden çıkan açık sonuç, bu ilkelere aykırı görülebilecek fikirlerin açıklanmasının bile yasaklanması gerektiğidir.

1937 Anayasa değişikliğinin özü, şüphesiz CHP’nin altı ilkesinin anayasa ilkeleri haline getirilmiş olmasıdır. Bu dönemde CHP’nin tek-parti ideolojisi, daha otoriter, katı ve dışlayıcı nitelik almış; liberal devlet anlayışı sadece uygulamada değil, fikir planında da reddedilmiş; tek-parti sistemi gelip geçici bir zaruret değil, ideal ve kalıcı bir model olarak takdim edilmiş; Türklük ve Türk milliyetçiği, sadece kültürel değil, etnik çağrışımlara da yer verecek şekilde kuvvetle vurgulanmıştır.

Cumhuriyetimizin temel ilke ve inkılâpları arasında yer alan lâiklik ilkesi, 1924’den itibaren çeşitli amaçlar geçirildikten sonra 1937 yılında Anayasa içinde yerini almıştır.²³

²³Yılmaz, “Cumhuriyet, Din, Devlet ve Lâiklik”, s.2532.

3. Hükümet Sisteminin Niteliği:

Anayasa'nın 6'ncı maddesi, Meclis'in "*teşri salâhiyetini bizzat istimal*" 7'inci madde de, icra salâhiyetini "*kendi tarafından müntehap Reiscumhur ve onun tâyin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal*" edeceğini belirtmektedir. Eğer Meclis yürütme yetkisini bizzat kullanamayacaksa, kuvvetler birliği ilkesi teorik ve nostaljik bir kalıp olmaktan öteye geçemez. Buna karşılık, 7'inci maddenin 2'inci fıkrasındaki "*Meclis Hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir*" hükmüne karşılık, yürütmenin Meclis'i feshetme yetkisinin bulunmadığı, dolayısıyla parlamenter rejimin öngördüğü kuvvetler dengesinin mevcut olmadığı ileri sürülebilir. Parlamenter rejim, özünde, "*çoğunluğun hükümeti*" rejimidir. Hükümetlerin parlamento çoğunluğunun güvenine bağlı olarak görevlerini sürdürmeleri, yani güvenoyu mekanizması, bu iki organ arasında zorunlu olarak siyasal özdeşliği sağlamaktadır. Bu anlamda, parlamenter rejimin özü, hükümetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğudur. Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde, parlamenter rejimdeki anlamında bir devlet başkanının bulunmadığı, elbette doğrudur. Ancak Meclis Reisi, normal olarak devlet başkanına ait olması gereken birtakım fonksiyonları yerine getirmektedir. 1921 Anayasası'nın 9'uncu maddesine göre, "Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis, bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. 1921 Anayasası'nın kurduğu hükümet sistemiyle, 1924 Anayasası'ndaki sistem arasında ciddi farkların bulunduğu, inkar edilemeyecek bir gerçektir. Aslında rejimin parlamenter sistem yönünden evrilmesi, Cumhuriyetin ilanına ilişkin 29.10.1923 tarihli Anayasa değişikliği ile başlamıştır. Bu değişiklik ile, bir Cumhurbaşkanlığı makamı yaratılmış ve hükümetin kuruluşunda parlamenter rejime uygun bir yöntem benimsenmiştir.²⁴

1924 Anayasası kuvvetler birliğini sürdürmüş olmasına karşın, yasama ve yürütme işlerinde organik ve fonksiyonel ayrılıklara yer vermiştir. Bu açılımlar 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter rejim arasında bir karma sistem getirdiği anlamına gelir. Meclis Hükümetine özgü yönler, T.B.M.M.'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olup onun adına egemenlik hakkını kullanması (md.4), yasama ve yürütme yetkilerinin burada toplanması (md.5), Meclis'in hükümeti her an

²⁴ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.17-21.

denetleyip düşürebilmesine karşılık (md.7) yürütmenin fesih yetkisine sahip bulunmayışı gibi noktalarda özetlenebilir. Parlamenter sisteme yakın özelliklerse şöyle ön plana çıkarılabilir. Meclisin yürütme yetkisini cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanabilmesi (md.7), böylece “kuvvetler birliği içinde bir görevler ayrılığının kabulü; hükümetin kuruluşunda cumhurbaşkanı ve başbakanın roller alması, cumhurbaşkanının onayıyla kurulmuş sayılan hükümetin Meclis’ten güvenoyu istemesi; hükümet politikasından dolayı ortaklaşa sorumluluk ilkesinin kabulü ile birlikte, vekiller arası anlaşmazlıkların T.B.M.M.’de çözümü esasının son bulması.²⁵

1924 Anayasası ile de, parlamenter rejim yönündeki bu evrim tamamlanmıştır. Bu Anayasa ile, tarafsız ve sorumsuz devlet başkanlığı, karşı-imza ilkesi, bakanların bireysel ve ortak siyasal sorumluluğu, fonksiyonlar ayrılığı gibi, parlamenter rejimin bütün temel ilkeleri kabul edilmiştir. Parlamenter rejim ya da kuvvetler ayrılığı yönündeki bu evrim, tahmin edilebileceği gibi, Milli Mücadele döneminin mutlak yetkili “ihtilâl meclisi” atmosferinin hâlâ etkisi altında olan birçok milletvekilince tepki ile karşılaşmıştır. Dünyada da meclis hükümeti uygulamalarının kısa süreli ve olağanüstü dönemlere has olduğu düşünülürse, rejimin parlamenter sistem yönünde evrilmiş olmasını doğal karşılamak gerekir.²⁶

3.1. Meclisin Kuruluşu, Yapısı ve Çalışmaları:

Yasama organı, tek meclisli Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. T.B.M.M., özel yasaya göre seçilen mebuslardan oluşur.(md.9) Bu yasa, seçim kanunudur. Anayasada seçimlerle ilgili iki temel konu düzenlenmiştir. Seçme ve seçilme hakları. 18 yaşını bitiren her erkek Türk mebus seçme (md.10), 30 yaşını bitiren her erkek Türk de mebus seçilme hakkına sahiptir. (md.11)²⁷ Kadınların oy hakkı, 5.12.1934 tarihli ve 2599 sayılı Anayasa değişikliği ile tanınmış, fakat aynı değişiklikte seçmenlik yaşı, 18’den 22’ye çıkarılmıştır.²⁸

Kanun-ı Esasi Encümeni’nde Refet, Süreyya ve Hâzım Beyler, ikinci bir meclis önerisinde bulunmuşlarsa da, bu öneri çoğunlukça kabul edilmemiştir. Ahmet Ağaoğlu, Abdurrahman Şeref Bey ve bir grup milletvekili de bir tür ikinci meclis

²⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.304-305.

²⁶ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.22.

²⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.304-305.

²⁸ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.24.

kurulması için 16 Mart 1924’de bir önergeye imza atmışlardır. Genel Kurul görüşmeleri sırasında da bazı milletvekilleri, iki-meclis sistemi lehinde konuşmuşlardır. Meselâ Bursa milletvekili Refet Bey (Bele), bazı kanunların üzerinde düşünülmeden sürat ve müstaceliyetle çıkarılabileceğini, bu gibi kanunların ‘heyecana daha az kapılır, daha müteenniyanane (ihtiyatlı) düşünür ikinci meclisten geçmesi ‘nin çok önemli ve zorunlu olduğunu; bu organın il genel meclisleri üyeleri arasından veya mesleki temsil esasına göre seçilebileceğini ifade etmiştir. İzmir milletvekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) de, ikinci meclisin “*pratik ameli*” faydalarının olduğunu, özellikle Cumhurbaşkanı’na Meclis’i fesih yetkisi tanınacaksa, bunun mutlaka “*âyanın*” (ikinci meclisin) oyu alındıktan sonra gerçekleştirilebilmesini, bunun aksinin “*hukuk âleminde de büyük bir ayıp*”, “*hiçbir hukuk âleminin kavrayamayacağı büyük bir sakatlık*” olacağını savunmuştur. Ancak Meclis çoğunluğu bu görüşlere katılmamıştır. Milli Mücadele yıllarının mutlak yetkili tek-meclis geleneğinin hâlâ çok güçlü olduğu bir dönemde böyle bir önerinin kabul edilmesi zaten şaşırtıcı olurdu.

1921 Anayasası genel seçimlerin iki yılda bir yapılmasını kabul etmişti.(md.5) Bu süre çık kısıydı; verimli bir yasama dönemi yaşanmasına elverişli değildi. 1924 Anayasası görüşmelerinde, komisyonun da önerisi doğrultusunda hemen herkes bu sürenin dört yıla çıkarılmasının zamanı geldiği kanısındaydı. Sonuçta bu da kabul edildi (md.13).²⁹ Anayasa’nın 13’üncü maddesi, yasama dönemini dört yıl olarak belirlemiştir. Maddenin üçüncü fıkrasındaki, eski Meclis’in yeni Meclis’in toplanmasına kadar devam edeceği yolundaki hüküm, Milli Mücadele döneminde de titizlikle uygulanan Meclis’in sürekliliği (istismarı) ilkesinin teyidi niteliğindedir. Böylece ülkenin bir an için bile Meclis’siz kalmayacağı ifade edilmiş olmaktadır.

Anayasa’nın 14’üncü maddesine göre, ‘Büyük Millet Meclisi, her sene teşrin-i sâni iptidasında (Kasım ayı başında) davetsiz toplanır. Anayasa’nın 15’nci maddesi, parlamenter rejim ilkelerine uygun olarak, kanun teklifi etme hakkının, “*Meclis âzâsına ve İcra Vekilleri Heyetine ait*” olduğunu belirtmektedir. 21’inci maddeye göre, “Meclis, müzakeratını (görüşmelerini) kendi nizamname-i dahilisi (içtüzüğü) mucibince icra eder.” 20’nci maddeye göre, “*Meclis müzakeratı alenidir ve harfiyen neşrolunur.*” Meclis’in hükümeti denetleme araçları, 22’nci maddede

²⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.297.

düzenlenmiştir. Maddeye göre bu araçlar, soru (soru), istizah (gensoru) ve Meclis tahkikatı olup, uygulama şekilleri İçtüzük'te gösterilir.³⁰

1924 Anayasası mebusların temsilcilik sıfatı konusunda Osmanlı-Türk anayasacılığında farklı bir ara dönem yaratmıştır. 1876 Kanun-ı Esasisi'ne göre mebuslar kendilerini seçen dairenin ayrıca vekili olmayıp “umum Osmanlıların vekili” idiler(m.71). 1921 Anayasası da aynı dönemde bir düzenleme getirmiş, T.B.M.M. üyelerinin kendilerini seçen vilayetin değil “umum milletin vekili” olduklarını bildirmişti (md.5). 1961 (md.76) ve 1982 Anayasaları da (md.80) “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler” hükmüyle bu çizgiyi sürdürecektir.³¹

Milletvekillerinin Meclis'e katıldıklarında içecekleri and, 16'ncı maddede düzenlenmiştir. Buna göre,

“Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayır (aykırı) bir gaye takip etmeyeceğine ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma ‘vallahi’.”

Bu metindeki “*vallahi*” ibaresi, 10.4.1928 tarihli ve 1222 sayılı Anayasa değişikliği ile, Anayasa'daki diğer islâmî referanslarla birlikte metinden çıkarılmış ve yerine “*namusum üzerine söz veririm*” ibaresi kabul edilmiştir.³²

Mebusluk statüsünde dikkati çeken bir hüküm, T.B.M.M. üyeliği ile hükümet memurluğunun aynı kişide birleşmeyeceği kuralıdır (md.23). Gerçi bu hüküm Kanun-ı Esasi'de de vardı (md.67). Ama 1924 Anayasası'nın özel bir düzenlemesinin özel bir nedeni ve sonucu da bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı günlerinin koşulları pek çok komutanın mebus sıfatını kuşanmasına yol açmıştı. Dolayısıyla 1924'teki hüküm, eskinin basit bir yinelemesi demek değildi. İkinci T.B.M.M. döneminin ilk yılında, cumhuriyetin ilanından sonra çıkartılan bir yasa ile (19 Aralık 1923 tarihli kanun), T.B.M.M.'ye üye seçilmiş olan ya da seçilecek asker kişilerin, bu iki görevden birini seçmeleri şartı getirilmiş bulunuyordu.³³

1924 Anayasası, milletvekillerine, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı gibi, hemen hemen bütün demokratik anayasalarda bulunan yasama bağımsızlıklarını tanımıştır. Bu şekliyle bile, yasama sorumsuzluğunun kapsamı,

³⁰ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.24-26.

³¹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.298.

³² Özbudun, **1924 Anayasası**, s.27.

³³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.298.

yerleşik Batı demokrasileri anayasalarındakinden daha geniştir. Keza, maddenin yasama dokunulmazlığına ilişkin bölümünde yer alan, bir milletvekili hakkındaki ceza hükmünün infazının milletvekilliği süresinin sonuna erteleneceğine dair hükmün de, bildiğim kadarıyla, Batı demokrasilerinde paraleli yoktur.

Yasama sorumsuzluğuna ilişkin bu hüküm, 1924 Anayasası döneminde iki defa ciddi anayasal sorunlara konu olmuştur. Biri, 1956 yılında Meclis'teki DP çoğunluğunun, CKMP lideri ve Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı'nın Meclis Genel Kurulu'ndaki konuşmasından dolayı dokunulmazlığını kaldırması ve mahkemenin de, hakaret ve sövme suçlarının sorumsuzluk kapsamına girmediği gerekçesiyle Bölükbaşı'yı hapse mahkûm etmesidir. Oysa Anayasa'da bu tür suçların, oy, söz ve düşünce kapsamına girmediğine işaret eden hiçbir hüküm yoktu. İkinci ve daha vahim olan ise, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra, DP milletvekillerinin de, Anayasa'nın bu açık hükmüne rağmen, anayasayı ihlâl suçundan dolayı Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanarak hapis cezalarına çarptırılmalarıdır. Bir milletvekilinin vatana hıyanet veya irtikâpla suçlanması halinde, onun mahkûmiyetinin kesinleşmesini beklemek gerekmemektedir. Ancak bu durumda, Meclis Genel Kurulu'nun hazır bulunan üyelerin üçte iki çoğunluğuyla milletvekilliğinin düşmesine karar vermesi gereklidir. Bunların dışında, Anayasa'nın 12'nci maddesinde yazılı, milletvekili seçilmeye engel suçlardan ise, hükmün kesinleşmesini beklemek gerekli, ancak anlaşıldığına göre ayrıca bir Meclis kararı gerekli değildir.³⁴

Anayasa'nın 5'inci maddesinde yasama yetkisinin sahibi olduğu ve 6'ncı maddesinde bu yetkiyi bizzat kullanacağı belirtilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri, daha ayrıntılı olarak Anayasa'nın 26'ncı maddesinde sayılmıştır. Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; bütçe ve kesin hesap kanunlarını onaylamak; milletlerarası sözleşme ve andlaşmaları onaylamak, savaş ve barış ilân etmek, genel veya özel af çıkarmak, kesinleşmiş ölüm cezalarının infazına karar vermek gibi. Her halükârda Meclis'in, kendi yetkilerini mümkün olduğu kadar geniş düzenlemiş olduğu görülmektedir. Maddenin son cümlesindeki "gibi vezaifi" ibaresi de, Meclis'in yetkilerinin bunlarla sınırlı olmadığı, gerektiğinde kanun yoluyla da Meclis'e yeni yetkilerin verilebileceği anlamında yorumlanabilir.³⁵

³⁴ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.27-29.

³⁵ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.29-30.

T.B.M.M.'nin görev ve yetkileri arasında sayılan iki konu özellik taşımaktadır. Bunlar, ahkâmı şeriyenin yerine getirilmesini sağlama ve yasaları yorumlama yetkileridir. “Ahkâmı şeriyenin tenfizi”ni sağlama görev ve yetkisi aslında yepyeni bir düzenleme değildir. Kanun-ı Esasi’de de bu yetki yer almış, ama padişaha tanınmıştı(md.7). Şu önemli farkla ki, şeriat kurallarının uygulanmasını sağlama görevi hem “zamanın ihtiyaçları”na uygun kurullarla sınırlanmış, hem de bu görev halife-sultan gibi teokratik-monarşik bir makamdan alınıp T.B.M.M. gibi demokratik ve temsili bir organa verilmişti. Haklı olarak işaret edildiği gibi bu durum lâiklik yolunda atılmış bir adım niteliğindedir.³⁶ İşte 1924 Anayasası bir önceki anayasadan bu hükmü devralmış bulunmaktadır. Şu var ki, hızlı reformlar parkurunda bu hüküm de uzun ömürlü olmayacak, dört yıl sonraki 1928 anayasa değişikliğiyle kaldırılacaktır.³⁷

1924 Anayasası (m.26), T.B.M.M.'nin yetkileri arasında kanunların yorumuna da yer vermektedir. 1961 ve 1982 Anayasaları, yasama organına böyle yetki tanımıyorlar. Bu bakımdan artık Anayasayı ve kanunları yorumlama yetkisi, Anayasa Mahkemesi ile mahkemelere aittir.³⁸

Kanunların yasama organınca, bağlayıcı şekilde yorumlanmasına literatürde “*teşriî tefsir*” (yasama yorumu) adı verilmektedir. Normal olarak demokratik bir rejimde kanunların yorumlanmasının yargı organına ait bir görev olması gerekir. Tanör’ün belirttiği gibi, “*T.B.M.M.’nin bu yetkileri kendi eline alışı, kuşkusuz, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin benimsenmesiyle ilgilidir ve Yargı’nın içtihadî (yorum) yetkisini kısmaktadır.*”³⁹ Komisyon tasarısında yer almayan kanunları yorum yetkisi anayasa metnine meclis görüşmeleri sırasında eklenmiştir.

Bülent Tanör, T.B.M.M.’nin yasaları yorumlama yetkisi ile donanmasını, Kanun-ı Esasi’de padişah uzantısı bir organ olan Heyet-i Ayan’ın anayasayı yorumlama yetkisinden çok farklı ve daha demokratik bir düzenleme olarak ifade etmektedir. T.B.M.M.’nin bu yetkileri kendi eline almasını, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin benimsenmesiyle ilgili bulmaktadır.

Kanun-ı Esasi Encümeni tasarısında Cumhurbaşkanına, hükümetin görüşünü aldıktan sonra, gerekçesini Meclis’e ve millete bildirmesi şartıyla seçimlerin

³⁶ E.Karatekin, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, İstanbul, Sinan yay., 1973, s.212.

³⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.300.

³⁸ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul 2013, s.31-32.

³⁹ Ergun Özbudun, **1924 Anayasası**, İstanbul 2012, s.31.

yenilenmesi kararı verme yetkisi tanınıyordu (md.25). Maddenin görüşülmesine sıra geldiğinde, fırtınanın yine yaklaştığını hisseden komisyon, öneri geri çekip baştan düzenlemek istedi. Ama meclis buna dahi yanaşmadı, işi orada kestirip atmayı yeğledi. Üyeler, hangi makam ya da kişi olursa olsun meclise karşı böyle bir yetkiyle donatılmayacağı yolunda söz birliği içindeydi. Sonuçta oylamaya katılanların ezici çoğunluğuyla 126 ret, 2 kabul, 2 çekimser oyla tasarıdaki öneri reddolundu.⁴⁰

3.2. Yasama-Yürütme İlişkileri:

Ergun Özbudun 1924 Anayasasının meclis hükümeti sistemiyle parlamenter rejim arasında, fakat daha çok parlamenter rejime yaklaşan bir hükümet modelini benimsediğini ifade etmiştir. Bülent Tanör, ise bu durumu kuvvetler birliği ve fonksiyonlar ayrılığı olarak ifade etmektedir.

1924 Anayasası'nda yürütme erki de T.B.M.M.'ye aittir. Ancak, yasama yetkisini bizzat kullanan meclis (md.6), yürütme yetkisini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atayacağı İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanır (md.7). Cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisi tarafından bir seçim dönemi olan dört yıl için seçilir. Yeniden seçilmek mümkündür (m.31). Anayasa komisyonunun, cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesi ve yedi yıl görev yapması konularındaki önerileri kabul görmemiştir. Benimsenen sistemde her meclis kendi yasama döneminin cumhurbaşkanını seçer. Bunun görev süresi de meclisinkine bağlı olarak uzayıp kısalabilir. Böylece cumhurbaşkanı kendini seçen meclise bağlıdır ve onun varlığı ile makamında kalır. Dâhili Nizamname'nin 89. maddesi bu seçimin gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılmasını buyurmuştur.⁴¹

Kanun-ı Esasî Encümeni mazbatasında, Milli Mücadele geleneğinin anayasal söylemine bağlı kalınarak, yürütme organına âdeta ikinci derecede önem taşıyan bir organ olarak nitelendiren ifadeler mevcuttur. Ancak Anayasa'nın yürütme görevine ilişkin bölümü incelendiğinde, bu organın "hurda teferruat"la uğraşacak ikinci derecede bir organ değil, yukarıda açıklandığı gibi parlamenter yürütme modeline uygun bir organ olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bakanlar Kurulu'nun oluşumuna ilişkin yöntem, tamamen parlamenter rejim ilkelerine ve Cumhuriyetin ilânına ilişkin

⁴⁰ 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Haz.A.Ş.Gözübüyük/Z.Sezgin, Ankara 1957, s.179-215; Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 2014, s.301.

⁴¹ Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, s.210 vd., Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.301.

29.10.1923 tarihli Anayasa değişikliğinin 12'inci maddesinde öngörölen yöntem, aşağıda değinecek tek bir fark dışında, tamamen uygundur. Anayasa'nın 44'üncü maddesine göre,

“Başvekil, Reisicumhur canibinden (tarafından) ve Meclis âzası meyanından tâyin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından Meclis âzası tarafından intihap olunarak heyet-i umumiyesi Reisicumhurun tasdiki ile Meclis'e arz olunur. Meclis müçtemideğilse arz keyfiyeti Meclis'in içtimasınatâlik olunur. Hükümet hattı-ı hareket ve siyasi nokta-i nazarına azami bir hafta zarfında Meclis'e bildirir ve itimat talep eder. Bu hükümle, 1923 Anayasa değişikliğinin 12'nci maddesi hükmü arasında tek fark, 1923 metninde Bakanlar Kurulu'nun ‘‘Meclis'in tasvibine arz’’ olunması, 1924 metninde ise Meclis'e sadece bildirilmesi ve ondan güvenoyu istenmesidir. Bu farkın, Başbakanlık ve bakanlık sıfatlarının hangi anda kazanılmış sayılacağı bakımından önemi vardır. 1923 metnine göre bu sıfatlar ancak Meclis'in onayıyla kazanıldığı halde, 1924 metnine göre Cumhurbaşkanı'nın tasdikeyle kazanılmış olmaktadır. Bu, küçük gibi görönen fakat anlamlı, değişiklikle, hükümet kuruluşu yöntemi, parlamenter modele daha da yaklaştırılmıştır. Genel parlamenter modele uygun olarak, karşı-imza kuralı ve bakanların gerek kolektif gerek bireysel siyasal sorumlulukları kabul edilmiştir. Gerek Anayasa'nın 7'inci maddesinde, gerek onunla ilgili Encümen mazbatasında ifade edildiği gibi, 1924 Anayasası'na göre Meclis, yürütme gücünün asli sahibi olarak gösterilmiş olmasına rağmen, yürütme işlerini bizzat yerine getiremez. Anayasa'nın 7'inci maddesine göre, ‘‘Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntehap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder’’.⁴²

Anayasa'nın 52'inci maddesi, Bakanlar Kurulu'na *“kanunların suver-i tatbikiyesiniirae (uygulanış şeklini göstermek) veyahut kanunların emrettiği hususatitesbit için ahkâmı cedidiye (yeni hükümleri) muhtevi olmamak ve şûra-yı Devletin nazar-ı tetkikinden (incelenmesinden) geçirilmek şartiylenizamnameler (tüzükler)’’* çıkarma yetkisini vermiştir. Tüzüklere ek olarak, Anayasa'da söz edilmemiş olmakla birlikte, tüzüklerden daha alt düzeydeki düzenleyici işlemler olarak, yönetmelikler de bu dönemde sık sık kullanılmıştır.

Tüzüklerin kanunlara uygunluğunun denetlenmesi normal olarak idari yargının görevine girmesine rağmen, bu yetki T.B.M.M.'e verilmiştir. Bu da Bülent

⁴² Özbudun, **1924 Anayasası**, s.33-35.

Tanör tarafından Meclis'in, kendi yetkilerini mümkün olduğunca geniş tutma eğiliminin bir parçası olarak ifade edilmektedir.

Ancak, 1924 Anayasası'nın uygulanmasında, yürütme organının düzenleme yetkisinin, bu metinlerin düşündüğü kadar sınırlı kalmadığını da belirtmek gerekir. Mesela 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun, Bakanlar Kurulu'na, Türk parasının kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazi gibi hemen hemen sınırsız, genel ve belirsiz bir düzenleme yetkisi vermiştir.⁴³

3.3. Cumhurbaşkanı'nın Konumu:

Kanun-ı Esasi Encümeni teklifinde Cumhurbaşkanı'na çok geniş yetkiler önerilmişti. Teklifin 25.maddesindeki en tehlikeli öneri; Cumhurbaşkanı'na Meclis'i fesih ya da seçimleri yenileme yetkisinin verilmesiydi. Genel Kurul'da en sert tartışmalar 25'inci madde üzerinde gerçekleşti.

Cumhurbaşkanına fesih ve veto yetkisi veren 25. ve 36. Madde ile ilgili Meclis oturumunda söz alan Mahmut Esat, tasarının bu haliyle çağdaş hukuk nazariyeleri içinde bir yere konulamayacağını, hangi tip bir anayasa olduğu konusunda bir isim bulunmayacağını söylemekteydi. Ona göre layiha her şeyden önce, hâkimiyet bila kaydu şart milletindir, ilkesini zedelemekteydi.⁴⁴

Mahmut Esat, cumhurbaşkanına mutlaka bir fesih yetkisi verilmesi gerekiyorsa, bu teklifin, ikinci meclisin halk tarafından seçilmesi durumunda bazı faydaları olabileceğini belirterek: *"Millet tarafından müntehip bir ayan olursa ve reisicumhur da onun reyini almak mecburiyetinde kalırsa o zaman az ve çok hâkimiyet-i milliye mutasavver rahnelerden kurtarılmış olabilir"* demektedir ve bunun diğer memleketlerde de böyle yapıldığını ifade etmekteydi. Ancak ayanın onayını almadan, sadece icra heyetinin oyuna dayanarak bir meclisin feshedilmesinin ise hukuk âleminde büyük bir ayıp olacağını söylemiştir.⁴⁵

Madde üzerindeki oylama neticesinde 130 milletvekilinden 126'sı teklif ile ilgili red oyu kullanmıştır. Bu sonuç karşısında hayal kırıklığına uğrayan ve 25. Maddenin kabul edilmesini savunanlardan biri olan Kanun-i Esasi Encümeni reisi Yunus Nadi, Yenigün gazetesindeki köşesinde bu maddenin reddinden sorumlu

⁴³ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.37.

⁴⁴ **T.B.M.M. Z.C.**, D.2, C.7, s.239.; **Ahenk**, 30 Mart 1924, s.3.

⁴⁵ **T.B.M.M. Z.C.**, D.2, C.7, s.241; Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi**, s.157-158.

tuttuğu Mahmut Esat ve arkadaşlarını eleştirerek, başbakan İsmet Paşa'nın sözlerinin doğru ve dürüst bir şekilde Meclis'e sunulmamasıyla be bütün dünyanın kabul ettiği bir usulün tersine hareket etmekle suçlamıştı.⁴⁶

Encümen teklifinin 36'ncı maddesine göre, "Reisicumhur meclis tarafından kabul olunan kanunları bir hafta zarfında ısdar ve ilan eder. Isdar ve ilanını muvafık görmediği kanunları bir daha müzakere edilmek üzere esahab-ı mucibesi (gerekçesi) ile birlikte bir ay zarfında meclise iade eder. Meclis, mevcudun üçte iki çoğunluğu ile mezkûr kanunu bu defa da kabul ederse, onu ısdar ve ilanı reisicumhur için mecburidir." Görüşmeler sonucunda Encümen metnindeki "ısdar"⁴⁷ kelimesi çıkarılarak, sadece "ilan eder" ifadesi bırakılmış ve Anayasa ve bütçe kanunları iade yetkisinin kapsamı dışına çıkarılmıştır. Encümen'in Genel Kurulca benimsenmeyen bir önerisi de silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını Cumhurbaşkanı'na veren 40'ncı maddedir. Madde üzerinde yapılan tartışmalar sonucu, Başkomutanlığın T.B.M.M.'nin manevi varlığından ayrılmayacağına ve Cumhurbaşkanı tarafından ancak temsil edilebileceğine karar verilerek öneri tadil edildi. Bu düzenleme 1961 Anayasası'nın 110'uncu ve 1982 Anayasası'nın 117'inci maddeleriyle aynıdır. Ancak 1961 Anayasası'nda, savaş ve barı durumları ayırt edilmeksizin, Genelkurmay Başkanı'nın silahlı kuvvetlerin komutanı olduğu ifade edilmiş, 1982 Anayasası'nda ise, gene aynı ifade tekrarlanmakla birlikte savaşta kendisinin Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getireceği tasrih edilmiştir.

Kanun- Esasi Encümeni'nin Cumhurbaşkanı'na, bir parlamenter rejimde normal görülebilecek bu yetkilerin hayli ötesinde, geniş yetkili bir statü düşündüğü anlaşılmaktadır. Bunun muhtemel saiki, Cumhurbaşkanı'na, günlük siyasal çekişmelerin dışında ve üzerinde, tarafsız bir hakem, bir "nazım" (düzenleyici) rolü vermektir. Ne var ki, Anayasa'nın kabulünden yaklaşık bir yıl sonra muhalif Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve tek parti rejiminin konsolide olması ile birlikte, bu senaryo geçerliliğini kaybetmiş ve Cumhurbaşkanı sıfatıyla Atatürk, rejimin tartışmasız tek lideri haline gelmiştir. Zaten Atatürk'ün aktif lider kişiliğinin ve zihnindeki radikal değişim programının, böyle nispeten tarafsız,

⁴⁶Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılâbına Etkisi**, s.158-159.

⁴⁷ Bir yönüyle parlamentonun iradesinin ve kanunun varlığının resmen saptanmasını, diğer yönüyle de bu kanunun uygulanması için idari makamlara verilen emri ifade eder.

partiler-üstü, yön gösterici, hakem hüviyetinde bir Cumhurbaşkanı rolüyle pek bağdaşmayacak olduğu söylenebilir.⁴⁸

1924 Anayasasının kabul edilen metninde öne çıkan hususlar şunlardır: Cumhurbaşkanı devletin reisidir. Bu sıfatla özel törenlerde Meclis'e, gerekli gördükçe de İcra Vekilleri Heyeti'ne başkanlık eder. Ancak, meclisteki tartışma ve görüşmelere katılamaz ve oy veremez (md.32). Cumhurbaşkanı ayrıca her yasama yılı başında, hükümetin bir önceki yıl çalışmalarına ve o yıl alınmasını uygun bulduğu kararlara ilişkin görüşlerini mecliste bir nutukla açıklar ya da bunu başkasına okutur (md.36). Cumhurbaşkanı hastalık ya da dış gezi gibi nedenlerle görevini yapamaz ya da ölüm ya da istifa gibi nedenlerle makamı boşalırsa, T.B.M.M. Başkanı vekâleten bu görevi üstlenir (md.33).

Meclisin bir kez daha görüşülmek üzere kendisine gönderilen yasayı ancak üçte iki çoğunlukla kabulü halinde bunun cumhurbaşkanınca ilanının gerekli olacağı hükmü de değiştirilerek, ilan zorunluluğunun doğması için adi çoğunluk yeterli sayılmıştır (35). Nihayet son önemli değişiklik de başkomutanlık konusunda yapılmıştır. Komisyon tasarısında Cumhurbaşkanı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanı idi. Genel Kurul ise bunu değiştirmiştir. Kabul edilen maddeye göre başkomutanlık T.B.M.M.'nin manevi kişiliğindedir ve Cumhurbaşkanı temsil eder (md.40).

Cumhurbaşkanı Meclis tarafından kabul edilen kanunları on gün içerisinde ilan eder. Anayasa ve bütçe kanunları dışında, ilanını uygun görmediklerini bir kez daha görüşülmek üzere on gün içerisinde meclise geri gönderebilir. Cumhurbaşkanının yaptığı duyurma anlamında idari bir formalitedir. Cumhurbaşkanı siyasal bakımdan sorumsuz olup yetkilerini ancak başbakan ve ilgili bakanların imza katılımıyla kullanabilir (md.39). Cumhurbaşkanının sorumluluğu yalnız iki halde söz konusudur. Cumhurbaşkanı vatan hainliği durumunda T.B.M.M.'ye karşı sorumludur. "*Hususat-ı şahsiye*"sinden dolayı sorumluluğuna gidilmek gerektiğinde de, yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki usuller uygulanır (md.41). Sonuçta cumhurbaşkanı, parlamenter sistem devlet başkanından farksız bir konumdadır.⁴⁹

⁴⁸ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.37-48.

⁴⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.301 vd.

4. Yargı Hakkı:

1924 Anayasası'nda yasama ve yürütme için "görev" kelimesi kullanılmış olmasına rağmen yargı için 8'inci maddede "hak" (*Madde 8- Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır*); dördüncü faslın başlığında da "kuvvet" deyimini kullanılmıştır. Bu çelişki Montesquieu'nun "*Kanunların Ruhunu*" adlı eserinde de kendini gösteren bir kararsızlık ifadesi olabilir.⁵⁰

Ancak temsili bir niteliği olmayan yargı organının kuvvetler ayrılığı teorisini çağrıştıracak bir ifadeyle kuvvet olarak nitelendirilmesi Münci Kapani, Ergun Özbudun ve Recai Galip Okandan'a göre çelişkili bir durumdur. Devletin iki temel fonksiyonu olan yasama ve yürütme bir görev olarak ifade edilirken temsili bir organ olmayan kaza fonksiyonunun kuvvet olarak nitelendirilmesi 1924 Anayasası'na özgü veya rastlantısal görülmüştür. Ancak Bülent Tanör tarafından Yargı'ya "kuvvet" denmesi, bu organa güç ve saygınlık kazandıran anlamlı bir seçim olarak ifade edilmiştir.

Aslında günümüzde bu teorik tartışmaların büyük ölçüde geçmişte kaldığını belirten Ergun Özbudun; bütün yerleşmiş demokrasilerde, yargının seçilmiş organlar karşısında bağımsız bir organ olması gerektiği, bunun hukuk devleti ve birey hürriyetlerinin korunması açılarından, olmazsa olmaz bir şart teşkil ettiğini ve anayasalarda bunu sağlayacak etkin güvencelerin bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nı bu güvenceleri sağlamaktan çok uzak olarak betimlemiştir.⁵¹

Anayasanın Dördüncü bölümünde düzenlenen yargı erki ile ilgili anayasada şu hususlar yer almaktaydı: Madde 53- Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri kanunla gösterilir. Madde 54- Yargıçlar, bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar ve bu işlerine hiçbir türlü karışılmaz. Ancak kanun hükmüne bağlıdırlar.

⁵⁰ "Montesquieu, yasayı dikkate alarak devlet yapılanmasında üç işlevi ya da erki kabul etmiş, bunları da yasayı yapan, uygulayan ve uygulamadan ortaya çıkan uyumsuzlukları çözen güçler olarak ayırma tabii tutmuştur. Montesquieu, kuvvetleri ilk başta ikiye ayırmıştır: Bunlar yasama ve yürütmedir. Yürütme de kendi içinde, ülke içindeki hukuku uygulamakla görevli olan ve diğer ülkelerle ilişkiyi sürdürecektir olan yürütme olarak tanımlanmıştır. Ancak Montesquieu, bu sınıflandırmasından çabuk vazgeçmiş ve yargıyı üçüncü güç olarak tekrar tanımlamış, yürütmeyi ise iki işlevi de içerecek şekilde birleştirmiştir.", Martin S. Flaherty, "**The Most Dangerous Branch Abroad**", Harvard Journal of Law & Public Policy, Vol. 30 issue 1, Fall, 2006, s.153.

⁵¹ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.55.

Mahkemelerin kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiçbir türlü değiştiremezler, başkalamazlar, geciktiremezler ve hükümlerinin yerine getirilmesine engel olamazlar. Madde 55- Yargıçlar, kanunda gösterilen usuller ve haller dışında görevlerinden çıkarılamazlar. (Maddenin yorumu hâkimlerin kanunda belirtilen durumlarda azlolunabileceğidir.) Madde 56- Yargıçların nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri, nasıl tayin olunacakları ve görevlerinden nasıl çıkarılacakları özel kanunla gösterilir. Madde 57- Yargıçlar, kanunla gösterilenlerden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar. Madde 58- Mahkemelerde yargılamalar herkese açıktır. Yalnız yargılama usulü kanunları gereğince bir yargılamanın kapalı olmasına mahkeme karar verebilir. Madde 59- Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbesttir. Madde 60- Hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalara bakmazlık edemez. Görev ve yetki dışında olan davalar ancak bir kararla reddolunur.⁵²

Bu hükümler yargının yasama ve yürütme karşısındaki bağımsızlığını korumakla birlikte, yargıç bağımsızlığı ve güvenceleri konusunda yeterince somut değildir. Bu işlerin düzenlenmesi yasa koyucunun takdirine kalmıştır. 1961 Anayasası bu eksikliklere ve bundan ötürü uygulamada doğan büyük sorunlara çözüm getirmeye çalışacaktır. Bağımsız, tarafsız ve adil bir yargının can alıcı noktalarından biri, olağanüstü mahkemelerin kurulmasına izin verilmemesidir. “*Tabii hâkim*” ya da “*doğal yargı yeri*” ilkesi diye ifade olunan bu genel düstur, hiç kimsenin kendine yüklenen suçu işlediği tarihte görev yapan yetkili mahkemeler dışında, sonradan oluşturulacak mahkemeler önünde yargılanmamasını güvence altına alır. İkinci Büyük Millet Meclisi’nin, tıpkı olağanüstü koşullarda toplanan bir önceki meclis gibi, bu konuda duyarlı olmadığı anlaşılmaktadır. 1924 Anayasası’nın meclis görüşmeleri buna tanıktır. Burada, gerektiğinde İstiklâl Mahkemeleri kurulabileceğine işaret edilmiş olduğu gibi, “fevkalade mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur” şeklindeki bir ek fıkra önerisi de kabul görmemiştir. 1924 sistemi, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi esasını kabul etmemiştir. Benimsenen yol, Büyük Millet Meclisi’nin kendi kendini denetlemesi, yani yasaların Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na uygun düşüp düşmeyeceği konusunda, bunlar tasarı aşamasındayken bir siyasi denetim yapmasıdır. Başta Anayasa

⁵² <http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

Komisyonu olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nin yetkili encümenleri ve genel kurulu bu hususla görevlidirler.⁵³

Kanun-ı Esasi 89.madde dahi olağanüstü mahkemelerin kuruluşunu engellerken, 1924 Anayasasında bu düzenlemeden kaçınılmış olmasının altında “*yapılması planlanan devrimlere karşı girişilebilecek muhalefeti sindirmek*” siyasi fikri olduğu değerlendirilebilir. Nitekim Kemal Gözler de bu eksikliği bir geriye gidiş olarak ifade etmektedir.

Yargı Erki faslının Yüce Divan konulu alt başlığında şu düzenlemeler bulunmaktadır: Madde 61- Bakanları, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısını görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılamak için Yücedivan kurulur. Madde 62- Yücedivan üyeliği için, on biri Yargıtay, onu Danıştay başkanları ve üyeleri arasından ve kendi Genelkurulları tarafından gerekli görüldükte gizli oyla, yirmi bir kişi seçilir. Bunlar gizli oy ve salt çoğunlukla içlerinden birini Başkan ve birini Başkan vekili seçerler. Madde 63- Yücedivan bir Başkan ve on dört üye ile kurulur ve kararlarını salt çoğunlukla verir. Geri kalan altı kişi gerektiğinde kurulun eksikliğini tamamlamak için yedek üye durumundadır. Bu yedek üyeleri, üçü Yargıtay, üçü Danıştay'dan seçilmiş üyeler arasında olmak üzere adçekme ile ayrılır. Başkanlığa ve başkan vekilliğine seçilenler bu adçekmeye girmezler. Madde 64- Yücedivanın savcılık görevi, Başsavcılık tarafından görülür. Madde 65- Yücedivanın kararları kesindir. Madde 66- Yücedivan kanunlara göre yargılar ve hüküm verir. Madde 67- Yücedivan gerekli görüldüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla kurulur.⁵⁴

1924 Anayasası'nın yargı bağımsızlığı ile ilgili düzenlemelerinin yetersizliği, bu Anayasa'nın uygulanmasında açıkça ortaya çıkmıştır. Nitekim 1934 yılında çıkarılan 2556 sayılı Hâkimler Kanunu, hâkimlik teminatını sadece adli yargı hâkimleri ve onların sadece bir bölümü için, son derece yetersiz olarak tanımıştır. Asli maaşı 60 liradan aşağı olan hâkimlere hiçbir teminat tanınmamıştır.⁵⁵

Gerek anayasa yargısının kabul edilmeyişi, gerek idare mahkemesine yargı başlığı altında değil de yürütme görevi başlığı altında yer verilmesi, gerekse olağanüstü mahkemelere açık kapı bırakılması, yeni rejimin ideolojik ve politik amaçlarıyla yakından ilgili hususlardır. Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı sıfatıyla 1

⁵³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.306-307.

⁵⁴ <http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

⁵⁵ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.58.

Mart 1924 tarihinden itibaren yargıyı tutuculuğa karşı ve reformların destekçisi bir güç olarak görmeyi istediğini açıklamaya başlamıştı. Yargı, yeni rejimin ve inkılâpların bekçisi olmalıydı. İnkılâpçı rejimin, yasama ve yürütme işlemleri üzerinde etkili bir yargı denetimini istemediği açıkça görülmektedir.⁵⁶

Anayasa koyucuları için Meclisin iradesini denetlemek milletin iradesini denetlemek anlamını taşımaktaydı. Bütün kötülükler padişaktan gelir, halkın temsilcilerinden oluşun meclisin halkın iyiliğinden başka bir şeyi istemesi ve yapması beklenemezdi. Meclis bunu, Türk Kurtuluş Savaşı sırasındaki karar ve uygulamalarıyla ortaya koymuştu. Bu nedenle milleti Meclise karşı korumak gibi bir düşünce ileri sürmek bile meclisin kudsiyetine ters düşerdi. Kaldı ki "*Avrupa tipi anayasa yargısı*" henüz o dönemde tam anlamıyla yaygınlaşmamıştı. Bilindiği üzere anayasa mahkemelerinin kurulması daha ziyade II nci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllara tesadüf etmektedir. Diğer yandan 1924 Anayasası'nın yapıldığı dönem ve sonraki yılların başlıca sorunu, köklü reformlarla toplumun ve devletin çağdaştırılmasıydı. Dolayısıyla böyle bir anayasal sistem, toplumu dönüştürme projesinin yürütülmesi açısından acil ve pratik zorunluluklar sonucu getirilmişti.⁵⁷ O dönem için önemli olan, milli devletin yapılandırılması, toplumun biçimlendirilmesi ve gerekli reformların icraya konulması olup, hukuka uygunluk adına bunların kösteklenmemesiydi. 1924 Anayasası bu esnek çerçeveyi ziyadesiyle sunmaktaydı.⁵⁸

4.1. Anayasaya Uygunluk Denetimi:

1924 Anayasasınının 103.maddesine göre "*Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz*". Ayrıca 102.maddeye göre "*Değişiklik teklifinin Meclis tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanması şarttır. Değişiklikler ancak tam sayının üçte iki oy çokluğu ile kabul edilebilir*". Bu hükümler birlikte düşünüldüğünde, anayasanın –özellikle kanunlardan- üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesinin 1924 Anayasası tarafından da benimsendiği görülmektedir.⁵⁹

⁵⁶E.Emini, "1924 Anayasasında Yargı Organının Yeri", ATA Dergisi, Selçuk Üniversitesi yay., sayı 2, 1992, s.105-113; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.307-308.

⁵⁷ Karpuz, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.125.

⁵⁸ Bülent Tanör, **İki Anayasa**, Beta yay., İstanbul 1986, s.21.

⁵⁹Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, s.511; Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.116.

Buna rağmen yapıldığı dönemin şartlarına göre geniş bir hak ve özgürlükler listesi oluşturulmuş olsa da, anayasaya aykırı kanunların yargısal denetimi öngörülmediği için hak ve özgürlükler bakımından tam bir güvence sağlanamamıştır. Ayrıca anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi bu denetimin olmaması nedeni ile etkin bir şekilde somutlaştırılamamıştır.⁶⁰Yine 102.maddeye bakıldığında, bu Anayasanın değiştirilmesi için, alelade kanunların değiştirilmesi için gereken çoğunluklardan daha nitelikli bir çoğunluğun gerekmesi, Anayasanın katılığını ortaya koymaktadır.⁶¹

1924 Anayasasının 102.maddesinin son fıkrasına göre “Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkalaşma yapılması hiçbir türlü teklif dahi edilemez” hükmüyle anayasanın katılığı biraz daha artmaktadır.⁶²

1924 Anayasasının katı bir anayasa olması ve kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hükmüyle de anayasanın üstünlüğü benimsenmesine rağmen kanunların yargısal denetimi ve bunu yapacak bir organ öngörülmemiştir.⁶³ Bununla birlikte, bu Anayasa döneminde doktrinde ve mahkeme kararlarında, anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi konusu tartışmalıdır.⁶⁴

Bu dönemde Başgil, Kubalı, ve Feyzioğlu gibi yazarlar, yargılama hakkının bağımsız mahkemelere ait olduğu, defî yolu ile denetimin mahkemelerin doğal bir görevi olduğu, anayasaya aykırı kanunların kanun mahiyetinde olamayacağı gibi nedenlerle kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminin olması gerektiğini savunmuşlardır. Diğer yandan Onar, Sarıca ve Belgesay gibi yazarlar ise, anayasanın mahkemelerin doğrudan uygulayacakları bir kanun olmadığı, nizamnameler bile mahkemeler tarafından denetlenmezken kanunların evleviyetle denetlenemeyeceği ve mevzuatta hâkimlere böyle bir yetkinini verilmediği gibi nedenlerle kanunların

⁶⁰Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.33; Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, s.58; Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.15-16.

⁶¹Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.312-313; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.161; Ayhan Döner, “**Atatürk Dönemi Anayasal Gelişmelere Genel Bir Bakış: 1921-1924 Anayasaları**”, AÜEHFD, Y.2007, s.114.

⁶²Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.312-313; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.161; Döner, “**Atatürk Dönemi Anayasal Gelişmelere Genel Bir Bakış: 1921-1924 Anayasaları**”, s.115.

⁶³ Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.15-16.

⁶⁴Armağan, **Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi**, s.16-20; Köküarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.16.

anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin mümkün olmadığını savunmuşlardır.⁶⁵

4.2. Temel Hak Ve Hürriyetler:

1921 Anayasasında temel hak ve özgürlükler düzenlenmemiştir. 1924 Anayasasında ise Doğal hukukçu, liberal ve ferdiyetçi bir düzenleme ekseninde kişi hak ve özgürlükleri Beşinci Fasal altında düzenlenmiştir. Anayasa klasik-bireysel hak ve özgürlüklerin hemen hepsine yer vermiştir.

1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetler konusunda 1789 Bildirisi'nden geniş ölçüde etkilenmiştir. Mustafa Kemal'in özgürlük anlayışının temelinde, doğal haklar kavramına dayanan J. J. Rousseau'nun görüşleri ile 26 Ağustos 1789 tarihli Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'ndeki hükümlerin bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, söz konusu bildirinin 4. ve 5. Maddelerindeki tanımlar, 1924 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. Maddesinde yer aldığı gibi ortaokullara ders kitabı olarak 1930'da yazılan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabının, Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan "Hürriyet" bölümü de hemen hemen aynı kavram ve görüşleri yansıtmaktadır. Öte yandan Atatürk'e göre özgürlük kavramı, Fransa devriminden sonra kazandığı anlamla, düşünce ve siyasal alandaki özgürlükler kadar vicdan özgürlüğünü de içerir. O, toplumda değişik düşüncelerin ve değişik inançların bulunmasını, özgürlüğün doğal bir sonucu olarak kabul etmekte, dahası, tek tip düşünce ve inancın toplum için tehlikeli bir durum, bir ölüm belirtisi olduğunu söylemektedir. Öte yandan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Léon Marillier ve Stuart Mill'den yaptığı çevirilerin de Atatürk'ün özgürlük anlayışını genişletip pekiştirdiği söylenebilir.⁶⁶

Anayasa, hemen bütün klasik haklara yer vermekle birlikte, sosyal haklardan söz etmemektedir. Bunun nedeni, bu hak kategorisinin anayasanın yapıldığı dönem itibarıyla klasik haklar kadar yaygınlık kazanamamış olmasıdır. 1924 Anayasası, hürriyetin sadece adını vermiş, bunun içeriği ve kullanım biçim ve şartlarının belirlenmesi işini T.B.M.M.'ye bırakmıştır. Ancak, Anayasa, T.B.M.M.'nin bu yetkiyi hangi esaslar dâhilinde kullanacağına ilişkin hiçbir esasa yer vermemiştir. Her ne kadar, kanunların anayasaya aykırı olamayacağı yönünde bir hükme yer

⁶⁵ Köküsarı, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, s.16.

⁶⁶ Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, s.14-16.

vermekteyse de, bu hükmün platonik bir değer taşımaktan öte bir anlamı bulunmamaktadır. Çünkü, Anayasa, T.B.M.M.’nin mutlak üstünlüğüne yer vermekte ve onun başka bir organ tarafından denetimini kabul etmemektedir. Bu durum Anayasanın en zayıf yanını oluşturmaktadır. Meclisin üstünlüğü ve denetimsizliği, uygulamada temel hak ve hürriyetlerin çoğunluğun iradesine terk edilmesi sonucunu doğuracaktır.⁶⁷

1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetleri, 68 - 88nci maddeler arasında ve “*Türklerin Hukuku Ammesi*” (Türklerin Kamu Hakları) başlığını taşıyan beşinci fasılda düzenlemiştir:

Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermiyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer. Madde 69- Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır. Madde 70- Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülkedinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanındır. Madde 71- Cana, mala, ırza, konuta hiçbir türlü dokunulamaz. Madde 72- Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiçbir kimse yakalanamaz ve tutulmaz. Madde 73- İşkence, eziyet, zoralım ve angarya yasaktır.

Madde 74- Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz. Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneği özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para ve mal ve çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz. Madde 75- Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebenden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir. Madde 76- Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz. Madde 77- Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz. Madde 78- Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı

⁶⁷Ömer Anayurt, 1924 Anayasası’nda Meclis Yürütme İlişkileri, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-39/1924-anayasasinda-meclis-yurutme-iliskileri>.

kanun gereğine alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz. Madde 79- Bağışların, çalışmaların, mülkedine ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.

Madde 80- Hükûmetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir Madde 81- Postalara verilen kağıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz. Madde 82- Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikâyette bulunabilirler. Haber veya şikâyeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir. Madde 83- Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz. Madde 84- Vergi, Devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir. Bu esaslara aykırı olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır. Madde 85- Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alına gelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapılmaya kadar alınabilir.

Madde 86- Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağrılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği harb halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir. Madde 87- Kadın, erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır. Madde 88- Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir. Türkiye’de

veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelipte memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmî olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazılı hallerde olur.⁶⁸

Siyasal ve kamusal katılma hakları olarak da mebus seçme ve seçilme (md.10 ve 11), devlet memuriyetine girebilme (md.92), kamu işleri ile ilgili olarak yasalara aykırı buldukları durumları ilgili mercilere ve T.B.M.M.’ye haber verme hakları (md.82) özellikle belirtilmelidir. Ekonomik konularda Anayasanın bireysel mülkiyet ve girişimi koruyucu özellikleri açıktır. 1924 Anayasası’nın devleti, müdahaleci ve sınırlayıcı değildir. Müdahaleler çok istisnai olarak işaretlenmiştir. Bir yıl önce yapılan İzmir İktisat Kongresi’nde alınan liberal ve özel teşebbüsçü kararların ruhu Anayasa da sinmiştir. Devlet liberalizmin jandarma devletine benzemektedir. Kamulaştırılan toprağın bedelinin peşin ödenmesini buyuran Anayasa (md.74), toprak reformunu da fiilen imkânsız kılmıştır.⁶⁹ Bu hüküm 1937’de değiştirilecek, taksitle ödeme olanağı sağlanacak, ayrıca devletçilik ilkesi de anayasaya konacaktır. Siyasal haklar konusu da hemen hemen hiç ele alınmamış, devletin sosyal ödevlerine yer verilmemiştir. Sendika, grev ve toplu pazarlık, toplu sözleşme gibi kolektif emekçi hakları gibi alanlarda da devlete düşen ödevlerden söz yoktur. Bunun tek istisnası, parasız ilköğretim hakkı ve zorunluluğudur (md.87). Kısacası, Anayasanın devlet felsefesi sosyal değil liberaldir.⁷⁰

1924 Anayasası'nın sosyal haklara yer vermemesinin bir nedeni olarak da Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış, tabiri caizse *harap* ve *bitap* bir durumda bulunan, bu yüzden ekonomik ve mali imkânları son derece sınırlı olan bir devletin bunları düşünebilecek konumda olmayışı, anayasa koyucusu ve toplum nezdinde de böyle bir ihtiyacın duyulmayışı ileri sürülebilir ki, bunu da fazla yadırgamamak gerekir.⁷¹ Nihayet sosyal hakların batıdaki tarihi gelişim ivmesinin de etkisinden söz edilir. Bilindiği üzere batıda sosyal haklarla ilgili sosyal ve siyasi mücadeleler 19 uncu yüzyıla kadar uzanmaktadır. Oysa bizde, bu tarihlerde, sınıfsal tabandan ve geniş halk kitlelerinden yoksun, dar bir çevre tarafından yürütülen klasik haklarla ilgili

⁶⁸ <http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

⁶⁹ T.Sinav, 1924 Anayasasının Getirdiği Siyasi Rejim ve O günkü İktisadi Şartlar Arasındaki İlişkiler, Düşünce, Aralık 1977-Ocak 1978, sayı 9-10, s.60.

⁷⁰ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.310-311.

⁷¹ Erdoğan, Modern Türkiye’de Anayasalar ve Siyasi Hayat, s.63.

cılız mücadeleler ve iktidarın sınıflandırılmasına yönelik anayasacılık hareketleri söz konusu olup sosyal haklarla ilgili teorik düzeyde de olsa bir çaba ile karşılaşılmamaktadır. Bunun sonucu olarak da 1924 Anayasa Koyucusu'nun bu haklara tamamen yabancı kaldığı, geniş ölçüde eksikliği duyulan bir kategori olarak henüz belirmediği söylenebilir.⁷²

1924 Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” anlayışına sahiptir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetme hakkı mutlak; bu hak azınlık hakları vb. nedenlerle sınırlandırılmamalıdır. Bunu, Anayasanın hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir (m.3) ve T.B.M.M. milletin tek ve gerçek temsilcisi olup millet namına hâkimiyeti hakkını kullanır (m.4) diyen hükümlerinden anlıyoruz. Bu hükümler doğrultusunda Meclisin iradesinin sınırsız olduğunu ve Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti veya grup istediğini yapmakta serbest olduğunu söyleyebiliriz.⁷³

1924 Anayasasında tanınan hak ve hürriyetlerin yargısal güvencelerinin olmaması, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının ölçütlerinin gösterilmemiş bulunması, keza bu dönemde bir Anayasa Mahkemesinin kurulmamış ve yargı bağımsızlığının tam anlamıyla sağlanamamış olması gibi hususlar da çoğunlukçu demokrasi anlayışının pekişmesine, azınlık haklarının korunamamasına yol açmıştır.

5. Anayasanın Uygulanması:

1924 Anayasası, devrimlerin yerleşmesi ve Atatürk'ün düşüncelerinin uygulamaya konulabilmesi açısından öncelikle ilk T.B.M.M. döneminde uygulanan ve daha sonra da 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan bazı temel ilkeleri benimsemiştir. Meclis üstünlüğü, kuvvetler birliği Anayasa'nın en bariz ilkeleri arasındadır. Bunun yanı sıra parlamenter sisteme dönük bir takım hükümler de yer almaktadır.

Böylece Anayasa ne tam olarak meclis hükümeti sistemi ne de parlamenter sistemi kabul etmiştir. Hatta Anayasa'nın bunlardan herhangi birisine ağırlık verdiği şeklindeki değerlendirmelerin bile gerçeği yansıtmaktan uzak bulunduğu açıktır.

⁷² M. Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 5.b., AÜHF yay., Ankara 1976, s.104.

⁷³ “Anayasa, özünde demokratik bir ruh taşımaya rağmen bu, daha ziyade, kökü Rousseau'ya dayanan ve çoğunluk iradesine yanılmazlık atfeden, siyaset bilimi literatüründe “çoğunlukçu demokrasi” olarak ifade edilen bir anlayışı ortaya koymaktadır.” Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s.15.

Çünkü Anayasa'da her iki hükümet sisteminin de en bariz özelliklerine rastlamak mümkündür. Bu nedenle Anayasa, tam bir karma rejim diyebileceğimiz, her iki hükümet sisteminin de bazı temel özelliklerini havi bir sistem kurmuştur. Daha çok dönemin durum ve şartları dikkate alınarak, pragmatik bir yol izlenerek hangi sistemin ya da sistemlerin hükümleri ülkenin içinde bulunduğu ortama uygunsu onlar alınmış, mecedilmiş ve nev'i şahsına münhasır bir sistem meydana getirilmiştir.⁷⁴

Ne var ki, Anayasa'daki sistem ne olursa olsun, fiiliyattaki durumu karşısında fazla bir önemi yoktur. Çünkü uygulamada tek parti döneminde yürütme yani hükümet ve cumhurbaşkanı, parti disiplini, parti mekanizması yoluyla meclise çoğu zaman hâkim olmuştur. Tek parti döneminde meclisin hemen tamamı bir siyasî parti milletvekillerinden oluşmuştur. Cumhurbaşkanı bu partinin lideri seçilmiş, hükümet bu partinin ileri gelenlerinden oluşmuştur. *“Meclise ve hükümete egemen tek disiplinli bir parti ile güçlü liderler (Atatürk, İnönü) ekseninde işleyen siyasal rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır.”*⁷⁵

1924 Anayasası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi kurucu güç olma niteliğini bitirmiştir. Olağanüstü koşullar gereği kurucu meclis olarak çalışmak zorunda kalan Türkiye Büyük Millet Meclisi, artık normal bir parlamento durumunu almıştır. Bu parlamento, Anayasa'yı çeşitli hükümleri açısından değiştirebilir, ama yeni bir Anayasa yapamaz.

Böylece 1924 Anayasası ile rejim, sağlam bir biçimde yerini almış sayılmalıdır. Bu özelliği ile Anayasa, Türk siyasal hayatında olumlu bir rol oynamıştır. 1924 Anayasası'nın içeriği bakımından olumlu yanları ise şöyle açıklanabilir: Bu Anayasa inkılâpçı bir Meclis'çe yapıldı. Bundan dolayı inkılâp adımlarını kısıcıcı hükümler içermez. Meclis iradesi, -doğaldır ki ulus iradesinden sonra- en üstün ve tek güçtür. Onu sınırlayacak başka bir makam yoktur. Meclis'in kararları derhal yerine getirilir. Bu bakımdan da inkılâpçıların amacına uygundur. Anayasa'da ayrıntılı hükümlerin bulunmaması onu, açık ve pratik bir öze sahip kılmıştır. Tek parti döneminde yapıldığı halde bu Anayasa kesinlikle demokrasiye açıktır. Siyasal parti kurulmasını yasaklamaz, hatta}bu konuda siyasal partiler hakkında ayrı ve ayrıntılı hükümler taşıyan 1961 ve 1982 Anayasalarından da ileridir; çünkü dernek kurma özgürlüğü içinde düşünülen (Madde 70) siyasal parti

⁷⁴Ömer Anayurt, **1924 Anayasası'nda Meclis Yürütme İlişkileri**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-39/1924-anayasasinda-meclis-yurutme-iliskileri>.

⁷⁵Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, s.263.

açma hakkı, Türklerin doğal haklarından kabul edilmiştir. Şu veya bu yönde bir partiyi yasaklayan hüküm dahi taşımaz.

Bu olumlu yanlarına rağmen 1924 Anayasası, demokratik düzenin işleyişini sağlam bir güvence altına alacak hükümlerden yoksundur. Her şeyden önce, biraz yukarıda da belirttiğimiz gibi, özgürlüklerin sınırını kanunun çizmesi ve bu alanda Meclis iradesine hiçbir kısıtlama getirilmemesi, büyük bir aksaklıktır. Vatandaşın bütün özgürlükleri ve bu arada siyasal parti kurma hakkı, Meclis çoğunluğunun görüşüne ve anlayışına bırakılmıştır.

Anayasa'ya aykırı kanun çıkarılmayacağını buyuran Anayasa (Madde 103), bu hükmüne de hiçbir güvence getirmemiştir. Anayasa yargısı, 1924'lü yıllarda henüz pek belirmediği için bu yol bilinmiyordu, ama kanunların Anayasa'ya aykırı olmasını önleyecek başka mekanizmalar da bulunabilirdi. Meclis'i denetleyecek hiçbir organın bulunmaması, Meclis üstünlüğü ilkesini çok katılaştırmış, bu sayede siyasal iktidarı elinde tutanların yetkileri sonsuzlaşmıştır. İyi niyetli, idealist kadrolarla bu yetki, olumlu yönde kullanılabilir. Gerçekten dev inkılâp kanunları ve uygulanmaları bunu açıkça göstermektedir. Ama siyasal kadroların başka kuşkuları olursa, bu yetki, hemen Meclis çoğunluğu diktatoryasına yol açabilir ve bu, ne yazık ki bazı dönemlerde gerçekleşebilmiştir.

Bütün olarak 1924 Anayasası'nı son kez değerlendirecek şunu söyleyebiliriz: Bütün aksaklıklarına rağmen bu Anayasa, Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu Anayasa'dan alınan dersler, 1961 ve 1982 Anayasalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Kaldı ki cumhuriyet yönetimi ve millî egemenlik kavramları ile çağdaş uygarlığa ulaşma arzusu sonucu beliren hükümler, son Anayasamıza 1924 Anayasası'nın etkisiyle girmiştir. Denilebilir ki, genel olarak bu Anayasa Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesini sağlamıştır.⁷⁶

Ulusal Devletin kurulması aşamasında, 1924 Anayasası'nı yer yer başkalaştıran ya da değiştiren üç ana faktör grubu olmuştur. Bunlardan birincisi 1925-1945 arasındaki Tek Parti Rejimi olgusudur. Bu oluşum anayasal pratiği de büyük çapta etkilemiştir. İkinci büyük gerçeklik, bu rejimle eşanlı olarak yaşanan Reformlar dizisidir. Bunların da, siyasal ve anayasal rejim üzerinde önemli etkileri olacaktır. Üçüncüsü doğrudan Anayasa değişiklikleri konusudur.⁷⁷

⁷⁶ Mumcu, **1924 Anayasası**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-05/1924-anayasasi>.

⁷⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.313.

5.1. Anayasal Düzen ve Tek Parti Rejimi:

1924 Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” anlayışına sahipti. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetme hakkı mutlak; bu hak azınlık hakları vb. nedenlerle sınırlandırılmamalıdır. Bunu, Anayasanın hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir (m.3) ve T.B.M.M. milletinin tek ve gerçek temsilcisi olup millet namına hâkimiyet hakkını kullanır (m.4) diyen hükümlerinden anlıyoruz. Bu hükümler doğrultusunda Meclisin iradesinin sınırsız olduğu ve Meclis’te çoğunluğu elinde bulunduran parti veya grubun istediğini yapmakta serbest olduğu söylenebilir.⁷⁸

Mustafa Kemal önce bir meclis grubu oluşturmuş, sonra da 9-11 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası’nın kurulmasına öncülük etmişti. Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra İkinci Dönem T.B.M.M. üyelikleri için yapılan seçimlerin ardından Meclise yalnızca, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini yaptığı, 72 seçim çevresinden gelen ve çoğunluğu eski Birinci Gruba üye kimselerden 270 üye girebilmiştir.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, gelecekte düşündüğü devrimleri hayata geçirebilmesinde araç olabilmesi için Cemiyetin firkalaşması çalışmalarını başlatmıştır. 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın, “*Halk Fırkası*” adında bir Fırkanın kurulacağını bildiren seçim bildirisini, Müdafai Hukuk Grubuna onaylatmasıyla başlayan bu çalışmalar, 9 Eylül 1923 tarihinde Fırkanın kurulmasıyla sonuçlanacaktır.⁸⁰ 11 Eylül 1923 tarihinde yapılan seçimde Fırkanın Genel Başkanlığına T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Genel Sekreterliğine de Recep (Peker) getirilmişlerdir.⁸¹

İkinci T.B.M.M. üyeleri Mustafa Kemal’in süzgecinden geçerek seçilmiş kişilerdi, ama meclis, özellikle ilk yasama yılında, bağımsız davranabildi. 1924 Anayasası görüşmeleri buna örnektir. Dolayısıyla, Halk Fırkası içinde bile muhalefet unsurları vardı.⁸² Aralık 1923’ten beri T.B.M.M. Anayasa Komisyonu, Kurtuluş

⁷⁸ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.35.

⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam : Mustafa Kemal**, C. III, 7. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981, s. 89.

⁸⁰ Jean Denny, **Yeni Türkiye**, çev. Sencer Kodolbaş, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 2000, s. 134.

⁸¹ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 44.

⁸² Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.314.

Savaşı gibi olağanüstü bir dönem için kaleme alınmış olan 1921 Anayasasının yerini alacak yeni bir Anayasa oluşturmak için çalışmalar yapmaktadır. 25 Mart 1924'te Anayasa tasarısının Cumhurbaşkanına T.B.M.M.'yi dağıtarak seçimlere gitme yetkisi veren 25. maddesi büyük tartışmalardan sonra reddedilir. Bu sonuçta, kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği ilkeleri arasındaki farklılıklar ve tek meclise karşı iki meclisli parlamento çelişkisi de etkili olmuştur. Yine Anayasa tasarısının, “*Kara, deniz ve hava kuvvetleriyle diğer tüm kuvvetlerin başkumandanı Cumhurbaşkanıdır*” şeklinde olan 40. maddesi de büyük tartışmalara yol açar ve ancak değiştirilerek kabul edilir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak, Mecliste görüş ayrılığı söz konusu olmuş ve Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının karşısında bağımsız çalışan ikinci bir grup belirmiştir. İkinci grubun oluşmasında sadece siyasal etkenler değil bireysel ve sosyal etkenler de etkili olmuştur.

İkinci grubun önde gelen isimleri 17 Kasım 1924 tarihinde Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası adı ile yeni bir parti kurdu.⁸³ Mustafa Kemal Paşa Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ilgili düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: “*Cumhuriyet kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye ‘Cumhuriyet’ ve hem de ‘Terakkiperver Cumhuriyet’ adını vermiş olmaları, nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimî sayılabilir?*” Bu dönemde Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı.

Cumhurbaşkanının konumu, muhalefeti kaygılandırmaktaydı. Kasım ayı boyunca Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri ve onları destekleyen Tanin gibi gazeteler, cumhurbaşkanının sürekli olarak Cumhuriyet Halk Fırkası genel başkanlığından istifa ederek tarafsız bir tutum alması gerektiği yönündeki uyarılarına karşın, hiçbir sonuç alamadılar.⁸⁴

Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile mecliste muhalefetin ve ayrılıkların şiddeti daha da arttı. Bu muhalefet 1925 yılı T.B.M.M. bütçe görüşmeleri esnasında silahların çekilmesine ve T.B.M.M. tarihindeki ilk ve tek cinayet olan

⁸³ “*Fırkaya, isim olarak önce İstihlas (Kurtuluş) Fırkası veya Cezri (Radikal) Cumhuriyet Fırkası isimleri düşünülmüştür. Frey'e göre, bu isimlerden ilki firkanın Osmanlı Hanedanını Kemalist baskıdan kurtararak, son dönem Osmanlı Kurumlarını temel alan evrimci bir modernleşmeyi amaçlıyor olması bakımından daha doğru bir isimdir. İkincisi ise en az ‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ kadar muğlak ve yüzeysel bir isim olup, firkanın gerçek düşüncelerini gizlemektedir. Firkanın üç değişik programından ilkinde Cumhuriyetten hiç bahsedilmemesinin de Kemalistleri rahatsız ettiğini belirtmek gerekir.*”, Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge, The M.I.T. Press, 1965, s. 326.

⁸⁴ Erik Jan Zürcher, **Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, 2013, s.85.

Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden Halit (Karsıalan) Paşa'nın öldürülmesine kadar varabilen bir sertlikteydi.

Sosyal, dış ve siyasal etkilerin ekseninde meclis içindeki muhalefet, ülke içerisindeki karışıklıkların da dolaylı yoldan besleyicisi oldu. Aslında cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlükle ilintili olarak yaşanan ve çok sert bastırılan Koçgiri İsyanı ve diğer bazı küçük isyan hareketleri meydana gelmişti. Ancak Halifelik'in kaldırılması ve hızlı batılılaşma ile İslami argümanların kullanılması daha önemli bir kalkışmaya; anayasal düzeni yıkmaya dönük bir rejim tehdidine dönüşecekti.

5.2. İç Karışıklıklar:

11 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'de Şeyh Sait Ayaklanması başladı. Başbakan Fethi (Okyar)'ın bazı Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerini böylesine zor bir dönemde irticai eylemde bulunmakla suçlaması, dikkatleri bir kez daha bu Fırka üzerine çekmiştir.⁸⁵ Hükümet 23 Şubat'ta 12 il ve 2 ilçede bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etti.

Fethi bey kabinesinde Adliye Vekili olarak yer alan Mahmut Esat, Şeyh Sait İsyanı'na karşı içinde bulunduğu hükümetin takip ettiği ılımlı politikaları tasvip etmemekte ve İsmet Paşa ve arkadaşlarının savunduğu gibi, meselenin daha ciddiyetle ele alınması gerektiğini belirtmekteydi.⁸⁶

Bu arada isyan genişlemiş ve isyanın ikinci haftasında isyancılar Elazığ'a girmiştir. Böylece o zamana kadar alınmış tedbirlerin yetersiz kaldığının ortaya çıkması üzerine, dinin siyasi amaçlarla suiistimal edilmesini yasaklayan 26.02.1925 tarih ve 556 sayılı "*Hıyaneti Vataniye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili Hakkında 15.04.1339 tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun*" kabul edilmiştir. Söz konusu yasa ile Hıyaneti Vataniye Yasasında belirtilen vatana ihanet suçu sayılan haller arasına dini duyguların siyasi amaçlarla kullanılması da eklenmiştir. Gerek bu yasaya gerekse Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geniş bir kesiminde sıkıyönetimin ilan edilmesine Terrakiperver Cumhuriyet Halk Fırkası da destek vermiştir.⁸⁷

Şeyh Sait isyanı üzerine düşen Ali Fethi Bey kabinesi yerine, 3 Mart 1925 tarihinde kurulan İsmet Paşa kabinesi, iktidara gelir gelmez ilk iş olarak, Takrir-i

⁸⁵Füruzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul, 1965, s.70.

⁸⁶ Metin Toker, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Bilgi yay., 1994, s.61.

⁸⁷ <http://www.ataturk.net/Cumhuriyet/?sayfa=onemliolaylar>.

Sükûn Kanunu çıkartmış ve iki de İstiklâl Mahkemesi (Şark İsyân Mıntıkası-İstiklâl Mahkemesi ve Ankara İstiklâl Mahkemesi) kurdurmuştu.⁸⁸

Ancak bazı milletvekilleri İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasını Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 70.maddesinde güvence altına alınan masumiyet hakkı ve diğer hürriyetlerin ihlal edildiği gerekçesiyle uygulamaya karşı çıkmışlardır. Bu milletvekillerinden biri olan Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası lideri Kazım Karabekir, bunların birer ıslahat aleti olarak kullanılmasını eleştirmiştir.⁸⁹

Bu arada kurulduğundan beri Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'na yakın duran İstanbul basını da yasadan olumsuz yönde etkilenmiştir. Yasanın yürürlüğe girmesinden iki gün sonra İstanbul'da çıkan “*Tevhidi Efkâr*”, “*İstiklâl*”, “*Son Telgraf*”, “*Aydınlık*”, “*Orak Çekiç*” ve “*Sebilürreşat*” adlı gazete ve dergiler kapatılmış; kapatılan gazete ve dergilere daha sonraki günlerde yenileri de eklendiği gibi, Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi bazı gazeteciler hakkında Şeyh Sait İsyanını kışkırttıkları gerekçesiyle tutuklama kararı vermiştir.⁹⁰

24 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da, kendisini karşılamaya gelenleri Panama türü bir şapkayla selamlayan Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bir dizi sosyal çalkantı ve tepkiye yol açacak Şapka İnkılâbı'nı da başlatmış oluyordu. Bunu 2 Eylül'de Hükümet'in aldığı 2413 sayılı karar izledi. 671 sayılı “*Şapka İktisası Hakkında Kanun*” çıkarıldıktan beş gün sonra 30 Kasım'da çıkarılan 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeler de kapatıldı. 1925 Eylülünün sonlarından 19 Ekim'e kadar Batı Anadolu'da adi suçlar hakkında seyyar faaliyet gösteren Ankara İstiklâl Mahkemesi, Kasım sonlarında Şapka Kanunu'na muhalefetin yaygınlaşması üzerine yeniden seyyar çalışmak üzere Anadolu'ya hareket etti. Bu esnada İstiklâl Mahkemesi'ni yeniden idam cezası yetkisiyle mücehhez kılmak amacıyla Başvekil İsmet Paşa tarafından Meclis'e yapılan teklif kabul edildi. Mahkeme görevli bulunduğu bir yıl içinde 1669 sanığı yargıladı. Bunlardan 138'i idam edildi.⁹¹

15 Haziran 1926 gecesi, Giritli Şevki isimli bir şahsın polise ihbarda bulunarak Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de suikast yapılacağını

⁸⁸Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)**, s.138-139, 140-142; Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılâbına Etkisi**, s.264 vd.

⁸⁹ Ahmet Süreyya Örgüven, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, Temel, İstanbul 2002, s.306.

⁹⁰Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 - 1945)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s.95.

⁹¹Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, s.69-74.

haber vermesi üzerine Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin son defa görev yapacağı önemli bir dava başlamış oldu. Bu ihbar üzerine tetikçiler Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve tertibin organizatörü olarak bir ara Yozgat İstiklâl Mahkemesinde görev de yapan eski Rize (Lazistan) mebusu Ziya Hurşit tutuklandı. Bir trenle 18 Haziran'da İzmir'e hareket eden Ankara İstiklâl Mahkemesi 26 Haziran'a kadar soruşturmasını sürdürdü. Soruşturmaya bağlı olarak Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelen üyeleri tevkif edildi. Tevkif edilenler arasında Kazım Karabekir Paşa da vardı. Bu tutuklamayı manasız bulan İsmet Paşa Karabekir'in serbest bırakılmasını emrettiyse de, bunu yetkilerine karşı açık bir tecavüz sayan mahkeme, İsmet Paşa'nın tevkifi için Ankara Polis Müdürüne emir verdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle İsmet Paşa mahkeme heyetine yazdığı bir tezkere ile resmen özür diledi.

İzmir'den ayrılmayan ve kararlılığını sürdüren Mustafa Kemal Paşa müddeiumumi Necip Ali Bey iddianamesini okudu. Esasen mahkeme heyetinin, daha duruşma başlamadan önce yaptığı basın açıklamalarında da suikastın İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin işi olduğu, yıllarca iktidarı ele geçirmek için çalışan Cemiyetin bunda muvaffak olamayarak paravan olarak Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kullandıkları, Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılınca Reiscumhur'u öldürerek iktidara geçmeyi tasavvur ettikleri ileri sürülmüştü. 4 Temmuz'da "Paşalar Duruşması" olarak bilinen TCF liderlerinin duruşmasına başlandı. 11 Temmuzda tüm sorgular tamamlandı ve 15 kişinin idamına karar verildi. Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar, Refet (Bele), Mersinli Cemal Paşalar beraat etti. 17 Temmuz'da İzmir'deki işini bitirerek Ankara'ya dönen İstiklâl Mahkemesi, "Kara Çete" adı verilen eski İttihatçıların sorgulamasına başladı. 26 Ağustos gecesi bazı İttihatçılar idam edildi. Mahkeme esnasında Avrupa'dan dönmeyen Rauf Bey gıyabında on yıl hapse mahkûm edildi. 28 Şubat 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısında Başvekil İsmet Paşa, hadiselerin tamamen yatışmış olduğu için Takrir-i Sükûn Kanunu'nun iki yıl daha uzatılması ama İstiklâl Mahkemeleri'nin 7 Mart 1927'de sona erecek görev süresinin uzatılmamasını istedi. Teklif 2 Mart günü Meclis'te kabul edildi ve İstiklâl Mahkemeleri'nin fiili varlığı sona erdi. İstiklâl Mahkemelerine vücut veren İstiklâl Mehâkimi Kanunu ve ekleri,

ancak 4 Mayıs 1949 tarihinde 5384 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacaktı. İşletilmemiş olsa bile İstiklâl Mehâkimi Kanunu, tek parti devriyle yaşitti.⁹²

Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra 12 Ağustos 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Parti lideri Fethi Bey'in 4-8 Eylül 1930 tarihli Ege gezisi İzmir'de büyük olaylara sebep olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'de beklenmeyen bir coşkuyla karşılanması Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarını şaşkına uğratmıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na halkın gösterdiği büyük destek, onun iktidar için kuvvetli bir aday olduğunu açıkça çıkartmış ve bu konuda istekli davranan Parti'nin, üç ay içerisinde ömrünü tüketmesinin en önemli nedeni olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1930 tarihinde Fethi Bey'in Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği bir yazıyla kapanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ve liderlerinin silkinmesini sağlamış, bu olaydan sonra Mustafa Kemal, bütün yurdu kapsayan bir geziye çıkma gereğini hissetmiştir.⁹³

Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka anılarında, Halk Fırkası'na dönmek için uğraşan eski arkadaşlarını yermiştir. *“Evvelce göğsüne vurarak tek başıma muhalefete devam edeceğim diye kahramanlık gösterenler Fırkanın dağılmasından bir gün sonra Gaziden çeşitli maddi ve manevi teselliler almak şerefine nail oluyorlar. Bunlardan bir kısmı banka idare meclisi azalıklarına tayin ediliyorlar, kızlarının düğünleri, çocuklarının hastalıkları münasebetiyle büyük ikramlara nail oluyorlar, kalanları ise, bir ikisi dışında, nedamet göstererek sığınyor ve yine mebus yapılıyorlar. Bu hayret verici bir komedyadır!”*⁹⁴

Son olarak her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, SCF girişiminin çok önemli bir özelliğinin de, bu girişimin Mustafa Kemal'in otoriter bir rejimden yana olmadığını kanıtlaması olduğunu ifade etmek gerekir.⁹⁵ Bu deneyin hemen ardından ortaya çıkan Menemen Hadisesi ise çok partili sisteme geçiş sürecinde toplumdaki uyuşmanın henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Hadisenin asıl

⁹² Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, s.75-83.

⁹³ Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılâbına Etkisi**, s.267-274.

⁹⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim yay., 1969, s.94

⁹⁵ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi : Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.148.

hedefi Türk inkılâbıdır. Olayın elebaşlarının 19-20 yaşlarındaki gençlerden oluşması ve Keçeci Süleyman'a bağlı bir tarikatın üyeleri olmaları da düşündürücüdür.⁹⁶

Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat 1925) üzerine İsmet Paşa hükümetinin sert önlemler alması, T.B.M.M.'nin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarması (4 Mart 1925), iktidara bağımlı İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması ve Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hükümetçe kapatılmasından (3 Haziran 1925) sonra ülke beş yıllık muhalefetsiz bir döneme ve şiddet politikasına girdi. 1930'da Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmasıyla bir güdümlü muhalefet aralığı yaşandıysa da, çok geçmeden bu parti kendini feshetme durumunda kaldı. Bu tarihten itibaren tek parti yönetimi yerleşiklik kazandı ve 15 yıl sürdü. Tek parti yönetimi boyunca CHP meşruluğunu iki temele dayandırdı: Müdafaa-i Hukuk temeli ve ülkenin "sınıfsız", kendisinin de ulusal bir parti olduğu tezi.⁹⁷

1925 yılı tek parti rejiminin kurulması, 1930 yılı da yerleşmesi açısından dönüm noktalarıdır. 1925'te Doğu isyanı ile Hıyanet-i Vataniye Kanunu (değ.25.2.1924) ve Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaları da bu başlangıcın ana nedenleridir. Uygulamalar başlıca üç hedefe yönelmiştir. Birincisi, silahlı güçler ve İstiklâl Mahkemeleri eliyle ayaklanmanın bastırılması ve cezai yaptırımların uygulanmasıdır. İkinci hedef, İstanbul basınının cumhuriyeti benimsemeyen ve hilafete bağlılık gösteren organları ve bunların kapatılması olmuştur. Üçüncü darbe ise, siyasal muhalefetin örgütlü gücü olan Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, 3 Haziran 1925 tarihinde bu yasaya dayanılarak bakanlar kurulu kararıyla kapatılması olacaktır. İki yıl içerisinde çıkarılmış olan yasanın yürürlük süresi iki yıl daha uzatıldı. Takrir-i Sükûn dönemi (1925-1929) köklü reformların otoriter rejim sayesinde yapılabildiği bir evredir.⁹⁸

CHF'deki otoriter yönelim, asıl 1930'dan sonra hızlanacaksa da, Fırkanın 1927 Kongresi, bunun ilk izlerini taşımaktadır. Daha bu kongreden önce yapılan tüzük değişikliğiyle, milletvekili adaylarının tespiti ve seçim işleri yetkisi, Fırka divanından alınarak genel başkana verilmiştir. Bu durumun milletvekillerinin Fırka

⁹⁶ **Vakit**, 25 Aralık 1930, Sayı:4657; **Son Posta**, 5 Şubat 1931, Sayı:193.

⁹⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.314; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**; Ç. Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitapevi, İstanbul 1983; Ç.Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan yay., İstanbul 1982; M.Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s.129-135.

⁹⁸ T.Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İÜİF yay., 1980, s.287-288; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, c.I, Ankara 1965, s.57.

üst yönetimine bağlılığının artması ve iktidarın tekelleşmesi anlamına geldiği ortadadır.⁹⁹

Siyasal demokrasi 1924 sisteminin özü demektir. 1924 Anayasası hazırlık çalışmalarından açıkça anlaşıldığı gibi, demokratik bir siyasi rejim hazırlanarak oluşturulmuştur. Bu ise seçimli ve çok seçenekli bir siyasi hayatın kurulmasını gerekli kılar. 1924 Anayasası döneminde seçme hakkı alanında iki önemli demokratikleşme atılımı yapıldı. Birinci ve ikinci seçmen ya da mebus olabilmek için vergi verme şartı kaldırıldı ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı.¹⁰⁰

Çok seçeneklilik ise gerçekleşmedi. Tek şefli ve tek partili otoriter rejim, 1930'daki kısa aralık dışında, ülkeyi 1945'e kadar yönetti. Meclis de parti grubuna tabi oldu. Dönemin bir başka özelliği, 1935'ten sonraki parti-devlet kaynaşması olayıdır. 1936'da İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri, valiler de il başkanı yapılmıştır. 1937 anayasa değişikliğiyle CHP'nin altı ilkesi anayasaya sokularak parti-devlet özdeşleşmesi pekiştirilmiştir. Hükümet ve parti teşkilatının birleştirilmesinden dolayı Malatya Meb'usu İsmet İnönü Parti umum reis vekilliğinden istifa etmiş ve Atatürk, İzmir Meb'usu Celal Bayar'ı Başvekâlete tayin ve yeni kabineyi teşkil etmiştir.¹⁰¹

Rejimin asıl karar merkezi "*Ebedi Şef*" Atatürk, sonra da "*Milli Şef*" İsmet İnönü'dür. Özellikle 1938'de "*Milli Şef*" düzenine geçiş, Şef ögesinin rejim içerisindeki yerini pekiştirmiştir.¹⁰² Böylece rejim, Millet-Devlet-Parti-şef dörtlemesinin kurduğu özdeşlikler varsayımı üzerine oturmuştur. 1924 Anayasası parlamenter rejime özgü unsurlar içermekle birlikte, esas olarak kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkelerine dayalıydı. Tek parti olgusu ise bu teorik şemayı tersine çevirmiştir. Meclise ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler ekseninde işleyen siyasi rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Siyasal pratik ve gerçeklik, Cumhurbaşkanı'nın teorik konumunu da değiştirmiştir. Cumhurbaşkanı 1924 sisteminde parlamenter rejimin sembolik devlet başkanından farklı bir konumda değildi. Siyasal gerçeklik ise bambaşka bir yöneydi.

⁹⁹ Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 - 1945)*, s.99.

¹⁰⁰ Tunçer Karamustafaoğlu, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, AÜHF yay., Ankara 1970, s.106.

¹⁰¹ *Kurun*, 26 Ekim 1937, Sayı:7110-1200.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, Sayı:5210.

Tek parti rejimi, hak ve özgürlükler açısından da anayasanın öngördüğünden farklı ve baskıcı bir tablo yaratmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin durumu, özellikle kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuzluklarla doludur. Sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklâl Mahkemelerince verilen bazı tutuklama ve mahkûmiyet kararları bunun başlıca nedenleri arasındadır. Zorunlu yerleştirme (iskân) yasaları (14 Haziran 1934 ve 25 Aralık 1935 tarihli kanunlar), köylü üzerindeki baskı ve angaryalar, bireysel hak ve özgürlükleri örselemiştir. Militan lâikliğin yer yer dinsel özgürlükleri kısıttığı açıktır (bazı camilerin ibadete kapatılması, hac izni verilmemesi, dinsel öğretim boşluğu vb.). TCK ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gelen “düşünce suçları” da unutulmamalıdır. Kolektif hak ve özgürlükler üzerindeki baskılar daha da ağırdır. Toplu pazarlık ve toplu sözleşmeye yer yoktur.

Tek parti döneminde basın özgürlüğü ağır kayıt ve baskılar altındaydı. 1913 tarihli bir geçici yasa uyarınca bakanlar kurulu ülkenin iç ve dış güvenliğini sarsabilecek yayınları yapan gazete ve dergilerin yayımını geçici süre durdurma yetkisine sahipti. II. Meşrutiyet geçici yasası ülkenin iç ve dış güvenliğini bozacak yayınları yasaklamışken, 1931 tarihli Matbuat Kanunu daha da ileri gitti ve “memleketin umumi siyasetine dokunacak” yayımlar yapan gazete ve dergilerin icra vekilleri heyeti tarafından geçici olarak tatilini mümkün kıldı. 1938’e kadar dernek (parti) kurmak hukuken serbest, fiilen izne bağlıyken; 1938’de çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile “izin sistemi” getirildi. 1938’e kadar hukuken serbestlik fiilen izin, 1938’den 1946’ya kadar da tam izin sistemi yürürlükte oldu. Tek parti döneminde kâğıt üzerinde toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü vardı. II. Meşrutiyet başlarındaki hürriyet havası yıllarında çıkarılan 1909 tarihli İttimaatı Umumiye Kanunu yürürlükteydi. Bu yasa ve eklerine göre gösteri için izin şartı aranmıyor, 48 saat öncesinden idareye haber vermek yetiyordu. Ama tek partili rejim koşullarında bu özgürlük fiilen askıya alınmış durumdadır.¹⁰³

Bu arada aslında doğrudan doğruya CHP’nin yerine getirmesi gereken halkla yöneticiler arasında iletişimi kurmak görevi, 08.02.1937 tarih ve 3117 sayılı Devlet Dairelerinin Vekaletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarların Vazifeleri Hakkında Kanun ile siyasi müsteşarlara verilmiştir. 155 Söz konusu Kanununun 3. maddesi ile, bakanlara görevlerinde yardımcı olmaları için siyasi müsteşar atanması uygulamasına

¹⁰³Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.314-320.

başlanmış ve 6. madde ile de, Bakanlar Kurulunun toptan istifası halinde mevcut tüm siyasi müsteşarların görevinin de sona ereceği hükme bağlanmıştır. Siyasi müsteşarların görevlerini düzenleyen 7. maddeye göre ise siyasi müsteşarlar, bağlı buldukları bakana yardım etmek, kendilerine verilen belli bakanlık işlerini yerine getirmek, bakanlığın T.B.M.M.'deki işlerini bakan adına takip etmek ve bakanlara sorulan sorulara onlar adına cevap vermekle görevli kılınmışlardır.¹⁰⁴

Kısaca 1935 Kurultayından sonra CHP tamamen ulusla bütünleşmiş, her vatandaşı kendi doğal üyesi sayan, kendisine rakip bir oluşuma yer vermeyen, ilkelerini Anayasaya yerleştirmiş, otoriter bir parti haline gelmiştir. Rejime totaliter bir yön kazandırma çabalarında bulunduğu da olmuş, hatta Partide otoriter eğilimlerin önde gelen destekçilerinden Recep Peker, devletin merkezine Partiyi ve Partinin merkezine de Atatürk, İnönü ve kendisinden oluşan bir üçler komitesini yerleştirdiği bir devlet modeli hazırlayarak İnönü'ye imzalatıp, Atatürk'e sunmuştur. Zaten demokratik olmamakla eleştirilen rejime tam bir diktatörlük özelliği kazandıracak bu tasarı, Atatürk'ün muhalefetiyle hayata geçmeyecektir.¹⁰⁵

1930'ların tek partili sistemi daha sonraları değişik çevrelerin eleştirilerine maruz kalacaktır. Ali Fuat Başgil'e göre bu dönemde söz konusu olan "*ancak Bolşevik Rusya'da rastlanan bir din ve maneviyat düşmanlığıdır.*" Mehmet Ali Aybar, bu dönemde "ceberrut bir devlet telakkisi" olduğunu, Ahmet İnel ise "*devletin toplum üzerinde daha yakından tahakküm kurduğunu*" belirtirken, Fikret Başkaya'ya göre bu rejim tek kelimeyle "diktatörlük"tür.¹⁰⁶

Anayasa'nın kabulünden pek az zaman sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 1925 yılında kapatılmasıyla bir otoriter tek-parti döneminin başlatılması, Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlere ilişkin hükümlerini tamamen anlamsız kılmıştır. 4 Mart 1925 tarih ve 589 sayılı ünlü Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete hürriyetleri kısıtlama konusunda sınırsız denebilecek yetkiler vermiştir. Bu kanunla birlikte iki tane İstiklâl Mahkemesi kurulmuş TCF da 3 Haziran 1925 tarihinde bu kanuna dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Anayasa'nın kanunî hâkim ilkesini tesis eden 83'üncü maddesine rağmen, olağanüstü yargı mercilerinin açıkça yasaklanmamış olmasından da yararlanılarak bu dönemde kurulan İstiklâl Mahkemeleri aşırı sert kararıyla muhalefetin bastırılmasında büyük rol

¹⁰⁴ Metin Günay, **İdare Hukuku**, Ankara, İmge Yayıncılık, 2003, s. 361.

¹⁰⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 490.

¹⁰⁶ Bülent Tanör, **Kuruluş: Türkiye 1920 Sonraları**, İstanbul, 1997, s. 130.

oynamışlardır. Aslında, birey hak ve hürriyetlerinin, her türlü demokratik standartların ötesinde sınırlandırılması, otoriter rejimlerin doğası gereğidir. Türkiye’de de tek parti yönetimi (1925-1946) süresince durum böyle olmuştur. Birkaç örnek vermek gerekirse, 25 Temmuz 1931 tarihli 1881 sayılı Matbuat Kanunu, “*memleketin umumi siyasetine dokunacak*” yayınlar yapan gazete ve dergilerin Bakanlar Kurulu kararıyla geçici olarak kapatılmasına imkân vermiştir. 1938 yılında çıkarılan 3959 sayılı Cemiyetler (Dernekler) Kanunu, dernek kurmayı, idarenin iznine bağlamış ve sınıf esasına dayanan dernekleri yasaklamıştır.¹⁰⁷

5.3. Anayasa Değişiklikleri:

1924 Anayasası, 1960 yılındaki askeri müdahaleye kadar yedi kez değişiklik geçirmiştir. Bunlardan ikisi biçimle, öbürleri esasla ilgilidir. Biçimle ilgili değişiklikler dil konusundadır. 1945’te anayasanın dili metnin içeriğine bağlı kalınarak değiştirilmiş, Osmanlıca’nın yerini Türkçe almıştır. 1952’de ise Demokrat Parti’nin tutucu dünya ve dil anlayışı doğrultusunda yeniden eski metine geri döndü.¹⁰⁸ İçerikle ilgili önemli değişiklikler 1928, 1934 ve 1937 tarihlerinde gerçekleştirilenlerdir. 1928 değişikliğiyle, devletin dininin İslam dini olduğuna ilişkin hüküm anayasa metninden çıkarılmıştır (md.2). Anayasayı dinsel öğelerden arındıran bir değişiklik de milletvekilleri (md.16) ve cumhurbaşkanı arasındaki (md.38) “*vallahi*” sözcüğünün kaldırılması, bunların yerine “*namusum üzerine söz veririm*” formülünün konmasıdır. T.B.M.M.’nin ödevleri arasında sayılan “*ahkâmı şeriyenin tenfizi*” (md.26) ibaresi de anayasa metninden çıkarılmıştır.¹⁰⁹

Anayasal temel bir ilke olan lâiklik doğrultusundaki bu yeni gelişmelerin yol haritası Tanzimat Fermanı’na kadar uzanmaktaydı. 1926 yılında yeni Medeni Kanunun İsviçre’den alınarak iktibas yolu ile kabul edilmesi ise bu yoldaki en önemli mihenk taşı olarak değerlendirilebilir. Çünkü anayasal değişikliği gerektiren tersine bir devinimle bu alt kanunun ruhuydu.

Türk batılılaşma hareketleri içerisinde, dinin idari ve toplumsal konumunun sorgulanması ve lâikleşme ile ilgili tartışmaların başlaması, August Comte tarafından

¹⁰⁷Özbudun, **1924 Anayasası**, s.67.

¹⁰⁸Metin için bkz. S.Batum/N.Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, Beta yay., İstanbul 1993.

¹⁰⁹Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.323.

19.yüzyılda ortaya konan Pozitivist düşüncenin, Avrupa'daki Osmanlı-Türk aydınları arasında taraftar bulmasıyla paraleldir.¹¹⁰

Atatürk ve arkadaşlarının dış özgürlüğü sağladıktan sonra, Medeni Hukukun da temel direğini oluşturan lâiklik ilkesini anayasal düzeyde benimserken, gerçekten iç özgürlükleri doğrultusunda mı davrandıkları, yoksa salt değiştirmeyi düşündükleri “*eski olandan kurtulmak*” amacıyla mı Batı'ya özgü bir kurumu taklit ettikleri sorulabilir.¹¹¹ Lâiklik, özellikle 1920'den başlayarak yavaş yavaş geliştirilmiş, tamamen yerli ve ulusal nedenlerle bir anayasa kuralı yapılmıştır. Çünkü emperyalizmle savaşıta, karşı devrim eylemleri din adına yapılmıştır. Ve kendilerini dinci sanan çevreler, Batı uygarlığını Hristiyan medeniyeti saymakla birlikte, doğrudan doğruya işgalci güçlerin dayandıkları amaçla birleşmişlerdi. Özetle lâiklik taklit biçiminde alınmış değildir. İstiklâl amacıyla savaşanların, karşılarındaki tutucu çevreyi devreden çıkarmak için, devrimin yolunu emperyalizm işbirlikçilerinden temizlemek için, başvurdukları doğal bir tedbir olmuştur. Ve bu bakımdan lâiklik bir savaş ilkesidir.¹¹²

İkinci önemli değişiklik olan 1934 tadilleri, kadınları seçme ve seçilme hakkına kavuşturmuştur (md.10 ve md.11). Ancak bu defa da kadınların siyasal rüşte erkeklerden geç ulaştıklarına hükmedilmiş olacak ki, 1924 metninde oy kullanma yaşı 18 iken, kadınlara da bu hakkın tanınmasıyla çıta, 22 yaşını bitirme koşuluna yükseltilmiştir. Daha kapsamlı değişiklikler 1937'de yapılmıştır. Bunlarla tek partinin altı umdesi anayasaya sokularak (md.2) devletin nitelikleri haline getirilmiştir: “*Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır.*” Rejim, otoriterliği nedeniyle muhalefet karşı hoşgörüsüzdür, ama kendisini demokratik bir toplum ve devlet düzenine geçişte bir ara dönem olarak algılamıştır.¹¹³

Böylece 1935 Kurultayı sonrasında 1931'de kabul edilen Partinin temel ilkeleri, 05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı yasa ile Devletin de temel ilkeleri olarak Anayasada yer bulmuştur. Böylece Anayasanın 10.04.1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla değişik 2. maddesi, “*Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir; makarrı*

¹¹⁰Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, 1981, s.129.

¹¹¹Cahit Can, **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, İstanbul, 2012, s.166.

¹¹²Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İ.Ü.H.F.Y., no.454, İstanbul, 1975, s.261-262.

¹¹³Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.323-325.

Ankara'dır” şeklindeyken; belirttiğimiz Anayasa değişikliğiyle bu maddenin başına, *“Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır”* ifadesi eklenmiştir.¹¹⁴

Çok partili rejim ekseninde hazırlanan 1924 Anayasası'na, tek partinin ana ilkelerinin katılması sadece pozitif hukuk açısından değerlendirilerek eleştirilmemelidir. Tek parti ilkeleri olarak zikredilen altı umde maddi anlamda olağanüstü koşulları atlatmış olan yeni bir ülkenin, manevi olağanüstü koşullara karşı kendini korumak amacıyla ördüğü bir kalkandan farksız değerlendirilebilir. Bu manevi olağanüstü koşullar ise monarşi, taassup ve ümmetçilikten güç alan bir mızraktı.

5.4. Yerel Yönetimler:

1921 Anayasası, Türk anayasa tarihinin yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık vermiş olan anayasasıdır. Bu Anayasa'nın öngördüğü ölçüde bir yerinden yönetim, Türkiye'de bugün bile gerçekleştirilmiş değildir. Gerçekten, 23 maddelik Anayasa'nın 11 maddesi (m. 11-21) yerel yönetimlere ayrılmıştır. 1921 Anayasası'nın yerel yönetimlere ilişkin hükümleri hiçbir zaman uygulamaya konmamış olduğu gibi, 1924 Anayasası ile bu hükümlerden merkezîyetçi bir yönetim anlayışı yönünden keskin bir sapma yaşanmıştır. 1924 Anayasası'nda iller ve diğer idari birimlerle ilgili sadece üç madde vardır. 89'uncu maddeye göre Türkiye, coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür; bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir. 1921 Anayasası'nın aksine, ne onların görev alanları, ne de organlarının halkça seçileceği hakkında bir hüküm vardır.

1921 Anayasası'nın yerel yönetimlere ilişkin ilkelerinden bu kadar radikal biçimde uzaklaşan 1924 Anayasası'nın ilgili maddelerinin görüşülmesinde hemen hemen hiçbir itiraz sesinin yükselmemiş ve bu maddelerin neredeyse tartışmasız kabul edilmiş olması çok ilginçtir. Üç yıl içinde yönetim anlayışında görülen bu radikal değişikliğin sebeplerinin daha ayrıntılı tarihsel araştırmalarla araştırılması gerekir. 1921 yılında hayli radikal denebilecek yerinden yönetim ilkelerini coşkuyla kabul eden T.B.M.M., üç yıl sonra aşırı merkezîyetçi bir yönetim sisteminin kurulmasını nasıl bu kadar sessiz ve itirazsız şekilde kabul etmiştir. Muhtemel bir

¹¹⁴ Batum, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, s.5.

açıklama, Atatürk ve çalışma arkadaşlarının baştan beri güçlü bir milli ve merkezîyetçi devlete taraftar oldukları, ancak Milli Mücadele'nin olağanüstü şartları içerisinde etnik bakımdan Türk olmayan unsurların, özellikle Kürtlerin Milli Mücadele doğrultusunda seferber edilebilmeleri için bu yolu tercih ettikleridir. Başka bir deyişle, burada Atatürk'ün “*tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak*” şeklinde özetlediği liderlik stratejisinin bir örneğine tanık olunmaktadır.¹¹⁵

5.5. Anayasa'nın Katılığı Ve Üstünlüğü:

Anayasa'nın 102'inci maddesi, Kanun-ı Esasî Encümeni teklifinin 104'üncü maddesi hükmünü aynen kabul ederek, Anayasa'nın sert bir anayasa olduğunu hükme bağlamıştır. Bu maddeye göre, “*İş bu Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tâdili aşağıdaki şeraite (şartlara) tâbidir: Tâdil teklifi Meclis âza-yümürettebesinin lâakal bir sülüsü (üye tamsayısının en az üçte biri) tarafından imza olunmak şarttır. Tâdilât, ancak adet-i mürettebeninsülûsanı ekseriyeti ârası (üçte iki oy çokluğu) ile kabul olunabilir. İş bu kanunun şekl-i Devletin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tâdil ve tağyiri (başkalanması) hiçbir suretle teklif dahi edilemez.*” Madde üzerindeki Meclis görüşmelerinde bazı üyeler, değiştirilemez hükümlerin kapsamının genişletilmesi yönünde önerilerde bulunmuşlardır. Birinci maddeye ek olarak T.B.M.M.'nin başlıca görevlerine dair maddeye de değiştirilmezlik izafe edilmesini öngören öneriler vermişlerse de, bunlar reddedilmiştir. Maddenin görüşülmesi sırasında hiçbir milletvekilinin, anayasanın üstünlüğünün güvencesi olarak, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminden söz etmemiş olmasını garipsememek gerekir. O tarihte böyle bir yargısal denetim Avrupa kamu hukukuna tamamen yabancıydı ve bunun 1920'de kurulan Avusturya Anayasa Mahkemesi dışında bir örneği yoktu.

Ancak bu durum, 1924 Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü ilkesinin tamamen güvencesiz ve teorik kaldığı, dolayısıyla pratikte bir anlam ifade etmediği gerçeğini değiştirmez. Kemal Gözler bu yoruma katılmamakta ve “kanunların anayasaya uygunluk denetiminin bulunmadığı bir sistemde kanunların anayasaya uygunluğundan veya aykırılığından hukuken söz edilemeyeceğini, 103'üncü madde hükmünün muhatabının yasama organı olduğunu, “kanunların anayasa uygunluğu

¹¹⁵ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.69-72.

denetiminin mümkün olmadığı bir sistemde, yürürlükteki bütün kanunların, yasama organının otantik yorumuna göre, anayasaya uygun olduğunu ve dolayısıyla anayasanın üstünlüğü ilkesinin ihlâl edilmediğini kabul etmek gerek” tiğini savunmaktadır.

Bu görüş, fazlasıyla biçimsel ve mekanik bir hukuk anlayışı açısından haklı noktalar taşısa bile, siyasal gerçeklikle bağdaşmadığına kuşku yoktur. Yasama organının, kendi yaptığı kanunların anayasaya uygunluğu konusunda tek karar verici, yani bir anlamda davanın hem tarafı, hem hâkimi olduğu bir sistemde, anayasanın üstünlüğü ilkesinin içi boş bir slogan olmaktan öteye pratikte ne değer ifade ettiği haklı olarak sorgulanabilir.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, ilk olarak ABD’de Yüksek Mahkeme’nin 1803 tarihli Marbury v. Madison kararı ile başlamıştır. Bu kararda Hâkim Marshall’a göre anayasa, ya alelâde kanunlarla değiştirilemeyen üstün bir kanundur yahut yasama organının dilediği zaman değiştirebileceği, alelâde kanunlarla aynı düzeyde bir metindir. Eğer bu şıklardan birincisi doğru ise, yasama organının anayasaya aykırı işlemleri kanun değildir. İkinci şık doğru ise, yazılı ve sert anayasanın hiçbir anlamı kalmaz. Bu takdirde, sınırlı yetkili bir hükümet arasındaki fark da ortadan kalkar, Marshall’a göre, yargı kuvvetinin başlıca görevi, hukukun ne olduğunu beyan etmektir. Türkiye’de Anayasa’da bu konuda herhangi bir hüküm olmamasına ve Anayasa görüşmelerinde konuya hiç değinilmemesine rağmen çok partili hayata geçilmesinden sonra akademik ve yargısal düzeyde ciddi tartışmalar ve sonuçsuz kalan bazı girişimler yaşanmıştır.

Konuya ilişkin akademik tartışmaların öncülüğünü, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, 1951’de yayınlanan Kanunların Anayasaya Uygunluğunun KazaîMurakabesi adlı anıtsal eseri ile yapmıştır. Feyzioğlu, Hâkim Marshall’ın gerçeklerine çok benzer gerekçelerle, 1924 Anayasası’nın katı bir anayasa olduğunu, bu hükmün bir anlam ifade edebilmesi için, kanunların anayasaya uygunluğunun defî yoluyla mahkemelerce incelenebileceğini savunmuştur.

Doktrinde bu görüşe katılan hukukçular olmakla birlikte, başta Sıddık Sami Onar ve Ragıp Sarıca olmak üzere, bazı hukuk otoriteleri de buna karşı çıkmışlardır. Yargısal denetim tezine karşı çıkanlara göre, bu konuda bile ayrılık iddiasının incelenmesini T.B.M.M.’ne bırakmış olan bir Anayasa’da kanunların anayasaya uygunluğunun mahkemelerce incelenmesi, “evleviyetle” (a fortiori) söz konusu

olamaz. Anayasa'nın 53'üncü maddesi de, mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkilerin kanunla belirleneceğini âmidir. Oysa mahkemelere Anayasa'ya aykırı kanunları uygulamaktan kaçınma yetkisini veren hiçbir kanun mevcut değildir. Yargısal alanda da bu konuda ilginç girişimler olmuştur. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 4 Şubat 1931 tarihli kararında, bir hâkimin davasında uygulanacak kanunların Anayasa'ya aykırılığında söz ederek, kanunu uygulamaktan kaçınmayacağı belirtilmiştir. Daha da ilgi uyandırmış bir girişim, 1951 yılında Akşehir Asliye Hukuk Hâkimi Refik Gür'ün, Yargıtay'ın bozma kararına karşı direnme kararında, davada uygulanacak kanunun Anayasa'ya aykırılığı iddiasını çok güçlü ve sağlam ifadelerle dile getirmiş olmasıdır.

Bu dönemde konu, zaman zaman Danıştay'ın da önüne gelmiş, Danıştay Dâva Daireleri Genel Kurulu, 28 Ocak 1950 tarihli kararıyla, "bir kanun hükmünün Anayasaya mugayereti iddiasının tetkiki"ni "Danıştay'ın görevi dışında" bulmuştur. Nihayet, 1950'li yıllarda bazı milletvekilleri, bu yolun kanuni bir düzenleme ile açılmasını öngören kanun tekliflerinde bulunmuşlardır. 1960 öncesinde kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin yolu açılabilseydi, "27 Mayıs 1960 Devrimini hazırlayan koşullar belki de doğmayabilirdi."¹¹⁶

5.6. Anayasa Hakkında Değerlendirme:

1924 Anayasası'nın, metni ve ruhu itibarıyla demokratik bir anayasa olduğundan kuşku yoktur. Bu Anayasa'da, yaklaşmakta olan tek-parti rejiminin hiçbir belirtisi mevcut değildir. Bu rejim, 1924 Anayasası'na dayanılarak değil, ona rağmen, de facto olarak kurulmuştur. Anayasa görüşmelerinde demokrasi kelimesi nadiren kullanılmış olmakla beraber, milli egemenlik ve meclis üstünlüğü ilkelerinin sürekli vurgulanması ve yüceltilmesiyle kastedilen, elbette demokratik bir rejimdir. Ancak, bu demokrasinin, halkın her düzeyde aktif katılımına dayanan "katılımcı" bir demokrasi değil, millet iradesinin T.B.M.M. tarafından temsil edildiği bir temsili demokrasi olduğu kuşkusuzdur.

1924 Anayasası parlamenter rejim yönünde açık bir evrim göstermiş olmakla birlikte, Meclis çoğunluğu, Millî Mücadele yıllarının mutlak yetkili ihtilâl meclisi geleneğine büyük ölçüde bağlı kalarak, meclis üstünlüğü ilkesini korumaya çalışmış,

¹¹⁶ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.73-78.

“*milletin yegâne ve hakikî mümessili*” olduğu faraziyesini hiç değilse kâğıt üzerinde muhafaza etmiş ve Kanun-ı Esasi Encümeni'nin Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler veren önerilerinin reddini sağlamıştır.

1924 Anayasası'nın demokrasi anlayışının bir özelliği onun “*temsili*” karakteri ise, aynı derecede önemli başka bir niteliği de, “*çoğunlukçu*” (majoritarian) demokrasi anlayışını yansıtmasıdır. Çoğunluğun her zaman haklı olduğu varsayımına dayanan bu anlayışın sonucu olarak, meselâ iki-meclis sistemi yönündeki önerilere itibar edilmemiş, temel hak ve sınırlanmasındaki ölçü, tamamen Meclis'in takdirine bırakılmış, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi söz konusu bile olmamıştır. Bu çoğunlukçu demokrasi anlayışı, J.J.Rousseau'nun toplum sözleşmesi ve genel irade teorilerinden kaynaklanmaktadır.

Bir anayasa hukukçumuzun isabetli sözleriyle, ‘Rousseau'nun ‘genel irade’ anlayışı, bu anayasa ruhunu vermekle kalmamakta, Türk modernleşmesindeki ve anayasacılığındaki çok belirgin otoriter siyasal damarın da özünü teşkil etmektedir. Rousseaucu bu damar, ilan edilmemiş remi ideoloji olarak da nitelendirilebilecek olan korporatizmle kolayca eklenerek, liberal demokrasinin önündeki en önemli düşünsel engeli teşkil etmektedir. Kısaca, bu anayasanın düşünsel temellerinden biri solidarizm, diğeri de Rousseau'nun ‘genel ifade’ fikridir.

1924 Anayasası'nın en büyük eksikliği, çoğunluğun tahakkümünü önleyecek fren ve denge mekanizmalarına yer vermemiş olmasıdır. Bu Anayasa'nın otoriter bir tek-parti yönetimi altında uygulandığı 1925-1946 döneminde bu sorun kendisini göstermemiştir; çünkü tek-partili otoriter bir rejim, zaten doğası gereği olarak iktidarın bir merkezde toplanmasını, birey hak ve hürriyetlerinin aşırı ölçüde sınırlandırılmasını gerektirir. Bu dönemde, Anayasa'nın Meclis üstünlüğüne atıfta bulunan pek çok hükmüne rağmen, iktidarın gerçek merkezi Cumhurbaşkanları (Atatürk ve İnönü) olmuş, Meclis bir otomatik onay makamı olmanın ötesinde rol oynamamıştır.

Anayasa'nın yetersizliği, asıl, çok-partili hayat döneminde (1946-1960) ortaya çıkmıştır. Meclis iradesinin milli irade ile özdeş olduğu, Meclis çoğunluğunun her şeye kadir olduğu anlayışı, bu dönemde birçok anti-demokratik kanunun kabul edilmesine, iktidar-muhalefet ilişkilerinin giderek gerginleşmesine yol açmış ve bu anlamda 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden zemini hazırlamıştır.

1924 Anayasası'nın bu özelliği eleştirilirken, elbette milli iradeyi temsil eden seçilmiş organların çeşitli bürokratik makamların vesayeti altında tutuldukları bir rejim değil, fren ve dengeleri sivil toplumun bağrından doğmuş siyasal partilerin ve diğer sivil toplum kuruluşlarının sağladığı gerçek bir çoğulcu demokrasi temennisi dile getirilmektedir.¹¹⁷

Erdoğan Teziç'in ifadesiyle 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti anayasaları içinde gerçek anlamda "asli kurucu irade" tarafından yapılmış bir Anayasaydı. Çünkü o tarihte T.B.M.M.'nin iradesini sınırlayacak önceki sert bir anayasa yoktu. 1921 Anayasasından farklı olarak, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, klasik hak ve özgürlüklere yer vermekteydi (m.68-88). Ancak bunların korunmasına ilişkin düzenlemeler yoktu; 1876 Kanun-ı Esasi'de olduğu gibi "kanuni güvenceden" ibaretti. 1924 Anayasası, hukuki açıdan meclis üstünlüğünü öngören bir sistem getirmiş olmasına rağmen, uygulamada gerek tek partili, gerekse çok partili dönemde, bir partinin Mecliste sürekli çoğunluğu sağlamış olması nedeniyle, siyasi açıdan, Türkiye'de tamamen "yürütmenin üstünlüğüne" dayalı yönetimler ortaya çıkmıştı.¹¹⁸

6. Çok Partili Rejim:

6.1. Geçiş Nedenleri:

Türk tarihinde ilk kez çok partili döneme 1924 Anayasası döneminde 1946'da geçilmemiştir. Çok partili döneme İkinci Meşrutiyette (1908) geçmiştir. Bu çok partili dönem, aslında birinci ve ikinci gruplar adı altında birinci T.B.M.M. döneminde de sürmüştür. Türkiye'de çok partili rejim, 1923'te faaliyete geçen ikinci T.B.M.M. ile kesintiye uğramış ve bu kesinti 1946'ya kadar sürmüştür. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurdular.¹¹⁹

Çok partili rejime geçiş iç ve dış nedenler olarak iki ayrı başlık altında incelenmelidir. İç nedenler arasında önemli bir dinamik etkisi olan etmen gelenekçi

¹¹⁷ Özbudun, **1924 Anayasası**, s.79-82.

¹¹⁸ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s.169-170.

¹¹⁹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1998, s.31.

ve dinci çevrelerin reformlara ve özellikle lâiklik ilkesine karşı duyduğu tedirginlik ve öfkedir.

Ayrıca iki dünya savaşı arası dönem ve özellikle İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişmelere yol açmıştı. Devletçilik politikası özel kesimde önemli sermaye birikimlerine yol açarken, savaş yıllarının olumsuzlukları zaten sınıfsız olmayan toplumda sınıflararası farklılıkları daha da açmıştı. Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle varsayımına dayalı halkçılık anlayışı ile bunun ekonomi politikası olarak devletçilik artık birleştirici ve bütüncü olmaktan çıkmıştı. Düşük fiyat politikaları, tarımdan kaynak aktarımı, jandarma ve tahsildar baskısı gibi etkenlerden dolayı, sanayileşmenin ve kapalı rejimin asıl yükünü çeken köylülerdi.¹²⁰

İktidar aleyhine biriken bütün bu tedirginlikleri, bir de “*Zirai Mahsuller Vergisi*” Kanunu tamamlamıştı. Bu kanuna göre çiftçi, zirai mahsulünün %40'ını, belirli bir bedelle devlete teslim edecekti. Mahsul daha önceden, görevlilerinin tarlalarda yapacakları resmî tahminlerle, çiftçi için bir nevi taahhüde bağlanıyordu.¹²¹ Tek partili rejimin içerisinde oluşan aydınlatılmamış “*Tayyare Yolsuzluğu*” gibi gelişmeler de tepki ve tedirginlikleri arttırmaktaydı.¹²²

Tek partili rejim altında sınıf mücadelesi ve özgürlükler kısıtlanmış, işçi sınıfı ekonomik zaruretlerin doğurduğu bir mahzur olarak görülmüştü.¹²³ Orta sınıflar ise farklı bir konumdaydı. Toprak sahipleri, tüccar ve sanayici hem ekonomik ve sosyal büyümeden en değerli payları almışlardı; hem de bundan ötürü uğradıkları muamelelerden dolayı tedirgindiler. Mülk sahibi bu sınıf ve katmanları panik ve tepkiye iten en yakın neden şu yasalardı: 1942 Varlık Vergisi Hakkında Kanun¹²⁴, 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve yine 1945 tarihli ormanların devletleştirilmesine ilişkin yasa. Bu tabakalar, mülkiyete daha saygılı bir yönetim aramıştı içindeler. Ayrıca, sayesinde geliştikleri devletçilik politikaları şimdi onlara dar geliyordu. Nitekim Demokrat Parti hareketi özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na karşı tepki duyanların öncülüğünde doğup gelişecektir. Toprak reformu

¹²⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2014, s.335-336.

¹²¹ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s.151.

¹²² **Yeni Sabah**, 11 Ocak 1939, Sayı:249.

¹²³ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.100.

¹²⁴ **Akşam**, 12 Kasım 1942, Sayı:8643.

ve buna direniş, Kurtuluş Savaşı sırasında örülen aydın-bürokrat ve toprak-mülk sahipleri ittifakının da çözüldüğünün işaretiydi.¹²⁵

Yasanın özellikle 17. ve 21. Maddeleri yasaya ruhunu vermekte olup; 17. maddeye göre toprağın az olduğu yerlerde topraksız köylülere dağıtılmak üzere, 50 dönüme kadar arazilerin kamulaştırılması mümkün kılınmakta ve 21. maddeye göre de kamulaştırmaların gerçek bedel üzerinden değil, vergiye matrah olan değer üzerinden yapılması öngörülmekteydi.¹²⁶ Reform karşıtlarından Eskişehir milletvekili ve büyük toprak sahibi Emin Sazak şöyle diyordu: “*Padişahı devirdik, Halifeyi kovduk, şapkayı giydik, Latin harflerini kabullendik, tekkeleri kapattık... Fakat bunu (toprak reformu) kabul edemiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Şef2im böyle istedi diye buraya gelinmemelidir.*”¹²⁷

Çok partili rejime geçişte en önemli dış etken ise Sovyetler Birliği tehdidi olmuştur. 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye’ye bir nota vererek 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı fesheden SSCB, 7 Haziran’da Türkiye’den toprak talebinde bulundu. 8 Ağustos ve 24 Eylül tarihlerinde Boğazlarda üs istedi. Boğazlardan üs ve doğudan toprak talep eden SSCB’ye karşı batıya yaklaşmak gereği hissedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayacak olan Soğuk Savaş ekonomik, politik ve siyasi alanda iktidarın hareket serbestliğini kısıtlamıştır. Batıda kurulan ittifak içerisinde yer almak mecburiyeti ile Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmış ve bu durum demokratik bir siyasi sistemin faaliyete geçirilmesini de tetiklemiştir.

Ancak bu geçiş kendiliğinden olmamış, içinde bulunulan toplu durum öznel ve iradi bir müdahaleyi gerekli kılmıştır. Bu da, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün oynadığı tarihsel roldür. CHP içinde ilk başlarda, çok partiliğe geçişin zamanının henüz gelmediği kanısında olan katılar (özellikle Recep Peker ve çevresi) çoğunlukta, ılımlılar ise azınlıktaydı (“35’ler”). Atatürk’ten farklı olarak karizmatik bir kişiliği olamayan, dengeci ve uzlaştırıcı yanlarıyla beliren İnönü bu sancılı süreçte bütün ağırlığını liberalleşmeden yana koyacak, adım adım, kontrollü ama kararlı bir liberalleşmenin öncülüğünü yapacaktır.¹²⁸

¹²⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.336.

¹²⁶ Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, s.10.

¹²⁷ M.Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, Kaynak yay., İstanbul 1982, s.27-28.

¹²⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2014, s.338-339.

6.2. Geçiş Aşamaları:

İ.İnönü daha 1939 yılında (6 Mart) İstanbul Üniversitesi öğrencilerine seslenirken, “Çok yakın bir tarihte, hakiki halk idaresi halk murakabesinin kendi memleketimiz bünyesinde de tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz” demişti.¹²⁹ Aynı yıl CHP 5. Kurultayı (29.5.1939-3.6.1939) parti içi denetimi sağlamak ve sadık muhalefet yaratmak amacıyla bir “Müstakil Grup” kurdu. 30 kişilik bu topluluğun üyeleri kabineye giremiyor, oy kullanmamak koşuluyla CHP toplantılarına katılabiliyorlardı. Tek parti ve şeflik sistemi nedeniyle bu girişimler etkili sonuç veremedi.¹³⁰

1943 genel seçimlerinde tek parti olan CHP, gerekenden fazla aday göstererek ikinci seçmenlere tercih hakkı tanıdı (458 milletvekilliği için 530 aday).¹³¹ 1945 yılına gelindiğinde dünya yeni bir döneme giriyordu. İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle, birçok ülkede, demokratik yönetim sistemi yayılmaya başladı. Savaş sonrası barışın hızlı bir şekilde oluşumunu sağlamak için kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın sözleşmesi, tek partili yönetimlerden çok partili yönetimlere geçişi ön görmekteydi. Yakın görünen Rusya tehdidinin de etkisiyle yenedünya düzeninde yerini almak isteyen Türkiye’de de, 1945 yılından itibaren siyasi alanda çok partili hayata geçişi kolaylaştıracak çalışmalar başlamıştı. Ekonomik alanda hızlı bir gelişme gösterememiş olan Türkiye’nin ekonomisi, savaş döneminde daha da kötüleşmişti. Kalkınma, yeni ekonomi politikasının ilk hedefi oldu.¹³²

29 Mayıs 1945 günü yapılan bütçe oylamasında Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü ve Sazak ret oyu verdi. Asıl önemli gelişme ve muhalefet girişimi Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun görüşülmesi sırasında patlak verdi. Dört milletvekili tarafından (Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü) CHP Meclis Grubu’na verilen 7 Haziran 1945 tarihli önerge ile yasalardaki ve tek parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin ayıklanması talep ediliyordu. Parti grubu ise yasa değişikliklerinin T.B.M.M.’yi, tüzük değişikliklerinin de Kurultay’ı ilgilendirdiği gerekçesi ile “Dörtlü Takrir” diye anılan bu metni reddetti. 17 Haziran 1945 milletvekili ara seçimlerinde CHP aday göstermedi, bağımsız girişimlere olanak tanıdı (altı

¹²⁹ Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, s.50.

¹³⁰ Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, s.175-179.

¹³¹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.339.

¹³² Cemile Burcu Kartal, “**Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri**”, Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi, Cilt 3, Sayı4, Erzurum 2003, s.265-266.

milletvekilliği). 18 Temmuz 1945 tarihinde de CHP karşısında ilk siyasal parti olan Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildi.¹³³

CHP'nin içindeki muhalif milletvekilleri de, çalışmalarını basın aracılığıyla da yürütmeye başlamıştı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Tan ve Vatan gazetelerinde yazdıkları yazılar neticesinde, parti disiplinine aykırı şekilde hareket ettikleri gerekçesiyle, 21 Eylül 1945 günü partiden ihraç edildiler.¹³⁴ Bunun ardından Celal Bayar, ilk önce milletvekilliğinden daha sonra da parti üyeliğinden istifa etti.¹³⁵

Aynı yılsonuna doğru T.B.M.M.'yi açış konuşmasında İnönü, Bayar ve arkadaşlarına partileşme için açık bir çağrıda bulundu. Nitekim bir süre sonra, CHP'den çıkartılmış olanlar (Menderes, Köprülü, Koraltan), bu çıkartmaları protesto edip milletvekilliğinden ve sonra da partiden istifa eden Celal Bayar'ın önderliğinde birleşip 1.12.1945 tarihinde Demokrat Parti'yi kurdular. 1938 tarihli mevzuat henüz değiştirilmiş olmadığı için bu kuruluş işlemi de izinle gerçekleşti (7 Ocak 1946).¹³⁶

7 Ocak 1947'de Demokrat Parti'nin birinci kongresinde kabul edilen "*Ana Davalar Komisyon Raporu*" içeriği nedeniyle "*Hürriyet Misakı*" olarak adlandırılmıştı. Raporun getirdiği önemli karar, bazı talepler kabul edilmediği takdirde, Demokrat Partinin, meclisi terk edip, mücadeleyi milletin içine götürmek tehdidi idi. Bu karar, Ana Davalar Komisyonunun Raporunun kabulünü isteyen tavrında, şöyle ifade ediliyordu: "*Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesini, yerine demokratik kanunların kabulünü istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek tavrın kabul edilmediği takdirde, Meclis Grubunu Meclisten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye, Genel Merkezi salahiyyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP'yi, kendi kader ve mesuliyetleri ile baş başa ve büyük hâkim milletle, karşı karşıya bırakıyoruz.*"¹³⁷ Celal Bayar'ın nutkunda üç istek mevcuttu: "*Anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi, devlet ve parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi.*" Bu istekler ölçülü ve demokratik isteklerdi. Büyük Kongre'nin Ana Davalar adı ile nitelendirdiği bu istekleri görüşmek ve müzakare etmek maksadıyla oluşturduğu

¹³³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.339-340.

¹³⁴ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, s.220-223; Kartal, "*Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri*", s.266.

¹³⁵ Kartal, "*Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri*", s.266.

¹³⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.339-340.

¹³⁷ Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, s.159.

organ Ana Davalar Komisyonu idi.¹³⁸ Fakat aslında dönemseller sorunun kanunlarda veya seçim kanununda olduğunu düşünmek çok yüzeysel bir değerlendirmedir. İyi kanunlar kötü kullananların ellerinde fena, fena kanunlar mahir ellerde iyi olabilir. Yani kanunun kullanıcıları kötü niyetli ise kanun içeriğinde kabahat aramak ve her davranışa karşı bir kontrol mekanizması geliştirmek tıkanmaları kaçınılmaz kılar. Nitekim bu gerçek o dönemde kimilerinin gözünden kaçmamakaydı.¹³⁹

Kurulan yeni partinin programına liberalizm ve demokrasi görüşlerinin egemen olduğu görülmektedir. Parti programının 4. Maddesinde belli başlı temel hak ve özgürlükler düzenlenirken, 7. maddede dernek, kooperatif ve sendika kurma özgürlükleri üzerinde ısrarla durulmuştur. Liberal anlayış, özellikle ekonomide ön plana çıkmakta ve programın 51. maddesinde kesin zorunluluk olmadıkça piyasaların işleyişine karışılmayacağı ilan olunmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca serbest seçim, dini politikaya alet etmemek, özel girişime önem vermek gibi ilkeler programın ana çizgilerini oluşturmaktadır. Öte yandan CHP'nin altı oku, DP'lilerce de benimsenmiş, böylece Parti liderleri Kemalizme bağlılıklarını göstermeyi de ihmal etmemişlerdir.¹⁴¹

Çok partili düzen yönünde dönüşüm, CHP'nin medya politikasına da yansımıştır. CHP, medyaya karşı bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bunun nedeni yaklaşan 1946 seçimlerinde medyanın desteğini alarak itidarını devam ettirmektir. Seçimlere çok az bir zaman kala iktidardaki CHP hükümeti basına yönelik çok sayıda kısıtlayıcı maddeler içeren 1931 tarihli basın kanununun bakanlar kuruluna ülkenin genel politikasına aykırı yayın yapan gazete ve dergileri belirli sürelerle kapatma yetkisi veren 50.maddesini değiştirir. Bu değişiklikle artık gazete ve dergi kapatma cezası bakanlar kurulu kararı ile değil, mahkeme kararı ile verilebilecektir. Basın kanununun nispeten liberalleşmesine rağmen medyanın büyük bölümü 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'ye destek vermiştir.¹⁴²

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947, Sayı:8043.

¹³⁹ **Zafer**, 27 Eylül 1949, Sayı:141.

¹⁴⁰ Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, s.14.

¹⁴¹ Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1994, s. 326 - 327.

¹⁴² Murat Sadullah Çebi, **"Türkiye'de Siyasal Sistem ve Medya İlişkilerinin Tarihi Boyutu"**, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 23-24, (1998); s.2748.

6.3. 1946 Seçimleri:

CHP çoğunluklu meclis, genç muhalefeti gafil avlamak için, 1947'de yapılması gereken seçimleri bir yıl önceye almıştı.¹⁴³ Böylece 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin, Halk Partisi ile halk önünde ilk karşılaşması Temmuz 1946 seçimlerinde oldu. Seçimlerden kısa bir süre önce 06.06.1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Yasası kabul edilmiş ve 1946 seçimleri bu yasaya göre yapılmıştır. Yasanın Türkiye'de ilk kez tek dereceli seçimleri öngörmekle beraber, iki temel kusuru olduğunu belirtmeliyiz. Bunlardan birincisi gizli oy değil açık oy ilkesinin benimsenmesi ve ikincisi de açık sayım döküm değil gizli sayım döküm yapılmış olmasıdır.¹⁴⁴ 21 Temmuz 1946 günü yapılan seçimler bu temel ilkelerin yoksunluğu nedeniyle çeşitli yolsuzluklara sahne oldu. Epey sonra kesinleşen sonuçlara göre CHP 403, DP 54, bağımsızlar da 8 üyelik elde ettiler.¹⁴⁵

Nitekim meclis 12 Ağustos'ta normal çalışmalarına başladığı zaman, pek çok seçim itirazları ile karşılaştı. 36 vilayete ait seçimlere toptan itiraz edildi. Ayrıca, 27 itiraz daha vardı. Komisyon, bütün bunları reddetti. Partinin bu devredeki itirazlarında, haklı noktalar olduğu söylenebilir. Meclis 5 Ağustos'ta toplanmıştı. Böylece Cumhuriyet devrinde, seçim yolu ile gelen ilk muhalefet, Parlamentoda yerini almış bulunuyordu. Seçimler öncesinde ve seçimler sırasında geçen bazı olaylar ve halkın pek açığa vurulmasa da homurtulu hali, Halk Partisi'nin geleceği için cesaret verici değildi. Halk Partisi son zamanlarda halktan büsbütün kopmuştu.¹⁴⁶ İnönü yeni kabinenin teşkil işini uzun zaman Parti Genel Sekreterliği yapan, 1946 seçimlerinden önce İçişleri Bakanı bulunan Recep Peker'e vermişti.

DP'nin kuruluşunun ardından CHP'nin kendi içinde beliren bir muhalefetle de karşılaştığı görülmektedir. Bu muhalefet, 1946 seçimlerini izleyen dönemde Başbakan Recep Peker'e karşı daha ziyade genç milletvekilleri tarafından oluşturulan Otuzbeşler Hareketi'dir. Diğer CHP'lilere göre nispeten daha liberal olan Otuzbeşler'in ortak özellikleri; XX. yüzyılda doğmuş, en azından yüksek öğrenimlerini Atatürk Türkiye'sinde yapmış, Kemalist bakış açısını ve onun demokratik içeriğini tam olarak öğrenip özümsemiş kimselerden oluşan bir hareket

¹⁴³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.341.

¹⁴⁴ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.73.

¹⁴⁵ Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, s.65.

¹⁴⁶ Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, s.153-154.

olmasıdır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nı hatırlamayacak, hatırlasa bile katılamayacak kadar genç olan bu milletvekilleri, daha ziyade kurtuluş sonrası devrimleriyle büyümüş oldukları için diğer partili arkadaşlarından farklı bir dünya görüşüne sahiptirler.¹⁴⁷

Şaibeli seçimler iktidar ile muhalefet arasındaki gerginliği arttırdı. Sertlik yanlısı Recep Peker'in başbakan atanmasının da bunda payı vardı. Peker, hükümet programını okuyup güvenoyu isteyince, DP'liler programı incelemek için görüşmelerin iki gün geri bırakılmasını talep ettiler. Çoğunluğun ret kararı üzerine DP'liler oturumu terk edip, daha sonra da güvensizlik oyu verdiler. Bunun ardından, halka ve miting meydanlarına yönelen muhalefet ile Peker hükümeti arasında gerginlik tırmanmaya başladı. DP Birinci Kongresi (7 Ocak 1947) yayımladığı "Hürriyet Misakı"yla, Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı görevlerinin ayrılmasını, anayasaya aykırı ve antidemokratik yasaların ayıklanmasını, yeniden seçim yasası çıkarılmasını, idarenin tarafsızlığının sağlanmasını talep etti. Kongre, bu istemler karşılanmazsa, "milletin sinesine dönmek" tehdidinde bulundu. Peker hükümeti ise tutumunu daha da sertleştirdi. Bunalımı uzlaştıran ABD ile kurulan yeni ilişkilerde liberal rejimi destekleyen İnönü'nün "12 Temmuz 1947 Beyanname'si" oldu.¹⁴⁸

İnönü, DP'lilerin yasal çerçevede hareket ederken daha dikkatli olmalarını ve CHP'nin de bundan sonra baskı yapmayıp, DP ile aynı koşullar altında siyasal hayata yön vermesi gerektiğini belirtmişti.¹⁴⁹ Beyanname, İnönü'nün CHP içindeki ılımlı kanadı desteklediğini ortaya çıkarmıştı.

"35'ler" grubunu öne sürerek sertlik yanlısı Peker'in istifasına yol açtı (9 Eylül 1947). Bundan sonra kurulan birinci ve ikinci Hasan Saka hükümetleri, İnönü destekli ılımlıların ve liberallerin kabineleri oldu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu konusunda geri adım atılmasına karar verildi. Devletçilik anlayışı ılımlılaştırıldı. Dinde liberalleşme, seçmeli din dersleri ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması gibi uygulamalar yola koyuldu. Kısaca, CHP DP'ye yaklaşarak partiler demokrasisi ikiz partiler demokrasisine dönüştü. Ancak Saka hükümetleri liberalleşmede ve iktisadi hayatta başarılı olamadı ve İkinci Saka Hükümeti istifa etti (14.1.1949). Onun yerine

¹⁴⁷ Frey, *The Turkish Political Elite*, s.353.

¹⁴⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.341 vd.

¹⁴⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.164; Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Matbaacılık, İstanbul 1971, s.228-229.

Şemsettin Günaltay Kabinesi kuruldu.¹⁵⁰ Bütün bunlara rağmen; CHP'nin bazı uygulamaları idari, iktisadi ve adli baskı olarak yorumlanmaya devam etti.¹⁵¹

DP içinde de bölünmeler vardı. Kuruluşlarından beri, DP iktidara karşı daha ılımlı bir muhalefetten yanayken, diğer grup ise daha sert bir muhalefetten yana olunması gerektiğini savunuyordu. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra tartışmalar daha da yoğunlaşmıştı. CHP'ye karşı daha katı bir tutumun takınılmasından yana olan grubun bir bölümü partiden ihraç edilmiş, diğer bir grup da DP Genel İdare Kurulundan istifa etmişti. Bu gruptan biri, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni (MP)¹⁵², diğer grup ise 10 Eylül 1948'de "Müstakil Demokratlar Grubu"nu kurdu. MP yalnızca CHP'ye muhalefet yapmakla kalmayıp, CHP ile uzlaşmak ile suçlanan DP ile de mücadele etmeye başlamıştı.¹⁵³

6.4. 1950 Seçimleri ve Demokrat Parti Dönemi (1950-1960):

Seçim Kanunu müzakereleri devam ederken CHP seçimlerden önce hızlı bir yasama faaliyetine girişmişti. 1949 yılına girildiğinde bazı tasarıların komisyonlara sunulma geleneğinden kopularak heyeti umumiyeye sevki dikkat çekmekteydi.¹⁵⁴

14 Ocak 1949 İkinci Saka Hükümetinin istifası sonrasında kurulan Günaltay kabinesi ilk olarak yeni bir seçim kanunu hazırlamak işini ele aldı. Nihat Erim'in başkanlığında bir bilim komisyonu kuruldu.¹⁵⁵ Ancak kurulan İlmi Heyetin çalışmalarının tarafsızlığı ile ilgili tartışmalar uzun süre gündemden düşmedi. Nitekim 28 Eylül 1949 tarihinde Seçim Kanunu tetkik ile görevlendirilen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı H. Nail Kubalı İlmi Heyette baskı olduğu ve tarafgil bir yaklaşım izlendiği iddiasıyla istifa etmiştir. Bu şartlar ve tartışmalar altında Seçim Kanunu çalışmaları aylarca sürmüştür.¹⁵⁶ 1950 seçimlerinden önce 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı yeni Milletvekilleri Seçim Kanunu çıkarıldı. Bu

¹⁵⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.341-343; **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, Sayı:8775.

¹⁵¹ **Zafer**, 27 Eylül 1949, Sayı:151.

¹⁵² Partinin kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan yer alıyordu.

¹⁵³ Koçak, "**Siyasi Tarih (1923-1950)**", s.152.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1950, Sayı:9132.

¹⁵⁵ Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, s.163-165; **Yeni Sabah**, 11 Şubat 1949, Sayı:3550.

¹⁵⁶ **Zafer**, 29 Eylül 1949, Sayı:153.

seçim kanununda gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkeleri yerine getirildi. Kanunla seçim sisteminde değişiklik yapılmadı.¹⁵⁷

Seçim kanununun kabul edilmesinden sonra iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getiren ilk olay, yine seçim kanununun kendisi oldu. DP'liler yeni seçim kanunundan memnundu ancak, 1946 seçimlerinde yaşanan olayları hatırlatarak, seçim güvenliğinin sağlanmasını istiyorlardı.¹⁵⁸ DP'liler eğer seçimlerin güvenliğine teminat verilmezse seçimlere katılmayacaklarını belirtiyorlardı.¹⁵⁹ Seçimlerin güvenliği konusunun yanında, DP içinde yaşanan krizler ve Eskişehir'de yaşanan sel felaketi ile iki partiyi karşı karşıya getiren olaylardan birkaçıydı. 24 Şubat 1950 günü, DP İstanbul İl Teşkilatı Başkanı Esat Çağa'nın istifa edişi, CHP taraftarlarınca, DP'nin de içinde var olan çatışmanın ortaya çıkışı olarak görülmüş, CHP'lilerce propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış ve iki parti arasında karşılıklı polemikler hızlanmıştı.¹⁶⁰

24 Mart 1950 günü İnönü, Polatlı'da ilk seçim konuşmasını yaptı. İnönü'nün konuşması iki esas nokta üzerinde şekillenmişti. Ele aldığı konulardan biri Anayasada yapılması tasarlanan değişikliklerdi. Anayasanın demokratik hayatın ihtiyaçlarına göre düzenleneceğini ve ikinci bir meclis kurulmasının gerekliliğinden bahsetmişti. Konuşmada ele alınan ikinci bir konu da "Şiddet Politikası" idi. Partiler seçim hazırlıklarına devam ederken 10 Nisan 1950 günü duyulan bir haber, seçimleri Türkiye'nin gündeminden kaldırdı. Cumhuriyetin kuruluşlarından Mareşal Fevzi Çakmak vefat etmişti. Mareşalin cenaze töreninde yaşananlar özellikle MP'nin suçlanmasıyla sonuçlandı. MP, halkın dini duygularıyla oynayıp dini siyasete alet etmekle ve irtica hareketlerine suç ortağı olmakla itham ediliyordu. MP ise bu suçlamaları reddetmişti. 19 Nisan 1950'de Celal Bayar'ın açıklamasının ardından CHP ve DP, irtica bölücülük hareketlerinin engellenmesi konusunda dikkatli davranmaya başlamışlardı. Tüm ülkede milli "milli birlik" havası esmekteydi.¹⁶¹

Bu olayların yaşandığı sırada Vatan gazetesinin iki aydır yürüttüğü seçim anketleri de neticelenmeye başlamıştı. Türkiye'de ilk defa seçimlerden önce hangi

¹⁵⁷ Oya Araslı, **Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987)**, Ankara 1989, s.260.

¹⁵⁸ **Ulus**, 2 Mart 1950.

¹⁵⁹ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki**, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967, s.208.

¹⁶⁰ **Ulus**, 25 Şubat 1950; Kartal, "Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri", s.272.

¹⁶¹ **Vatan**, 22 Nisan 1950.

partinin halk tarafından daha çok benimsendiğini anlamak için anket düzenlenmişti. Anketi gerçekleştiren Vatan gazetesi mensupları, Amerika’da seçimlerden önce kamuoyunun tercihlerini anlamak için yapılan bu uygulamanın, demokratik bir kanunla seçime girecek olan Türkiye’de de uygulanması gerektiği inancıyla hareket ettiklerini belirtmişlerdi. Anket dokuz sorudan oluşmakta, her meslek grubu için ayrı ayrı tasnif edilmekteydi. Gazetede verilen anket sonuçlarına göre DP iktidara en yakın partiydi.¹⁶²

15 Mayıs 1950 tarihli Zafer Gazetesinde Burhan Apaydın bu durumu şu şekilde özetlemekteydi:¹⁶³ *“Geçenlerde Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar’ın Sungurlu’da nutuk verdiği sırada çekilmiş bir fotoğrafını gazetede gördüm. Demokrat Parti Başkanı bir otomobilin üzerine çıkmış etrafını saran kesif bir kalabalığa sesini duyurmaya çalışıyordu. İşte bu manzara bende nedense 18-19 yıl öncesini Serbest Fıkra zamanını hatırlatıverdi. Serbest Fıkra Reisi Fethi Beyin de muhtelif yerlerde karşılaşımını ve nutuk söyleyişini gösteren fotoğrafları bir an için gözlerimin önünde canlanıverdi... Fakat düşünülebilir mi ki bütün bu partiler Serbest Fıkra’ya yapıldığı gibi bir emir ile kapatılsınlar; mensupları dağıtılsın ve tekrar tek partili hayat daha doğrusu zümre idaresi avdet edilsin? Bugün mesela İngiltere’de buna benzder bir düşünce zannetmem ki bir İngilizin hatırına gelsin ve İngiliz vatandaşı Çörçil’in tevkif edilerek muhafazakâr partinin hükümet tarafından dağıtılabileceğini düşünsün. Çünkü böyle bir harekete hükümetin teyessül etmesine imkân yoktur. Ve bunun da sebebi İngiltere’de efkârı umumiye denilen kuvvetin fiili mevcudiyetidir. İşte bu kuvvettir ki İngiltere’de fert hürriyetinin esas teminatını teşkil eden ve siyasi hayatta tam bir emniyet ve huzur doğurur. Efkârı umumiye karşısında İngiliz Hükümeti, kanunların haricine çıkamayacağı gibi, vatandaşların ana hak ve hürriyetlerine asla tecavüzkâr bir vaziyet de alamaz... Kanaatimce 1931-1950’deki muhalefet arasındaki fark ve ikincinin birincisine nazaran faikiyeti ile istikbalinin teminatı efkârı umumiyenin 1950’de kuvvetli bir tarzda tesis etmiş bulunmasıdır. ‘Arkamda millet var’ diyen Mithat Paşanın korkusuz hareketinin hüsranlı neticesi, benzeri bir tarzda artık bu memlekette meydana gelemmez.”*

1950 seçimleri “Basit Çoğunluk Sistemi” yani “Tek Turlu Listeli Çoğunluk Sistemi” çerçevesinde bu yeni ilkelere bağlı kalınarak 14 Mayıs 1950 tarihinde

¹⁶² Kartal, “Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri”, s.272-275.

¹⁶³ Zafer, 15 Mayıs 1950, Sayı:379.

yapıldı. Bu sistem yardımıyla DP, 1950 seçimlerinde oyların %53,3'ü ile milletvekilliklerinin %83'ünü, 1954 seçimlerinde oyların %56,6'sı ile milletvekilliklerinin %91'ini; 1957 seçimlerinde oyların %47,3'ü ile milletvekilliklerinin %69'unu almıştır.¹⁶⁴

Büyük Millet Meclisi'nin 1950 nüfusumuza göre teşkil etmesi gereken 487 milletvekilinden Halk Partisi 67 ve Demokrat Parti 416 milletvekilliği kazanmıştır.¹⁶⁵ Bu seçimlerde halen ülkemizde uygulanmakta olan D'hondt Seçim Sistemi uygulansaydı, seçimler sonunda Halk Partisi'nin 210 ve Demokrat Parti'nin de 270 milletvekili çıkarması gerekecekti.

İki parti arasında seçimlerden önce ele alınan ilginç bir konu da kadın milletvekili adaylarının sayısı olmuştur. İki parti arasında, kadın adayları sayısı hangi partinin daha medeni olduğunun ispatlayacak en önemli kanıtı olarak görülüyordu. İnönü DP'nin bir bayan adayına karşılık CHP kadın milletvekili adaylarının daha fazla olmasından dolayı partinin daha medeni ve inkılâpçı olduğunu beyan etmişti.¹⁶⁶

16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Kanundan önce seçimler, İçişleri Bakanlığının görevlilerinin (valiler, il ve ilçe idaresindeki memurlar vs.) yer aldığı kurullar tarafından yönetiliyor ve denetleniyordu. 5545 sayılı Kanun ile ise seçimlerin yönetimi ve denetimi işi yargı organlarına bırakılmıştır. Bu kanuna göre seçimlerin yönetim ve denetimi, Yüksek Seçim Kurulu, il seçim kurulları ve ilçe seçim kurullarına verilmiştir. YSK'nın üyeleri Yargıtay ve Danıştay tarafından kendi üyeleri arasından seçilmektedir. İl ve ilçe seçim kurulları ise o ile veya ilçedeki en kıdemli hâkimin başkanlığında çalışmaktadır.¹⁶⁷

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti iktidara gelmiş 15 Temmuz 1950'de yeni basın kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş ve 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe girmiştir. Bunun pek çok maddesi bugün de yürürlükte. Basın Kanunu, 1931 Matbuat Kanununun hükümete tanıdığı yetkileri kaldırmıştır. Artık gazete çıkarmak için izin almak gerekmiyordu; bildirimde bulunmak yeterliydi. Basın suçları "*Toplu Basın Mahkemeleri*"nde görülüyor ve bu basın için bir güvence niteliği taşıyordu. Gazete sahipleri, gazetelerinde yayımlanan yazılardan dolayı ceza

¹⁶⁴ Araslı, **Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987)**, s.260.

¹⁶⁵ Zafer, 16 Mayıs 1950, Sayı:380.

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 19 Nisan, 8 Mayıs 1950; Kartal, "**Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilâl 1950 Seçimleri**", s.272-275.

¹⁶⁷ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.34.

sorumluluğu taşıyordu.¹⁶⁸ İktidardaki Demokrat Parti'nin yönetici seçkinleri ile medya arasındaki iyi ilişkiler yalnızca iki yıl sürer. Medyanın devleti gözleyen bir kamu gözcüsü olarak hareket etmesi; yani hükümetin eylemlerini izlemesi, devlet otoritesinin kullanılmasındaki istismarları ve yanlış uygulamaları açığa çıkarması ve eleştirmesi ile birlikte DP hükümeti ve medya arasındaki ilişkiler de bozulmuştur.¹⁶⁹ Demokrat Parti basın konusunda verdiği sözleri yerine getirememeye başlamıştır. 22 Kasım 1952'de Vatan Başyazarı Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da başarısız bir suikast düzenlenmiştir. Suikastın Büyük Doğu, Hür Adam gibi dergilerin yönlendirmesi ile olduğu ortaya çıkmıştır. Gericilik yaygınlaşmaya başlamış, Atatürk büstlerine hücumlar artmıştır.¹⁷⁰ İslamiyet, Sebilüreşad gibi dergilere bu kapsamda soruşturma açılmıştır.

Seçimlerden hemen sonra Demokrat Parti muhalefetin kendini kanunların teminatı altında hissedeceği bir atmosfer oluşturacağını işaretini vermişti.¹⁷¹ Ayrıca antidemokratik kanunlara olan tepkisine karşılık olarak hızlı bir yasama faaliyetine girişti. Kollektif hürriyetler, sendika kanunu, yargı, din ve inanç özgürlüğüne ilişkin konularda antidemokratik mevzuatın değiştirileceği ifade edilmekteydi.¹⁷²

Yeni hükümet, işbaşına gelmesinin hemen ardından, Atatürk'e bağlılığını ve onun izinde olduğunu açıklayan ve Resmî Gazetede yayınlanan bir kararname de çıkarmıştı. Bu kararname 1950 Aralık sonunda çıkarılan ikinci bir kararname ile vurgulanarak daha açıklık kazandı. Bakanlar Kurulunun bu kararlarında devlet dairelerinde ve makam odalarında bundan böyle, sadece "Büyük Atatürk"ün resmî nin asılabileceği ve o güne kadar olduğu gibi, başka şahsiyetlerin resimlerinin asılmayacağı da yer almaktaydı. Ama hükümetin bu talimatı, fanatik bir tarikatın (Ticaniye) üyelerini, ülke çapındaki Atatürk heykellerini ve anıtlarını kirletmekten, kırmaktan, parçalamaktan ve Atatürk'e açıkça sözle ve yazıyla hakareten alıkoymadı. Bu saldırılar karşısında halkın duyduğu ve özellikle günlük basında ifadesini bulan nefret ve öfke ve bu konudaki caydırıcı cezaların çok düşük olması,

¹⁶⁸ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.232.

¹⁶⁹ Çebi, "**Türkiye'de Siyasal Sistem ve Medya İlişkilerinin Tarihi Boyutu**", s.2749.

¹⁷⁰ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.232.

¹⁷¹ **Zafer**, 19 Mayıs 1950, Sayı:383.

¹⁷² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1950, Sayı:9283; **Vakit**, 14 Haziran 1950, Sayı:11742; **Zafer**, 21 Temmuz 1950, Sayı:446; **Zafer**, 22 Temmuz 1950, Sayı:447.

hükümetin yukarıda anlatılan türden eylemleri ve bunların kışkırtılmasını ağır cezalar ile tehdit eden bir kanun tasarısı hazırlanmasına sebep oldu.

Söz konusu kanun tasarısının başlığı: “Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” idi ve genellikle “Atatürk Kanunu” adıyla anılmaktaydı. Bu kanun tasarısına, özellikle iktidar partisinin saflarından çok sayıda milletvekili karşı çıkmıştır. Bu kimseler, Ticanilere ve bunların saldırılarına besledikleri sempatiyi, birtakım anayasal endişelerin arkasına gizlemeye çalıştılar. 1924 Anayasası’nın 69.maddesi, tek tek kişilerin lehine çıkarılacak her türlü özel kanunu açık bir dille yasaklamaktaydı. Söz konusu tasarı, 7 Mayıs 1951’de Genel Kurul’da yapılan fırtınalı görüşmeler sonucunda, 141’e karşı 146 oyla komisyona geri gönderilmişti. Tasarı metni “*Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse; Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk’ün kabrini tahrip eden, bozan veya kirleten kimse cezalandırılır*” olarak değiştirildi. Bu ifade şekliyle yasa 25.7.1951 tarihinde, ancak kanunun adındaki yanlışlıklar değiştirilmeksizin kabul edilmiş ve 31.7.1951 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷³

Böylece hükümet, muhalefetin dini irtica ve Hükümetin taraftarlığı konusundaki tenkitleri engellemeye çalışmıştır. Buna ilaveten Atatürk devrimlerini korumak için 23 Şubat 1952’de Türk Devrim Ocakları kurulmasına karar verilmiştir. Politikaya karışmayacak olan ocağın kurucuları Hikmet Bayur, Yavuz Abadan, Behçet Kemal Çağlar, Fethi Çelikbaş ve Avni Başman idi. Hükümetin irticayı koruyup kolladığı, Atatürkçülüğün yegâne koruyucusunun CHP olduğu iddialarına karşın Menderes, Türk toplumunun görevinin “Atatürk’ün başarılarını orijinal haliyle korumak değil, başarıları ortaya çıkaran amaca uygun bir şekilde geliştirmek” olduğunun altını çizmiş, muhalefetin kendilerinden başka kimseyi Atatürkçü tanımama yanlışından vazgeçmesini istemiştir.¹⁷⁴

Gerek iktisat biliminin yeni teori ve ilkelerinden ve gerekse Batı Avrupa ülkelerindeki uygulamalarından etkilenmiş görünmeyen Türk halkı ve kamuoyu, tam tersine 1950’de devletçilik karşısında serbest piyasayı savunan bir siyasal partiyi iktidara getirmişti. Türk milletinin çoğunluğunun bu karara varmasında savaş

¹⁷³ Ernst E. Hirsch, **Anılarım**, Çev. Fatma Suphi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2012, s.303-304.

¹⁷⁴ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.553-554.

yıllarında çekilen sıkıntıların, kıtlıkların ve yönetimin dış politikada gösterdiği başarıyı içeride gösterememesinin etkisi büyük olmuştur.¹⁷⁵

Başbakan Adnan Menderes Hükümetinin göreve başlamasından bir ay sonra, Dünya beklenmedik bir savaşa sahne olmuştur. 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başlamıştır. Savaşla birlikte uluslar arası piyasalarda hammadde ve tarım ürünleri fiyatları hızla yükselmiştir. Bu beklenmedik koşullar Menderes Hükümetinin tarım sektöründe üretimi arttırmaya yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına olanak vermişti. Ardından hükümet üç temel iktisadi hedefini de şöyle açıklamıştı: 1) Tarıma öncelik verilecek, 2) sanayileşme özel kesim öncülüğünde yürütülecek, 3) Dış ekonomik ilişkilerde Devlet müdahaleleri asgari düzeye indirilecek. Dönem içinde büyük iniş ve çıkışlar göstermesine rağmen, Demokrat Parti'nin veya Menderes Hükümetleri'nin yukarıda belirlenen üç temel iktisat politikasına bağlı kaldığı söylenebilir.¹⁷⁶

Menderes Hükümeti, OEEC ve ABD'nin ekonomik ve teknik yardımları olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşündeydi. Bu nedenle ve Batı'lı dostların telkinlerine uyarak dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme süreci başlatılmıştı. Dönemin başında Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu hava izlenen dışa açılma politikalarının olumlu sonuçlar vermesini sağlamıştı. Koşullar tersine dönünce ve ekonominin iç ve dış dengeleri bozulunca Hükümet dış ekonomik ilişkileri denetim altına almak zorunda kalmıştı.

Ülke 1958 yılının ortalarında döviz darboğazı nedeniyle ithalat ve yatırım yapamadığı gibi kurulu tesisleri de girdi yokluğundan çalıştıramıyordu. Bu durum iç piyasada mal kıtlıklarının, enflasyonun ve işsizliğin yaygınlaşmasına yol açmıştı. Menderes Hükümeti boğulmakta olan ekonomiyi kurtaramayacağını anlayınca üyesi buldukları Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan (OEEC) yol göstermesini, teknik ve mali yardımda bulunmasını talep etmişti. Ağustos 1958 İstikrar önlemleri karşılığında OEEC ülkelerine olan ve vadesi gelmiş 400 milyon dolar borcun ertelenmesi sağlanırken; 359 milyon dolar kadar yeni kredi alınmıştır. Ancak başta ABD olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinden ek yardım ve kredi alamayacağını

¹⁷⁵ Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, s.215.

¹⁷⁶ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.331-332.

anlayan Menderes Hükümeti, bu kez Doğu Bloku ülkeleriyle takas yoluyla ticarete girişmişti.¹⁷⁷

Aslında yeni iktidarın; muhalefete ve memleketin sağduyulu insanlarında yarattığı ilk hayal kırıklığı, daha doğrusu bunun davet ettiği endişe, yeni Başvekil Adnan Menderes'in 20 Mayıs 1950'de okuduğu hükümet programı nutku ile başladı. Bu nutukta Atatürk'ün, bir defa olsun adı geçmiyordu. Menderes bu ruh halini, 14 Mayıs inkılâbının, gelmiş, geçmiş bütün inkılâplarının en önemlisi olduğunu ilan ederek açığa vuruyordu. Grev hakkından, antidemokratik kanunların kaldırılması vaadine kadar varan taahhütlerden hiç birinin, yalnız ele alınmaması değil, tamamen tersi yönünde işletilmesi, Demokrat Parti iktidarının itibarını zedeleyen, hatta bu iktidarı, ihtilâl ile tasfiyeye sürükleyen faktörler arasında zikredilebilir.

13 Haziran 1950'de Demokrat Parti Hükümetinin kuruluşundan henüz 21 gün sonra, Menderes İnönü'yü bir albaydan aldığı bilgilere dayanarak hükümet darbesi tertibi ile suçlamıştır. Bu bilgiye istinaden bir kısım yüksek rütbeli ordu büyüklerinin yerleri değiştirilmiş; daha pasif görevlere atanmış; 15 general ve 150 albay kısa zamanda emekliye sevk edilmişti. 1950-1954 arası iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkinin daha da sertleşmesi ile geçti. 20 yıl boyunca Halk Partisi'nde Halkevlerinde çalışmış ve müfettişlik görevi de yapmış olan Adnan Menderes, 5 Mayıs 1950 tarihli konuşmasında şöyle seslenmekteydi: *“Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilatını ele almak, faşistvari telâkki ve düşüncelerin mahsulüdür. Bunlar, içtimai bünyemiz inde, tamamıyla abes geri ve yabancı uzuv halindedirler”*.¹⁷⁸

1955 yılına girildiğinde hem Demokrat Parti hem de CHP içinde parti içi hizipler artmıştı. Özellikle iki partinin karşılıklı ilişkilerinde geliştirilen bireysel ilişkiler parti görüşüyle çatışmaya başlamıştı. Bu kapsamda Nihat Erim ile partisinin Demokrat Parti ile olan ilişkilerdeki görüş ayrılıkları çok belirgindi.¹⁷⁹ 1955 yılının ortalarında ise Şemseddin Günaltay'ın CHP ve DP'den ayrılanların oluşturacağı yeni bir siyasi partiye liderlik edeceği iddiaları konuşulmaktaydı.¹⁸⁰

7053 sayılı Yasaya rağmen, 1957 Seçimlerinin sonuçları DP'ye bir uyarı niteliği taşımaktadır. Çünkü DP oylarında bir önceki seçimlere göre önemli bir düşüş olmuş; 1950'den beri ilk kez muhalif partilerin oyları toplamı, DP oylarını

¹⁷⁷ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.331-335.

¹⁷⁸ Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, s.222-234; **Vakit**, 8 Ağustos 1951, Sayı:12158-1408.

¹⁷⁹ **Akşam**, 6 Ocak 1955, Sayı:13025.

¹⁸⁰ **Akşam**, 29 Temmuz 1955, Sayı:13225.

geçmiştir.¹⁸¹ CHP 212 mebusluk elde ederken, 1957 seçim sonuçları DP cephesinde ise bozgun olarak değerlendirilmiş ancak yine de seçim sonuçları dikkate alınmamıştır.¹⁸² 1957'den sonra da antidemokratik ve çok partili hayatı tehdit edici kimi düzenlemelerin gündeme geldiği görülmektedir. Artan siyasi gerginlik, muhalefet partileri arasında işbirliği yasak olduğundan, birleşmeleri gündeme getirmiştir. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi CMP ile, 24 Kasım 1958'de HP CHP ile birleşmiştir.¹⁸³ 1959 yılının Nisan ayı sonunda, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, "Büyük Taarruz Gezisi" diye isimlendirilen bir Ege gezisine çıkmıştır. İsmet İnönü'nün özellikle Uşak ziyareti hadiselidir. Manisa'da ise kongreye izin verilmemiştir.¹⁸⁴ Bu gezi sırasında yaşanan olaylar, iktidar - muhalefet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir.¹⁸⁵ İktidar - muhalefet ilişkilerinin söz konusu olaylarla kopma noktasına gelmesi ve buna muhalefetin eleştirilerini daha da artırarak karşılık vermesi üzerine, DP liderleri "*Vatan Cephesi*"ni kurmuşlardır. Aydemir, bu örgüt aracılığıyla Menderes'in oylarını en azından 700.000 kişi artırmak istediği kanısındadır.¹⁸⁶

Azınlık haklarını gözetmeyen, çoğulculuğu dışlayan siyasal ve parlamenter hayatın en somut belirtileri antidemokratik mevzuattır. Bunun da başında, siyasal haklara ve muhalefete getirilen kısıtlamalar gelir. Bu düzenlemeler özellikle 1953 yılından başlayarak sürekli artış gösterdi. İlk üniversite öğretim üyelerinin siyasi kuruluşlarda görev almaları, siyasi yayın ve beyanda bulunmaları yasaklandı. Ardından, CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun'la partinin malvarlığına el kondu ve Hazine'ye aktarıldı. Böylece, aslında yargı alanına giren bir konuda, meclisteki siyasal çoğunluğun iradesiyle ana muhalefet partisine "müsadere" (zoralm) cezası uygulanmış oluyordu. Bundan kısa bir süre sonra da Millet Partisi, 1954 genel seçimlerine gidilirken, Ankara 4.Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla (27 Ocak 1954), "din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan bir dernek" sayılarak feshedildi.¹⁸⁷ Muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması, siyasal baskıların bir başka yönüdür. İlk 1950 seçimlerinde

¹⁸¹ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, TESAV Yayınları, 1. B., Ankara, 2002, s.323.

¹⁸² **Hürriyet**, 28 Ekim 1957, Sayı:3410.

¹⁸³ Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, s.163.

¹⁸⁴ **Akşam**, 1 Mayıs 1950, Sayı:4564.

¹⁸⁵ Savcı, "**CHP'nin Trakya ve Ege Gezisi**", s. 319.

¹⁸⁶ Aydemir, İkinci Adam, s.361.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1954, Sayı:10596.

çoğunlukla CHP'ye oy veren Abana, ilçe merkezi olmaktan çıkarıldı. Daha sonra sıra 1954 seçimlerinde CHP'ye çoğunluk sağlayan Malatya seçmeninin cezalandırılmasına geldi; Adıyaman ilçesi Malatya'dan kopartılarak il haline getirildi. Bu arada, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne çoğunluk veren Kırşehir ilinin payına düşen de ilçeliğe indirilmek oldu.

Partilerin faaliyetlerine de ek kısıtlamalar getirildi. Milletvekilleri Seçim Kanunu'nda 1954'de yapılan değişiklikle karma liste usulüne son verildi; partiler arası seçim anlaşmaları yasaklandı. Partilerin radyodan seçim propagandası yapmalarına da son verildi. "Devlet ve hükümet işlerinde vazife alanlar"ın yapacakları konuşmalar ve yayımlar ise seçim propagandası sayılmayacaktı. Böylece radyonun partizanlaştırılması süreci başladı. 1957 yılında yeni bir yasa değişikliğiyle muhalefet partilerinin seçimler için tasarladığı "Güç birliği" yasaklandı. Hükümet ve dolayısıyla iktidar partisi ise bu konuda da serbest bırakılmıştı. Ayrıca, Anayasanın açık hükmüne rağmen (md.29) ara seçimler yapılmadı. Anamuhalefet partisine yönelik asıl büyük darbe 1960 yılında sahneye konacaktı. DP çoğunluğunun kararıyla kurulan bir "Tahkikat Encümeni" (18 Nisan 1960), "CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanundışı faaliyetleri"ni araştırmakla yükümlüydü ve DP'li 15 üyeden oluşmaktaydı.

Böylece, daha soruşturma başlamadan mahkûm edilen CHP ve anamuhalefet silinmek istiyordu. Dahası, her türlü siyasal hareket ve faaliyetleri, yeni teşkilat kurulmasını, Komisyon faaliyetleriyle ilgili yayınları, hatta T.B.M.M.'nin tahkikat kararıyla ilgili görüşmelerinin yayımını yasakladı. Bu görüşmeler sırasında İ.İnönü DP milletvekillerine "Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam (...) Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır" demişti. Ne var ki, çoğunluk diktatörlüğünü kurmaya kararlı görünen DP Meclis çoğunluğu daha da ileri bir adım attı ve T.B.M.M. Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun'u çıkardı. Buna göre, encümenler sorgu ve sulh hâkimi ile askeri adli amirlere tanınan tüm hak ve yetkilere sahip olacakları gibi; her türlü yayını yasaklama, toplatma, süreli yayınları tatil ve matbaalarını kapatma kararı vermeye, soruşturma için gerekli her türlü evrak, eşya ve belgeye el koymaya, siyasal toplantı ve faaliyetler hakkında tedbir ve karar almaya, hükümetin bütün araçlarından yararlanmaya da yetkiliydi. Bu yasa ile Tahkikat Encümeni, elinde yasama, yürütme

ve yargılama yetkileri tutan bir “ihtilâl organı” ya da “kamu selameti komitesi” durumuna geliyordu.¹⁸⁸

DP çoğunluğunun antidemokratik uygulamaları başka alanlarda da kendini göstermiştir. Bunların en önemlileri basın özgürlüğü ile kamu görevlilerinin özlük hakları konusudur. Kamu görevlilerine yönelik baskıların en ağırı, re’sen emekliliğe sevk yetkisinin idareye tanınması ve buna karşı itiraz (yargı) yolunun da kapatılmasıdır.¹⁸⁹ Yorumu son derece müsait hükümler taşıyan bu yasa ile basın yolu ile ortaya konan kimi gerçek olayları yalan diye nitelendirerek yazıyı yazanı mahkum ettirmek mümkün kılınmıştır.¹⁹⁰

27 Mayıs 1960’da Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasıyla DP iktidarı sona ermiştir.27 Mayıs sonrası faaliyetleri durdurulan DP, 29 Eylül 1960 tarihinde Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi kararıyla kapatılmış; Türk siyasi hayatındaki ilk uzun ömürlü demokrasi girişimi, böylece başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

¹⁸⁸ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.352-354; **Akşam**, 3 Nisan 1960, Sayı: 4536.

¹⁸⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.354.

¹⁹⁰ Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, s. 25.

SONUÇ:

1876 Kanunu Esasi'den başlayarak 1960 yılına kadar olan dönemde anayasalarımız aşağıdan yukarı doğru gelişen bir hareketle değil yukardan aşağıya kabul ettirilen bir biçimle varlık kazanmışlardır. Bu dönem Anayasaları kısmen 1921 Anayasası hariç gerçek anlamda kurucu meclisler tarafından kabul edilmemiştir. 1924 Anayasası ayrıca eksik temsil edilen bir komisyon tarafından hazırlanmış ve yine eksik temsil edilen bir yasama meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında fermanların ve nizamnamelerin etkileriyle toplumlar otonom yönetim yapılarına sahip olmuştur. Kanun-u Esasi mali ve siyasi zorunluluklar nedeniyle doğan, iç ve dış baskılara karşı Devletin birlik ve beraberliğini pekiştirmek maksadıyla Osmanlılık fikrini meşrulaştırmıştır. Bu anayasa ile Padişahın yürütme ve yasama alanlarındaki yetkileri de meşruluk kazanmıştır. Mithat Paşa 1789, 1830 ve 1841 İhtilallerinin fikir ve düşüncelerinden o denli etkilenmiştir ki; 1876 Anayasası'nın mutlakiyet rejimini yıktığı ve meşrutiyet hareketini arkasında bir orta sınıf olarak halkın bulunduğu yanılıgısına düşmüştür.

Anayasal alanda yaptığı katkılar göz ardı edilmese de 1876 Anayasası'nın bir seçkinler eseri olduğu değerlendirilmektedir. Egemen güç olan Padişahın ısrarlardan sonra bu metni istediği biçimde kabul etmesindeki asıl itici güç ise İmparatorluğu Osmanlılık fikri ile korumak ve ihtilalci düşüncelerin yaratabileceği akımları ve tehditleri kontrol altında tutmaktır. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ve 1909 Anayasa değişikliklerinden sonra Anayasa metni meşruti monarşi izlerini taşıyabilmiştir.

1876 Anayasasında egemenliğin sahibi açıkça belirli olmadığı halde, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun birinci maddesi ile “*egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu*” ve Büyük Millet Meclisi'nin milli iradeyi temsil ettiği vurgulanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin bu anlamda mutlak ve üstün bir yere sahip olduğu düşüncesi meclis görüşmelerinde açıklanan beyanatlardan da anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren siyasal kültürümüzde “*milli irade kavramı*” önemini koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Olağanüstü bir dönemin meclisi olan Birinci Büyük Millet Meclisi (1920-1923), bir kurucu meclis olarak işlev görmüştür. Yerel kongre hareketleri ile beraber Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri düşünüldüğünde Avrupa tipi anayasaların izlediği usulle benzerlikler göze çarpmaktadır. Birinci Büyük Millet Meclisi bütün yetkileri ve iktidarı elinde toplamıştır. Normal dönemlerden farklı olarak Meclis Hükümeti rejiminin ilk yerleşmiş uygulamasını gerçekleştirmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu anayasa yapma görevi ile oluşturulmuş bir kurul tarafından yapılmış değildir. Yürürlüğe girmesi için de halk tarafından onaylanması yolu izlenmemiştir.

Ancak kongrelerden itibaren geçici hükümet adı altında da olsa bir ihtilal karakteri taşıyan bu irade yeni bir anayasa oluşturmak için yetkilidir. Yerel kongre hareketlerinin ve Amasya Genelgesi'nin bir bağımsızlık bildirgesi ruhu ile Osmanlı Hükümeti karşısında izlediği ihtilalci yol kısmen de olsa bir alttan üste doğru ivmelenen harekettir. Alttan üstte doğru büyüyen bu hareket Erzurum ve Sivas Kongreleri ile beraber ulusal bir lidere kavuşmuştur. 1921 Anayasası metninde yerel yönetimlere ayrılan geniş düzenlemeler de bu teşkilatlanmanın halkın ve seçkinlerin ortak eseri olduğunu göstermektedir.

Türkiye coğrafi ve iktisadi açıdan vilayet, nahiye ve kaza teşkilatlarına ayrılmıştır. Vilayetlere ve nahiyelere muhtariyet tanınması ve Vilayet Şûraları örgütlenmesi, Büyük Millet Meclisi'nin vekili olarak idareye memur edilen valilerin dışında olarak şûraların icra salahiyetini ellerinde bulundurmaları bu anayasayı farklı kılan hususlardandır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeleri değerlendirildiğinde çerçeve bir uzlaşma metnidir. 1924 Anayasasında muhtariyete yer verilmeyerek merkeziyetçiliğin pekiştirilmesi, dönemin olağanüstü koşullarının aşılmasında bu düzenlemelerin teknik bir adım olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Var olmak veya yok olmak mücadelesi içindeki toplum Anayasa tartışmaları ile uğraşamazdı. Milli mücadele ve neticesinde planlanan İnkılâp hareketi içerden ve dışarıdan tehditlere açıktı. Bu tehditlere karşı en etkili silah ise milli birlik ve beraberlikti.

1921 Anayasası, dönemin olağanüstü koşullarında bağımsızlık mücadelesi etrafında kenetlenmiş bir uyuşma ile oluşturulmuştur. Siyasal rejim ve ideoloji çatışmaları geri planda bırakılmıştır. Toplumun sınıfsız olduğu düşüncesiyle ortaya çıkarılan anayasanın programı yeni bir devlet kurmak üzerine temellendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sorunlarının millet üzerinde yarattığı etkiler sonucu ortaya çıkmıştır.

1876 Anayasası ile birlikte yürürlükte bulunmasına ve esnek bir metin olmasına rağmen programındaki “Bağımsızlık” ve “Milli Egemenlik” kuramları halk tarafından da vazgeçilemez değerler olarak kabul edilmiştir. 1921 Anayasasının olağanüstü koşulları bu sayede, Cumhuriyetin ilanına kadar olan sürecin sancılarını hissedilmez kılmıştır. 1921’den sonra Millet Meclisindeki göreceli birlik durumu bozularak, her biri ayrı görüş ve programa sahip çeşitli gruplar oluştu. Bunların en önemli grubu muhafazakârlar ve yenilikçiler olarak iki gruba bölünmüştü.

1924 tarihli Esas Teşkilat Kanunu 1921 Anayasası gibi yasama organı, yani İkinci Büyük Millet Meclisi (1924-1927) tarafından hazırlanmış, kabul edilmiş ve halkın onayına sunulmaksızın yürürlüğe konulmuş bir anayasadır. 1921 Esas Teşkilat Kanunu’nun eksikliklerini tamamlayan ve daha kazuistik bir kapsamda hazırlanan 105 maddelik 1924 Esas Teşkilat Kanunu, İkinci Büyük Millet Meclisi’nde oluşturulan Kanun-u Esasi Encümeni tarafından hazırlandıktan sonra genel kurulda görüşülmüş ve bazı değişikliklerle beraber kabul edilmiştir. Özel bir komisyon tarafından hazırlanmış olmasına rağmen bu komisyon ve T.B.M.M. anayasa yapmak amacıyla halk tarafından seçilmiş bir “kurucu meclis” değildi.

İkinci Meclis’in temsil konusu ile ilgili aksaklıkları bulunmaktaydı. Birinci Meclis’te siyasal parti temsilcileri yoktu; fakat üyeler arasında bir bloklaşma olmuş ve Birinci Grup ile İkinci Grup teşekkül etmiştir. Birinci Meclis’te farklı cerayanları taşıyan bir muhalefet ruhu mevcuttu. Bu durum ise daha demokratik bir yasama faaliyetine zemin hazırlıyordu. İktidarı elinde tutan Birinci Grup ileride partileşerek Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)’ne dönüşmüştür. İkinci Grup İkinci Meclis’e sokulmamıştır. İkinci Grubu veya farklı görüşleri savunan grupların Meclis’te yer almaması nedeniyle temsil sorunu ortaya çıkmıştır.

Milli iradeyi egemen kılan ve Kongreler sisteminin bir ürünü olan 1921 Anayasası TBMM açıldıktan 9 ay sonra Kanun-u Esasinin gölgesinde varlık kazanmıştır. Ancak milli egemenlik ilkesi zımnen de olsa Teşkilat-ı Esasiye Kanuna adı konmamış bir mutlak güç vermiştir. Dönemin olağanüstü koşullarının ve geleneklerinin altında bu adım teknik bir başarıdır. 1924 Anayasasının hâkim kılındığı geçiş dönemi ise tek partili rejimin getirdiği antidemokratik ortam dışında

deokrasiye engel bir yapı sunmamıştır. Aksine 1924 Anayasal sistemi kural olarak çok partili rejimi ve demokrasiyi destekleyen bir ruha sahip olmuştur.

1924 Anayasası çok partili sisteme, demokrasiye imkân tanıyabilecek nitelikte olmasına rağmen; iktidarların elinde ideolojik ve siyasi nüfuz aracı olarak kullanıldığından muhalefet temsilcileri tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Anayasaya aykırı ve demokratik olmayan kanunların düzenlenmesinde etkisi olan ve göz ardı edilen unsur eksik temsil sorunuuydu.

1920-1960 yılları arasındaki Kongrelerin ve Anayasaların özü milli egemenlik ilkesi olduğundan Meclis kuramsal olarak üstün bir konumda tutulmuştur. Buna rağmen oligarşinin demir kanunu işlemiş ve belirli liderler merkezli otoriter rejimleri benimseyen yürütme organları ön plana çıkmıştır. Milli irade söylemi altında yasama ve yürütme kendini her türlü yetki ve görevle donatılmış kabul etmiştir.

Olağanüstü koşulların ortadan kalkmasıyla beraber özellikle 1924 Anayasasından itibaren çoğunlukçu demokrasi anlayışı, anayasadan memnun olan ve olmayan siyasal iradeler arasında bir çatışma aracı olarak kullanılmıştır. Liberal demokrasi anlayışından ziyade siyasal ideolojiler ön planda tutularak parti program ve hedefleri anayasal kuramlarla kılıflandırılmıştır. Güçlü yasama ve yasamadan kaynaklanan sınırlı ve yetkisiz yürütme erkine dayalı sistemler metin üzerinde kalmış; karizmatik liderlerin uygulamada öngörülenden daha geniş yetkileri ele geçirmesi engellenememiştir. Seçim sistemlerinin oluşturulmasında teknik olarak eksik temsilin göz ardı edilmesi, etkili bir siyasal denetimin olmaması ve anayasa yargısının eksikliği çoğunlukçu keyfi idarenin mutlak egemenliğini kolaylaştırmıştır. 1980 'lerden sonra 1924 Anayasasına duyulan özlemin en büyük nedeni de bu anayasanın iktidara sunduğu mutlak yetkide saklıdır. 1924 Anayasası her dönemin güçlü çoğunlukla göreve gelen iktidarının yöntemsel bağımsızlığını simgelemeye ve özendirmeye devam etmektedir.

I. Meşrutiyetten itibaren seçimler 5 Haziran 1946 tarihine kadar iki dereceli yapılmıştır. 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri tek dereceli yapılmıştır. 1946 yılında yapılan seçimlerin adilliği yıllarca tartışılmıştır. 9 Temmuz 1948 tarihinde kabul edilen Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun ile gizli oy ve açık tasnif ilkeleri kabul edilmiştir. 1946

seçimlerinden sonra yapılan 1950 seçimleri “*Beyaz İhtilâl*” olarak ifade edilmiştir. 1950 seçimleri bu özellikleri ile demokrasi tarihimize ayrı bir önem kazanmıştır.

1924 Anayasası döneminde sırayla el değiştirerek iktidarın sahiplendiği muhalefetin ise verdiği bir statü haline gelen anayasa, aslında aynı Anayasa metni olmasına rağmen her dönemin muhalefeti tarafından tartışma konusu edilmiştir. Demokratik olmayan veya Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların çıkarılmasını önleyecek bir mekanizma muhalefet tarafından savunulmuştur. Ancak iktidarların hiç biri yetkilerini başka bir kurum, organ veya teşkilatla paylaşmayı kabul etmemiştir. Milli iradenin mutlak yansımasının Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu savunulmuştur. Ancak ilginçtir ki Anayasayı eleştiren muhalefet partisi, çok partili dönem boyunca biçim (dil) değişiklikleri dışında anayasa değişikliğini de gündemine almamıştır.

Siyasal ideolojilerin kısılcında ise Anayasa değişikliğinin toplumsal dinamiğin aksaklıklarına sihirli bir dokunuş yapacağı algısı yerleştirilmiştir. Buna sebep olan gelişmelerin ana sebebi ise yasama faaliyetlerinin eksik temsil edilen meclisler tarafından yerine getirilmiş olması veya anti demokratik yasalar sorununun var olmasıdır. Gerek tek parti rejimin yerleştiiği dönem, gerekse 1950 seçimlerinden sonra ortaya çıkan tablo bunun en çarpıcı örnekleridir. 1950 seçim kanunlarında D’Hondt seçim usulü kullanılmış olsaydı; belki de eksik temsil ve antidemokratik yasama faaliyetleri nedenleriyle 1960’da yaşanan ağır sonuçların ortaya çıkmaması mümkün olabilecekti.

DP’nin kuruluşunda ve iktidar olmasında en büyük meşruluk temeli, 1924 Anayasası idi. Başbakan Recep Peker bile, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesi’ni eleştirirken, 1924 Anayasası’nın demokratik özelliğini vurgulamıştır. 1924 Anayasası döneminde Türkiye’de Anayasa değil nitelikli ve çoğulcu bir yasama sorunu bulunmaktaydı. Birinci Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde nitelikli yasamanın yansıması mesleki temsil tartışmalarında görülürken, 1924 Anayasası döneminde tartışmanın merkezi yeni anayasa olmuştur. Oysa teknik anlamda kanun layihalarını hazırlayan seçkin milletvekilleri veya süreci şekillendiren bir metodsall uygulama metninden daha çok bir denetim mekanizmasının eksikliği tartışılmalıydı.

1921 ve 1924 Anayasaları devrim anayasalarıdır. Ancak dönemin koşulları nedeniyle toplumun değişik tabanları ile istişare edilebilme imkânı olmadığından

hızlandırılmış bir programla topluma enjekte edilmiştir. Olağanüstü koşulların normalleşmeye başlaması ile beraber toplumdaki ideolojik ayrışma özellikle lâiklik merkezinde su yüzüne çıkmış ve günümüze kadar da etkilerini sürdürmüştür.

Bir toplumun siyasal gelişim sürecinde anayasanın yapımı veya değiştirilmesi en uygun ve elverişli zamanın seçilmesi ve şartların olgunlaşmasına dikkat edilmesi, yapılacak anayasanın istikrarlı ve iyi bir anayasa olması bakımından önemli bir unsurdur. Aynı kural kanunlar bakımından da geçerlidir. Türkiye’de 1946-50 arasındaki demokrasiye geçiş sürecinin siyasal güçleri, geçiş üzerindeki uzlaşmalarını yeni bir anayasanın yapılması üzerinde de yoğunlaştırabilmiş olsalardı, daha sonra ortaya çıkan sorunlar belki de yaşanmayacaktı.

Anayasada duyulan soyut ihtiyaçların toplum tarafından benimsenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanması için yapılan girişimler, yerleşmiş bir siyaset ve yasama kültürü ile mümkündür. Anayasa ve onun gölgesinde şekillenen yasaların eşit temsil ilkesinin bulunmadığı bir meclis tarafından hazırlanması, her vakit birileri tarafından demokratik olmayan veya anayasaya aykırı olan kanun tartışmalarını da gündemde tutmaya devam edecektir. Türkiye’de kısmen 1921 Anayasası hariç anayasalar gerçek anlamda bir kurucu meclis eliyle yapılmamıştır. 1921 ve 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunları yasama meclisleri tarafından yapılmış ve normal bir kanunun yürürlüğe girmesi şeklinde uygulamaya konulmuştur.

1924 Anayasası ile beraber 1921 Anayasasının kısa metninden giderek daha ayrıntılı anayasa modeline geçiş süreci başlamıştır. Çerçeve anayasa metinlerinden giderek daha ayrıntılı, kazuistik anayasa modellerine geçilmesi; her yapılan anayasanın bir önceki anayasadan daha detaylı hazırlanması, yasama organına duyulan güvensizliğin belirtisi olarak yorumlanabilir. Bu usulü benimseyen ülkelerde anayasal değişikliklerin sık sık gündeme getirilmesi ve istikrarsızlık hali kaçınılmazdır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası hukukun genel esaslarının ulusal anayasalarda ifade bulması mecburiyeti eşitlik, insan onuru ve dayanışma kavramlarından kaynaklanmıştır. Anayasalarda devletin temel organlarının kuruluş, işleyiş ve karşılıklı ilişkileri ise toplumların sosyolojik ve kültürel benliklerinden bağımsız gelişmemiştir. Bu noktada kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği düzleminde tartışılan asıl konu bireyi devlete karşı korumak görüntüsü altında iktidarı pekiştirmek merkezinde ortaya çıkmıştır.

Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında kurulacak dengenin; farklı toplumlarda uzun bir dönüşümün sonucu ortaya çıkan sınırlı kalıplara hapsedilmesi yerine özgün bir formülle ortaya konması gerekir. Bu dengenin merkezinde tutulması gereken ise nitelikli yasama faaliyetinin icra edilebilmesidir. Yasamanın maddi ve manevi eksikliklerinin hesabının her fırsatta anayasadan sorulması, istikrarsızlığı pekiştirmektedir. Anayasaların katılığı sorunu toplumsal dönüşümlerin bir anda gerçekleşmeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek kanunların anayasaya dayanmak değil anayasaya aykırı olmamak mecburiyeti vardır. Bu durumda en önemli konu nitelikli kanun yapabilmek (yasama mühendisliği) ve etkili anayasa yargısıdır. Anayasalar toplumsal barışı inşa edemezler, sadece toplumsal barışın güvencesi olabilirler.

1920-1960 yılları arasındaki anayasal ve siyasal gelişmelerin verdiği en değerli ders temsil sorununun çözülerek yeni anayasanın yapılması veya değiştirilmesi gerekliliğidir. Anayasanın içeriğinden önce onu yapacak veya değiştirecek meclis veya organın temsil sorunu çözümlenmelidir. Eksik temsil edilen ve siyasi, kültürel ideolojiler arasındaki toplumsal çatışmayı, siyasi ahlak ve dayanışma zemininde çözemeyen bir toplumun temsilcilerinin ortaya koyacağı program da kalıcı değer taşımayacaktır. Yeni bir anayasadan önce toplumsal barış sağlanmalıdır. Anayasa bu barışın güvencesi olabildiği takdirde ekonomik ömrünü tamamlayabilecektir. 1919-1960 yılları arasında yaşanan anayasal gelişmeler sonucunda 1960 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde zincirleme bir reaksiyon halini alan siyasi hesaplaşmalar bu dönemden sonra da halkın ihtiyaçlarına cevap vermeyen ve halktan kaynaklanmayan yeni metinler ortaya koymuştur.

1921 Anayasası temel hak ve özgürlüklere yer vermezken 1924 Anayasası ise doktrinde sosyal haklara yer vermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ancak Devrim Anayasaları olan bu metinler kendi döneminin anayasal gelişmeleriyle kıyaslandığında muazzam başarılıydılar. 1960'dan sonra girilen Anayasa tartışmaları döngüsünün kalıtsal bir diğer sorunu yasama faaliyeti ile anayasanın ve yasaların yorumudur. İyi kanunlar veya anayasalar kötü niyetli kullanıcıların elinde zararlı; kötü kanunlar veya anayasalar ise mahir ellerde iyi olabilmektedir.

Her yeni Anayasa tartışmasının, iktidar değişikliklerinde yeni arayışlara neden olmaması maksadıyla temsilde adalet ilkesine uyulması ise bir siyasi ahlak sorunudur. Çünkü en ince ayrıntısıyla ortaya konan metinler dahi iktidarın resmen

olmasa da, fiilen egemen olduğu organlar ve kurumlar eliyle tersine döndürölme tehlikesine açıktır. 1924 Anayasası döneminde iktidarı elinde bulunduran CHP ve DP anayasa değişikliklerini gündeme getirmiş olmalarına rağmen; krizin merkezinde her iki iktidarın da sorumlusu olduğu siyasi hesaplaşmalardan doğan anti demokratik yasalar sorunu mevcuttur. Bu sorun günümüze kadar Anayasalardan değil, uygulamadaki temsil sisteminin eksikliğinden veya siyasi ahlak anlayışından miras kalmıştır. 1919-1960 yılları arasındaki gelişmelerden çıkarılacak en önemli derslerden biri, Anayasa tartışmalarından önce “*temsil ve nitelikli yasama*” konularındaki eksikliklerin giderilmesi gerektiğidir. Tarihin içinde gizli kalmış toplumsal sorunlarla ilgili uzlaşşı sağlanmadığı ve bir siyasi ahlak düşüncesi geliştirilemediği sürece; anayasa anlamında en teknik ve mükemmel metinler dahi etkili ve sürekli çözüm sunamayacaktır. 1961 ve 1982 Anayasalarının ortaya çıkış süreci bu tespitin en somut belgeleridir.

KAYNAKLAR

1. Süreli Yayınlar:

Ahenk

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

Hürriyet

İstiklâl Harbi Gazetesi

Kurun

Milliyet

Son Posta

Vakit

Yeni Sabah

Zafer

2. Kitaplar:

ABADAN, Yavuz, “**Tanzimat Fermanı'nın Tahlili**”, Tanzimat I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

ÂFETİNAN, A., **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, TTK yay., 1988.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim yay., 1969.

AĞAOĞLU, Samet, **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay Haz. Cemil KOÇAK, İstanbul, İletişim yay., 1993.

AKÇURA, Yusuf, **Türkçülüğün Tarihi**, İstanbul, Kaynak yay., 1998.

AKÇURA, Yusuf, **Türk Yılı 1928**, Yay. Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgören, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- AKGÜN, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara, Olgaç Matbaası, 1987.
- AKIN, Rıdvan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lahiyasını Müzakeresi**, İstanbul, İstanbul Barosu yay., 1992.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek yay., 1980.
- ALDIKAÇTI, Orhan, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, İstanbul, Kor Müessesesi, 1960.
- ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.
- ALKAN, Ahmet Turan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011.
- ARAR, İsmail, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi**, İstanbul, Baha Matbaası, 1963.
- ARAR, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- ARASLI, Oya, **Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987)**, Ankara, AÜHF Yayınları, 1989.
- ARMAĞAN, Servet, **Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi**, İstanbul, Cezaevi Matbaası, İÜ Yayını (No:1245), 1967.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları (Birinci Kitap: Cumhuriyetin temel kuruluşu)**, Ankara, Mars Matbaası, 1965.
- ARSLANOĞLU, Cem-Ender, **Kars Milli İslam Şurası ve Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkata-i Milliyesi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.
- ATAR, Yavuz, **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Konya, Mimoza yay., 2008, s.197-220.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984.
- ATEŞ, T., **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, İÜİF yay., 1980.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam : Mustafa Kemal**, C. III, 7. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.

AYDIN, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2013.

AYHAN, Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, Adana, İpek Matbaası, 1963.

BAILEY, Frank S., **British Policy and the Turkish Reform Movement**, Cambridge (Mass), 1942.

BAŞGİL, Ali Fuat, **Esas Teşkilat Kanunu**, İstanbul, Baha Matbaası, 1960.

BATUM Süheyl / YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, İstanbul, Beta yay., 1993.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, TTK yay., 1989.

BAYUR, Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

BİLGE, Suat **Güç Komşuluk (1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

BÖCÜZADE, Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, İstanbul, Serenler yay., 1983.

CAN, Cahit, **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, Kaynak yay., İstanbul 2012.

CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar I**, İstanbul, Vatan neşriyatı, 1957.

CENGİZ, Recep (Yayın Koordinatörü), **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Cilt 21, Ankara, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001.

ÇADIRCI, Musa, **Ülke Yönetimi: Tanzimat Sürecinde Türkiye**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

ÇAĞLAR, Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1994.

DAYI, Esin **Elviye-i Selase'de Kars Ardaham Batum Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997.

DEMİR, Abdullah, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2011.

DEMİRAY, Tahsin, **İstiklâl Harbimiz'in Müdafaası**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1969.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet/İkinci Grup**, İstanbul, İletişim yay., 1994.

DENY, Jean, **Yeni Türkiye**, çev. Sencer Kodolbaş, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 2000.

DUGUÏT, Léon, **Traitê de droit constitutionnel, Paris, Ancienne librairie fontemoing**, 5.Cilt. Paris, 1924-1928.

DUMONT, Paul, **Mustafa Kemal**, Bruxelles, Ed. Complexe, 1983.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998.

EDİB, Eşref, **İstiklâl Mahkemelerinde**, Haz. Fahrettin GÜN, İstanbul, Beyan yay., 2005.

ENGELHARDT, Edouard, **La Turquie et le Tanzimat**, cilt II, Paris, 1882.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1991.

ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 2003.

ERER, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, İstanbul, Çınar Matbaası, 1966.

EROĞLU, Hamza, **ATATÜRK ve Cumhuriyet**, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi 8, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1998.

EROZAN, Boğaç (Haz.), **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yay. Haz. S. N. Tansu, İstanbul, Pınar yay., 1964.

ESİRCİ, Şükrü, **Menderes Diyor Ki**, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967.

FERSOY, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul, Mayataş Matbaacılık, 1971.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi (Yabancı Memleketlerde-Türkiye’de)**, Ankara, Güney Yayınevi, 1951.

FREY, Frederick W., **The Turkish Political Elite**, Cambridge, Massachusetts, The M.I.T. Press, 1965.

GIBBON, Edward, **The Decline and Fall of The Roman Empire**, cilt III, State University of New York, 2005.

GİRİTLİOĞLU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, c.I, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

GLASNECK, Johannes, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev. A. Gelen, Ankara, Onur yay., 1976.

GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970.

GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, İstanbul, Kaynak yay., 1982.

GÖKSEL, Nüzhet Ali, **Ziya Gökalp’ın Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, Nâşiri: İkbâl Kütüphanesi Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1955.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin yay., 2010.

GÖZÜBÜYÜK A.Şeref / SEZGİN Zekâi (Haz.), **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara, AÜSBF yay., 1957.

GÖZÜBÜYÜK A.Şeref / KİLİ Suna, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, SBF yay., 1982.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Yönetim Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999.

GÜNDAY, Metin, **İdare Hukuku**, Ankara, İmge Yayıncılık, 2003.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Ankara, Türkiye İş Bankası yay., 1997.

GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Ankara, AÜHFY, 1985.

HABERNAS, Jürgen, **“Legitimation Problems in the Modern State”**, Communication and the Evolution of Society, trans. T. McCarthy, Cambridge 1991.

HALICI, Şaduman, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler I**, İstanbul, Kaynak yay., 2014.

HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1989.

HEKİMOLU, Mehmet Merdan, **Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye**, Ankara, Detay yayıncılık, 2009.

HEYD, Uriel, **Foundations of Turkish Nationalism**, Londra, Luzac & Cy. Ltd. and The Harvill Press Ltd., 1950.

HEYWOOD, Andrew, **Politics**, London, Macmillan, 1997.

HIRSCH, Ernst E., **Anılarım**, Çev.Fatma Suphi, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2012.

İŞIKTAÇ, Yasemin, **Hukuk Felsefesi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2010.

İĞDEMİR, Uluğ, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, Ankara, TTK yay., 1937.

İĞDEMİR, Uluğ (Haz.), **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, TTK yay., 1969.

KABOĞLU, İbrahim Özden, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012.

KADİRBEYOĞLU, Zeki, **Kadimbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, İstanbul, Sebil yay., 2012.

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, AÜHF yay., 1976.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

KARAL, Enver Ziya, **Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, İstanbul, 1940.

KARAL, Enver Ziya, **Selim III'ün Hattı Hümayunları; Nizam-ı Cedit (1789-1807)**, C.V, Ankara, TTK yay., 1946.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, Ankara, TTK yay., 1995.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi**, C.VIII, Ankara, TTK yay., 1995.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.

KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara, AÜHF yay., 1970.

KARATEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, İstanbul, Sinan yay., 1973.

KARPAT, Kemal Haşim, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa yay., 1967.

KILIÇ, Selami, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1998.

KİLİ, Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938**, TTK, Ankara, 1988.

KÖKÜSARI, İsmail, **Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri**, İstanbul, On İki Levha Yayınları, 2009.

KUBALI, Hüseyin Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, Tan Matbaası, 1960.

KUBALI, Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)**, İstanbul, İÜ Yayını (No 1604), 1971.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev.Metin Kıratlı, İstanbul, TTK yay., 1969.

LİEBMAN, Marcel, **Rus İhtilali**, Çeviren: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz).

LİJPHART, Arend, **Çağdaş Demokrasiler Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydışmacı Yönetim Örüntüleri**, (Çev. Ergun Özbudun – Ersin Onulduran), Ankara, Tarihsiz.

McCARTHY, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çeviren Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi 1998.

McWHINNEY, Edward, **Constitution-making: Principles, Process and Practice**, Toronto, University of Toronto Press, 1981.

MUMCU, Ahmet, **“Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı (deneme)”**, Ankara, AÜHF yay., 1972.

NALBANT, Atilla, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul, 12 Levha yay., 2012.

NEDİM, Ahmed (Haz.), **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926**, İstanbul, İşaret yay., 1993.

NUR, Rıza, **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**, İstanbul, Dersaadet: Akşam Matbaası, 1334 (1919).

OKANDAN, Recai Galip, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1947.

OKANDAN, Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, İÜHF yay., 1977.

ONAR, Erdal, **Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler**, Ankara, AÜHF Yayınları, 2003.

ÖKE, Mim Kemal, **Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

ÖNDER, Salih, **Türk Parlamenter Sisteminde Cumhurbaşkanının Rolü**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, İstanbul, Temel, 2002.

ÖZ, Esat, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 - 1945)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.

ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul, Bilgi yay., 2012.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin yayınları, 2013.

PARLA, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul, İletişim yay., 2001.

RAMSAY, William Mitchel, **The Revolution in Constantinople and Turkey**, , Londra, Publisher: New York, 1909.

RUSTOW, Alexander Dankwart, **Politics and Islam in Turkey 1920-1955**, Lahey, Mouton, 1957.

SARTORİ, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Ankara, TDV yay., 1993.

- SELEK, Sebahattin, **Milli Mücadele**, C.I, Örgün Yayınları, İstanbul 1982.
- SEZGİN,Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1984.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 2010.
- SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, Ankara, AÜSBF yay., 1969.
- ŞAHİN, Engin, **Cumhuriyet Anayasaları**, İstanbul, Beta yay., 2012.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, 1918-1950**, İstanbul, 1951.
- ŞENEL, Nilüfer Uğurlu, **Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi**, İstanbul, İdil yay., 2012.
- ŞENGİL, Mizyal Karaçam, **Birinci Dönem T.B.M.M.'de Düşünce Akımları**, İstanbul, Cem Yayınları, 1996.
- ŞENOĞLU, Kemal, **Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu**, İstanbul, Kaynak yay., 2009.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, İstanbul, Bilgi yay., 1999.
- TANER, Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. B., Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- TANÖR, Bülent, **Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu**, Lozan'ın 50.Yılına Armağan, İstanbul, , İÜHF. Yay., 1978.
- TANÖR, Bülent, **İki Anayasa**, İstanbul, Beta yay., 1986.
- TANÖR, Bülent, **Kuruluş : Türkiye 1920 Sonraları**, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 1997.
- TANÖR, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- TEKELİ İlhan/İLKİN Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara, TTK yay., 1988.

TEMO, İbrahim, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım**, Mecidiye, Romanya, 1939.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 2013.

TİMUR, Taner, **Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim yay., 1991.

TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ankara, Bilgi yay., 1994.

TOYNBEE Arnold J./ KIRKWOOD Kenneth, **Turkey**, New York, Oxford University Press, 1927.

TÖKİN, Füzûzan Hüsrev, **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965.

TUĞ, Salih, **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İstanbul, İrfan yay., 1969.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul, İletişim yay., 1952.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1969.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul, Simavi yay., 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba yay., 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2001.

TUNCER, Erol, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, Ankara, TESAV Yayınları, 2002.

TUNÇ, Hasan; BİLİR, Faruk; YAVUZ, Bülent, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Nobel yay., 2009.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, İstanbul, Cem yay., 1992.

TUNÇAY, Mete, **Mustafa Suphi’nin Yeni Dünyası**, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Ankara, TTK yay., 1989.

TURHAN, Şerafettin, **Türk Devrimi Tarihi**, c.II, Ankara, Bilgi yay., 1992.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Der yay., 2008.

ÜÇÖK Coşkun / MUMCU Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, AÜHF yay., 1981.

ULUĞ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.

URAL, Selçuk; ARSLAN, Nebahat; AYDIN, Nurhan vd., **Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi**, Ankara, Grafiker yay., 2012.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu**, İstanbul, Çağdaş yay., 1990.

YALÇIN, Durmuş vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.

YAVUZ, Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara, TTK yay., 1990.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan yay., 1982.

YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, Altın kit., 1983.

YETKİN, Çetin, **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. N. Salihoğlu, İstanbul, Bağlam yay., 1987.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, çev.G.Ç.GÜVEN, İstanbul, İletişim yay., 2013.

WILSON, Woodrow, **Constitutional Government in United States**, New York, Columbia University Press, 1908.

WOLF, Robert Paul, **In Defence of Anarchism**, New York, Harper Torchbooks, 1970.

3. Makaleler:

AKŞİN, Sina, “Senedd-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.2, C.16, 1994, s.115-123.

AKYILDIZ, Ali, “Sened-i İttifak”ın İlk Tam Metni”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, İstanbul 1998, s. 215-222.

ALTAN Haluk ve ALTINTAŞ Hakan, “Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri ve Cumhurbaşkanı’nın Konumu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.449.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Hilafet ve Hilafetin İlgası", Derleyen Zuhâl Süzgün (Gezgin), **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9 - 11 Kasım 1967)**, Ankara, (1972), s.41.

ARSLAN, Zühtü, "Anayasalar ve Meşruluk Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.564-571.

ASILBAY, İ.Halil, "Parlamentar Sistem Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 104, (2013), s.258.

ATAR, Yavuz, "Anayasa Yapımı Sürecinin Demokratik İlkeleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.547.

AYTEPE, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifelik Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım, Sayı: 29-30, (2002), s.15-29.

AZAT, Mehmet Emin, "Mecliste Öldürülen Ardahan Milletvekili Deli Halit Paşa", **Birikim Gazetesi**, (25 Mayıs 2011).

BERKES, Niyazi, "Ziya Gökalp; His Contribution to Turkish Nationalism", **Middle East Journal**, (Güz 1954), s.375-390.

BIYIKOĞLU, Tefik, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Yapısı ve İhtilalcı Karakteri, **Bellekten**, c.XXIV, sayı95, (1960), s.13-15.

CİN, Halil, "Milli Hâkimiyet ve Halk Hâkimiyeti", **Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, (2014), s.12.

ÇAĞLAR, Bakır, "Türkiye'de Anayasa Sorununun Yakın Geçmiş Üzerine Düşünceler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.361.

ÇAYCI, Abdurrahman, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Atatürk İnkılâpları İçindeki Yeri ve Önemi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, Ankara, (1995), s.30.

ÇEBİ, Murat Sadullah, "Türkiye'de Siyasal Sistem ve Medya İlişkilerinin Tarihi Boyutu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 23-24, (1998), s.2748.

ÇEÇEN, Anıl, "Türk Milli Devleti ve Yönetimi", **Milli Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti (Panel)**, Türk Ocakları Genel Merkezi/Ankara Ticaret Odası, (2003), s.59.

ÇELEBİ, A.Rüştü, "Sivil Anayasa Şarttır", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.434.

DAMİRLİ, Mehman A., "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)", **Türkler**, Cilt 19, (2005), s.148-156.

DÖNER, Ayhan, “Atatürk Dönemi Anayasal Gelişmelere Genel Bir Bakış: 1921-1924 Anayasaları”, **AÜEHFD**, (2007), s.114.

DURSUN, Davut, “Anayasa Yapımında Temsil Sorunu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.558.

EMİNİ, E., “1924 Anayasasında Yargı Organının Yeri”, **ATA Dergisi**, Selçuk Üniversitesi yay., Sayı: 2, (1992), s.105-113.

ERDOĞAN, Mustafa, “Türkiye’nin Anayasa Sorunu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı No: 30, (1999), s.352.

ERİŞ, Metin, “Anayasalarımız ve Demokrasimiz”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999),s.390.

ESAT, Mahmut, “Türkiyeli Köylüler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (27 Eylül 1921).

ERSOY, Arif, “Bürokratik Anayasadan Demokratik Anayasaya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.530.

FLAHERTY, Martin S., “The Most Dangerous Branch Abroad”, **Harward Journal of Law & Public Policy**, Vol. 30 issue 1, Fall, (2006), s.153.

GİRİTLİ, İsmet, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Lâiklik”, **Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4**, Atatürk Araştırma Merkezi, (1995), s.13.

GÖKALP, Ziya, “Gazi Paşa Hazretlerine İstidâ”, **Küçük Mecmua**, No:20, Diyarbakır, 23 Teşrin-i evvel 1338, (1922), s.8.

GÖZLER, Kemal, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, Sayı 1, (1999), s.51-52.

GÜNEŞ, İhsan, “Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları”, **AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (1990), s.180-184.

HATEMİ, Mustafa Hüseyin, “Demokratik Hukuk Devletinin Anayasası”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı No:30, (1999), s.397.

HAYTOĞLU, Ercan, “Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk”, **AAMD**, c. 14, Sayı 42, (1998), s.1135-1136.

HOCAOĞLU, Durmuş, “Milli Devletimizin Geleceği”, **Milli Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti (Panel)**, Türk Ocakları Genel Merkezi/Ankara Ticaret Odası, Ankara, (2003), s.28-39.

İNALCIK, Halil “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Belleten**, c.XXVIII, sayı 112, (1964), s.615.

JACOBS, Emil, “Mehemmed II, der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung”, **Oriens**, sayı II, (1949), s.6-30.

KARTAL, Cemile Burcu, “Türk Siyasal Hayatında Beyaz İhtilal 1950 Seçimleri”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı: 4, Erzurum, (2003), s.265-266.

KILIÇ, Selami, “Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:8, Erzurum, (1997), s.187-201.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, “Anadolu'daki İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli Şûra Hükümeti)”, **Türk Kültürü**, Yıl VI, sayı 72, (1968), s.958-959.

KOÇAK, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, cilt: IV, (1995), s.152.

KUZU, Burhan, “Demokratik Süreçte Nasıl Bir Anayasa”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 30, (1999), s.402.

LEWIS, Bernard, “The Impact of the French Revolution on Turkey”, **Journal of World History**, (Temmuz 1953), s.106-110.

LEWIS, V. Thomas, “Nationalism in Turkey”, **Nationalism in the Middle East, Sixth Annual Conference on Middle East**, The Middle East Institute, Washington D.C., (March 1952), s.5.

MANGO, Andrew James, Çev. Hilal Bıçak, “Atatürk ve Kürtler”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4, (2015), s.25-26.

OKANDAN, Recai Galip, “Hükümranlık Kudreti ve Buna Dâhil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Tarihli Esas Teşkilat Kanununun Bazı Hususiyetleri”, **İÜHFİM**, Sayı 2, C.XXVIII, (1962), s.323-324.

ORTAYLI, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars” **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: IX (Ayrı Basım), İstanbul, 1978, s.358.

ÖZBUDUN, Ergun, “Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet'in Laikleşmesindeki Önemi”, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, (1995), s.21.

ÖZTÜRK, Armağan, “Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, (2013), s. 181 – 204.

RAGIP, Mustafa, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri”, **Akşam**, (18 Mart 1943).

SAVCI, Bahri, “CHP’nin Trakya ve Ege Gezisi,” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XV, Sayı: 28, (1960), s.319.

SEYİT, Günel, “Osmanlı-Türk Parlamento Tarihi İçinde İçişleri Komisyonu”, **Yasama Dergisi**, Sayı:17, (2011), s.6-7.

SINAV, T., “1924 Anayasasının Getirdiği Siyasi Rejim ve O günkü İktisadi Şartlar Arasındaki İlişkiler”, **Düşünce**, Aralık 1977-Ocak 1978, Sayı: 9-10, (1978), s.60.

SUNGU, İhsan, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, **Tanzimat**, (1940), s.777-857.

TURİNAY, Faruk, “Bir Kelime Olarak Anayasanın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:95, (2011), s.269.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, “Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları”, **Türk Dili**, Sayı: 302, (1976), s.579-584.

URAL, Selçuk, “Kurtuluştan Mondros Mütarekesi’ne Elviye-i Selâse’de Yaşanan Sorunlar” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 47, Ankara, 2011, s. 647-676.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “İnkılâp”, **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, (1981), s.40-41.

YAYLA, Atilla, “Türkiye’de İslam, Lâiklik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 23-24, (1998), s.2676.

YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, “Din ve Lâiklik Sorununun Neresindeyiz”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 23-24, (1999), s.2533.

YILMAZ, Mehmet Nuri, “Cumhuriyet, Din, Devlet ve Lâiklik”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 23-24, (1998), s.2530.

4. Resmi Yayınlar:

Tüzük, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtimai Senesi 1, Cilt 5, İ:94, 4.11.1936.

T.B.M.M. ZC., Cilt 5, İ:99, 18.11.1936.

T.B.M.M. ZC., Cilt 7, İ:135, 20.1.1937.

T.B.M.M. ZC., Cilt 7, İ:137, 24.1.1937.

T.B.M.M. ZC., D:I, Cilt 14, 28.11.1937/1921.

T.B.M.M. Z.C., D.2, C.7, s.239.

Anayasa Mahkemesi Kararı E.1963/152, K.1964/66, Kt.3.11.1964.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, s.45.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, s.270.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, s.630.

5. İnternet Kaynakları:

Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-05/1924-anayasasi>. (12 Ocak 2015).

<http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (17 Şubat 2015).

<http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (8 Ocak 2015).

Ömer ANAYURT, “1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler”
http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/7_7.pdf. (1 Mart 2015).

<http://www.T.B.M.M..gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (1 Mart 2015).

Ömer ANAYURT, “1924 Anayasası'nda Meclis Yürütme İlişkileri”
<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-39/1924-anayasasinda-meclis-yurutme-iliskileri>. (25 Şubat 2015).

Ahmet MUMCU, “1924 Anayasası” <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-05/1924-anayasasi>. (21 Şubat 2015).

İhsan GÜNEŞ, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı”,www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/50.pdf. (21 Mart 2015).

Hamza EROĞLU, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı”
<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/turkiye-cumhuriyetinin-ilani>. (25 Şubat 2015).

<http://www.ataturk.net/Cumhuriyet/?sayfa=onemliolaylar>. (10 Mart 2015).

Kemal GÖZLER, “Anayasa Hukukunun Metodolojisi”,
<http://www.anayasa.gen.tr/metodoloji-3-s-117-196.pdf>, (9 Mart 2011).

Kemal GÖZLER, “Kanun-ı Esasi” <http://www.anayasa.gen.tr/osmanli.htm>. (15 Mayıs 2015).

EKLER

BELGELER

7 ZİLHİCCE 1293 TARİHLİ KANÛN-U ESÂSÎNİN BAZI MEVADDI MUADDELESİNE DAİR KANUN

5 Şaban 1327 – 3 Ağustos 1325 (1909)

Heyeti Âyân Kararnamesi

Kanunu Esasenin lüzumu tadiline Meclisi Mebusanca sülûsan ekseriyetle karar verilip ve mevaddı muaddelesi bend bend yine sülûsan ekseriyetle kabul olunup lâyihayı kanuniye şeklinde Meclisi Âyana tevdi kılınmış ve Meclisi Âyanca dahî Kanunu Esasinin lüzumu tadiline sülûsan ekseriyetle karar verilerek lâyihayı kanuniyesi encümeni mahsusuna havale olunmuş idi. Ancak devrei içtimaiyenin ahiri olmak ve Meclisi Mebusandan tevdi olunan levayihı kanuniye tekessür etmek sebebiyle Kanunu Esasinin baştan başa tetkikatına vakit müsait olamamış ve meşrutiyeti idare ve hakimiyeti milliyenin teeyyüdü için kanunu mezkûr mevaddının en mühim ve müstacel olanlarının tetkiki ve müphem ve nakıs görünenlerin tavzih ve ikmal ile işbu devrei içtimaiyeye ait kavanin sırasında ilân olunması kavaidi meşrutiyetin ciddinden ve fiilen teessüs ettiğini enzarî âmmede isbat etmek için elzem görülmüş ve mevaddı sairenin tetkikatı devrei içtimaiyei âtiyeye bırakılmıştır. Her iki heyetde tadilen kabulüne karar verilen üçüncü, altıncı, yedinci, onuncu, on ikinci, yirmi yedince yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu, otuzuncu, otuz beşinci, otuz altıncı, otuz sekizinci, kırk üçüncü, kırk dördüncü, elli üçüncü, elli dördüncü, yetmiş altıncı, yetmiş yedinci, sekseninci, yüz on üçüncü ve yüz on sekizinci maddeleri asılları ile sureti muaddelerini havi layihayı kanuniye leffen takdim kılınmış ve yüz on dokuzuncu madde tay edilmiş ve yeniden üç madde ilâve olunup Kanunu Esasinin tetkikat ve tadilâtı ikmal olundukta faslı mahsuslarına nakl ve derç olunmak üzere mevaddı selâsei mezkûre şimdilik yüz on dokuzuncu ve yüz yirminci ve yüz yirmi birinci madde olarak kabul olunmuş ve lâyihayı mezkûrenin bilistizan tasdiki âliye iktiran ettikten sonra ceriei resmiye ile ilân olunarak mevki tatbika vaz edilmek üzere Kuvvei İcraiye tebliğ kararlaştırılmıştır.

Mevadı Muaddele

Madde 3 - Saltanatı Seniyei Osmaniye Hilâfeti Kübrâyı İslamiyeti haiz olarak Sülalei Âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir. Zatı Hazreti Padişahi hini cüluslarında Meclisi Umumide ve Meclis müştemi değilse ilk içtimanda şer'i şerif ve Kanunu Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

Madde 6 - Sülalei Âli Osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve kanunu mahsus mucibince madamel hayat tahsisatı maliyeleri tekâfulü umumi tahdındadır.

Madde 7 - Hutbelerde namının zikri ve meskûkat darbı, kanunu mahsusuna tevfikân rütbe ve mehasip tevcihi, nişan itası Sadriazam ve şeyhülislâmın intihap ve tâyin ile Sadriazamın teşkil ve arz edeceği Vükelânın tasdiki memuriyetleri, icabında Vükelânın alel usul azl ve tebdili, kavanini umumiyenin tasdiki ile ilânı meriyeti, devairi hükûmetin muamelâtına ve kavaninin suveri icraiyesine müteallik nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin teklifi, ahkâmı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevkifat icrayı tevcihatı, kuvayyı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdi, mücazâtı kanuniyenin tahfif veya affı, Meclisi Umuminin tasvibi ile affı umumî ilânı, Meclisi Umuminin miadında küşat ve tatili, Meclisi Umuminin ahvali fevkalâdede vaktinden evvel içtimaa daveti, otuz beşinci madde mucibince Meclisi Mebusanın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ve Heyeti Âyanın muvafakâtı ile ledeliktiza feshi, alel umum muahedat akdi hukuku mukaddesi Padişahidendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhakı araziye ve tebai Osmaniyenin hukuku asliye ve şahsiyesine taallûk eden ve Devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclisi Umuminin tasdiki şarttır. Meclisi Umuminin münakit olmadığı zamanda Heyeti Vükelânın tebeddülü vukuunda keyfiyeti tebeddüleden mütevellit mesuliyet heyeti lâhiyaka ait olacaktır.

Madde 10 - Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse şer' ve kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazat olunamaz.

Madde 12 - Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiç bir veçhile kableltab teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz.

Madde 27 - Mesnedi Sadaret ve Meşihati İslâmiye emniyet buyrulan zevata ihale buyrulduğu misillu teşkili Vükelâya memur olan Sadrazamın tensip ve arzı ile sair Vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahane icra olunur.

Madde 28 - Meclisi Vükelâ Sadriazamın riyaseti tahdında olarak aktolunup dahili ve harici umuru mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtacı tasdik olan kararları ledelarz idarei seniye ile icra olunur.

Madde 29 - Vükelâdan her biri dairesine ait olan umurdan mezuniyeti tahtında bulunanları usule tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmyanları Sadriazam inha eder. Sadriazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtaç olmyanları doğrudan doğruya ve muhtacı müzakere bulunanları Meclisi Vükelâda badel müzakere muhtacı tasdik olduğu takdirde arz eder ve muhtacı tasdik olmyanlar hakkındaki Heyeti Vükelâ kararını tebliğ eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı kanunu mahsusla tâyin olunacaktır. şeyhülislâm muhtacı müzakere olmyan mevaddı doğrudan doğruya arz eder.

Madde 30 - Vükelâ Hükûmetin siyaseti umumiyesinden müştereken ve daireyi nezaretlerine ait muamelattan dolayı münferiden Meclisi Mebusana karşı mesuldürler. Tarafı Hazireti Padişahiden tasdike muhtaç olan mukarreratın mamulünbiha olması için Sadriazam ile dairei müteallikası nazırı tarafından kararnamelere vazı imza edilerek kararın mesuliyeti deruhte olunmak ve anların imzası balâsına tarafı Hazireti Padişahiden dahi vazı imza buyrulmak şarttır. Heyeti Vükelâca ittihaz olunan kararlar umum Vükelânın imzalarını havi olacak ve o imzaların balâsına muhtacı tasdik olduğu takdirde kezalik tarafı Hazireti Pahişahiden vazı imza buyrulacaktır.

Madde 35 - Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilaf vukuunda Vükelâ reyinde ısrar edüp te mebusan canibinden katiyen ve mükerren red edildiği halde Vükelâ ya mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen heyeti Vükelâ heyeti sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbabı mucibe beyanı ile yine red ederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere zatı Hazireti Padişahi Meclisi feshedebilir; fakat heyeti cedidei mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburî olacaktır.

Madde 36 - Meclisi Umumî münakit olmadığı zamanlarda Devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyei halelden vikâye için bir zarureti mübreme zuhur ettiği ve bu babda vazına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cemine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere Heyeti Vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaiyle verilecek karara kadar ba iradei seniye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk içtimada Heyeti Mebusana tevdi edilmek lâzımdır.

Madde 38 - İstizahı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek, yahut lüzum görür istemesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Neticei istizahta Heyeti Mebusanın ekseriyeti arası ile hakkında ademi itimat beyan olunan nazır sakit olur. Reisi vükelâ hakkında ademi itimat beyan olunduğu halde Heyeti Vükelâ hep birden sukut eder.

Madde 43 - Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrinisani iptidasında bilâ davet tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mayıs iptidasında yine ba iradei seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin müçtemi bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz.

Madde 44 - Zatı Hazreti Padişahi görülecek lüzum üzerine re'sen yahut mebusanın ekseriyeti mutlakası tarafından vuku bulacak talebi tahririye binaen Meclisi Umumiyei

vaktinden evvel açar ve Heyeti Umumiyenin kararı ile veya re'sen müddeti muayenei içtimai temdit edebilir.

Madde 53 - Müceddeden kanun tanzimini veya kavanini mevcudeden birinin tadilini teklife Vükelâ ve Âyan ve Mebusandan her birinin hakkı vardır. İki Meclisten her biri müceddeden veya tadilen kaleme aldığı kanun lâyhalarını diğer heyete gönderir. Orada dahi kabul olunduktan sonra tasdiki Hazireti Padişahiye arz olunur.

Madde 54 - Tanzim olunacak kavanin lâyhaları Meclisi Mebusan ve Ayanca tetkik ve kabul olunarak ledelarz tasdik ile icrayı ahkâmına iradei seniyei Hazireti Padişahi taallûk ederse düsturül amel olur. Arz olunan kanunlar iki mah zarfında ya tasdik olunur yahut tekrar tetkik edilmek üzere bir kerre iade edilir. İade olunan kanunun tekrar müzakeresinde ekseriyeti sülûsan ile kabulü şarttır. Müstaceliyetine karar verilmiş olan kanunlar on gün zarfında ya tasdik veya iade olunur.

Madde 76 - Mebuslardan her birine beher sene içtimai için Hazineden otuz bin kuruş verilecek ve şehri beş bin kuruş maaş itibariyle memurini mülkiye nizamına tevfikân azimet ve avdet harcirahı ita kılınacaktır. Müddeti kanuniyeden fazla içtima vuku bulduğu suretde şehri beşbin kuruş itibarile tahsisatı munzama verilecektir.

Madde 77 - Heyeti Mebusan Riyaseti ile birinci ve ikinci reis vekâletlerine Heyet tarafından her sene içtimaiında ekseriyetle birer zat intihab ve intihabı vaki huzuru Padişahiye arz olunur.

Madde 80 - Masarifatı umumiye muvazene kanununda gösterildiği veçhile Heyeti Mebusanda tafsilâtı ile tetkik olunduktan sonra miktarına Vükelâ hazır olduğu halde Mebusanca karar verilir. Buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve sureti tevzii ve tedariki Vükelâ huzuru ile tâyin edilir.

Madde 113 - Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyit asar ve emarat görüldüğü halde Hükümeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idarei örfiye ilânına hakkı vardır. İdarei örfiye, kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idarei örfiye tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

Madde 118 - Elyevm düsturülamel bulunan nizamât ve teamül ve adât ileride vazolunacak kavanin ve nizamât ile tâdil veya ilga olunmadıkça meriyül icra olacaktır. Kavanin ve nizamâtın tanziminde muamelâtı nasa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı fikhiye ve hukukiye ile adab ve muamelât esas itihaz kılınacaktır.

119'uncu madde tay olunmuştur. (Yeniden üç maddê ilâve olunup Kanunu Esasinin tetkikat ve tadilâtı ikbal olundukta faslı mahsuslarına nakli ve derç olunmak üzere mevaddı selâsei mezkure şimdilik yüz on dokuz ve yüz yirmi ve yüz yirmi bir rakamı ile berveçhi ati tahrir edilmiştir):

Madde 119 - Postahanelerde mevdu evrak ve mekatib müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılmaz.

Madde 120 - Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa mâliktir. Devleti Osmaniye'nin temamiyeti mülkiyesini ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükûmeti tagyir ve Kanunu Esasî ahkâmı hilâfına hareket ve anasırı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye'ye mugayır cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelîtlâk hafi cemiyetler teşkili de memnudur.

Madde 121 - Heyeti Âyan müzakeratı alenidir, fakat bir maddei mühimmeden dolayı müzakerat hafi tutulmak Vükelâ canibinden veya Heyeti Âyan azasından beş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal azanın maadasından tahliye edilerek teklifi red veya kabul için ekseriyeti âraya müracaat olunur.

**KANUNİ ESÂSİNİN 5 ŞABAN 1327 TARİHLİ 7, 35 VE 43'ÜNCÜ
MEVADDI MUADDELESİNİ MUADİL KANUN**

2 Recep 1332 – 15 Mayıs 1330 (1914)

7'nci Maddenin Fıkrai Muaddelesi

“... Otuzbeşinci madde mucibinde Heyeti Mebusanın ledeliktiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddeti içtimaiyel seneviyenin nisfını tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili hukuku mükaddesei Padişahidendir.”

35'inci Madde Muaddele

“Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da Mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile ve mükerreren red edildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve dört ay zarfında intihap ve içtima olunmak üzere Heyeti Mebusanın feshi hukuku Padişahi cümlesindedir. Fakat Heyeti cedidei Mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.”

43'üncü Madde Muaddele

“Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrinisanî ibtidasında ve tecil vuku bulmuş ise müddeti teciliyenin inkizasında bilâ davetin içtima eder ve ba iradei seniye küşad edilir. Müddeti içtima altı aydır ve bu müddetin hitamında Meclis yine ba iradei seniye kapanır. Bu Heyetlerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz. Meclisi Mebusan fesh edildiği halde dört ay sonra içtima edecek olan heyeti cedidenin içtimaı bir içtimaı fevkalâde hükmünde olup müddeti iki aydır ve kabili temdit olup tecile tabi değildir ve altmış dokuzuncu maddede muharrer olan dört seneden ibaret müddeti memuriyeti teşrinisani ibtidasında başlar.”

Kanunu Esasinin yetmiş üçüncü maddesi mülgadır.

Meclisi Mebusan ve Âyanda kabul olunan işbu lâyhannın kanuniyetini ve ona göre Kanunu Esasiye ilâvesini irade eyledim.

(Diğer imzalar)

Mehmet Reşat

2. Tertip Düstur, Cilt: 6, s: 749

İSTİKLAL
HARBİ
GAZETESİ
HAZIRLAYAN
ÖMER SAMİ COSAR

Amasyada tarihi kararlar alınacak

Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Ali Fuad Paşa, İstanbul hükümeti ile beraber yürümekten vazgeçtiler

BERGAMA'NIN SEVİNCİ AZ SÜRDÜ...

Yunan şehri tekrar işgal etti, Diğmanın Nazilli'yi boşaltmaya hazırlandığı söyleniyor.

Gec vakit aldığımız haberlere göre, Türk Millî Kuvvetleri tarafından tahliye edilmiş olan Bergama ikinci defa Yunan işgaline uğramak tehlikesine uğramıştır. Bergama'ya önceki gündün beri tesarruz etmekte olan Yunan kuvvetlerinin bir ünvan müvakkat olduğu anlaşılmıştır.

Diğer taraftan Güneyden gelen haberlere göre, Yunan kuvvetleri, etraflarını saran Kuvayı Milliye birliklerinden çekerek Nazilli'yi tahliye hazırlanmaktadır. Henüz Nazilli'nin Yunan tarafından tahliyesine dair haberler teyid edilmemiştir.

ÖDEMİŞTE...

Yunan işgali altında bulunan şehirde Yunan kuvvetleri yerleşmiş buldukları Mektebi İdadî binasından ayrılmadıklarından öğrenilen imtiha'nı yapılamamıştır.

İhtilalleri bu husustaki mütaaddit müradatına Yunan makamları cevap dehi vermemişlerdir.

7 TÜRK TEVKİF EDİLDİ

(Kasaba) da sözde bir cinayete işleri bulunduğu iddiası ile ve soruşturması yapılmış yedi Türk köylüsü, Yunan askerleri tarafından yakalanmış ve kelepçe vurularak İzmir'e sevk edilmiştir. Bunların İzmir'de Yunan Divânı Harbinde yargılanacakları söylenmektedir.

150 DÜKKAN YANDI

Yunan işgalindeki şehrimizin bütçesinde müthiş bir yangın çıkmış ve tahminen 150 dükkân ve fabrika yanmıştır. Yangının bir tarafından çıktığı zannedilmektedir. Açıkta kalan Türklerle kimsa etkâde olmaktadır.

Amasya'da buluşup, İstanbul Hükümetinden peşdet memnuniyetini kabul ederek tak. cadesine amasyaya karar veren iki eski arkadaş Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey Balkon Harbi Kuranda.

Bugün Karabekir ve Mersinli Cemal Paşalarla temaslar yapılacak Onların da bu karara katılmaları bekleniyor.

İstanbul Hükümetinden medet usulamiyacağını söyleyenlerden Ali Fuad Paşa

AMASYA. —

Hemidiye kahramanı ve eski Bahriye Bakanı Rauf Bey ile Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa dübüraya geldiler ve Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılandılar.

İstanbul Hükümetine karşı cephe almakta olan kumandanların toplantıları dün gece geç vakte kadar devam etmiştir.

Toplantıdan ayrılan Ali Fuad Paşa, varılan mühin kararları şu şekilde özetlemiştir:

«— Maden ki padişah ve onun hükümeti milletin hakları da, vatanın istiklâlini müdafaa da aciz gösteriyor, hattâ millî mukavemeti karşı düşmanlarımızla beraber cephe alıyor istiklâlimizi ve vatanın tamamını tehlikeye sokmaktan çekinmiyor, artık ondan medet ummakta ve onunla beraber yürümekte mânâ yoktur. Millet istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Haklı davamızı bütün dünya önünde, her türlü tesir ve

mutrakabeden masum bir millî heyet kurulmalıdır. Bunun için de vilâyetlerden gelecek mütemsillerle millî bir kongremin akidne kati lâzım vardır. Kongresin toplanması için emrin yer de Sivas'tır.»

DİĞER KUMANDANLARLA KONUŞULACAK...

Dün gece varılan kararlar-dan biri de şudur:

Bugün veya yarın şehrimize gelmesi beklenen 3 üncü Kolordu Komutanı Refet Beyle de istişare edilerek, onun da bu hususlarda fikrini alacaktır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tulle Erzurum'da Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa da Konya'da Mersinli Cemal Paşa ile temas ederek, onların da görüşlerini tesbit edecek ve nihai karar şekli ortaya çıkacaktır.

3 üncü Müfettişlik Kurmay Başkanı Kâzım Bey, toplantıların zabıtlarını tesbit etmeye ve o da, diğer bazı kumandanlarla temaslarda bulunmakla görevlendirilmiştir.

KARABEKİR'E TELGRAF

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Beyle Ali Fuad Paşa'nın Amasya'ya geldiklerini dün aşağıdaki telgrafın Karabekir Paşa'ya bildirdiği öğrenilmiştir: «İstanbul'da temaslar yapan ve bizlerle buluşmak üzere oradan ayrılan ve İzmir havasından geçerek orada kumandanların ön görüşlerini tesbit eden eski Bahriye Bakanı Rauf Bey, Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa ile buraya gelmişlerdir. Umudumuz üzerinde henüz suvaruz Neticeyi yarın arzedeceğiz. Heminiz ayrı ayrı selâm ve iltihâm ile gösterimden öperiz.»

Partilerde seçim hazırlığı başladı

HORRIYET İTİLAFCILARIN ADAYLARINI TESBIT ETMEYE BAŞLADIKLARI BİLDİRİLİYOR

Seçimlerin kısa zamanda yapılmasına katıldığından partilerde hazırlıklar birden hızlandırılmıştır. Fakat henüz kotahiyonda tamamlanmış olan Seçim Kanunu tedârisat Bülkmet tarafından tasdik edilmiş olduğundan seçmen aday listelerinin ilân yapılamamaktadır. Yalnız, önemsiz olan bu değişiklikleri Damad Ferid kabinesinde müteak olarak tasdik edeceği de anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Mevlüt Ormantal gazetesi dün sabah, Hürriyet İtilafı'nı hazırlanmış olduğu hisselerle bulunan bazı isimleri açıklamıştır. Bunlar Nuh-het Sabit, Refik Halid, eski Adliye Bakanı Vasfi, İskender mutasarrıf Nur-retin, eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali Beylerdir.

Hürriyet İtilaf Partisi seçüllerin-

İnt fakat açıklanan isimlerin parti fi-yesi bulundukları ve seçimlerde aday olacakları normal bulunduklarını söylüyor.

NEDEN İTİLAFA ETMİŞ ?

Jurnal Donya gazetesi ise, Hürriyet İtilaf Partisi başkanı emekli ab-bay Bedik Beyin, seçim hazırlıkları ile alakalı olarak kabineden istifa ettiğini yazmaktadır.

İtilah Tarafki Partisi teşebbüs ve işleyişin çoğu da hapsedilmiş veya kaçırmış olduklarından ortada tek kuvvetli parti olarak kaldığı hükümüne vatan Hürriyet İtilaf bu defa İktidarı ele geçirme hevesindedir. Bu parti, «İngiliz muhtırlar Cemiyeti» tarafından da desteklenmektedir. Esasen üye lerinin bir kısmı da bu cemiyette üye-

İSTİKLAL HARBİ GAZETESİ HAZIRLAYAN ÖMER SAMİ COSAR

Damad'ın gizli plânları

Başbakan, «Milletçileri tavkil ettirdiği takdirde bunları Malta'da emniyet altına alıp alamayacaklarını sordu»

Şehrimizden ayrılmaya hazırlanan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Kaitorp...

3 şubasın tevlihi gibi şifresinde Amiral Kaitorp...

Hattâ, Amiral Kaitorp'a «Güle güle» demeye giden Damat Ferit'in de bu konuda...

ERMENİ HEYETİNİN TALEPLERİ

Fr Paşıkıyan heyeti, Akademi'de emniyet ve Karadeniz'de çarşık bir anlık bölgenin istediği.

Ardına (Atina Haberleri) dedi Yunan gazetelerinde İstanbul mahabirlerinin...

«Ancak heyet, Amason heyetinden ayrılmadan bu şekilde...

«Emniyet meclisi»ni devletin...

«Bu yolda Senelerden itibaren...

«Yeni Emniyet Meclisi»ni Emniyet heyeti bir anlık bölgenin...

«Atina'nın mahabirlerinden...

Sivas Kongresi hazırlığı başladı

Mustafa Kemal Paşa «Biz siyasi partilere değil millî birliğe muhtacız» diyor

Sivas'ta da aynı hedefi tahakkik ettirmek, meclisleri müdatasının ait olarak teşekkül etmiş bulunan bütün cemiyetleri...

ERZURUM, —

MİLLî Kongre'nin dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa yakın arkadaşları ile...

«Kongre kararları muhtakak ki çok iyi, ancak Şark vilâyetlerine mahsus bir program hâlinde...

«Ancak, umumi millî kongreye mahiyetinde bir hüseye sahip bulunacak olan Sivas Kongresi için bir esas hazırlanmış oldu...

«Erzurum Kongresi herseyin başında Şark vilâyetlerinin de muhtelif amirleriyle...

«Erzurum Kongresi herseyin başında Şark vilâyetlerinin de muhtelif amirleriyle...

SIYASİ PARTİ YOK

Mustafa Kemal Paşa, toplantılar esnasında tartışma konusu olmuş bazı noktalara da teması demistir ki: «Kongrenin siyasi partilere...

YUNAN'LA İKİ BASKIN DANA VERİLDİ

Atina gazeteleri Yunan birliklerinin kayıp verdiğini itiraf ediyor.

Atina Yunan gazetelerinin İzmir'den alınan raporlarından...

Diger taraftan Saray'da da 129 cesaretli basılı verildi ve otuzda da 7 civârda 8 parça...

«Eskişehir Times» dedi Atina gazetesi de, 24 temmuzda...

Denizli'den İstanbul gazetelerine gelen habere göre...

Diger taraftan Atina gazetelerinde de 24 temmuzda...

Firat Damat Ferit'i çileden çıkaran eski 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa.

Bekirağa bölüğünden iki mühim firar oldu

Cihan Harbi'nde Alınan Ordu Kumandanlığında bulunan Halil Paşa ile...

İngilizlerin idamını istedikleri eski 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa Anadolu'ya kaçtı

DAMAT FERİT ÇİLEDEN ÇIKTI

Önceki yıllarda gizli bir uzağınaya uygun olarak...

Hattâ Paşa ile Küçük Taht'ın müteakki subayı Sadı...

Hattâ Polis Müdürlüğü'nde bulunmuş olan...

Hali Paşa ile Küçük Taht'ın firarını duyan Damat Ferit...

Harbiye Bakanı Nazım Paşa'nın her an vazifesinden alınmasını...

HALİL PAŞA NEREDE?

Öğrendiğimize göre, müteakki muhtakip İngiliz kuvvetlerinin...

id. Askerî Mahkemenin bu yolda İngilizlerin baskısı altında bir karar...

Verilen bilgiye göre, Bekirağa bölüğünden firarını müteakip Halil Paşa...

Burada kalınarak prabla ile Kasklı civarına geçilmiş ve...

Hall Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile teması...

— HÜKÜM İNFAZ EDİLDİ —

İlk Grup Bu Sabah Saat İki Buçukta, Son Grup Ta Saat Beşte Asıldılar...

Mahkûmlar Öğle Üzerine Kadar Teşhir Edildi

Örfî Harp Divanı Yeni den İkinci Muhakemeye Başladı

Maznunların Son Kısmının İsticvabı Bitmek Üzeredir

Menemen, 4 (H. M.) — Örfî divanı harpte verilen ve Millet meclisinde tasdik edilen idam hükümleri bu sabah infaz edildi. Hazırlığa gece yarısından az sonra başlanmıştı.

Örfî Divanı harbin ramazan münasibetle sokakta bulunmak için verdiği müsaade hüdüdü bu dakikalarda hitam bulduğu için meydanda hiç kimsenin yoktu.

Evvelâ şehitler getirildi. Büyük fedakâr Kublâyın şehit edildiği noktadan başlayarak hükümet konağına, Turpazarına, Bedesten ve İstasyon caddesine yediler açığı dört grup halinde infaz edildi.

Az sonra askeri bir müfrezaya gelerek hükümet önünde terbiyat aldı.

Bu sırada üçer beşer küçük müfrezelerle mahpus bulunan mahkûmlar birer birer uyandırılıyor, kendilerine cezalarını çekmenin zamanı geldiği söyleniyor, kanuni merasim yapıyor ve arkalarına beyaz gömlekler giydirilerek muhafaza altına alınıyor. Çıkarılıyor, siyasetgâha götürülüyor.

İlk gruba ait hüküm saat iki buçukta, son gruba ait hüküm de beşte infaz edildi.

İrtica teşebbüsü mahkûmlarının en bariz simalarından olan (Mehmet Emin) Kublâyın şehit edildiği noktada cezalarını ödiyen grup içinde, İbrahim hoca da hükümet önüne getirildi.

Anılan mahkûmların adedi 28 dir. Adları sıra ile: Mehdimin arkadaşı Mehmet Emin, Menemenli Jozef, Manisalı Hacıpaşa zade Ragıp, Manisalı şeyh Hafız Ahmet, Alaşehirli şeyh Ahmet Muhtar, Manisalı talihçi Hüseyin, şeyh Eadân oğlu Mehmet Ali hükümet meydanında, Menemenli Ramiz, Menemenli Yahya oğlu Hüseyin, Menemenli manifestacı Osman, Manisalı İbrahim oğlu İsmail, Lâz İbrahim hoca da istasyonda, Bozalalı İbrahim oğlu Koca Mustafa, Bozalalı Hacı İsmail, oğlu Hüseyin, Şimşilli Mehmet, Menemenli Kerim oğlu İbrahim, Tabur İsmail hoca İlyas, Manisalı topacı Hüseyin, Manisalı Süleyman Paşa, Bozalalı Hasan oğlu

Menemendeki Kanlı Hadisenin İlk Safhası Böylece Kapandı

Hacı İsmail, Menemenli Çitâk Molla Süleyman, Menemenden Boynak Abbas, Manisadan Süleyman, Manisadan Hafız Cemal, Manisadan kavbeci Mustafa, Manisadan emelci Hüseyin, oğlu Hüseyin Alidir. Asılanların Cesetleri Menemen, 4 (H. M.) — Hak [Devamı 3 üncü sayfada]

Gazi Hz.

Halkın Tezahüratı Arasında Aydın Vardı...

Aydın, 3 (H. M.) — Yağın şiddetli yağmura rağmen halk İstasyon civarında Gazi Hz. ni bekliyor.

Şehit, destâhbilür ki, baştan başa serin içindedir. Tren girdi geldi. Gazi Hz.leri, otomobil ile hükümet bulvarını takip ederek Vâlî konağına gittiler. Orada misafir kalmışlardır.

Harici Ticaret Ofisi

Ankara, 3 (H. M.) — İktisat vekâleti harici Ticaret ofisi teşkilâtını tevsi etmek tasavvurundadır.

Lise Programlarında Tadilat Mı?

Ankara, 3 (H. M.) — Maarif vekâletinin lise programlarında bazı tadilat yapacağı bu suretle daha kuvvetli lise merulanı yetiştirilmesini temin edeceği söylenmektedir.

İranda Yeni Ölçüler

Tahrân, (H. M.) — Ölçülerde metre ve litrenin kullanılması kararı 21 marttan itibaren tatbik edilecektir.

Çanakkale Belediye Reisini Dövdüler

Çanakkale, 2 — Belediye reisimiz, müteğallibelik yapmak isteyen Hacı Mustafa Efendinin oğulları tarafından boğun makamında tahkir ve darbedilmiştir.

Mesele uzun senelerden beri verilmiyen bir su parasından çıkmıştır. Halk teessür içindedir.

En Heyecanlı Ameliyat Vak'aları

Operatör Kerim Sebati Bey Anlatıyor...

Doktorlarımızın nazik beyecanlı vak'alar serisini devam ederek dün de operatör Kerim Sebati Beyle görüştük. Bize, yaptığı ameliyeleri içinde en heyecanlı telâki ettiği vak'ayı anlatmasını rica ettik.

Kerim Sebati Beyin anlatışına göre bir operatör, hiçbir ameliyat cananında heyecan duymaz. Yeter ki bu işe yeni başlamış ve henüz bu işle ilâfet etmemiş olsun. Naklediyor:

Almanya'dan yeni dönmüş, Cülhanede çalışıyordum. İlk yaptığım ameliyatlardan biri müstecana bir vak'a idi. Bir veremli hastanın kaburgalarını çıkarmak ve ciğeri kurtarmak lazımdı.

Yeni bir operatör için kolay olmayan bu vak'a önünde derin bir heyecana tutuldum. Tahminen otuz beşinde bulunan hastanın kaburga kemiklerini çıkardım. Yalnız üst kısmında bir kemik kaldı, göğsünü tekrar kapadım ve diktim. Birkaç zaman sonra muayene ettiğim zaman ciğeri, cildin altında ve yumruk gibi bir vaziyette istirahat eder bir halde buldum.

Kerim Sebati Bey

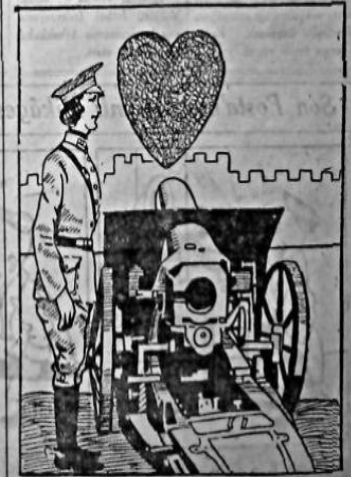
Şimdi ciğerlerin pompa ile ve hava verilerek tedavisi tercih ediliyor. Masumîlik ekseriyeti bazı vak'alar vardır ki her zaman bir doktora beyecan doğurur. Meselâ bir gün anımsıyorum bir hasta getirildi. Uyanırken ağzındaki iki saat dişini yutmuştu. Bunlar tesadüfen keşif çıkarılan ceciklerden geçmiş, aslı boğaza girmişlerdi. Hasta mosmor ve nefes almıyordu. Bu, beyecanlı bir vaziyetti. Hemen bir nişterle boğazını yaradım, dişleri çıkardım. [Devamı 6 inci sayfamızda]

Telefon Numaranız Kaçtı?

"SON POSTA", telefon makinesi olan kâripleri arasında eğlenceli bir kur'a tertip etmiştir. Kur'a'ya iştirak etmek istediğiniz kadar bu süzünde bir veya birkaç numara göreceksiniz. Bunlar telefon numaralarıdır. Eğer sizin numaranız gazetimizde çıkan numaraya tevafuk etmezse matbaamıza müracaat ederek hediyeinizi alacaksınız. Basit, kâri ve eğlenceli bir kur'a. Bugünkü numaralar şunlardır:

685 İstanbul
3439 Beyoğlu
42 Büyükkada

Kadın Asker Olursa...

Fetedilebileceği yegâne kale ancak budur!

İngiliz Başvekili Romaya Hareket Etti

Chamberlain Pariste de Temaslarda Bulundu

Bütün Dünya Bu Tarihi Mülakatın Vereceği Neticeyi Alaka İle Bekliyor

Fırtınadan Sonra

Romada Neler Görüşülecek?

Yazan: Hüseyin Cahid YALÇIN

Birdehür neçin bu kadar karamsar ve gürültülü bir hal aldığı bilimseniyen siyaset sahası birdehür de-ğışe de her halde az vakit içinde tekrar sakinleşir gibi oldu. Fihakda, İtalya'da Fransız toprakları üz-ünde, mevsimsiz ve faydasız bir hür ve tama dalgası kabarmıştı.

İngiliz ve Fransız Başvekillerinin bir arada alınmış resimleri.

Bundan ne ümid ediyorduk? Az bir şey koparmak için çoktan buldu-yarak pazarlığa kalkmaya bir yol hazırlamak maksadıyla böyle yapılmış büyük bir psikoloji hatası ir-tikab edilmiş demektir. Çünkü Fran-sa gibi millî gururuna kuvvetle sahip, vatanperver bir millette değil her hangi bir Avrupa memleketine karşı olsa bile böyle bir istilâ emelî ilân etmek şiddetli bir askümlenî davet etmek için kifî idi.

Londra: 10 (A. A.) — Başvekili Chamberlain, refakatinde Lord Halifax, müşavirler ve hususî kâ-tipleri olduğu halde hükümet refes-leri arasında şahid temaslarda siyasetine devam etmek üzere Roma se-yahatünün birinci merhalesi olan Paris'e hareket etmiştir.

Paris: 10 (A. A.) — Bütün gazeteseler, B. Chamberlain'ın Romada Paris ile Roma arasında muvassatı

TAYYARE SUİSTİMALİ

Hariciye ve Adliye Vekilleri Mecliste İzahat Verdiler

Ekrem Königin Protokol Memuru Ruhiden Başka Cürüm Şeriki Yok

Ekrem Königin Kız kardeşile Bir Mülakat

Ankara, 10 (A. A.) — C. H. Parti B. M. Meclisi grubu umumî ba-yetis bugün 10/1/39'den sonra reis vekili Seyhan Saylavı Hilmi Uran'ın başkanlığında toplandı.

Dün izahat veren Şükrî Saracoğlu

Mistakîl mebuslardan Konya mebusu Ali Fuat Cebesoy ile İstanbul mebusu Refet Belen'in C. Halk Partisine girdikleri heyeti umumiyeye riyaset makamından bildirildi.

Bunu müteakip söz alan Başvekili Celâl Bayar, bir iki gündüneri mahabatta mevzun bahsetken bey-nemnelil bir tayyare kaçaklığı me-sesinin bugün... ruznameye alınarak görüşülmesini teklif etti.

Teklifin kabulü üzerine kürsiye gelen Hariciye Vekili Şükrî Saracoğlu 28 haziran 1938 tarihinde to-planan grup heyeti umumiyesine Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın beynemnelil bir kaçaklık sebebesinin İspanyol muhariplerine Türkiye namına tayyare sattığı hak-kında Hariciye Vekâletine vaki ih-bar üzerine yapılan tahkikatın ve işin o vakit adliyyeye intikal etmek üzere olduğuna bildirmiş olduğuna hatırlatarak izahatına berveçhati devam etti.

Dün izahat veren Şükrî Saracoğlu

— Haziranın ilk günlerinde Franko İspanyasının Türkiye mü-messili Hariciye Vekâletine mürc-a ederek bir çok tayyare yükü

Vaşington seferatiminde olduğuna 99 re bir de o vakit merhum babis se-ykiyatın bir kaçaklığı sebebesine sili-yeti hissi ve zannî hasıl olmuştu. 13 haziranda gerek İspanya mümes-salinin verdiği haber ve gerek Vaş-ington seferatiminde alınan telgraf birleştirilerek keyfiyet millî Müla-faa Vekâletinden soruldu. 14 haziranda Vekâletten aldığımız cevaptan böyle bir mübayanın aklı olmadığı ve hiç bir tayyare siparişi edilme-diği ve Türkiye namına bütün sipa-rislerin Vaşington seferatiminde vas-tasiyle yapıldığı bildirilmiştir. Bu cevap ve İspanya mümesalinin ih-barı Vaşington seferatiminde tebliğ olunmuş ve beynemnelil bir sahte-kârik sebebesiyle karışlatılmış hissi hasıl olduğundan seferatim e-linde mevcut evrak ve vesakin ert-leri, fotoğrafları ve müminin de-ğışe musaddak suretlerinin gönderi-mesi istenmiştir. 10 nazarında alın-an cevaptan bu vesakinin Amerikan Ekspert müessesesinin İstanbul ve-centası tarafından Hariciyyeye tevdi edilmiş olduğu bildirilmiştir. Aynı tarihte Anadolu ajansiyesi bir-çok rapor almış ve bu tekrare hamul-elerin hiç bir alıy verilecek Türkiye-nin alâkasi mevcut olmadığı bildiri-miştir.

(Sona 3 üncü sayfada)

İspanyada Dahilî Harp Yeniden Alevlendi

Amerikada Cumhuriyetçi İspanya için Konulan Silâh Ambargosunun Kaldırılması Cereyanı kuvvetleniyor

General Franko İspanyada barbeden İtalyan gönüllülerini selâmlıyor

General Franko İspanyada barbeden İtalyan gönüllülerini selâmlıyor

İtalyan bu vaziyetin ayrılmak için şimdî az çok meğkûlîl çektiği hissolunmaktadır. Millî İtalyan gazetelerinde birinde son görülen yazılar bize böyle bir istihâ tedid ediyorlar. Bu gazetesinin mütalaaına göre, Cibutiye, Tunus ve Süveyş teaslik eden İtalyan talehleri yalnız Fransayı değil bütün dünyayı alkadar edecek meseleler imiş.

Barcelona: 10 (A. A.) — Dün öğleden sonra Sierra Ilena boyun-da ve Borjas blancas cesubunda şiddetli muharebeler olmuştur. Artesa de segri muntakası da bütün şiddetli muharebelere sahne olmuştur. Cumhuriyetçiler, Anu-dane mukavemet etmişlerdir.

Rakı içerken Kanlı bir Cinayet oldu

Genç bir kadın bıçakla ağır surette yaralandı

Dün gece Kadırgıda rakı aleminde bir cinayet olmuştur. Nakilbende Şifa hanımı sokağında 15 numaralı evde oturan ve pazaryerlerinde seyyar satıcılık ya-pan Süleyman isiminde bir adam öv-aşkan Marko isimindeki arkadaşile beraber Yarıdırada Liman caddesin-de 183 numaralı evde oturan Şefika isimindeki kadını evine gittiği sırada Alemin en tatlı bir sarasında Şefika, geçen geceyi Marko ile beraber geçirdiğini ağzından kaçır-mıştır.

Hitlerle Beck Berlinde Neler Görüşmüşler?

Mülakat hakkında Varşova Ne diyor?

Varşova, 10 (A. A.) — (Gazete Polka) nın Berlin muhabirinin e-min bir muhabirinden öğrendiğine göre Berchtesgaden mülakatı esasında sanımı bir hava içinde umumî vaziyet gözden geçirilmiştir. Bazı mah-feller tarafından son zamanlarda Almanyanın Avrupa'nın arkasındaki siyasi emelleri hakkında işsa edilen mübalagatlı haberler bu ziyaret esasında teyeyüt etmemiştir.

Muhabire göre iki hükümet aralarındaki iyi komşuluk münaşebet-lerine ehemmiyet vermeye devam etmektedir. Çok buhran dolayısıyla tahaddüs eden yeni vaziyet bu mü-naşebetlerin intisafına mani olma-yacaktır.

Bu noktâ nazârın mânâsı, ne ola-bilir? Bu mâna, uzun düşünceye haset kalınmadık tevlinin hissettiri-yor. En evvel şiddetli bir İtalya Fransız ile başbass kalımlardan ib-tir etmektedir. Cibuti, Tunus ve Süveyş meseleleri yalnız İtalya ile Fransayı alkadar edecek diye kabul olunursa başka devletler işe karış-mayacak, Fransa ile İtalya kızları-m kendileri pay edecek. Eğer İtalya Fransız ile başbass kalımla istedi-lerini koparabileceğine emin olsa idi o zaman tabiidir ki başka dev-

Günün sonunda mahsus surette aynı mevzileri ellerinde tutmakta idiler. Frankistlerin Katalonyada g-rişmiş oldukları taarruzun ikel-haftasının bilancosu şudur: Borjas blancas ve Artesa de seg (Sona 3 üncü sayfada)

Mülakatta Akdeniz Meseleleri de Mevzu bahsolmuş

Berlin, 10 (A. A.) — Havas 1-jansı muhabirinden. Umumiyetle iyi malumat almak-la maruf olan siyasi mahfide öğ-renildiğine göre Hitler ile Beck, Berchtesgaden görüşmeleri esasında bilhassa Akdeniz müteakik meseleleri meşgul olmuşlardır.

HER SABAH

11 Kuruşa Bir Bardak İyi Su

ARTIK "Sudan uzur!" tabirini değiştirmeli. Zira memle-kette su, bilhassa mevsim suları en pahalıya satılan mata-lar arasına geçti. Orta boya bir bardak ancak doldurabilen bir şişe mevsim suları büyük lokantalarda, vapurlarda, lokanta vagon-larda (10) kuruşa satılıyor. Buna yüde on garson bahşisi olan bir kuruşa da ilâve edince bir bardak iyi suyu tamam (11) ku-ruşa içmiş oluyoruz. Yudu (2) kuruşa içilen su âhi hayat da olsa pahalıdır; bilhassa İstanbul gibi mevsim suları balımdan çok zengin bir şehirde. Evrak idareci kârm çokluğunu fiyatın yükselişinde değil çirouun fazlalığında anlamak lâzımgeldiğini teslim edecek ana kadar bir bardak Tıydeleni (11) kuruşa iç-mekte devam edeceğiz.

KIRIK PLÂK

Mevsimin Bu En Güzel Edebi Romanını Bugünden İtibaren Tefrika Etmeğe Başladık (6 ncı sayfada)

A. CEMALETTİN SARACOĞLU

Vital
B1, C, D,
VİTAMİNLERİ
KAYTAN
TAYIN KAYTAN
GİDASI

Cumhuriyet

POKER
PLAY
008
İstanbul

KURUCUSU: YUNUS NADI
Ticari ve mülkiyet hakları: İstanbul - Posta kutusu No. 549
Ticari Sicil No: 27000 - Kuruluş Tarihi: 24 Ocak 1924

Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu

Yeni kabine dün kurulamadı, bugün kurulması bekleniyor

Kabineye alınan, itizar eden, mühlet isteyenler

Başbakanlığın, Şemseddin Günaltaydan önce Hilmi Uran, Necmeddin Sadak, Fuad Sirmen ve Nurullah Sümere teklif edildiği anlaşılıyor

Yeni Başbakan, dün gece Bakanlık için isimleri söylenenler hakkındaki sualimize cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılmayacağını beyan etti

Düğün

Yeni Hükümetin kimin kuracağına dair şu fikirler, kadim bir kavim ve medeniyetimizdir. Herkesin saygıya layık bir şey varsa o da budur. İhtiyacı kimin yerine getirilecek, yarımların yerine kime Devlet sorumluluğunu taşıyacak, bunları belirlemek için bir takım tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler, her şeyden önce, halkın yararına olmalıdır. Hükümetin kurulması, bir takım tedbirlerin alınmasıyla mümkündür. Bu tedbirler, her şeyden önce, halkın yararına olmalıdır. Hükümetin kurulması, bir takım tedbirlerin alınmasıyla mümkündür. Bu tedbirler, her şeyden önce, halkın yararına olmalıdır.

Yeni Başbakan Şemseddin Günaltay

Kabine buhranı ve muhalefet

Nüdiseleri dikkate takılmayan Demokrat Parti ne düşünüyor?

Ankara 13 (Telenote) — Yeni kabine için adaylar, bugün, bakanlık için isimleri söylenenler hakkında sualimize cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılmayacağını beyan etti.

Yeni Hükümet üyeleri: Fuad Sirmen, Hilmi Uran, Şemseddin Günaltay, Necmeddin Sadak, Fuad Sirmen, Nurullah Sümere.

Halk Partisi müfritlerinin dünkü kuvvet tezahürü

Parlamentolar Birliği Türk Grubu idare heyeti seçimindeki tartışmalar müfritlerin galebesile neticelendi

35 - 40 kadar milletvekili salonu terkettiler ve idare heyetine Partinin müfrit kanadı mensupları seçildi

Ankara 13 (Telenote) — Bugün Ankara'da yapılan toplantıda, Halk Partisi müfritlerinin dünkü kuvvet tezahürü, idare heyeti seçimindeki tartışmaları neticelendi. Müfritlerin galebesiyle, idare heyetine Partinin müfrit kanadı mensupları seçildi.

Parlamentolar Birliği Türk Grubu idare heyeti seçimindeki tartışmalar, müfritlerin galebesiyle neticelendi. Müfritlerin galebesiyle, idare heyetine Partinin müfrit kanadı mensupları seçildi.

Hasan Saka kabinesinin istifası etmesinin sebebi

Kabine, Kasım Gülek hadisesi vesilesile Parti idare heyetinin de kendisine cephe aldığı tespit edince çekilmeye karar verdi

Ankara 13 (Telenote) — Hasan Saka kabinesinin istifası sebebi, bugün, bakanlık için isimleri söylenenler hakkında sualimize cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılmayacağını beyan etti.

Spor İkinci devre lik maeları başladı

İkinci devre lik maeları başladı. Futbolcuların mücadeleleri.

Sabahaddin Ali hadisesinde birçok noktalar aydınlandı

Katilini ve öldürüldüğü yeri Sabahaddin Ali garib tesadüfler neticesi bizzat seçmiş!

Cesedin kopmuş ayaklarında bulunan renkli yün çorapları, Urfa'da Sabahaddin Aliinin ayagında görenler var

Ankara 13 (Telenote) — Sabahaddin Ali hadisesinde birçok noktalar aydınlandı. Katilini ve öldürüldüğü yeri Sabahaddin Ali garib tesadüfler neticesi bizzat seçmiş. Cesedin kopmuş ayaklarında bulunan renkli yün çorapları, Urfa'da Sabahaddin Aliinin ayagında görenler var.

Sovyetlere karşı mukavemet

«Komünist başını kolu olmayan tek Avrupa memleketi Türkiye'dir»

New-York 13 (A.A.) — (U.S. Sping) — Moskova, Türkiye'nin tek başına Sovyetler birliğine karşı mukavemet eden memleket olduğunu bildirdi.

İstanbul sinemalarının bir müddet kapanması ihtimal var

Sinemaların kapanması ihtimali, bugün, bakanlık için isimleri söylenenler hakkında sualimize cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılmayacağını beyan etti.

İman - Hatib kursları dün açıldı

Müftü Efendi'nin başkanlığında düzenlenen kursun açılışı, bugün, bakanlık için isimleri söylenenler hakkında sualimize cevaben bunların şimdiden kat'i mahiyette sayılmayacağını beyan etti.

Kıbrıs için miting

Dün Balıkesir genelinde bir heyet kuruldu. Mitingin amacı, Kıbrıs'ın birliğinin sağlanmasıdır.

Çatalca'dan İstanbul'a gelen 111 şikâyetçi köylü

Köflük temsilcileri Valiyi ziyarette kaymakama muhtarlarını hakları yere dağıtıldığını söylediler ve yerine İncesini istediler

Çatalca köylüleri Valiyi ziyarette kaymakama muhtarlarını hakları yere dağıtıldığını söylediler.

Salı
27
Eylül 1949
Yıl 1 - No. 131

Başmuhariri: Mümtaz Faik Fenik
Denizciler Caddesi 2
Posta Kutusu: 19 ANKARA
Teğraf: Zafer Gazetesi Ankara
Başmuhariri: tel. 15619
Yazı İşleri: İdare 15315
Fiyatı her yerde 10 Kuruştur

ZAFER

DEMOKRASİNİNDİR

VERGİ ANSİKLOPEDİSİ
İKİNCİ FASIKUL DE ÇIKTI
Abone ve Satış: Avukat Lami YENER
Günel Han Sirkeli - İstanbul Tel. 2306
Ankara'da satılan yerler
Şark Kındura, Anafatlar C. 39; Çankaya Ki-
tâhvi Anafatlar C. 7; Antalya Nakliyat A. Ş. (Bis-
roler.

Başbakanın beyanatı

Para kıymeti indirilmiyor

Pirim usulüne başvurulmayacak

Başbakan adliyenin masuniyeti bâkidir baskı kimserin aklından geçmez diyor

İstanbul, 26 (aa) - Başbakan mühter Şemseddin Günaltay, bu sabahki Milli Savunma Bakanı Hâsîni Câkiyâsine Ankara'dan geçirmiş gel- kır Başbakanı Botanoda ve Cum-

Maarif hayatında göçebe manzara!

Maarifimiz hâzîr istikrar bulamamış, ve kökü bir sisteme sap-
tolumamıştır. Halbuki umumî hayatımızdaki istikrarın başı ma-
ariftir. Maarif ne kadar değişmişen esaslar üzerine bina edilir-
se, yarıncı nesil, o kadar mütecanis, o kadar birbirine yakın ve
birbirini anıyan vatanlılardan tereküp eder.

Yazarın: Mümtaz Faik FENİK

Memleketimizdeki istikrarın en büyük bir sebebi de istikrarlılık-
tır. Hangi çalışma sahâsına bakarsa-
nız bakınız, bir istikrar bakanı ile
kara karşıya geliriz. İş başına
gelen herkes diğerinin yaptığını boz-
maktan vezâhat değiştirmekten âle-
lis hususî bir zevk almaktadır. Hic-
bir yerde evvelce tespit edilmiş bir
programın tam devamını görmez-
siniz. Bu yüzden millî hayatımızın
bir çok sahâları bir yazar, buzar
tablâsına, bir karalamâ defterine
dönüştür. İsterenize size bu husus-
ta bir kaç mîsal de vereyim.

Tessârlere söyleyelim ki, maari-
fimiz, hâzîr istikrar bulamamış, ve
kökü bir sisteme saplanmamıştır.
Hâlbuki, umumî hayatımızdaki
istikrarın başı maariftir. Maarif ne
kadar değişmişen esaslar üzerine
bina edilirse, yarıncı nesil, o kadar
mütecanis, o kadar birbirine yakın
ve birbirini anıyan vatanlılardan
tereküp eder.

Başbakanın reddine rağmen Adli baskıya yeni bir misal

Kadrosu lağvedilen bir yargıç Bakanlık aleyhine
Danıştayda tazminat ve iptal dâvâsı açtı

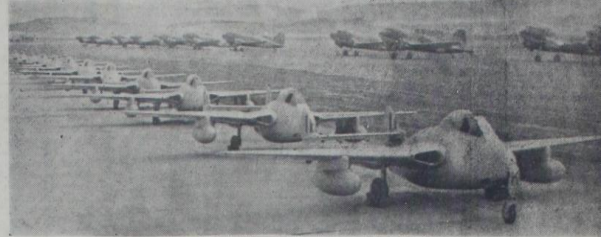
Kadrosu İğvedilen Yargıç Emin Akyüz (Sona Sa. 6 Sü. 6 da)

Karşılıklı olarak bu günün sayfa-
mızda başbakanın İstanbul'da ge-
zetecilere verdiği bir beyanatın iş-
kâmlerini okuyacaklardır.

— Bakanlığımızdaki hükümet iş-
kâmlerini gözetimden beri ve daha ev-
velde de olduğu gibi adliyenin ma-
suniyeti daima bâkidir. Böyle bir
baskı ne hükümetin ve ne de him-
metinin aklından geçmez. Ancak yanlı
gözetim taktikleriyle böyle görülmü-
ştür.

— Şimdi o halde Adalet Bakanlığın-
ın nasıl baskı yapıldığına dair Baş-
bakanın ve umumî efkârın bir misal
daha vereyim.

— Hatırlarda olduğu üzere 20.8.1949
günü nüshamızda Adalet Bakanı
Fuat Sirmen'in kanunlaşmış hareketle-
rine yeni bir misal daha vermeye
teminâtı Ankara Yargılarından E-
min Akyüz'ün hâkimlik kadrosunda

Dün Ankara'ya gelen İngiliz tepkili uçak filosu Etimesgut Askerî Hava Meydanında

İngiliz Orta Şark hava kuvvetleri komutanı meydana karışarak

İngiliz tepkili uçakları Ankarada

Bugün Etimesgutta halka
uçuş gösterileri yapacaklar

Komutan Dixon Türk-İngiliz dostluğunun ehemmiyetini belirten bir konuşma yaptı

İngiliz Orta Şark hava kuvvetleri komutanı hava mensuğu Sir William F. Dixon dün saat 12.20 de öğle bir uçakla Ankara'ya gelmiştir. Aynı uçakla İngiltere büyük elçisi Sir Noel Charles'ta bulunuyordu.

Filo da geldi
Hava komanduru T.H.C. Bu komutasında 12 tepkili Vamp çığından mürekkep 22 inci j av bölüğü sabah saat 11.20 de öğle hava alanına varmıştı. Filo, hava alanına gelince 1 rın dördü yere inmiş, diğer havada evvelki ay yıldız çekmiş çakak Türk bayrağını temsili.

(Sona Sa. 6 Sü. 5)

Lütfi Kırdar adaylığı kab ettiğini bildir

İstanbul valiliği için
Avni Doğan, Hâzîrin
İşcandan bahsediliyor

İstanbul, 26 (Telefonla) —
bul valisi Doktor Lütfi Kırdar
nından C. H. F. adaylığını
terahim şehrimizde hayretli
planmıştır.

Bu vaziyet karşısında vali
(Sona Sa. 6 Sü. 5)

Margal planı hakkında Russel Dorr izahat ver

4.715.000 dol
kabul edildi

Margal planının 35 milyon
lık zirai makineler programı
Türkiye'ye yendiren 4.715.000
rın tahsis dün Vasiyetnâde
bürosu tarafından tasdik edil
Bu suretle, şimdiye kadar, zir
kanunlar için 22 milyon tah
dilmiş bulunmaktadır.

Türkiye'nin zirai kalkınması
tahsis edilen bu miktar, ete
Margal planı Türkiye'ye ıtra ki
başkanı Mr. Russel Dorr bir
dağıtım şunları söylemiştir:
"Bugün ilân edilen bu miktâ
(Sona Sa. 6 Sü. 5)

AKINTIYA KÜRE

Nozarlık asması
Tarsus vapuru Midilli'ye
rince İsa'd etti, dünde 29.

Celâl Bayar pazar günü Ankarada

Demokrat Parti Genel İdare Kurulunun çalışmaları İstanbul'da devam etmektedir. Bu arada seçimi olan mali komisyon de mahallî mali ve iktisadî mevzuat üzerinde durarak, Demokrat Partinin, son dünya ekonomik değişiklikleri hakkındaki nokta nazarını esaslandırmaktadır.

Diğer taraftan Genel Başkan Celâl Bayar bütün çalışmaları yakından takip ederek, mesai arkadaşlarına yardım etmektedir.

Celâl Bayar Cemalîsî akşamı İstanbul'dan hareket edecek, pazar sabahı Ankara'da olacaktır.

Yukarıdaki resin Bayar'ın Heybeliada'daki toplantıda binlere halka Demokrat Partinin, Seçim Kanunu ilmi komisyon çalışmaları ve son iktisadî mevzuat üzerindeki nokta nazarını izah ederken çekilmiştir.

Başbakana fiili cevap

KARASOMANOĞLU AİLESİ
HAKKINDAKİ SÖZLERİ GERİ
ALMAYSA YAKUP KADRI
KARASOMAN TA HÂİN
BUYUKELÇİLİĞİNDEN
İSTİFA EDECEK

İzmir, 26 (Telefonla) — Manisa'da
tolaşın rivayetlereden anlaşıldığına
göre, Başbakan Şemseddin Gün-
ayın son Şark seyahatindeki nu-
tullarında Karasomanoglu ailesi
hakkında sarfettiği ağır sözler üz-
erine İleri Ortadoğulından Tahran'a
dövin edilen Yakup Kadri Karaos-
manoglu, Başbakan bu husustaki söz-
lerini geri almazlık takdirinde istifa

32 Vatandaşın kursuna dizilmesi muhakemesi

Dünkü duruşmada şahitler
sayanı dikkat izahat
vererek hâdiseyi anlattılar

İbrahim Tango çavuşun ifadesi saatlerle hayret ve

BU ŞEHİRDE BELEDİYE VAR MI ?

Yeni sayıyı fevkalade gazilerde bugün **MÜDANYAN** Çıktı Çıktı

Cumhuriyet

26 ncı yıl Sayı : 9132

KURUCUSU: YUNUS NACI
Telgraf ve telekâh adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu İstihlak No. 248
Telefonlar: Umumi Merkez Numarası: 2428. Yan İşleri: 2429. Matbaa: 2428

Perşembe 12 Ocak 1950

1950 YILI
ULUĞ
TAKVİMİ RACİP
Çay havzını sağda mülkiyetini de
aminden önceye adedi arazı okuyunca
mu sınıma akderek arazı barınanına
ve sınıma gırlanmış.
Platı: 130 kuruntur.
Yayan: Kimsiz Kitabevi
İSTANBUL

acele çıkarılmaları arzu edilen kanun tasarıları

Bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Mecliste dün teklifler yapıldı

Yeni devreye daha 8-9 ay varken yapılan bu teklifler, münakaşalara yol açtı, son kararı Meclis Başkanlık Divanı verecek

İngilterede verilen seçim kararı

Günlük haberlerce görüldüğü üzere İngiltere'de genel seçimler 23 Ocakta yapılmasına karar verilmiştir. Bu yüzden yitmiş aylık vaktin kaybolması ve seçimlerin zamanında yapılması için hazırlanmış ve 22 Ocakta kararlaştırılmıştır.

Ankara 11 (Tefelma) - Meclis gündemdeki tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından...

Meclis üyeleri toplantıda oturmuşlardır.

Seçim kanununun müzakeresi

Komisyona 40 bin vatansever bir milletvekili seçilmesini esaslı kabul etti

Ankara 11 (Tefelma) - Seçim kanununun müzakeresi, Meclis Başkanlık Divanı tarafından bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından...

Radyo ücretlerine zam yapılmayacak

Maliye Bakanı Başbakan adına dün bu kararı Meclis kürsüsünde bildirdi

Bir milletvekili, Bakanın beyanatından sonra, bu noktadan bir daha ve sarif olarak teyid edilmesini isteyince Bakan kürsüsünde, zam cihetine gidilmiyeceğini ikinci bir defa teyid etmek mecburiyetinde kaldı

Ankara 11 (Tefelma) - Başbakanın Meclis kürsüsünde yaptığı beyanatın üzerine Maliye Bakanı Başbakan adına dün bu kararı Meclis kürsüsünde bildirdi. Bir milletvekili, Bakanın beyanatından sonra, bu noktadan bir daha ve sarif olarak teyid edilmesini isteyince Bakan kürsüsünde, zam cihetine gidilmiyeceğini ikinci bir defa teyid etmek mecburiyetinde kaldı.

Ankara 11 (Tefelma) - Başbakanın Meclis kürsüsünde yaptığı beyanatın üzerine Maliye Bakanı Başbakan adına dün bu kararı Meclis kürsüsünde bildirdi. Bir milletvekili, Bakanın beyanatından sonra, bu noktadan bir daha ve sarif olarak teyid edilmesini isteyince Bakan kürsüsünde, zam cihetine gidilmiyeceğini ikinci bir defa teyid etmek mecburiyetinde kaldı.

GELİR VERGİSİ:

Uzmanlara sorulan 6 soru ve cevapları

Danışma Büroları kanun bir çok hususiyetlerini ortaya çıkarmaktadır

Moskovada 3 yıl: 67

Fransız komünist lideri Thorez'e bolşeviklerin bir tavsiyesi

YAZAN: Bedell Smith

Paris, 11 Ocak. Bolşeviklerin Thorez'e tavsiyesi, Fransız komünist lideri Thorez'e bolşeviklerin bir tavsiyesi. Thorez, Bolşeviklerin tavsiyesini kabul etmediğini söyledi.

Kış Şiddetini Arttırdı

Dışkı bu şekilde çıkarılır.

Komisyonda görüşülen bütçeler

Dün Ankara Üniversitesi bütçesi görüşülerek aynen kabul edildi

Ankara 11 (Tefelma) - Bütçe komisyonunda görüşülen bütçeler, Ankara Üniversitesi bütçesi görüşülerek aynen kabul edildi.

Sultanahmed camii bitişiginde yangın

Tarihi Hünkâr köşkü dün gece yandı, Süleymaniye Doğumeviniin bacası da tutuştu

Dün gece Sultanahmed camii bitişiginde yangın çıktı. Yangın, Hünkâr köşkü ve Süleymaniye Doğumeviniin bacasını da tutuşturdu.

Amerikanın Avrupa ve Uzak Doğu siyaseti

Acheson, Ayan Dış İleri Komisyonunda mühim beyanatta bulundu

Washington 11 (aa) - Mr. Acheson, Ayan Dış İleri Komisyonunda mühim beyanatta bulundu. Acheson, Amerika'nın Avrupa ve Uzak Doğu siyaseti hakkında önemli açıklamalar yaptı.

Belediye ve Vilâyetin ayrılması kararı

G. N. P. İl İdare, Kurulu Komisyonu hükümet tasarılarını tefkike başladı

Ankara 11 (Tefelma) - G. N. P. İl İdare, Kurulu Komisyonu hükümet tasarılarını tefkike başladı. Komisyon, tasarıların uygulanabilirliğini inceleyecek.

Hizmetten affedilen havacılar

Meclis bir vatansever bir milletvekili tarafından Meclis kürsüsünde bildirildi.

Ankara 11 (Tefelma) - Meclis kürsüsünde, Meclis Başkanlık Divanı tarafından bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından...

İtalyan kabinesi istifâ etti

Yeni kabineyi teklif De Gasperi kuracak

Roma 11 (BBC) - İtalyan kabinesi istifâ etti. De Gasperi, yeni kabineyi teklif etti.

İngilterede seçim mücadelesi

London 11 (BBC) - İngilterede seçim mücadelesi başladı. Partiler, seçim kampanyasına başladı.

Ankara 11 (Tefelma) - Meclis kürsüsünde, Meclis Başkanlık Divanı tarafından bazı tasarıların komisyonlardan geçmeden heyeti umumiyeye sevkı için Meclis Başkanlık Divanı tarafından...

Sultanahmed camii bitişiginde yangın.

Dr. Frank Martin dışişleri bakanı.

Dr. Frank Martin dışişleri bakanı.

SALI
16
MAYIS 1950
Yıl: 2 - No: 380

Başmühürleri Mültez Folk Femi
Dünyaevler Caddesi: 2
Fona Kutusu: 191 - ANKARA
Telgraf: Zafer Gazetesi Ankara Başmühürleri Tel.: 15418
Yeni Şişli, İstasyon: 15318
Fiyatı her yerde 10 kuruştur.

ZAFER

DEMOKRASININDIR

MAHİR
(İstanbul Etilias Teli ve İktisat)
Haber ve İmtizana Tuhafiyeye ve Etilias
MAĞAZASI AÇILDI
Cebce kullu - Akademi Fiyatları, sayfa değiştirilmiştir.
Emirhanlı Mahallesi.
Amaçlıdır, Alınacak Kâğıt - Yeni Etiliasın İktisatı
Talemin: 1912

D.P. İKTİDARI ALDI

Demokrat Parti dün akşam kadar 357 Milletvekili çıkarmış bulunuyordu, bunun bugün 400 e yaklaşması çok muhtemel

Yukarıda solda Celil Bayar Fust Kıprılı ile beraber dün parti merkezinde, ortada sevinç içinde bir halk toplantısı, sağda Celil Bayar ve Adnan Menderes Demokrat Parti merkezinde Ankara seçim neticesini tötkük ediyor

Millet şuurunun hâkimiyeti

Advîye FENİK

Anın son haberlere göre, Demokrat Parti adayları, meclisin her tarafında insan bir coşkuyla seçimleri kazanmışlardır. Bu başarı aslında Demokrat Partinin senelerce süren ve hiç bir güçlük ve yorgunluk içinde yılmayan büyük mücahemesinin zaferi olduğuna şüphe yoktur. Aynı zamanda bu seçimlerde büyük ve asli Türk milletinin gösterdiği yürekli sevinç ve sevinç, her türlü lakir ve lâhminin levkine elverişli.

Unutmayalım ki, Demokrat Partinin büyük zaferini halkın büyük güven ve emniyetine borçludur. Bu güvenin emniyetini her türlü lakir ve lâhminin levkine elverişli.

Hiç şüphe yok ki, 1950 seçimleri tarihinde muazzam bir inkılabın etkisi yer almıştır. Bu muazzam inkılabın süren ve marafakıyetle başlanılan, belki de dünya tarihinde ilk defa vaki olmuştur. Vaki her milletinin tarihinde büyük inkılablar kaydedilmiştir; fakat bunların hemen hepsi, ya münevver sınıfının emniyetli vezirleri tarafından ya da büyük emir ve kumandan, güddet veya dikatan altında vaki gelmiştir. Bu gibi inkılabların ise, halk çoğunluğu ile müevvay sınıflar arasında ki mukadde ve zayce uğrunun deldürümüne karşı, karşılıklı fikir ve ehtirâj ile devamlı ve marafakıyetli mücadele yapılmıştır.

Seçim Kurulu tarafından Basına neticeler verilirken

D. P. Ankarada da tam liste halinde kazandı

Dün her geçen saat merkeze bir ilin kazandığı müjdesi ni getirdi, halk büyük bir sevinç ve heyecan içinde

Ankara il seçimi otuzem dört saat 17.30 da belli olmuştur. Günün daha erken saatlerinde gelen haberlerden D. P. nin yurtdışında her köşesinde sevinçle karşılanıldığı ve istidarı sağladığı anlaşılmaktadır.

Büyük bir sevinç içerisinde olan halk Ankaranın tam liste ile kazandığını öğrenince bu sevincini bir kat daha arttırmıştır. Anılan neticelerden göre, Ankara ilinde D. P. 140.000, C. H. P. 120.000 oy almış ve 20.000 hın oy farkı ile kazanmıştır.

Demokrat Partiyeye gelen haberler: Dün gece yarısına kadar Demokrat Parti merkezine gelen kâğıt haberlere göre, Demokrat Partinin 26 ilinde kazandığı vilayetlerle beraber kazandığı milletvekilliği sayısı şudur: Afyon 9, Ankara 18, Antalya 7, Aydın 9, Balıkesir 13, Bolu 7, Bursa 12, Çanakkale 8, Çankırı 5, Çorum 8, Denizli 8, Edirne 5, Eskişehir 6, Gaziantep 7, Giresun 8, Iğdır 7, Isparta 5, İstanbul 27, İzmit 17, Kayseri 9, Kırklareli 3, Kocaeli 11, Konya 17, Manisa 12, Muğla 6, Nişe 6, Samsun 10, Seyhan 11, Tokat 5, Trabzon 5, Zonguldak 10, Amasya 4, Bilecik 4, Burdur 3, Muş 2, Ağrı 3, Sivas 12, Kütahya 10, Karşehir 4, Van'dan D. P. 1 milletvekilliği kazanmıştır.

Karşınama, Maraş ve Urfa'da D. P. çok ileride gitmekte ise de kâğıt netice henüz belli değildir. Yozgat'ta da kâğıt netice belli olacaktır.

(Devamı Sa. 4 Şu. 1 de)

Celil Bayar ve Fust Kıprılı gün bir arada

D. P. Genel İdare Kurulu üyeleri merkeze çağrıldı

Ankara'da dün dolaşan sayıialar

Demokrat Parti Genel İdare Kurulunun dün bütün üyeleri merkeze toplanmıştır. Bu toplantıda...

İstanbul'da bir komünist nümayişi mi yapıldı?

Bazı gençler Nâzım Hikmet için bir nümayiş yapmak istedikler. Suçlulardan bir kısmı tevkif edildi

İstanbul, 15 (Telefonla) - Bugün İstanbul'da Nâzım Hikmet'in ölümünün 10. yıldönümü dolmuştu. Nâzım Hikmet için bir nümayiş yapılmıştı.

Kızılcahamam Ankara yolunda feci bir kaza

Kızılcahamam'dan 20 yokuza bir kamyon Ankara yakınında devrildi, yolcuların 9'u yaralandı. Bu arada muhtemelen 10 yokuza da kazaya uğrayan ve feci şekilde can vermiştir.

Karilerimize

Seçimler mücahemesiyle gâzitemiz, bir iki gündür emniyet havasında. En kâğıt her zamanla okuyucularına sunmak maksadıyla büyük tedbirlerle katılmamız ve öteki tarafta hâkimiyetle bir gâzitemiz Türk okuyucularına takdir edilmştir.

Bu mücahemele gâzitemiz daima emniyet bulduğumuz müddetçe ve gelen haberlerden emniyetine göre sayfa değiştirilmektir.

Teknik imkânlarımızın ne kadar mahdut olduğuna takdir edecek olan sizlerdir, daha kısa bir zamanda ve daha geniş imkânlarla dahilinde büyük hizmetler kaydedeceğimizi de nazarı itibare alacağımızı umit ederiz.

Okuyucularımız yarından itibaren ZAFER'i altı sayfa ile zengin mücahemesi olarak bulacaklardır. Sayfa azlığı ve mücahemesi mücahemesi bakımından sizleri memnun edemedikçe üzür dileriz.

Seçim neticesinin âkisi Bugün tam bir hayata kavuştuğumuz gündür

Ankara dünden beri, heyecan içinde... Herkesin, sevinçle kavuştuğumuz imkânlar ve heyecan var. Sokaklarda artık simaritan, damlalarla bayıldan, candan betimlenişlerle rastlamıyoruz. Devletin yün kâğıtları, ünvanlar bütçelerine sarılıp öpülecekler bile... İhtiyar nüvesinden tutular da, yapıldığı coşku kadar bütün Ankaralıların sevinç kazanmanın gururu ve sevinç hâkim.

Bunlarınla gülerli dolup dolup...

AKINTIYA KUREM

Akademiye YEDKİ Hapiradur

Mesken darlığı!

Ankaranın İstanbul gibi başlı başına bir mesken darlığı mi demeyiz; tam zamanlı! Böylece bir çok köşelerin boşalacağı söyleniyor.

Ankara, Ankara'nın mesken darlığına çare olan mı dersiniz? Fakat evi barkı olup da hapiradur, haunde ismet ettirmek istemeyenler, hem İstanbul'da, hem Ankarada fazla yer bulup emniyetli yerler mi?

Yedeklini YEDKİ

(Devamı Sa. 4 Şu. 1 de)

Demokrat Parti Genel Kurulu dün bir beyanname neşretti

"Muhalefet kendini kanunların teminatı altında hissedecektir,"

Dün şehrime gelen Zonguldak Demokrat Parti milletvekilleri garh kendilerini karşılaya nılar arzında

Halk niçin D.P. yi tercih etti?

Yazan: Mümtaz Faik Fenik

Selektörler, Demokrat Partinin kahir bir ekseriyetle istidatı ele alınması için bir çok kâmetler düşünmüşlerdir. Fakat Demokrat Partinin memlekette kazandığı büyük seçkiyi bilenele ve belki Halk Partisinin yapıldığı yanlış hareketleri yakinen gözeterek için bunda hayret edilecek bir bir taraf yoktur. Bu çoktan kâni iddik ki, eğer seçimler düzgün yapılsaydı, eğer, Demokrat Parti hakikaten büyük bir ekseriyetle Büyük Millet Meclisine girerdi. Nitekim zaman zaman Halk Partisi muhalefeti tarafından istidatla karşılanılan bu kâmet, nihayetle istat edilmiş oldu ve tamamıyla yanlış oldu. (Devamı sonraki sayfta)

Demokrat Partinin Türk milletine teşekkürü

"C. H. P. nin nihayet kaderini millete terkmetmiş de şayanı memnuniyetir"

Demokrat Parti Genel İdaresi Kurulu dün de saat 16 dan itibaren Aydın milletvekili Adnan Menderes'in evinde toplanmıştır. Toplantı akşam saat 19 a kadar (Devamı sonraki sayfta)

Parti kabir bir ekseriyet aldı, ve isteki muhalif partiler ideta usna istidat etti? İşte Demokrat Partinin yalnuz hal-kan bu partiyeye bağlanandan seçki-şinden değil de öteki istidatara istidatından dolayı kazandığını istidat edenlerin cevap veremiyerek (Devamı sonraki sayfta)

Barlas'ın Dünkü Basın Toplantısı

Cemil Sait Halk ve Demokrat Partilerinin İttihadı Terakki ve İttifaklarla mukayese ediyor

D. P. nin Teşkilata tamimi

"Kâmetin aykırı bir hareketle bulunulmasına en büyük varidendir"

19 Mayıs gençlik bayramı

19 Mayıs, Spor ve Gençlik Bayramı münasebetiyle her yıl yapılan müstakim gençlik ve gençler, sırasıyla bayramla büyük değişikliklerin vuku bulduğu günler tesadüf ettiği için, tebir edilmiştir. Atatürk'ün Anadolu topraklarına ayak bastığı günün şanı hatırası ilâde her yıl gençlerin imarî sevinde ve temin neyinde şayan bayram, daha ferah, daha sevinçli kullandık üzere Millet Meclisinin toplanıp yeni hükümetin teşkilatına çağırılarak, Türkiye milleti hayret ve hayranıyla müstakim çabalarıyla Anadolu topraklarına ayak basan büyük Atatürk'ün hatırası, 14 Mayıs 1906 de, kendisi (Devamı sonraki sayfta)

Barlas dünkü basın toplantısında istat verirken

Halkımızda Devlet Bakan olan Cemil Sait Barlas dün makamında basın toplantısı tertip etmiş ve demiştir ki: (Devamı Sa. 5 Sü. 5 de)

Dünkü Ulus ve Ankara gazetelerinde bazı İstanbul gazetelerinde de bazı Demokrat Partililerin

Halil Özyörük dün Demokrat Partiye itihak etti

Ayrıca Çorum müstakim milletvekili Baha Koldaş da D. P. ye girdi

Milletvekili Halil Özyörük'ün bu sefer de Adalet Bakanlığına getirileceğine dair şayialar doluyor

Varşay Bayramı ile anılmakta olan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle İstanbul'dan Müstakim olarak milletvekili namzetleri gösterilen ve Demokrat Parti listesinde müstakim olarak milletvekili seçilen Emniyet Genel Müdürü mevzuatı Baha Koldaş da dün aynı vakiyette Demokrat Partiye münasip olarak girdi. Bu şayil de parti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bir kaç gündemleri Halil Özyörük'ün Cumhurbaşkanlığına

Necmettin Sadak

Mümtaz Faik bugüneliyor

Millet iradesi Fuat Sirmen saltanatına böyle son verdi

İstanbul, 18 (Telefonla) — Ankara Milletvekili seçilme üzerine başbakanlık görevi bırakmış olan Mümtaz Faik Fenik bu akşam İstanbul'dan kalkan ekspresle Ankara'ya hareket etmiştir. Mümtaz Faik Fenik'i Haydarpazı İstan-

İsimler ve mevkiler üzerinde muhtelif şayialar doluyor

Fuat Köprülü dün Necmeddin Sadakla beraber Dışişleri Bakanlığına gitti

Necmettin Sadak, dün saat 11 de beraberinde Fuat Köprülü olduğu halde Dışişleri Bakanlığında görüşme ve Bakan olamada Köprülü ile 1 saat kadar görüşmüştür. Sadak

görmeye müsaitlik Bakanlık memurlarına vade etmiş ve ayrılmıştır. Fuat Köprülü'nün Necmettin Sadakla beraber Dışişleri Bakanlığında görüşme kendisinin Dışişleri Bakan olacağına dair şayialar kuvvetlenmiştir.

Konya Valisi Şefik Soyer istifa ediyor

Konya, 18 (Telefonla) — Bugünkü demokrat Meram gazetesinin yordama göre Konya valisi Şefik Soyer valilikten istifa etmeye hazır ve bu hususta İçişleri Bakanlığında görüşme istadında bulunmaktadır.

Kazanırken kaybetmek!

Şeyhinde Halk Partisi'ne kimler atılmış? Derken de, bugün partilerde...

AKINTIYA KÜREK

Fakat bir Hüseyin Cahit Yalın var ki, ne yaptı yaptı, kendisini Şark hâmetine ayırdı. Karşı taraf, çare etti ve orada sevinçli.

Ne demeli? Muhalefette! Demek vaktinde muhalefet yapmaya istad olan Hüseyin Cahit Yalın'a kader, muvafakat muhalefeti olmayı vaktinde...

BOZBURUN üzerindeki
Fedyoaktinin yüksekliğe meşhur
**ARMUĞLU
KAPLICALARI**
ağlı. Mühür vapurları her gün gi-
diş ve dınyâ seferleri vardır. Fala la-
hat için Sirkeli, Nemolu Han No 10 a
muhtesim olman.

Cumhuriyet

Yük. Müh. Kâmil Özmen
**MOTOR TAMİRİ
VE BAKIMI**
(Tâhîr ve Elektrik Donatımı da bir arada)
Ayrıca kışınkılar Ayarında otobüs ilâ-
vîli ünlüleri baki: 500 büyük motor, 600
den fazla resin ve servis. Fala bir tarafa
BERKALP KİTAPÇI ANKARA

27 nci yıl Sayı : 9283

KURUCUSU: YUNUS NADİ
Tâhîr ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstambul - Posta Kutusu İstambul No 318
Telefonlar: Umumî Santral Numarası: 54208. Yan İlgisi: 54209, Matbaası : 54209

Pazaritesi 12 Haziran 1950

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Millî Eğitim Bakanı İsmail Hakkı Tonguç, Millî Savunma Bakanı Refik Sıvrioğlu, Millî İşleri Bakanı İsmet İnönü ve Millî Sanayi Bakanı İsmail Hakkı Tonguç. Arka sıradaki diğer kişiler de Bakanlar Kurulu üyeleri.

Hükümet grev meselesini tetkik etmeğe başladı

Sendikalar kanununda bazı değişiklikler yapılarak noksanları ikmal edilecek

Sendikaların bazı muhtariyetleri haiz olması bahis konusu ediliyor. Bu teşekküllerin siyasi maksad ve emellere âlet edilmesini önleyecek tedbirler de alınıyor

Ankara 11 (Türkiye) — İşleri grev hakkı verilmesi mevzuatında değişiklikler yapılmış ve hükümet tarafından grev meselesini tetkik etmeğe başlanmıştır. Muhtelif sendikalar mensupları mevzuatı da bu arada inceleyecek. Sendikalar kanununda da tabii olarak alınan tedbirlerle değişiklikler yapılmış ve noksanlıklar giderilecek. Sendikaların faaliyetleri ve hareketleri yukarıda yazıldığı gibi ve imkânlar sâhîb olmaları için hükümet tarafından bir takım tedbirler alınacaktır. Bu tedbirlerin bazıları muhtariyetleri haiz olması bahis konusudur. Bu teşekküllerin siyasi maksad ve emellere âlet edilmesini önleyecek tedbirler de alınacaktır. — Arkân St. 3, Şu. 4 te —

Çok uzak bir kavşakta bulunan çarşıda pazarlanılan ve satılan ürünlerin bir kısmı. Fotoğrafta resimdeki bayraklar ve bayraklar arasında pazarlanılan ürünler görülmektedir. (Rum Foto)

Amerikanın dış siyaseti

Truman'ın son mektubunda, tahmin edilecek yeni girişimleri belirtiyor
Londra 11 (B.B.C.) — Washington'daki muhabirler, Başkan Truman tarafından şu günlerde açıklanacak olan Sovyet dış politikası hakkında bazı değişiklikler olduğunu ve yeni girişimleri belirtiyor. — Arkân St. 3, Şu. 3 te —

Maarif teşkilâtı için yeni bir kanun hazırlanacak

Millî Eğitim Bakanının demeci

Köy Enstitülerinin işleri için bir program hazırlanıyor, okul kitapları gelecek yıl serbest bırakılacak. 152 öğretmenin nakilleri meselesi de incelenecek

Nihayet, hak yerini buldu

Dünâsi Cumhuriyet'e çok mahul bildirdikleri bir haber çıktı. Bu haber şudur: Fırat Zindanları heyeti hakkında Amerikanlı mübâyya iddia edilmiş ve bu iddia hakkında tahkikat edilmiştir. Eski Devlet Denetçisi İsmail Hakkı Tonguç, Fırat Zindanları Heyeti hakkında tahkikat edilmiş ve bu iddia hakkında tahkikat devam etmektedir. — Arkân St. 3, Şu. 4 te —

Millî Eğitim Bakanı İsmail Hakkı Tonguç

Köprülülü Ankara'ya gitti

Bu işleri Bakan, köprülülülük meselesinde değişiklik yapılmış ve hükümet tarafından köprülülülük meselesini tetkik etmeğe başlanmıştır. Muhtelif köprülülülük mensupları mevzuatı da bu arada inceleyecek. Köprülülülük kanununda da tabii olarak alınan tedbirlerle değişiklikler yapılmış ve noksanlıklar giderilecek. Köprülülülüklerin faaliyetleri ve hareketleri yukarıda yazıldığı gibi ve imkânlar sâhîb olmaları için hükümet tarafından bir takım tedbirler alınacaktır. Bu tedbirlerin bazıları muhtariyetleri haiz olması bahis konusudur. Bu teşekküllerin siyasi maksad ve emellere âlet edilmesini önleyecek tedbirler de alınacaktır. — Arkân St. 3, Şu. 4 te —

Fener, Hapoel'i dün 3-1 yendi

Dün İsmail stadında yapılan Fener-Hapoel maçında Fener 3-1 yendi. Maçta Fener'in golcileri...

Hayrabolulu Süleyman Türkiye Başpehlivanlığını kazandı

Başpehlivanlığın son tutuşması 4 saat sürdü. destedeki son güreş de 6 saat fasilasız devam etti

Edirne 11 (Edirne) — Hayrabolulu Süleyman Türkiye Başpehlivanlığını kazandı. Maçta Süleyman Türkiye'nin...

İnönü sehdilğinde dünkü ihtifal

İnönü'nün şehidliğinde dün yapılan ihtifal, büyük ilgiyle karşılandı. İhtifal programı...

Yeni Sovyet Yüksek Şurasının ilk toplantısı

Bugünkü toplantıda Sovyet idarecileri arasında yapılan değişiklikler meydana çıkacak
Londra 11 (B.B.C.) — Yeni Sovyet Yüksek Şurasının ilk toplantısı bugün yapıldı. Toplantıda Sovyet idarecileri arasında yapılan değişiklikler meydana çıkacak. — Arkân St. 3, Şu. 4 te —

NE OLDULAR: 2

Tekrar doktorluğa dönen eski Bakan Kemal Satırla konuşma

Tekrar doktorluğa dönen eski Bakan Kemal Satırla konuşma

Kemal Satırla, Ankara'da doktorluğuna dönen eski Bakan Kemal Satırla'nın konuşması sırasında. Arka planında Atatürk'ün heykeli.

İstanbul 11 (Türkiye) — Eski Bakan Kemal Satırla, İstanbul'da doktorluğuna döndü. Satırla'nın...

GÜZELLİK KRALİCESİ MUSABAKASI

Kraliçe ve arkadaşlarına zengin hediyeler verilecek

Resimlerin neşrine üç gün sonra başlanıyor, güzelliklerin fotoğrafları bir an evvel göndermeleri lâzımdır

Güzellik müsabakası müsabakası için hazırlanan kadınlar. Fotoğrafta resimdeki kadınlar müsabakaya katılanlardır. — Arkân St. 3, Şu. 4 te —

Arkân St. 3, Şu. 4 te

Kabine toplantılarına birkaç güne kadar başlanıyor

Bir haftadanberi memleketin muhtelif bölgelerine gitmiş bulunan Bakanlar dününden itibaren avdet etmeye başladılar

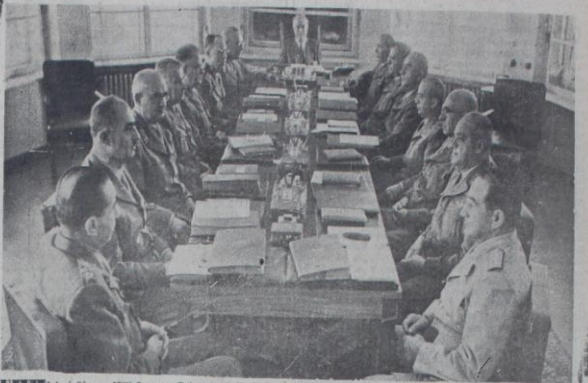
Önümüzdeki günlerde başlayacak Bakanlar Kurulu toplantılarında önemli kararlar alınacak

Meclisün uzun ve devamlı meşuresi sonuna yaklaşmış olması, bir taraftan diğer taraftan ise İstanbul'da bulunan Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bu iki hususta önemli kararlar alınacağına işaret eder. Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bir taraftan diğer taraftan ise İstanbul'da bulunan Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bu iki hususta önemli kararlar alınacağına işaret eder.

Önümüzdeki günlerde yapılacak Bakanlar Kurulu toplantılarında memleketin çok mühim kararları irtibat edilecek, ele alınacak ve hazırlanan tasarıların kanunlar üyeleri ile birlikte görüşülüp, bunların da Kanunda yazılanlar ile uyumlu olarak Bakanlar Kurulu tarafından tasarlara dönüştürülmesi için çalışılacaktır.

Bir hafta kadar Bakanlar Kurulu İstanbul'da bulunan Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bu iki hususta önemli kararlar alınacağına işaret eder.

Önümüzdeki günlerde yapılacak Bakanlar Kurulu toplantılarında memleketin çok mühim kararları irtibat edilecek, ele alınacak ve hazırlanan tasarıların kanunlar üyeleri ile birlikte görüşülüp, bunların da Kanunda yazılanlar ile uyumlu olarak Bakanlar Kurulu tarafından tasarlara dönüştürülmesi için çalışılacaktır.

Askerî Şûra'nın Milli Savunma Bakanının Refik İnce'nin başkanlığında dün yapıldığı toplantıdan bir görünüşü

Yüksek Askerî Şûra dün sabah toplandı

Bir müddet devam edecek olan toplantılarda Orduyu ve memleketi alâkadar eden bazı mühim kararların alınacağı anlaşılıyor

Yüksek Askerî Şûra dün sabah saat 10'da Milli Savunma Bakanı Refik İnce'nin başkanlığında ve bütün Şûra üyelerinin de iştirakiyle Genel Kurmay Başkanlığı binasında toplandı. Toplantıya şûradan sonra saat 11'de teklif devam edilmiş ve bütün kuvvetler komutanlarının da iştirakiyle toplantı Şûra üyeleri için bir komisyon halinde çalışmalarına devam etmişlerdir. Diğer taraftan şûradan malîna da geçecek Yüksek Askerî Şûra'nın toplantı ve bundan sonra yapılacak toplantılarında kara, deniz ve hava ordularında terfi ve taltif hususları, kuvvetler komutanlarının da iştirakiyle (Devamı Sa. 9 Şu: 3 de)

Istanbuldaki selâm topları

Mümtaz Fark FENİK
Halk Partisi'nin emniyet meclisi İstanbul'da 21 parçeye ayrılarak selâmlanmıştır. Bu selâmların bir kısmı İstanbul'da bulunan Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bu iki hususta önemli kararlar alınacağına işaret eder.

Ziraat Aletleri Öğretme lîgî Kursu sona erdi

Ankara, ECA - Marshall planı tarım aletleri için tahsis edilmiş olan fonlardan yararlanarak Ankara'da Ziraat Aletleri Öğretme lîgî Kursu sona ermiştir. (Devamı Sa. 9 Şu: 4 de)

Hac farızasını yapacaklara kolaylıklar

Maliye Bakanı İzzahat veriyor
Bursa, 20 (a.Ş.) - Başbakan'ın emriyle memleketin her tarafında bulunan hac farızasını yapacaklara kolaylıklar sağlanacaktır. (Devamı Sa. 9 Şu: 7 de)

Sevimli İtalyan Haydodu Giuliano'nun cesedi sessizce defnedildi

Cenezeyi Giuliano'nun annesi kardeşleri ve birkaç kişi tek'p ediyordu

Haydut Giuliano'nun cesedi sessizce defnedildi

Kongreye sunduğu mesajı an soa Truman milletine durumu anlattı

"Kore'deki hadiseler dünyanın her yerinde tekrerrür edebilir"

Londra Radyosu, 20 (Bam - Yayıncı) - Başkan Truman bu sabah Amerikan milletine hitaben radyo da yayınladığı mesajında, askerî marifetlerin geniş ölçüde artırılması, nükleer kuvvetlerin mevcudiyatını tahmin edilemeyen ölçülerde artırılması ve silah istihsalını artırılması için hazırlanan kongreye sunulan mesajın özetini şöyle açıkladı: Truman, her milletlerin insanları bir arada yaşayabilmeleri için çalışmaları gerektiğini belirtti. (Devamı Sa. 9 Şu: 2 de)

Başkan Truman

Dış İşleri Bakanı şerefine verilen akşam yemeği

Dün akşam İran meşihatçısı Dr. Cemal Garip, Dış İşleri Bakanı Prof. Dr. Faik Köprülü'ne bir akşam yemeği verdi ve davetli Bayan Köprülü, Tahran Büyükelçisi, Amerikan ve Afganistan Büyükelçileri, İngiliz meşihatçısı, Lübnan ve Suudi Arabistan elçileri hazır bulundular.

Yanlışlıkla Rus hududuna geçen bir vatandaşımız

Sovyet askerlerinin kurşunu ile öldürüldü
Ankara, 20 (a.Ş.) - 19/7/50 tarihinde saat 18'de İçişleri Bakanlığı'nın emriyle İstanbul'da bulunan Bakanlar Kurulu toplantılarının başlaması, bu iki hususta önemli kararlar alınacağına işaret eder.

İnönü'nün otomobili bir kaza yaptı

Dün akşam saat 11 aralığında Ziraatçılarımızın aşağı doğru inmesi (Devamı Sa. 9 Şu: 4 de)

Palermo, 20 (a.Ş.) - Adip. Giuliano'nun cesedi bir hafta önceki gece Sicilya'da bulunan bir köyde bulunmuştu. (Devamı Sa. 9 Şu: 4 de)

Antidemokratik kanunların tadili hususunda çalışmalar

Bu iş için Adalet bakanlığı bazı tasarıları hazırlamış bulunuyor

Aldığımız malîmatta göre, hâlen yürürlükte bulunan bazı antidemokratik kanunların tadili için Adalet Bakanlığınca hazırlanan tasarılar hazırlanmış ve Bakanlar Kuruluna tasarılar sunulmuştur. (Devamı Sa. 9 Şu: 4 de)

AKINTIYA KÜREK

İçin tehnik! Cankaya köyünde bulunan İsmail Zeyneloğlu'nun cesedi bir hafta önceki gece Sicilya'da bulunan bir köyde bulunmuştu. (Devamı Sa. 9 Şu: 4 de)

Cumartesi
22
TEMMUZ 1950
Yıl: 2 - No: 47

Kesimhanesi, Mithat Paşa Caddesi
Dokuzuncu Cadde: 3
Posta Kutusu: 190 - ANKARA
Telgraf: Zafır Gazetesi Ankara
Baskıhanesi ve Mâra ... 19019
Yan İşleri ... 18015
Fiyah her yarıda 10 kuruştur.

ZAFİR

DEMOKRASİNİN D

HERGÖN BİR HADİSE

Hastahanelerde yeni bir mütealea usulü!..
(Tamam 2. sayfa)

Basın mensuplarının sorularına karşı

Başbakan çeşitli yurt mes'elelerini izah etti

"Normal demokratik bir idarenin teessüsü için icap eden mevzuat hazırlanmaktadır," dedi

Başbakan "Demokratik bir idarenin kurulması bahsinde muhalefetin elinde bize tevch ebileceği hiçbir tarz silâhı bırakmıyacağız," dedi

Hükümetin ucuz mesken siyaseti

İstanbul, 21 — Başbakan Adnan Menderes başkanlığında Devlet Bakanları Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ile Kuvvetler Kurulu Başkanı Naciye Zekiye Hanım başkanlığında bugün öğleden sonra saat 16 da vilayete gelecek vali ve belediye başkanları doktora Fahrettin Kerem Gökay ile İstanbul'da görüşmeler mevzuat ilzâmında görüşüldü.

Başbakan Adnan Menderes bu akşam saat 19 da basın mensuplarını kabul etmiş ve çeşitli soruları şöyle cevaplandırdı:

— Bugün vilayete yapılan toplantının mevzuat hakkında izahat verir misiniz?

— Bu toplantıda İstanbul'daki diğer şehirler için de mevzuat olmaktadır. Bunlar geçecek kadar işi, şeh-

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

Korede Kuzeylilerin teva vürüne uğrayan 30 inci arzi dairesi alın geçişli hudut noktası

7 Amerikan harp gemisi İstanbul'a geliyor

Filo bir hafta kadar İstanbul'da kalacak

İstanbul, 21 — Viziyer John J. Ballentine komutasında bulunan Birleşik Amerika donanmasına mensup Leyce uçak gemisi, Salem ve Worcester kruvazörleri, Benner Fox, Buckley ve Hawkins muhripileri ile bir yarıdan fazla gemi 11 Temmuz Pasarı günü İstanbul'a ziyaret edeceklerdir.

Mısır filolarına girerken il topla şehri ve il topla Türk donanma komutanına selâmlayarak Selâmlayın kelimesi ile Yavuz zırhlısı aynı şam topla makabere edeceklerdir.

Saat 9 da İstanbul Deniz Komutanı Mısır filolarını ancak gemisine götürmek Viziyer Ballentine'i ziyaret edeceklerdir.

Saat 9.30 da Amiral Ballentine Yavuz zırhlısında donanma komutanını ziyaret edecek ve saat 10 da Dolmabahçe kanyaya çıkarak Amerika Büyükelçisi, Vali ve Belediye Başkanına, 1 inci Ordu Müfettişine ve İstanbul Deniz Komutanına ziyaret edeceklerdir.

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

Ulaştırma Bakanını Tevfik İleri

Ulaştırma işlerine ait tasavvurlar

Tevfik İleri çeşitli mes'eleler üzerinde izahatta bulundu

İstanbul'un telefon ihtiyacı - Hac seferleri için gemi ve uçak tahsisleri - P. T. T. memurlarının durumu

Muhallif mevzuat üzerinde müzakere edilmiş Ulaştırma Bakan Tevfik İleri dün bir arkadaşımıza şu beyanatta bulunmuştur:

İstanbul telefon ihtiyacını karşılamak için alınan tedbirler yalnızca da tatlı sabahına konsanctir. L. M. Erikson şirketinden devredilmiş bulunan santral mühendisleri Amerika'da müzakere eder. Sözler ile mi tedbir tedbirleri yapılmaktadır.

*(Devamı Sa. 8 Ss: 2 de)

Müessif bir hadise

Karadağ belediye aday seçiminde C. H. P. İler D. P. başına baskın yaparak cam, çeyreğe indirilmiştir. İler D. P. (Husul) — Karadağ bugün müessif bir hadise cereyan etmiştir.

*(Devamı Sa. 8 Ss: 4 de)

Kore'de dünya barışının akıbeti bahis mevzuudur

Mümtaz FAİK FENİK

Bir ay önce bir zamandan beri Kore'de cereyan eden harp, çok nazik bir sahneye çıkmıştır. Gelen son haberlere göre Amerikalılar Cenevre'de Kore'de muvakkal hükümet merkezi için hazırladıkları tahliye işlemleri ve zeri görüşmelerinde fakat bütün bunlara bakıp da Amerikalıların Kore'de mağlub olduklarını ve yardımları kendilerini hakacakları maddelerde o kadar başarılı olamaz. Çünkü Kore harbi, mevzuat bir harp değildir. Gerçekten bölgede yitmiş kınıl kuvvetlerle Cenevre Amerika'nın yardım yaptığı Cenevre'de savaşmaktadır. Fakat hakikatte harp, doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler'in Şeytanlar Birliği tarafından yapılmıştır. Eğer Kore silâh ile terk edilirse, o zaman, Birleşmiş Milletlerin şimdiki kadar üzerinde bu kadar emek sarfettikleri dünya barışı tahliye edilmiş olacak ve bundan cesaret alan Kremlin Trumana söylemiş gibi başka sahalarla da emperyalizmin yayılmak istediğini arzuyacaktır. O zaman İran, Türkiye, Yunanistan ve katli ile devletin devletlerine yeni bir tahliye tedbirleri karpıyacaktır. Her iki kârta da Kore'de kurtarılacak olan işte büyük ve yitmiş bir işidir.

Gayet iyi hatırlarsanız: 1931 senesinde Japonya Mançurya'yı işledi. Türk Cenevre'deki Milletler Cemali. Bu yılın ilk darbe girişiminde. Bu işlemler harbinin sonuna kadar itiltilişim ve Orta Avrupa'da Alman itiltilişim bir nevi cesaret sayıyorsa olmuştur. O zaman Milletler Cemaliyeti, iki yıl içinde kalımsız, üye devletler müessesesi, kary silâhı harp koymak şöyle düşünmüşlerdir. 1935 senesinde Cenevre'de dünya barışı tahliye edilmiş olacak ve bundan cesaret alan Kremlin Trumana söylemiş gibi başka sahalarla da emperyalizmin yayılmak istediğini arzuyacaktır. O zaman İran, Türkiye, Yunanistan ve katli ile devletin devletlerine yeni bir tahliye tedbirleri karpıyacaktır. Her iki kârta da Kore'de kurtarılacak olan işte büyük ve yitmiş bir işidir.

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

Amerikalılar umumi seferberliğe gidiyor

Dün bir valandırlarından 3 bin kişilik birya başı ettirilen, ton bir evin belediye tarafından yıkıldığı, belediye sınırları bir tarafta fakat bu konuşma bir evin ruhsatı da olsa insanın hiç değilse benini yapı halinde iken müdahale edilmiş ikametgâhı belire, rek bir evin yıkılan üst katının resiminde de devretmektedir. Dün evin ayıl makam tarafından birinci kati da yıkılmış ve böylece bir silâhın 3 bin kişilik birya kasına darbeleri altında tamamıyla yok olmuştur.

Lake Success, 21 (a.s.) (Reuter) Birleşmiş Milletler genel sekreteri Trygve Lie'nin Kore hakkındaki tahliye görüşleri kabul cevap veren, memleketten, bir kâhine Kore'de savagınak Güre asker göndermeyi tahliye etmişliği salıyılmaktadır.

Birleşmiş Milletler teklifi ötürü lerinden bir din verdiği inahatta bir memleketlerin isimlerini açıklamasından sakıncası ancak şimdiye kadar cevap gönderilmemiş meyanında İngiliz İmparatorluk caminin bir üyesinin mevcut olduğum söylenmektedir.

Amerika umumi seferberlik arifesindedir. Londra Radyosu, 21 (Basın Yayını) — Amerikan deniz kuvvetleri komutanlığı, bütün deniz piyadesi

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

D. P. İstanbul teşkilâtının bu günkü toplantısı

İstanbul 21 (Telefonla) — Demokrat Parti İstanbul teşkilâtı yarın saat 17.30 da Sığılde Hürriyet Akademi'nde bir toplantı tertip etmiştir. Hürriyet mücahedeleminin 6 inci yıldönümü münaseletiyle hazırlanan bu toplantı dolayısıyla Demokrat Parti İl idare kurulu aşağıdaki

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

Yabancı Göziyle TÜRKİYE

Türk - Rus siyasî gerginliği ne zaman ve nasıl başlamıştı?..

Çeviren Servet Dilmec

Bu yazının sahibi Profesör Doktor HERBERT MELZIG bir yandan da ATATÜRK karısından Biyograf olarak Türkiye'ye çıkmıştır. Profesör İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde de yil çabası. Profesörün Türkiye'de yaptığı çabaları son seçimi Devlet Bakanları seçilen Demokrat Parti Lideri Celâl Bayar ile dostluğu, Türk diline vaktini ve bu yazıda Anadolu köylüsüne ile doğrudan doğruya ve yazıdan temaları, arşivlerde incelemek imkânlarıdır.

*(Devamı Sa. 2 Ss: 1 de)

Memurlara borç para tahsisatı

Emekli Sandığı Genel Müdür tahsisatın artırılacağını fakat bu sun bir kanun mevzuat olduğunu ifade ediyor

Son zamanlarda her gazetelede Emekli Sandığı'nın tekrar borç para vermeye başlayacağı ve bu arada 40 milyon dolara 30 milyon çıkarılarak hakkında bazı haberler çıkmaktadır.

Bu hususta malîyatın müzakere ettikleri Emekli Sandığı Genel Müdürü Ulvi Yenal deniyor ki: — Emekli Sandığı'nda borçlanma kararına göre memurlara verilecek para miktarı üç milyon olarak kararlaştırılmıştır. Bu sebeple üç milyon tahsisatın artırılması çabasına gidilmesi ancak Meclisten çıkacak bir kanunla tahliye edilecektir. Genel Müdürlük üç milyon tahsisatın yetmediğini düşünerek tahsisatın artırılmasını istemiştir. Fakat bu miktar 30 milyon olarak tahliye edilmiştir.

Meclisin tatl devrine girtilmiş nazarı itibarıyla Emekli Sandığı'nın tahliye ancak Meclis uyguladıkta sonra baki mevzuat alınacaktır.

*(Devamı Sa. 8 Ss: 1 de)

Bakanlar teker teker Ankara'ya dönüyor

Çalışma Bakan Polatkan 10 saatlik gardan çıkarttı

Bir müddet önce İstanbul'da bulunan Maliye Bakanı Halli Ayan ve Çalışma Bakanı Hasan Polatkan dün şehrimize dönmüştür.

AKINTIYA KUREK

Şikâyet kutusu! Demokrasî Parti iktidarı güçlüğüne sonra idarede yapılan bu değişiklikleri Prof. Dr. Nihat İzzet, büyük bir endişe ile karıştırmıştır.

Peki ama, seçimlerde evvel, 30 kadar valilikle, 300 kadar kaymakamlıkla yapılan değişikliklere ne demektir? Sade İstanbul'da, vali başta olmak üzere bütün kaymakamlar, polis müdürlüğü ve diğer birçok mühim memurlar değişmiş miydi? Aslında yukarıda bahsedilen bütün kaymakamlar, polis müdürlüğü ve diğer birçok mühim memurlar değişmiş miydi? Aslında yukarıda bahsedilen bütün kaymakamlar, polis müdürlüğü ve diğer birçok mühim memurlar değişmiş miydi? — YEDERKİ

Seydişehir civarında bulunan uçak enkazı

Enkazın bundan bir süre önce kaybolan İtalyan uçağına ait olduğu tahmin ediliyor

Konya, 21 (Telefonla) — Beş seneye önce Seydişehir ilçesinin Tağlı polis üsünde fırtınalı bir gecede büyük bir şok görülmüştü ve yitirilmiştir. Bu kere gölen suyu çekilmesi due

ADRES: Cumhuriyet Sokakı No. 11
Beşikli - İSTANBUL

TELEFONLAR: 2007 2008 2009

Umumi Neşriyat Müdürü:
OSMAN NEÇİ KARACA

Yan İşletim Filial İktisadi ve Mali Müdürü: İLHAN TURALİ

AKŞAM

MÜSTAKİL SİYASİ SABAH GAZETESİ

Kuruluş Yılı: 1948 Sahibi: MALİK YOLACI Fiyatı: 10 kuruş

Musulman Türk Evinin Temel Din Kitabı
HAK DİNİ - KUR'AN DİLİ

Müftü Kemal Hamdi Turgut'un 4 ciltlik 1000 sayılı Tefsiri
1 inci ve 2 nci Ciltleri çıktı

Arifçe bu müftü'nün gidi ölmeye kurtulmuş. Herkesin
kaybolmuş. İster ölsün. İster ölsün.
Kitapçıların, İster ölsün - Ölmeye gidiyor.

Yazar: MURTAZ YAZICI - Ağırbaşlı Cümleri Kıyafetleri
No: 4 - İstanbul - Tiyatro # 22 11

19
1960
SALI

Siyasî faaliyetler durduruldu

Dün kurulan 15 kişilik DP Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti

Komisyon, tahkikata konu olan maddelerle ilgili her türlü yayına da yasak koydu

2 NUMARALI TEBLİĞ

Ankara, 14.11.1960
CUMHURİYET Halk Partisi ile bir kısım basın faaliyetlerini tahkik memur, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümeninin 2 numaralı tebliği:

Tahkikatın silinmesi tezerenini temin maksadıyla bütün siyasi partilerin ve bunlara bağlı teşkilat ve kollarına her türlü kongreleri ve konferansları toplantıları içinde ve konferansları arasında tereddütleri önlemek maksadıyla, atılmasını öngören siyasi mahiyetli toplantılar ve parti teşkilatı toplantıları ve teşkilatı ka-

3 Numaralı

1

NUMARALI TEBLİĞ

Tahkikat Komisyonu Başkanlığına Hamdi Sancak seçildi

Ankara, 14.11.1960
CUMHURİYET Halk Partisi ile bir kısım basın faaliyetlerini tahkik memur Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümeninin 3 numaralı tebliği:

Tahkikat Komisyonu Başkanlığına Hamdi Sancak seçildi

ADRES Cumhuriyet Sokak No. 10
Nispetiye - İSTANBUL
TELEFONLAR: MÜHÜR - 1000 - 1000
AŞAĞI İLANLAR Telefon: 1000

KAMİL MALİK YOLAC
Yanışıklı Bu'na İhtisaf etmiş
adıyla: **OSMAN K. KARACA**
Kuruçeşme Yolu 102 & Fıstık H. Saray

AKŞAM

TÜRKİYEİN EN ESKİ SİYASİ GAZETESİ

Yabancı Dil Kitapları

Almanca Dil Bilgi Kitabı 7 TL
İngilizce Dil Bilgi Kitabı 7 TL
Fransızca Dil Bilgi Kitabı 7 TL
Rusça Dil Bilgi Kitabı 7 TL
Yeni Gramer - Okuma Kitapları 7 TL
İspanyolca Dil Bilgi Kitabı 7 TL
İtalyanca Dil Bilgi Kitabı 7 TL
Yeni Gramer - Okuma Kitapları 7 TL

MAYIS 1959 GÜMÜŞ

inönü'nün Uşak'ı ziyareti hâdiseli oldu

Manisada kongreye izin yok

Manisa, 15 Mayıs, Perşembe
EHP Genel Başkanı ve Manisa Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Karadağ, Manisa'da düzenlenen kongreye izin vermedi. İki gün süreyle Manisa'da kongre yapılmayacağı bildirildi. Karadağ, kongreye izin vermediğini açıklarken, Manisa'da kongre yapılmayacağına karar verildiğini belirtti. Karadağ, Manisa'da kongre yapılmayacağına karar verildiğini belirtti. Karadağ, Manisa'da kongre yapılmayacağına karar verildiğini belirtti.

Menderes geldi

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Menderes, 15 Mayıs, Perşembe
Menderes, 15 Mayıs, Perşembe

İsmail Hakkı Karadağ, Manisa'da düzenlenen kongreye izin vermedi. İki gün süreyle Manisa'da kongre yapılmayacağı bildirildi.

VUR emri veren Vail Emniyet Müdürünü Vekalet emrine aldı

inönünün cipine fırlatılan bardak bir gazetecinin kafasını yaradı

İzmir, 15 Mayıs, Perşembe
Vail Emniyet Müdürü, vuruldu. Vail Emniyet Müdürü, vuruldu. Vail Emniyet Müdürü, vuruldu.

Inönü'nün Uşak nutku

Uşak, 15 Mayıs, Perşembe
İnönü'nün Uşak'ta yaptığı konuşma. İnönü'nün Uşak'ta yaptığı konuşma.

Denizcilik Bankası dış hatlara zam yaptı

Yüzde 25 zam son dakikaya kadar gizli tutuldu-
ğu için, bilet alan yolcular dün şaşırıp kaldılar

Kömür havzası için yeni kredi alındı

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Kömür havzası için yeni kredi alındı. Kömür havzası için yeni kredi alındı.

Krem primi arttırıldı

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Krem primi arttırıldı. Krem primi arttırıldı.

Müebbed hapse mahkûm oldu

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Müebbed hapse mahkûm oldu. Müebbed hapse mahkûm oldu.

Kayıp uçacağı varılmadı

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Kayıp uçacağı varılmadı. Kayıp uçacağı varılmadı.

Marifetli memur: Evli, 3 metresli, 2 otomobilli

Zimmetine 630 bin lira geçiren Memur yakalanınca
"Ben akıl hastahanesinde yatıyım... dedim"

Rus notası teknotisi çıkıyor

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Rus notası teknotisi çıkıyor. Rus notası teknotisi çıkıyor.

Maden işçileri seçimi kazandı

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Maden işçileri seçimi kazandı. Maden işçileri seçimi kazandı.

Şehrinize geliyor

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Şehrinize geliyor. Şehrinize geliyor.

Iraklı Şeyh Gl. Kasım'ı ikaz ediyor

Musulmanlar için Kâzım
Kasım'ı ikaz ediyor

Alman İktisat Bakanı Yeşilköy'de

Alman İktisat Bakanı Yeşilköy'de. Alman İktisat Bakanı Yeşilköy'de.

Motor battı, makinist kayboldu

İzmir, 15 Mayıs, Perşembe
Motor battı, makinist kayboldu. Motor battı, makinist kayboldu.

Ticaret Bakanlığınca göre kiralar yüzde 3000 arttı

1938 de 20 lira olan 4 odalı bir evin kirası
1959 da 30 mishi artışla 600 liraya yükseldi

Ticaret Bakanlığı, kiraların yüzde 3000 arttığını açıkladı. Kiraların yüzde 3000 arttığını açıkladı.

Kızıl da siyasete alet olmuş

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Kızıl da siyasete alet olmuş. Kızıl da siyasete alet olmuş.

Arsanın sahibi var ki çıkageldi

Tekzip meraklısı Belediye, 15. Aşlye
H. Mahkemesinin kararını hiçe sayıyor

Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır. Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır.

Günaltay Büyük Doğu'ya dava etti

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Günaltay Büyük Doğu'ya dava etti. Günaltay Büyük Doğu'ya dava etti.

Amerikan Yabancılar

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Amerikan Yabancılar. Amerikan Yabancılar.

Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır. Batılı Dışişleri Bakanları anlaşılır.

TAŞ Lololo

Ankara, 15 Mayıs, Perşembe
TAŞ Lololo. TAŞ Lololo.

Şehrinize geliyor. Şehrinize geliyor.

Şehrinize geliyor. Şehrinize geliyor.

TAŞ Lololo

Herkesin sevdiği...
Lololo...
TAŞ Lololo

SAHİBİ: KAZİM S. ÖRSAN
 Van İşlerini Yöneten Müdür:
 NURETTİN ÖRYAN
 Telefon: Van İşleri: 29743, İdare: 29681
 SENE 37 — No. 13025
 FİYATI 15 Krş. — AKŞAM MATBAASI

AKŞAM

PERŞEMBE 6 OCAK 1955 KURULUŞ TARİHİ: 1918

Nihat Erim'le C.H. Partisi arasında mücadele

Safa Kılıçoğlu'nun tavassutu neticesi Nihat Erim ile D.P. idarecileri arasında prensip anlaşmalarına varılmış

Limanda ve şehirde sis: Dünkü kış sis şehirden hayatı felce uğrattı. Savaşlar da limanlara yakarak gücünü siler. Etnislerdir İresin, çünkü kış sis içinde ağır ağır tramvaylardan limanı gösteriyor.

Başvekil bu sabah Bağdada hareket etti

Irak hükümetinin daveti üzerine Başvekil Adnan Menderes ve beraberindeki zevat bu sabah saat 10.30 da hususi bir uçakla Yeşilköy hava alanından Bağdada hareket etmiş ve marşına uğurlanmıştır.

Boksör Semih, Yunan boksörünü döğüşe çağırıyor

«Atina'dan gelen Lâmbidi'si en çok altın ça rıvanda yeneceğim»

Yunanlı boksör Lâmbidi, 72 dövüşü kabul etmediği öğrenildi. Boksör Garbali bu maç yapacak üzere Yunanistan'dan geri dönmüş. Fakat Garbali bu dövüşü kabul etmediğini bildirmiştir.

MIGROS

Turgut Bayar gelecek hafta bir husus toplantısı yapacak

Migros'un kurulması ve faaliyete geçmesi hususunda yapılacak hazırlıklara devam edilmektedir ve son çalışmalar hızla tutulmaktadır. Bu mevzuada ilgililerin bilgilendirilmesi için Migros hakkında son basın toplantısından bu yana yazılan ve yayınlanan bültenler hazırlanarak kamuoyuna sunulmaktadır.

Dün Migros çalışmalarının son durumu hakkında malîmîna Ana Müdürlüğüne Mîgros İdare Meclisi redid Turgut Bayar'ın sunuları değerlendirildi.

— Faaliyete geçmeden konuşulmuş çalışmalarımız aktarılmaktadır. Bu sebeple sıkı bir tereddüt ediyoruz. Çalışmalarımız hızla ilerletilmektedir. Ancak size malîmîna zevcehîmîna için bazı şeyler beklemektediriz. Bununla ilgili olarak bu hafta sonlarında veya önümüzdeki hafta içinde bir basın toplantısı yapacağız.

Fakat Erim bu anlaşmaları C.H.P. idarecilerine kabul ettiremediği için partideki durumu çok sarsılmıştır

Ankara 6 (Ankara) — Nihat Erim'in C.H.P. den istifa edeceği yasadaki söylentiler şehrinde günün mevzuu olmaktadır. San günde bir mesele etrafında bir yığın dedikodu çirkaftığı görülmektedir. Erim'in Libano elci tayin edilip, «Halık» gazetesi ile ilgili keskin ve insanı ve İstifa mektubunu gönderdiğine dair dün bir takım söylentilere rastlanmıştır.

Bu işin yapıldığını tahminata göre ise bu dedikoduların iç yüzü şudur: Nihat Erim bundan iki, üç hafta kadar önce Yeni Sabah gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu'nun tavassutu ile gerçek Başbakan Adnan Menderes, gerek Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile temas etmiş ve kendileriyle partilerarası havanın yumuşatılması için selet yapılması gerektiğini görüşmüştür.

Zircirlikuyu Levent yolu Marttan sonra yolun asfaltlanmasına başlanacak

Birkaç gün önce seyyurelere açılan Zircirlikuyu - Levent yolunun, yağmur yer yer çökmüş olduğu için, Marttan sonra yolun asfaltlanmasına başlanacak. Birkaç gün önce seyyurelere açılan Zircirlikuyu - Levent yolunun, yağmur yer yer çökmüş olduğu için, Marttan sonra yolun asfaltlanmasına başlanacak.

Türkiyede Volfram

Üniversite, Kızılay ve Bilecik merkezinde bulunan Volfram madeni bakımında Maden Mübâhase Meclisi Kurulmuş. Maden Mübâhase Meclisi Kurulmuş. Maden Mübâhase Meclisi Kurulmuş.

ESNAF hastanesi

Yeni yapılacak Esnaf Hastanesinin bütün hazırlıkları ikmal edildiği halde inşaat ruhsatının Belediyeden alınmaması yüzünden inşaat başlanamamaktadır.

Fakirlere yardım: «Kızılay Cemiyetinin İstiklal şubesi çevresindeki fakirlere yardımlarını sürdürmektedir. Bün de 800 fakire yiyecek ve kıyım tezi edilmiştir. Resim bu teziatın bir sahneyi tesbit ediyor.

Alman İtalyan ticareti

Almanya, İtalyaya yardım edecek

Roma 6 (Türkiye) — İtalya ile Almanya arasında varılan bir anlaşmaya göre, Almanya, İtalyan İstiklal savaşında aldığı zararlarını, Almanya, İtalyaya mükerrer, komisyon ve diğer gelirlerle karşılayacaktır. İtalyan fabrikalarının silah siparişlerinde bol miktarda, gümrük terfilerinde tahakkük yapacak ve İtalyan amellerinin Almanya gınelerine muvafakat edecektir.

Bu sayede İtalyan İstiklal savaşında aldığı zararları karşılayacaktır. Bu sayede İtalyan İstiklal savaşında aldığı zararları karşılayacaktır.

Yeni rakıya yeniden zam

290 dan aşağı Yeni Rakı satılmayacağına göre, şişe boylarında yapılan ayarlama zam tesiri yapacaktır

Tekel idaresi aldığı son bir kararla rakı fiyatlarının değiştirilmesini ve rakıların 35 - 70 santiliter boyunda şişelerde piyasaya çıkarılmıştır. Bu suretle eskiden 49 lıka denen 25 santiliterlik boyda Yeni Rakılar piyasaya kaldırılmaktadır.

Bunun neticesi olarak eskiden 100 a satılan, geçen ay da 215 e çıkarılan küçük boy Yeni Rakılar şimdi 290 a satılacak. Bu ise fiilen rakı fiyatlarına yapılmış yeni bir zam demektir. Çünkü geçen ay rakıya 215 kurşun veren alışkanlar şimdi 290 rakamında kalacaklar ve içki loantantları da şişe ile rakı fiyatından yükseltilmektedir.

Kiraçılar Derneği ev sahiplerine cevap veriyor

«Dünyanın hiç bir yerinde kira tar serbet bırakılmamıştır»

Kiraç - evsahibi münaazebelerinin düzenlenmesi maksadıyla kurulan yeni Kira Kanununu tasarrufları esaslı olarak incelemekte üre karar komisyonu oluşturulmuş, geçen yılın son ayında hazırlanan tasarımları mübalege yapılmıştır. Bununla beraber Kiraçlar Cemiyeti ile Evsahipleri Cemiyeti arasında da görüş ayrılığı her fırsatta kendini göstermektedir.

— İdare yeni ismarladığı 200 otobüsü ne yapacak acaba? — Söküp söküp eskilerini yedek parça çıkarır her halde.

Hürriyet tepesinde yeni bir tecavüz

Dört kişi Nedime adında bir kadını taksiyile Hürriyet tepesine götürmüşler, sonra da..

Nedime Oktay adlı bir kadın evdeki gece Beyoğlunda bir barda otururken, yanına dört kişi yaklaşıp beraberce garmeye gitmeye teklif etmişlerdir. Kadın bunu kabul etmiş ve beraberce Hürriyet Tepesine, Terakki Ahmedî gazinosuna gitmişlerdir. Dört arkadaş burada, tenha bir yerde kadını tecavüz etmişler, sonra da kadını Cafere evine götürmüşlerdir.

Sabahlığı oradan çıkan kadın polis bayraktarı hâdiseyi anlatmış, bunun üzerine Cafere

DİKKATLER

İşte bu olmasın

Devlet Havayollarının İngiltereye sipariş ettiği Herons tipindeki 7 yolcu uçakları, huzurunu ama döviz verilmemişden memnunele getirilmemiş. Sade bu mu? Yine döviz yurtden Hol lândaya revizyon için gönderilmiş 5 tayarımız de arada kalmış, bekliyoruz. Bir çok şey peki ama hava yolculuğu, sıkıya gelir mi? Bu işin döviz darlığına tahammülün var mıdır? Döviz bekleyen bütün işleri durdurup Havayollarını İhtiyacı derhal karşılamak icabeder. «Niçin?» İyoktur bunun! Evvelî can kaybı bahis mevzuudur, mal kaybı da ayrı.

Saniyen tayarare meydanlarında yedi müllion harca sefeleri teşkilatı ile yanına çalışıyor. Onların idare ve teknik personeline karşı birimkileme için ve mahcup mevkiide kalmalarını istemeyiz. Kendimize acınmazmayalım ve güldürmeyelim.

Maliyemîna binca heveslere ölmüşler, gımi mübahtacılarımıza, hacıya hacıya, lükse ve sine döviz bulurken Havayollarının tayaralarını Belediyeye otobüsleri imişse ne arka plana atamaz. Ehemmi mühemme tereddüt hükümetçiliğinin muvafıkayket - çürütülmüş biridir; onu da biz bilmiyoruz.

SAHİBİ: KAZIMS. DERSAN
Yeni işlerini ilmen idare eden
Mesul Müdür
NUREDDİN ORYAN
Telefonlar — Yeni işleri: 20765,
İdare: 20681, Spor servisi: 20565
AKŞAM MATBAASI

CUMA
29
TEMMUZ 1955
Platı 15 Krş.
Fiy 37- No 13228

AKŞAM

TÜRKİYEİN EN ESKİ AKŞAM GAZETESİ

Beyoğlu Şubemiz
ZENGİN İKRAMİYELERİYLE
EMRİNİZDEDİR.
DOĞUBANK

BUGÜN
KÜÇÜK
İLANLAR

Yarın bayram

Bayram münaseletiyle son günlerde piyasada bir canlılık görülmektedir. Fakat bayramın ay sonuna rastlaması memurların satın alma kabiliyetlerini çok daraltmıştır. Esasen fiyatların da eski yıllara nazaran yüksekliği, ahenk ister istemez alıcı verileri hordutlandırmaktadır. Koyun satılmaya da bu bayram fazla olmadıkları söyleniyor. Son günlerde en çok satılan şey tehrik kartları. En ucuz şey ku.

Babil'de dün gece bir dükkân yandı

Sabahta karışık saat 3 uyarısında Ankara caddesinde 56 numaralı Lazar'a ait kırtasiye dükkânında üstüden patlamadan mütevellit bir yangın çıkmıştır. Koca zamanında bükümek istisadi gösteren yangın, kırtasiye dükkânının üstündeki kilerhaneye ile yangından mütevellit hane kısmen yandıktan sonra söndürülmüştür.

BANKA KREDİLERİ ile piyasa düzenlenecek

Büyük yatırımları gerektiren işlere girilmeyeceği bildiriliyor

Ankara 29 (Akşam) — Merkez bankasının reeskont hadlerini arttırması, banka kredilerinin ve kredili ihalelerin tahvilatından sonra önümüzdeki günlerde banka kredilerinin piyasayı tamir edecek getirecek sokulması ve yatırımlar için yeni kararlar alınması beklenmektedir. Bu cümleden olarak 11 şube fabrikası tam faaliyete geçmeyeceği kadar yeni şube fabrikası kurulmayacaktır. Aynı sistem çimento fabrikaları ile yeni buralar, elektrik ve diğer tesislerinde de tahvilat edileceği bildirilmektedir.

DEVAMI SAHİFE 2

Uzak Doğu'ya atom topu gönderildi

Fort Buckner, Okinawa 29 (AP) — Birleşik Amerikanın Uzak Doğu'daki en büyük atom topu toplarının sevdiği 81 bu sabah ordunun tahvilatı ile gönderildi.

C. H. P. den ve D. P. den ayrılanlar tarafından

Yeni bir parti kurulması için teşebbüse geçilmiş

Şemseddin Günaltay böyle bir partiye liderlik etmeyeceğini, esasen C. Halk Partisinden ayrılmayı düşünmediğini söylüyor

Nihat Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum. Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Nihat Erim D.P. lilerle temas ediyor. Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Nihat Erim D.P. lilerle temas ediyor. Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Nihat Erim D.P. lilerle temas ediyor. Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Nihat Erim D.P. lilerle temas ediyor. Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Nihat Erim D.P. lilerle temas ediyor. Erim de «Bir yıldan beri D. P. lilerle temas ediyorum diye bir yığın tahminde bulundular, ama ben hâlâ yerimde duruyorum» diyor.

Bu sabah bazı gazeteler D.P. ye dahil ayrılanların yeni bir parti kurmak için teşebbüse geçtiklerini ve kendilerine lider olarak da Şemseddin Günaltay seçtiklerini, Nihat Erim'in de C. H. P. den ayrılacağı yazmışlardır. Bu haberler üzerine Günaltay ve Erimle görüştük. Her ikisi de bu söylentileri tekbir ettiler.

Günaltayın beyanları bu hususta bu sabah kondi- şyle yurıştığımız Şemseddin Günaltay demektir ki: — Ben parti ile dargın olmadığım gibi partiden de ayrılmayı düşünmüyorum.

Eden ve Mac Millan Moskova'ya gidecek

Milletler arası havanın düzelmesi için karşılıklı ziyaretlerin artırılması isteniyor

Sovyet Şurası fevkalâde toplantıya çağırıldı

Londra 29 (Radio) — Moskova radyosunun tebliğci iki defa olarak İngiltere Başbakanı, Sovyet İdarilerinin Ukrayna'da Londra'yı ziyaret edecekleri hakkında mutlak yorumlar yapılmıştır. Her iki defa hükümet reisinden böyle bir tebliğ edilmiştir.

İngiliz Başbakanı ile Hırvatlar, Nâhri, Sovyet İdarilerinin Londra'yı ziyaretini lade edeceklerdir. Fakat bu ziyaretin ta- de tarih, henüz tesbit edilmemiştir.

Kanada Başbakanı, Sovyet İdarilerinin Kanada'yı ziyaretini lade edeceklerdir. Fakat bu ziyaretin ta- de tarih, henüz tesbit edilmemiştir.

Paris 29 (Radio) — Fransız mebuslarından mürekkep bir heyet, ziyâde Moskova'yı ziyaret edeceklerdir. Fransız ve Sovyet devlet adamları tarih tesbit edilmemiştir.

DEVAMI SAHİFE 2

CEZAYİRDE KAN gövdeyi götürüyor

Bu sabah Paris'ten gelen haberlerde dün Cezayirde vakua gelen çarpmalarda 100 kişinin öldüğü bildirilmektedir. Fasta da kargaşalık devam ediyor. Genel vali Grandratın güney Fasta yaptığı son ziyâret, aleyhine gösterilere sebebiyet vermiştir. Resimde bu gösterilerden bir sahne görülmektedir. (Bu mevzuatki haberleri 2. nece sayfamızdadır.)

Tarsus Newyorkta

New York 29 (AP) — Türk turistlerini hamul Tarsus gemisi buraya gelmiş ve pularlar diğünden libarben şehri girmeye başlamışlardır.

Türk turistleri dün, Hürriyet Abbâdesini, Birleşmiş Milletler merkezini ziyaret etmişler, gece de eğlence yerlerini görmüşlerdir.

İki ayık bir geceye girmiş olan Tarsus'un yollarına ay- tu zamanında olul varifal giril- ceği de New York Times gazetesinde tarafından bildirilmektedir.

Gemidekilerin söylediklerine göre, turistlere günlerin" ka- rarda geçmelerine gelecek kadar döviz verilmiştir.

Kasım Gülek savcılıkta

C. H. P. genel sekreteri Kasım Gülek'in dün İsparta hâkimlerinden dolayı savcılıkta ifade alınmıştır. Kasım Gülek adıyla çıkarılan gazetelerinde gündüze kadar 55 defa tutulmuş edildiğinden, rakam 75 olduğu zaman jübile yapacağını söylemiştir.

Dişarıya gidecek tüccarlara 15 günlük döviz verilecek

İş icah yabancı memleketlere gidecek olan ihaleci tüccarlar döviz tahsil için bir müddet önce çıkarılmı bulunan kararnameyi taddil ediliği bildirilmektedir.

Gelen haberlere göre bu hususta Türk parasının kıymetini koruması hususunda 65 olarak müddetinin 13 sayı kararla il- gin yeni bir tahvilatına hazırlanarak Vekiller Heyetinin tasvibine sunulmuştur. Vekiller heyetinin tasvibi ile tahvilatın başlanacağı yeni kararname geçinceye yabancı memleketlere sübecek ihaleci-

Bir askeri kamyonun çarptığı kadın ölüü

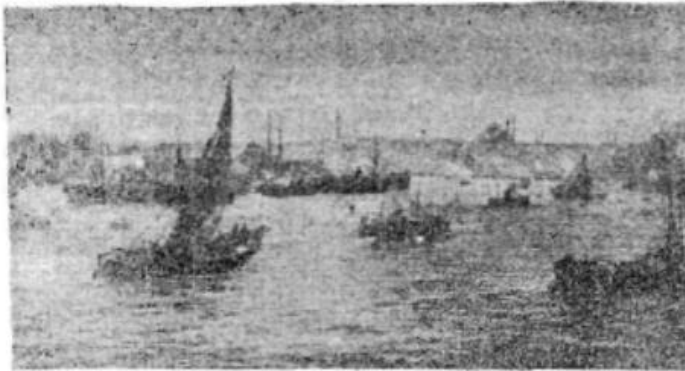
Hakkı Taşkınak deniz fabrikası müdürlüğüne altı sofor Ahmet Ergün idaresindeki askeri kamyon, Taşkınak kaldırımından geçerken Çilek adında bir kadına çarpmıştır.

Bu çarpmaya neticesinde ağır surette yaralanan kadın derhal ölmüştür. Sofor yakalanarak hâdise hakkında tahkikatla başlanmıştır.

DİKKATLER

Harman yangınları

Tütünün zararları sayıl- lenen bir bürüğe vardır, unuttur: Harman yangınları. Bu yıl harman yangınları memleketimizi milyonlarca İhrak zarar soktu. Çoğunun sebebi tütündür. Koyu giden tütün harman memleketinde can kaydırma, yine koyu giden rakı diğün memleketinde can kaydırma yol açar. Eskiden koyu sigara içeken daha dikkatli davranırdı. İade harman yerlerinde ekin demetleri civarında cini tütün kesesine götürmedik. 0 zamanlarda şimdiki gibi ha- zır yapılmış koyu sigarası yoktu; kâğıt paketi esbiden çıkıp hemen sigara yakı- nında. Ekiye saracık için, hem daha az içen, hem de sarmak için tehlikeli yerler- den uzaklaşırdı. Sigaraların bir mah- suru da iyi doldurulması şimdir, atesi hâde bir- ye-

Amerika, İngiltere ve Fransa Başbakanları, emrinde olmak istedikleri güzel İstanbul'unundan bir manzara! Türkleri çok çabukça süpür çıkardı bu şehir için Amerika Başkanı neye dayanarak istediği bir Türk şehri değilse diyorlardı.

İSTİKLAL HARBİ

Başkan Vilson, İstanbul'la Boğazları istiyor :

İstanbul bir Türk şehri değilmiş!

Fransız Başbakanı Klemanso da İstanbul artık Türklerin elinde kalmamalıdır diyor

PARIS, — Dün öteki Amerika Başbakanı ve İngiltere ve Fransa Başbakanları arasında İstanbul'un istikbalini üzerinde uzun bir konuşma yapıldı. Vilson, İstanbul'u Boğazları talep ettiğini söyledi.

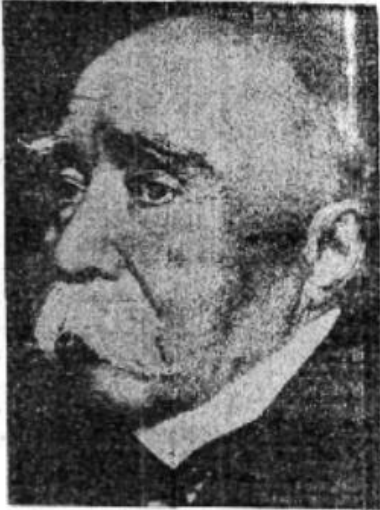
Amerika Başbakanı — İstanbul bir Türk şehri değildir. Güney milletler çoğunluğundadır. Demek ve milletler tarafsızdır. «Küçük devletler için» kendilerine «milletler» İstanbul'u ilgili bir tekniği. Amerika ve diğerlerinde İstanbul'u talep etmektedir.

Rusya Amerika Başbakanı yavaş İstanbul şehri dediği, fakat Boğazları ve bu Boğazların stratejisi de bir arada konuştu. «Amerika'nın emriyle» bu şehri almalıyız. «İstanbul artık bütün bir imparatorluğun tekniği alınmış bir şehirdir» dedi.

KLEMANSO MEMNUN Fransız Başbakanı da, İstanbul'un artık Türklerin elinde kalmaması gerektiğini söyledi. Amerika'nın bu şehir ve Boğazların istikbalini emrine almasını istediği ve emniyetini ve emniyetini belirtti.

Boğazları ve İstanbul'u Amerika emriyle talep ettiğini ve bu şehir Boğazları bir tekerleme karşı hareket halinde bulunduğunu da söyledi.

VILSON, VENİZLOSLA KONUŞTU Vilson, dün sabah Venizelos ile bir konuşma yaptı. Anadoludaki askerleri üç devlet arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı da İtalya'ya göndermek istediğini söyledi ve London şurası müzakereleri İtalya'nın tutumunu stratejiyi deşifre etti.

İstanbul'dan alınmaz için Amerika Başkanı Vilson'un fikirlerine katılan Fransız Başbakanı Klemanso.

Yunan gazetesinin gülünç iddiaları :

Bizi serbest bırakın da Türkün cezasını verelim

(HESTIA) gazetesine göre, Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan ordusu sayılı vermiş.

AYINA, — (HESTIA) gazetesini, Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

HESTIA gazetesinin iddialarına göre, Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

HAYRET!

DAMAD FERİD ÖMÜSPET TESİRİ YARATMIŞ!

Selâhînde çıkmış olan STAMBUL, adındaki Fransız gazeteye göre, Paris'ten Tevfik Paşa'nın, Damad Ferid'in bir telgraf polisine ve Damad Ferid tarafından sültan konularında alınan kararlar hakkında bir raporun belirlendiği bildirilmiştir.

Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

Yunanistan vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor. Yunan kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden dolayı vassaliteyi yapmış olduğunu iddia ediyor.

ÖZGEÇMİŞ

1981 Ankara ili Yenimahalle ilçesinde doğdu.

1992 Ankara Öğretmen Kubilay İlk Okulunu bitirdi.

1996 Ankara Anadolu Lisesini bitirdi.

2000 Kuleli Askeri Lisesini bitirdi.

2004 Kara Harp Okulu Sistem Mühendisliği Bölümünü bitirdi.

2013 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans sınavını kazandı.

2014 Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazandı ve halen öğrenimine devam etmektedir.